

K Ü L T Ü R V E İ L E T İ Ő İ M

culture&communication

Yıl: 19 • Sayı: 37
Mart 2016 / Ağustos 2016
Year: 19 • Issue: 37
March 2016 / August 2016

kültür ve iletişim

culture&communication

Mart 2016 / Ağustos 2016
Yıl: 19 • Sayı: 37
March 2016 / August 2016
Year: 19 • Issue: 37

Yaygın Süreli Yayın
ISSN 1301-7241

© 2016 **kültür ve iletişim**. Tüm hakları saklıdır.
Yayıncı izni olmadan, kısmen de olsa fotokopi, film vb. elektronik ve mekanik yöntemlerle çoğaltılamaz.

Sahibi/Owner: Refik Tabakçı
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/Executive Editor: Burcu Arıkan
Editor/Editor: Ülkü Doganay

Yayın Kurulu/Editorial Board:

Ayşe Inal, Ankara Üniversitesi (Emekli) • Bülent Çaplı, Bilkent Üniversitesi • Funda Başaran Özdemir, Ankara Üniversitesi
Halil Nalçaoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi • İnan Özdemir Taştan, Ankara Üniversitesi
Meral Özbek, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi • Mutlu Binark, Hacettepe Üniversitesi
Nejat Ulusay, Ankara Üniversitesi • Nur Betül Çelik, Ankara Üniversitesi
Sevilay Çelenk, Ankara Üniversitesi • Tuğba Taş, Ankara Üniversitesi • Ülkü Doganay, Ankara Üniversitesi

Editor Yardımcıları/Assistant Editors: Nilüfer Pınar Kılıç • Ceren Salmanoğlu Erol • Merve Diltemiz Mol

Grafiker/Design: Ash Sezer

Dizgi/Typeset: Yalçın Ateş

Uluslararası Danışma Kurulu/International Advisory Board:

Ackar Abbas, University of California • Armand Mattelart (Emeritus)
Briankle G. Chang, University of Massachusetts • Kuan-Hsing Chen, Chiao Tung University
Lawrence Grossberg, University of North Carolina
Michael Morgan, University of Massachusetts • Mehmet Sobacı, Ankara Üniversitesi
Rajagopalan Radhakrishnan, University of California

Kapak Resmi/Cover Photo: Standard of Ur, 2500 BC, "Peace Panel", British Museum

Baskı ve Cilt/Printing: Yorum Basın Yayın Sanayi Ltd. Şti.
İvedik Organize San. Bölgesi Matbaacılar Sitesi 1341. Cad. (Eski 35. Cad.) No: 36
Yenimahalle 06370 Ankara
Tel: 0312 395 21 12 - 394 11 06 (pbx) • Fax: 0312 394 11 09
info@yorummatbaa.com - www.yorummatbaa.com • Sertifika No: 13651

Baskı Tarihi/Date of Publication: 15.03.2016

Yönetim Yeri/Executive Office:

Konur Sokak No: 17/12 Kızılay • Ankara • Turkey
e-posta: kidergisi@imgekitabevi.com
www.ki.imge.com.tr
https://twitter.com/kidergisi
https://www.facebook.com/kidergisi

ki, iletişim, kültür eleştirisi ve toplumsal düşünce alanlarında üretilen en iyi eleştirel yazıları yayımlamaya adanmış disiplinlerarası akademik bir dergidir. **ki**, eleştireliliği, aklın sınır ve imkânlarının araştırılması yolunda her türlü dogma karşıtlığı olarak tanımlar. **ki**'nin kapıları iletişim çalışmalarına olduğu kadar insan varoluşunun ve kültürünün temel bileşeni olan iletişimin içerdiği tüm düşünce boyutlarına -tüm sosyal bilim disiplinlerine, insan bilimlerine, tüm yöntemlere ve bunların keşif noktalarından doğacak arayışlara- açıktır. **ki**, "hakemli" bir dergidir; dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, yazarın kimliğini bilmeyen uzman hakemler tarafından değerlendirmeye alınır. **ki** yılda iki kez, Mart ve Eylül aylarında yayımlanır. **ki** hem basılı, hem de e-dergi formatında yayımlanmaktadır.

ki'nin yayın dilleri Türkçe ve İngilizce'dir. **ki** EBSCOhost ve ULAKBİM veri tabanlarında taranmaktadır.

c&rc is a leading interdisciplinary journal devoted to publishing the best critical work in the fields of communication, cultural criticism and social thought. The doors of **c&rc** are open to the works in communication studies as much as other social science disciplines and humanities to the extent that they consist of communication as a major component of human existence. **c&rc** is a peer-reviewed journal with high ethical standards relating to submittal, review, and publication of manuscripts. **c&rc** is published twice a year in March and September. **c&rc** is published both in print & online. Publication languages are Turkish and English. **c&rc** is covered by EBSCOhost and ULAKBİM.

İçindekiler

7

Editör'den
Ülkü Doğanay

12

Popüler Tarih Dizileri Bağlamında Televizyonda Tarih İnşası ve
Politik Tartışmalar
Süleyman İlaslan

45

Sabiha Zekeriya Sertel: Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın,
Muhalefet ve Basın
Bengü Aydın Dikmen

71

Cumhuriyet Evinin Alışveriş Hali: Küresel Kapitalizm, Mekân ve İktidar
Diyalektiğini Ankara Alışveriş Merkezleri Deneyiminde Okumak
Serhat Kaymas

99

Kent ve Kimlik İlişkisi Bağlamında Anlamın Üretim Yeri
Olma Açısından Simge Mimari
Pınar Eke

128

Kim Korkar Halktan?
Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Kişiselleştirme,
İndirgeme ve İkilem Retoriği:
1987 Anayasa Değişikliği Müzakereleri
İnan Özdemir Taştan

155

Yedinci Sanat Aylık Sinema Dergisinde Film Eleştirisinin Ana Çizgileri
Ali Karadoğan

185

Versions of Minor Literature: Two Contemporary
Cases from Turkish Film
Bülent Eken

207

Teknoloji, Disiplin ve Gözetim: Modern Kapitalist Devletten
Postmodern Neoliberal Devlete Gözetimin Sürekliliği

Uğur Yağın

234

Izdırabın İmgesi: Göstermenin Zorunluluğu ile
Gizlemenin Zorluğu Arasında

Tuğba Taş

252

Etkinlik Değerlendirmesi

“Özgürlük İçin Basın” II. Ulusal Konferansı’nın Ardından Notlar

Gökhan Gökğöz

260

Etkinlik Değerlendirmesi

14. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi

N. Ceren Salmanoğlu Erol, Tuncay Şur

269

Kitap Eleştirisi

Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet

Feride Güner

Contents

7

From the editor

Ülkü Doğanay

12

The Construction of History and Political Debates on
Television in the Context of Popular Television Series

Süleyman İlaslan

45

Sabiha Zekeriya Sertel: Women, Opposition and the Press in
Early Republican Period

Bengü Aydın Dikmen

71

The Shopping Scenes of the Republic's House: An Attempt to
Read the Dialectical Relationship between Global Capitalism,
Space and Power through the Example of the Shopping
Malls in Ankara

Serhat Kaymas

99

Iconic Architecture as a Site of the Production of
Meaning within the Framework of the Relationship Between
Urban Space and Identity

Pınar Eke

128

Who does Scare of the People?

The Rhetoric of Personalisation, Reduction and Dilemma in the
Grand National Assembly of Turkey: 1987 Constitutional
Amendment Negotiations

İnan Özdemir Taştan

155

Main Lines of Film Criticism in Yedinci Sanat
Monthly Film Magazine

Ali Karadoğan

185

Versions of Minor Literature: Two Contemporary
Cases from Turkish Film

Bülent Eken

207

Technology, Discipline and Surveillance: Continuity of
Surveillance from Modern Capitalist State to
Postmodern Neoliberal State

Uğur Yağan

234

Images of Suffering: Between the Obligation to
Display and the Difficulty of Concealing

Tuğba Taş

252

Conference Review

Notes on the 2nd National Conference on
“Press for Freedom”

Gökhan Gökğöz

260

Conference Review

14th National Social Sciences Congress
N. Ceren Salmanoğlu Erol, Tuncay Şur

269

Book Review

Nationalism and Gender

Feride Güner

Editör'den...

Ülkü Doğanay
Ankara Üniversitesi

Kültür ve İletişim'in 19. yayın yılının bu ilk sayısı ile birlikte, 33. sayıdan bu yana sürdürdüğüm editörlük görevim son buluyor. Geçen iki buçuk yıllık süre zarfında, daha önce Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi tarafından yayımlanan ve alanının önde gelen dergileri arasında sayılan *ki*, 33. (17/1) sayısında İletişimliler Vakfı (ILEV) ve 34. sayısından itibaren de Imge Kitabevi Yayınları tarafından yayımlanmaya başladı. Türkiye'de özellikle sosyal bilimler alanlarında yayımladığı telif ve çeviri eserlerle alandaki Türkçe yazına önemli katkılarda bulunan bir yayınevi tarafından yayımlanmaya başlamasıyla birlikte, daha geniş bir okur kitlesine ulaşma şansını bulan *ki*'ye, hem akademik çevrelerden hem de kültür ve iletişim alanındaki çalışmalara ilgi duyan ve bu alanlardaki güncel eğilimleri ve tartışmaları takip etmek isteyen okurlardan gelen desteğin her yeni sayıda daha da arttığını belirtmek isterim: *ki*'ye İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerdeki üniversitelerin yanında,

Anadolu'daki pek çok üniversiteden de çok sayıda nitelikli yazı ulaşmaya başladı. Bu sayıda, titizlikle ve alandaki uzman isimlere ulaşarak yürütmeye çalıştığımız hakemlik sürecini başarıyla tamamlayan makaleler arasından seçtiğimiz dokuz yazı yer almakta. Ayrıca iki etkinlik değerlendirmesi ve bir kitap eleştirisine de yer verdik.

Kör hakem değerlendirmesinden geçerek yayınlanmaya değer bulunan ilk yazı, Fırat Üniversitesi'nden Süleyman İlaslan'a ait. "Popüler Tarih Dizileri Bağlamında Televizyonda Tarih İnşası ve Politik Tartışmalar" başlığını taşıyan yazı, Muhteşem Yüzyıl dizisi ve onu takip eden diğer "popüler tarih dizileri" etrafında gazete sütunlarında ve politika çevrelerinde yürütülen tartışmaları irdeleyerek tecimsel medyanın mantığı ile neo-muhafazakâr politikaların tarihi yeniden inşa etme girişimi arasındaki gerilimin bu tartışmalardaki izlerini sürüyor.

37. sayının ikinci yazısı "Sabiha Zekeriya Sertel: Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın, Muhalefet ve

Basın” adını taşımakta. Bengü Aydın Dikmen tarafından feminist tarih yazımı perspektifi ile kaleme alınan bu yazı, Türkiye’nin ilk kadın gazetecilerinden birisi olan Sabiha Zekeriya Sertel’in yapıtlarını kadın haklarını ve kadınların sorunlarını ele almasındaki öncelikler ve problemler açısından üç ana döneme ayırarak inceliyor. Yazar, Sabiha Zekeriya Sertel’in kadın meselesinin ağırlıklı olarak modernleşme pratiği çerçevesinde ele alındığı bir dönemde, yazılarında kadınların çalışma hakkı, toplumsal hayattaki ikincil konumu, kapitalist üretim ilişkilerinde kadın emeğinin sömürsü gibi konuları gündeme getirerek kadın özgürleşmesine döneminin feminist çevrelerinden daha geniş bir perspektifle yaklaştığını ortaya koyuyor.

Serhat Kaymas’ın “Cumhuriyet Evinin Alışveriş Hali: Küresel Kapitalizm, Mekân ve İktidar Diyalektliğini Ankara Alışveriş Merkezleri Deneyiminden Okumak” başlıklı makalesi, bu sayının hakem değerlendirmesinden geçerek yayınlanmaya hak kazanan üçüncü yazısı. “Küreselleşme, kapitalizm ve kent arasındaki diyalektiği” Ankara alışveriş merkezleri üzerinden okumayı amaçlayan çalışma, kentsel mekânlar içerisinde parçalanmış, özelleştirilmiş ve sıkı kurullarla düzenlenmiş alışveriş merkezlerinin kapitalizmin yeni birikim rejiminin başat unsurları olduğu saptamasından yola çıkmakta. Yazar, küresel kapitalizmin kendisini “yerli yurtlulaştırma” çabasını Ankara’daki alışveriş merkezlerinin mekânsal

özellikleri ve kullanıcılarıyla kurdukları ilişkiler üzerinden tartışmaya açmakta.

37. sayının dördüncü yazısı da Ankara üzerine. “Kent ve Kimlik İlişkisi Bağlamında Anlamın Üretim Yeri Olma Açısından Simge Mimari” başlığını taşıyan bu yazıda Pınar Eke, Ankara Büyükşehir Belediyesi’nin inşa ettiği “Kent Kapıları”nın kente dair yeni bir kimlik yaratma çabası açısından taşıdığı işlevi sorunlaştırıyor. Yazar, kentin Cumhuriyetle eş anılan mimari nitelikleri ve bu niteliklerin temsil ettiği ideolojinin yerine Selçuklu’ya dayandığı iddia edilen bir kentsel tarih ve alternatif kimlik inşasının aracı olarak gördüğü Ankara kapılarının eklektik yapısının, Ankara’nın kentsel kimliğini kolektif hafızada karşılığı bulunmayan bir noktaya sabitleme girişimi olması nedeniyle sorunlu olduğunu tespit ediyor.

Inan Özdemir Taştan, bu sayının hakem değerlendirmelerinden başarıyla geçen beşinci yazısında 1982 Anayasası’nda yapılan ilk değişikliklere dair meclis tartışmalarını ele alıyor. “Kim Korkar Halktan? Türkiye Büyük Millet Meclisinde Kişiselleştirme, İndirgeme ve İkilem Retoriği: 1987 Anayasa Değişikliği Müzakereleri” başlıklı yazı, darbenin yasakladığı liderlerin yeniden siyasete girebilmelerine olanak sağlayan Anayasa değişikliği sırasında parlamentoda yürütülen tartışmalarda partiler ve hükümet adına söz olan konuşmacıların başvurdukları retorik stratejilerin Türkiye’de siyaset yapma geleneğinin sı-

nırlılıklarını ortaya koyma açısından taşıdığı role odaklanıyor. Yazar, Türkiye’de sivil irade ile gerçekleştirilen ilk kapsamlı anayasa değişikliğine ilişkin yürütülen sürecin, katılımcı ve demokratik bir tartışma yerine Türkiye’de politika üretmenin genel karakteri olan fiili durumun dayatmasına karşı bir düzenleme yapma ve kısa dönemli çıkarılara dayalı pazarlıklar geliştirme eğilimini ortaya koyduğunu belirtiyor.

37. sayının altıncı yazısı, “Yedinci Sanat Aylık Sinema Dergisinde Film Eleştirisinin Ana Çizgileri” başlığını taşımakta. Ali Karadoğan, kör hakem değerlendirmesini başlarıyla tamamlayan bu yazısında 1970’li yılların ortalarında yayınlanan Yedinci Sanat dergisinde dönemin öne çıkan yerli filmleri üzerine yazılan eleştiri yazılarında “Yeşilçam dışı bir sinema” anlayışının hangi izlekler üzerinden oluşturulmaya çalışıldığını sorguluyor. Çalışma, dergide yer alan yazılarda film ve seyirci ilişkisinin nasıl kurulduğuna, yazarların sinema eleştirisi anlayışlarında altyapı ve üstyapı ilişkisine ve sınıf sorunsalına yükledikleri merkezi role, “yeni bir sinema” düşüncesinin ardında yatan gerçekçilik anlayışına ve teknik ve estetik bütünlük olarak üslubun ele alınış biçimine odaklanıyor.

“Versions of Minor Literature: Two Contemporary Cases from Turkish Film” başlığı ile yayınlanan yedinci yazı Bülent Eken’e ait. Eken, Zeki Demirkubuz ve Nuri Bilge Ceylan filmlerini, Deleuze ve Guattari’nin minör edebiyat/sinema

fikrini açıklamak üzere kullandıkları “kolektif bildirim” kavramından yola çıkarak ele alıyor. Demirkubuz ve Ceylan’ın filmlerinin ikinci kuşak, minör bir siyasi sinemanın örneklerini oluşturduğu iddiasından yola çıkan yazı, ele aldığı filmlerde yer aldığını belirttiği profesyonel olmayan oyuncular, serileşme, ulusal alegori, otobiyografik öğeler gibi kimi özelliklere başvurarak bu iddiayı kanıtlamaya yöneliyor.

Uğur Yağan’ın kaleme aldığı “Teknoloji, Disiplin ve Gözetim: Modern Kapitalist Devletten Postmodern Neoliberal Devlete Gözetimin Sürekliliği” başlıklı makale, bu sayının kör hakem değerlendirmesinden geçen sekizinci yazısı. Yirminci yüzyılın sonlarından itibaren iletişim teknolojilerinde yaşanan dönüşümlerin sonucunda gözetimin günümüz toplumunda disipline etme amacının bulunmadığı ve devletlerin merkezi gözetleyici olma konumlarını yitirdiklerine dair argümanların geçerliliğini tartışan Yağan, bireysel özgürlüklere etkisi ve disipline etme eğilimleri bakımından modern devlet ile neoliberal devlet arasında bir devamlılık olduğunu ileri sürmekte. Yazar, bu savını kanıtlamak üzere Edward Snowden’in 2013 yılında yayınlamış olduğu belgeler ve *Big Data* teknolojilerinin devletler tarafından kullanımına ilişkin çeşitli örneklerle yer vermekte ve Weber, Frankfurt Okulu yazarları ve Foucault’ya başvurarak bürokrasi, araçsal akıl kavramları ve panoptikon metaforunun ortaya çıkmasına neden olan

olgusal zeminin, postmodern dijital gözetim pratikleri ekseninde daha da radikalleşmiş biçimde varlığını sürdürdüğünü tespit etmekte.

Bu sayının kör hakem değerlendirmesinden geçen son yazısı, Tuğba Taş tarafından kaleme alındı ve “İzdirabın İmgesi: Göstermenin Zorunluluğu ile Gizlemenin Zorluğu Arasında” başlığını taşıyor. Taş, özellikle savaş dönemlerinde yaygınlaşan ve medyada da yer bulan şiddet ve “ızdırıp fotoğrafları”nın bilinç yükseltmek ve toplumsal duyarlılık yaratmak için bir araç olarak kullanılıp kullanılmayacağı ya da izleyicinin duyarsızlaşmasına yol açıp açmayacağı üzerine yürütülen tartışmaların problemleri yanlarına odaklanıyor. Yazar, tarihsel ve güncel örneklerle başvurarak, ızdırıp imgelerinin ortaya çıktıkları tarihsel ve toplumsal bağlam göz ardı edilerek anlamlandırılmayacağını ileri sürüyor.

37. sayıda ayrıca iki etkinlik değerlendirmesi de yer almakta. Gökhan Gökgez, Avrupa Birliği tarafından desteklenen ve Gazeteciler Cemiyeti tarafından yürütülen “Özgürlük için Basın” projesi kapsamında 8 Aralık 2015 tarihinde Ankara’da gerçekleştirilen “Özgürlük için Basın” II. Ulusal Konferansı’nda yapılan konuşmaları değerlendirdiği yazısında, geçtiğimiz iki yıl içinde Türkiye’de yaşanan basın özgürlüğü ihlallerinin ulaştığı boyutun bir “akıl tutulması” hali ile açıklanabileceğini belirtiyor. Gökgez, söz konusu konferansta yaptığı konuşmasında Can Dündar’ın ve Erdem Gül’ün yaptıkları haber nedeniyle

tutuklanmasının kabul edilemez olduğunu ifade eden Metin Feyzioğlu’nun, barış talebiyle “bu suça ortak olmayacağız” başlıklı bildiriye imzalayan akademisyenlere yönelik kriminalize edici söylemini aynı akıl tutulmasının bir yansıması olarak değerlendiriyor. Gökgez’ün bu değerlendirmesinde haklı olarak altını çizdiği gibi, toplum içerisindeki farklılıkları kuşatacak bir dilin, makul bir toplumsal hayatın inşasının ancak “her defasında muhteviyatı değişen, politik ve dolayısıyla kısmi bir yerden tanımlamak yerine, samimi ve sahici bir diyalog” ile gerçekleştirilebileceğini, “basın özgürlüğünü de içine alacak biçimde düşünce ve ifade özgürlüğü”nün ise Türkiye’de gerçek bir demokrasinin inşasının başlıca koşulu olduğunu bir kez daha vurgulamak gerekiyor.

Ceren Salmanoğlu Erol ve Tunçay Şur ise 23-25 Kasım tarihleri arasında on dördüncüsü düzenlenen Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi’ni değerlendiriyorlar. Üç günlük kongre boyunca izledikleri medya ve iletişim çalışmaları, toplumsal hareketler, devlet, şiddet ve direniş pratikleri, Kürt meselesi, seçimler ve siyasi partileri konu edinen on oturuma ilişkin değerlendirmelerini aktardıkları yazıyı, akademisyenlerin sosyal ve siyasal alana dair “söz söyleyebilmelerinin” ve bilgi üretebilmelerinin başlıca koşulu olarak gördükleri akademik ifade özgürlüğünün içinden geçtiğimiz dönemde taşıdığı öneme vurgu yaparak bitiriyorlar.

Bu sayının son yazısı, Feride Gü-

ner tarafından kaleme alındı. Bu yazıda Güner, Simten Coşar ve Aylın Özman tarafından derlenen ve 2015 yılının sonlarında İletişim Yayınları tarafından yayımlanan Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet adlı kitaba ilişkin değerlendirmelerini aktarıyor.

Başlarken belirttiğim gibi, *Kültür ve İletişim*'in 37. sayısı ile birlikte, editörlük görevim de son buluyor. Geçen süre içinde, *k'nin* elinize ulaşabilmesi için kimi zaman büyük zorluklarla baş etmesi gereken bir "gönüllüler ordusu", büyük bir özveriyle çalıştı. Benim için altından kalkılması epeyce zor birçok işi üstlenen editör yardımcıları Nilüfer Pınar Kılıç, Ceren Salmanoğlu Erol ve Merve Diltemiz Mol'a en içten teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Yüksek lisans öğrencim Melih Mol, İngilizce metinlerin redaksiyonunu büyük bir özveriyle ve titizlikle gerçekleştirdi. Can Irmak Özinanır, *k'nin* sosyal medya hesapları aracılığıyla okurlarına ulaşabilmesi için çaba harcadı; *k'yi* <https://twitter.com/kidergisi> adre-

sinden takip edebilir, <https://www.facebook.com/kidergisi> adresinden facebook sayfamızı ziyaret edebilirsiniz. Ayrıca ki.imge.com.tr adresinden derginin eski ve yeni sayılarına ulaşabilir, eski sayılarımızı ücretsiz olarak okuyabilirsiniz.

Son olarak, alanlarındaki uzmanlıklarıyla *k'ye* gelen yazıların çok daha nitelikli hale gelmesine katkıda bulunan hakemlerimize, karşılaştığım her sorunda değerli yardımlarını esirgemeyen Yayın Kurulu Üyeleri'ne buradan bir kez daha teşekkür etmek isterim. Önümüzdeki iki yıl boyunca *k'nin* editörlüğünü, derginin kuruluşu sırasında da büyük emek harcamış olan ve *k'yi* çok daha iyi yerlere taşıyacağından hiç şüphe duymadığım Sevilay Çelenk üstlenecek. Sevgili dostuma, akademik özgürlüklerin güvence altında olduğu, akademisyenlere yönelik tehditlerin son bulduğu, düşüncelerin özgürce ifade edilebildiği, barış çağrısının karşılık bulduğu bir yayın dönemi diliyorum...

*Popüler Tarih Dizileri Bağlamında Televizyonda Tarih İnşası ve Politik Tartışmalar**

Süleyman İlaslan**

Öz

Televizyon yayıncılığı çağdaş deneyimlerimiz kadar tarihle kurduğumuz ilişkilerin biçimlendirilmesinde de temel bir rol oynamaktadır. Böylece televizyon, insanların tarihsel sürece katılmaları ve tarihi anlamlandırmalarında giderek merkezi bir konuma yerleşmektedir. Televizyon ve tarih arasında artan ilişki televizyondaki tarihe verilen politik önemi beraberinde getirmektedir. Bu politik önem televizyondaki içeriklerin sınırlarını belirleme ve onları kontrol altında tutma çabalarında belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Televizyondaki tarihin tartışmalı bir konuya dönüşmesi daha genelde tarihyazımının ve tarihin nasıl kurgulanacağına politik bir mücadele konusu olmasıyla bağlantılıdır. Ayrıca televizyon endüstrisi açısından tarihin her geçen gün giderek önemsenen bir metaya dönüştüğü görülmekte ve televizyondaki tarih piyasa öncelikleri bağlamında daha fazla önemsenmektedir. Dolayısıyla televizyondaki tarih ve tarihyazımı etrafındaki tartışmalar yayıncılığı kuşatan daha genel politik ve ekonomik çıkarlar bağlamında karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede, televizyon ve tarih ilişkisinin alandaki hâkim güç ilişkilerini dikkate alan eleştirel bir yaklaşımla ele alınması gerektiği düşünülmektedir. Çalışmada son yıllarda Türkiye’de tarihi konu edinen televizyon dizileri etrafında yükselen tartışmalar ele alınmaktadır. Öncelikle televizyon ve tarih ilişkisi tartışılmakta ve tarihin politik kullanımı bağlamında televizyondaki tarihin tartışma konusu olma nedenleri sorgulanmaktadır. Ardından Türkiye’de tarihin yoğun bir biçimde kullanılan politik malzemeye dönüşmesi çerçevesinde tarihi konu edinen yerli televizyon dizileri etrafında 2011-2015 yılları arasında yükselen politik tartışmalar incelenmektedir. Tartışmalar Star TV’de yayınlanmış olan *Muhteşem Yüzyıl* dizisi etrafında yoğunlaşmaktadır, ancak bu diziyle sınırlı kalmamaktadır. Dolayısıyla inceleme bu diziyle aynı dönemde yayınlanmış olan ve bağlantılı olarak tartışılan diğer yerli tarih dizilerini de ele almaktadır. Çalışmanın odak noktası Türkiye’de politikacıların televizyondaki tarihi tartışma konusu etme nedenlerini televizyon endüstrisi ve tarih arasındaki ilişki bağlamında sorgulamaktır.

Anahtar Sözcükler: Tarih, tarihyazımı, yayıncılık, televizyon, politik müdahale.

---

* Geliş Tarihi: 28/04/2015 • Kabul Tarihi: 02/07/2015.

** Fırat Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü.
suleyman.ilaslan@gmail.com

*The Construction of History and Political Debates on Television in the Context of Popular Television Series**

Süleyman İlaslan**

Abstract

Television broadcasting plays a role in shaping our relationship with history that is as fundamental as our contemporary experiences. Thus, television assumes a central position within the framework of people's participation in historical process and understanding of history. This growing relationship between television and history results in increased political significance of history on television. This political significance is clearly evident in efforts to define the limits of television content and keep this content under control. Controversies as regards the way history is presented on television are directly related to the fact that historiography and the way history is constructed constitute a part of the political struggle. In addition to this, history becomes a more profitable commodity for television industry and history on television is considered important in the context of market priorities. As a result, debates around history and historiography on television emerges within the context of more general political and economic interests that also impact broadcasting in general. Therefore, it is believed that the relationship between television and history should be examined with a critical approach taking into account the dominant power relations in the field of broadcasting. In this sense, this study examines the political debates that have emerged in recent years around historical television series in Turkey. In this scope, this study first discusses the relationship between television and history; and then questions the reasons of debate around history on television. Secondly, the political debates around domestic historical television series which appeared between 2011-2015 are examined in the context of political use of history in Turkey. The discussions mainly focus on *Muhteşem Yüzyıl*, an historical television series broadcast on Star TV, but it is not only limited to this series. Thus, the study includes other domestic historical television series that were broadcast during the same period and provoked similar discussions. The focus of the study is to examine the reasons as to why politicians are involved in the discussion of the presentation of history on television with a particular focus on the relationship between the television industry and history.

Keywords: History, historiography, broadcasting, television, political interference.

---

* Received: 28/04/2015 • Accepted: 02/07/2015.

** Firat University, Faculty of Communication, Department of Radio, Television and Film.
suleyman.ilaslan@gmail.com

*Popüler Tarih Dizileri Bağlamında Televizyonda Tarih İnşası ve Politik Tartışmalar**

Jean Seaton'un belirttiği gibi, “düşünme biçimlerimizin içine sızan medya” aracılığıyla hayatımıza müdahil olan “kurumlar ve içerikler dizisi çağdaş deneyimimizi biçimlendirmeye yardım etmektedir” (2004: 145). Bunlar, tarihle kurduğumuz ilişkilerin şekillenmesinde de önemli bir rol oynamaktadır. John B. Thompson, bu rol bağlamında ortaya çıkan geçmiş algısını “dolaylanmış tarihsellik” olarak tanımlamaktadır (2008: 60). Özellikle yirminci yüzyılda ortaya çıkan radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçları insanların zaman ve mekân algıları üzerinde köklü bir değişime yol açarak tarihsel sürece katılma ve tarihi anlamlandırma konusunda önemli değişimleri beraberinde getirmişlerdir. Bu anlamda, bu araçların şimdiyle ve hayatımızın her aşamasıyla olan yakın bağlılığı tarihin işlenişi ve tarih algımızı da biçimlendirmemiz üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu araçlarda kendisine yer bulan tarihe ve gerçekleştirilen tarih yazımına her ge-

çen gün daha fazla politik bir önem atfedilmesi de bu bağlamda daha anlaşılır olmaktadır. Özellikle 1950'lerle birlikte tüm dünyada gündelik hayatın merkezine yerleşmeye başlayan televizyon yayıncılığı bu konuda giderek daha etkin bir rol üstlenirken, tartışmaların odağına yerleştiği de görülmektedir.¹ Ancak, Graham Murdock ve Michael Pickering'i izleyerek şunu da akılda tutmak gerekirse, bu teknolojik sistemlerin ilerleme ideolojisine bağlı hâkim yaklaşımın ileri sürdüğü gibi hem çağdaş hem de tarihsel deneyimlerin daha iyi kavranmasını ve böylece toplumsal iletişimin iyileştirilmesini sağladıkları yönündeki düşünce karşısında sorgulayıcı olmak gerekmektedir. Çünkü bu araç-

¹ Bu noktada televizyonun tarihle ilişkisinin, ortaya çıkışı kadar eski olduğu söylenebilir. Bunu Türkiye'de de açıkça görmek mümkündür. TRT Ankara Televizyonu'nun 31 Ocak 1968'de gerçekleştirilen ilk yayınında bile bir tarihçiye yer verilmesi ve daha sonraki günlerde de yayın akışında sık sık tarih belgesellerinin, dizilerinin ve programlarının yer alması bu anlamda tesadüf olmasa gerekir. Televizyonun bu tarih ilgisi günümüze kadar artarak devam etmiştir (Akyol, 1968: 3; Öngören, 1974/1976: 146; Şahin, 1977: 27; Çelenk, 2010: 179-180). Tobias Ebbrecht (2007) Almanya'da da televizyonun en başından beri tarihle yakın bir ilişki içinde olduğunu anlatmaktadır.

* Bu makalenin yazılışına metnin taslak halini okuyarak ve konu üzerine yaptığımız tartışmalar sırasında değerli görüş ve önerileriyle katkı sunan Yrd. Doç. Dr. Kenan Demirci'ye teşekkürü bir borç bilirim.

lar ticari ve güvenlik çıkarları için kullanılmak üzere kontrol altına alınmış ve hemen her dönem toplumsal iletişimi güçlendirmenin aksine birer ekonomik yönetim ve toplumsal kontrol aracı olarak konumlandırılmışlardır (2009: 171-172, 177). Bunda, bu araçlara ortaya çıktıkları andan itibaren hemen her dönem atfedilen politik önemin temel bir rol oynadığı söylenebilir. Televizyondaki tarihin politik bir tartışma konusu olması da atfedilen bu önem dolayısıyla karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla televizyondaki tarih yazımının ve bunun etrafındaki tartışmaların yayıncılığın içinde işlediği bu daha genel siyasi, ekonomik ve askeri çıkarlardan bağımsız değerlendirilemeyeceği görülmektedir.

Televizyondaki tarihin önemsenmesinin temelinde, tarihin ekranlarda kendisine her geçen gün daha fazla yer bulmasıyla ve ilgi çekmesiyle bağlantılı olarak, modern çağda insanların tarih konusunda bilgilerinin önemli bir kısmını televizyon vasıtasıyla edinmelerinin, televizyonun insanların geçmişlerini anlamlandırmada temel araçlardan birine dönüşmesinin (Edgerton, 2001: 1; Edgerton, 2005: 362-364; Gray ve Bell, 2013: 1),”tarihin inşasıyla etkin ve incelikli bir biçimde meşgul olması ve kültürel belleğin biçimlendirilmesinde kritik bir rol üstlenmesi”nin (Anderson, 2001: 20) giderek daha fazla ön plana çıkması yatmaktadır. Bu bağlamda, tarih konusunda televizyona yüklenen politik rol tarihin televizyondaki işlenişi etrafındaki tartışmaları berabe-

rinde getirmektedir. Dolayısıyla, televizyon yayıncılığı üzerinden de görüldüğü gibi, “geçmiş, bir mücadele alanı” olarak karşımıza çıkarırken (Williams, 2007: 142), televizyonda tarih yazımı konusu da önemli bir inceleme alanı olarak belirmektedir.

Bu noktada, tarihin televizyon yayıncılığı alanında yansımaları bulan politik bir malzemeye ve tartışma konusuna dönüşmesinin, George G. Iggers’in belirttiği gibi, anlamını koruyor olmasından ve “grupların ve kişilerin kimliklerini belirlediği güçlü bir araç olmaya devam” etmesinden kaynaklandığı söylenebilir (2007: 147). Bu anlamda, tarihin nasıl kurgulanacağı kritik bir önem kazanmakta ve dolayısıyla, Edward Hallet Carr’dan esinle söylemek gerekirse, en az tarihin kendisi kadar tarihi yazanın/anlatanın ve yazıldığı/anlatıldığı anın tarihi ve toplumsal çevresinin de dikkate alınmasının gereği ortaya çıkmaktadır (2011: 74, 87-95, 97). Bu vurguları televizyon çalışmalarına uyarladığımızda, televizyondaki tarihi ve bu tarihin bir politik tartışma/müdahale konusuna dönüşmesini analiz ederken televizyonun içinde işlediği tarihsel, toplumsal ve ekonomik koşulların da dikkate alındığı bir yaklaşıma ihtiyaç duyulduğu ortaya çıkmaktadır. Böyle bir yaklaşım televizyondaki tarihin ve tarih anlatılarının temelde içinde bulunduğu toplumsal ilişkilerin tarihsel olarak yapılaşmış iktidar yapılarından ayrı ele alınamayacağını hatırlatması açısından da önem taşımaktadır.

Bu bağlamda, çalışmada temel olarak tarihin araçsallaştırılması ve politik kullanımı çerçevesinde televizyon ve tarih ilişkisine odaklanılarak televizyonda tarih yazımı, tarih inşası ile televizyonun ilişkisi gibi konular tartışılacaktır. Çalışmada, televizyonun tarihi ikna ediciliği yüksek seyirlik bir anlatı olarak kurmasıyla televizyondaki tarihin politik tartışma ve müdahalelerin konusu olması arasında yakın bir bağlantı olduğu düşüncesinden hareket edilmektedir. Türkiye’de son yıllarda tarihi konu edinen popüler televizyon dizileri etrafında yükselen yoğun politik tartışmalar da bu duruma bir örnek olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla ele alınan literatür televizyondaki popüler tarih dizilerinin bir politik tartışma ve müdahale konusuna dönüşme nedenlerini sorgulama ve anlamada temel bir kavramsal çerçeve sağlaması açısından önemlidir. Bununla birlikte, çalışmada ele alınan dizilerin metinsel bir analize tabi tutulmadıkları, bunun yerine politik tartışmalara ve müdahalelere yol açan hikâyelerine odaklanıldığını belirtmek gerekir. Bunun yanı sıra, bu politik tartışma ve müdahalelerin görünür olmasında son yıllarda tarihin televizyon ekranlarında kendisine yoğun bir biçimde yer bulmasının temel bir rol oynadığı söylenebilir. Bu ise tarihin televizyonlar için ilgi çeken ve kâr getiren bir metaya dönüşmesiyle yakından bağlantılıdır. Televizyondaki tarihin bu niteliği de ayrı bir araştırmayı ve teorik çerçeveyi gerektirmektedir. Bu yönde bir analiz çalışmanın kap-

samı içinde yer almamakla birlikte, diziler etrafında yükselen politik tartışma ve müdahalelerde ekonomi-politik boyutun temel bir unsur olarak kendisine yer bulduğuna vurgu yapılmaktadır.

Bu çalışmada televizyondaki tarih dizileri etrafında yükselen politik tartışmaların, İlhan Tekeli’yi (2013) izleyerek söylersek, siyasetçilerin tarihi önemli bir politik malzeme olarak görmeye devam etmeleri ve tarihi kendi çıkarları ve inşa etme çabası içinde oldukları ideoloji açısından kullanma isteklerindeki artışla yakından bağlantılı olduğu tespitinden yola çıkılmaktadır. Bu noktada televizyon yayıncılığında giderek ön plana çıkan tarih yazımının/geçmişe yönelik ilginin bir resmi tarih anlatısı inşa etme çabası bağlamında politik müdahale ve tartışmaların konusu haline geldiğine vurgu yapılmaktadır. Türkiye’de son yıllarda yoğun bir biçimde yayınlanan tarih dizileri etrafında yansımasını bulan tartışma ve müdahalelerin daha temelde yayıncılık alanını kontrol altına alma mücadelelerinin bir parçası olduğu düşüncesini de akılda tutarak, çalışmanın odak noktasını tarihin televizyon programlarında ele alınışı, kurgulanışı ve aktarılışından ziyade, televizyon ekranlarında işlenen tarih anlatılarının tarihin politik kullanımı bağlamında bir tartışma konusuna dönüşmesi oluşturmaktadır. Bu tartışma ve gelişmeler Türkiye’de resmi tarih anlatısının yeniden kurgulanmaya çalışıldığı bir dönemde özellikle incelenmesi gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmada, örnek olay olarak ele alınan popüler tarih dizileri etrafındaki politik tartışma ve müdahalelerin izi temel olarak Show TV’de 2011’de yayınlanmaya başlayan *Muhteşem Yüzyıl* dizisi etrafında sürdürülmektedir. 2011-2014 yılları arasında politik ve ekonomik süreçler bağlamında çok boyutlu bir biçimde sürdürülen bu tartışmaların takip eden yıllarda bir kamu hizmeti yayıncısı olarak Türkiye Radyo Televizyon Kurumu’nun (TRT) tarihi konu edinen dizilere ve çizgi filmlere ağırlık vermeye yönelmesiyle yeni bir boyut kazandığı görülmektedir. TRT’nin *Bir Zamanlar Osmanlı Kıyam*, *Diriliş “Ertuğrul”* ve *Filinta* dizileriyle gündeme oturan bu hamlesinin *Muhteşem Yüzyıl* bağlantılı olarak tartışılması incelemeye bu dizilerin etrafındaki tartışmaların da dâhil edilmesini gerekli kılmıştır. Bu tartışmalar, Türkiye’de tarihin giderek artan biçimde ilgi çeken bir konuya dönüştüğünü göstermesi açısından da dikkate değerdir. Bu doğrultuda araştırmanın temel veri kaynağını 2011-2015 yılları arasındaki gazete arşivleri oluşturmaktadır. *Milliyet* ve *Hürriyet’in* bu yıllara ait internet arşivleri her üç dizinin adıyla yapılan anahtar kelime aramasıyla taranmıştır. Konumuz itibarıyla, bu aramalar sonucu ulaşılan haberler ve köşe yazıları arasından siyasetçilerin dizilere yönelik eleştirilerini, tepkilerini ve desteklerini konu alan ve televizyon endüstrisiyle dizilerde tarihin konu edilmesi arasındaki ilişki bağlamında dizileri ele alanlara odaklanılmıştır. Yapılan tarama-

da bu yıllar arasındaki tartışmaların temelde üç dönemde yoğunlaştığı görülmüştür: İlk dönem *Muhteşem Yüzyıl*’ın yayınlanmaya başladığı Ocak-Şubat 2011, ikinci dönem bu diziyeye yönelik Başbakan Erdoğan’ın tepki gösterdiği Kasım-Aralık 2012 ve son dönem de *Diriliş “Ertuğrul”* ve *Filinta* dizilerinin yayınlanmaya başladığı Aralık 2014 sonrasına denk gelmektedir. Dolayısıyla çalışmanın analiz kısmı ağırlıklı olarak bu dönemlerden toplanan veriler bağlamında gerçekleştirilmiştir.

Şimdinin İlgileri ve Egemen Sınırlar Bağlamında Televizyonda Tarih

Paddy Scannell yayıncılık ve tarih arasındaki ilişkinin ikili bir niteliği olduğunu belirtmektedir. Buna göre, yayıncılık “tarih yapımına katılırken aynı zamanda onu gösterir, kaydeder ve anlatır” (2004: 141). Bu ikili nitelik sayesinde “televizyon günümüzde tarihsel süreci görünür kılmaktadır” (Scannell, 2005: 51). Benzer bir vurguyu Seaton da yapmaktadır. Ona göre, televizyon canlı niteliğiyle insanları tarihin yapılış anına ve böylece tarihe dâhil etmektedir. Bu bağlamda, yayıncılığın tarihin aktarıcısından ziyade, yapıcısı olarak karşımıza çıktığına vurgu yapmaktadır (2004: 143). Her iki isim de bu vurguları sırasında yayıncılığın canlı niteliğini ön plana çıkarmaktadır. Scannell, bu canlı olma niteliğine bir açıklama getirir ve bundan kastının canlı yayınlanan programlar ya da kaydedilmiş programların karşısı olmadığını

belirtir. Canlılıktan kastının varoluşsal bir olgu olduğuna, bu kavramın hayatta olmaya ve varlığımızın canlılığına göndermede bulunduğu, işte bu anlamda iletişim araçlarının, özellikle de yayıncılığın, bu canlılığa katılmamıza olanak sağladığına vurgu yapmaktadır (2004: 141). Bu bağlamda, ona göre, yayıncılık aracılığıyla aslında yarının tarihi yapılmakta ve insanlar bu tarihin yapıldığı “şimdinin tarih yapım politikalarına dâhil” edilmektedir (Scannell, 2005: 60, 63).

Scannell’in “şimdinin tarih yapım politikalarına dâhil edilme” vurgusu konumuz açısından önemlidir. Çünkü bu politikaların içinde geçmişin ekonomik ve siyasi çıkarlar açısından kullanışlı bir malzeme olarak görülmesi ve bu bağlamda yeniden anlamlandırılması da yer almaktadır. Bu noktada, Anton Kaes’in, film ve televizyonun tarih bilincini şekillendirmede ön plana çıkmasının nedeni olarak “tarihi dersler, sergiler ya da müzelerden daha kolay canlı kılma” ve “geçmiş olayları izleyicilerin o anki deneyimlerine yeniden yerleştirebilme” kapasitelerine yaptığı vurgu daha anlaşılır olmaktadır (1992: 309). Bu anlamda, televizyondaki tarihin ön plana çıkması tarihin şimdinin ilgileri ve öncelikleri için temel bir unsur olarak görülmesi ve kullanılmasıyla yakından bağlantılıdır denebilir (Anderson, 2001: 20; Edgerton, 2001: 3; Oskay, 2013: 142-143).² Tarihin, haberlerden reklam-

lara kadar televizyondaki hemen her tür program formatında kendisine yer bulması ise bunun için önemli bir potansiyel taşıdığını göstermektedir. Kevin Williams bu noktada, tek bir program ya da türden ziyade bir bütün olarak televizyondaki tüm programların tarihi ele alış biçiminin tarihsel bilincin şekillendirilmesinde kritik bir rol oynadığını belirtmektedir (2007: 136-137). Tarihin ikna ediciliği yüksek seyirlik bir biçime büründürülerek aktarılması bu rolü daha da etkin kılmaktadır. Dolayısıyla yayıncılık tarihin aktarılması konusunda çatışmaların yaşandığı bir alana dönüşmektedir.

Bu mücadelelere bakıldığında yayıncılığın “içinde bulunduğu daha geniş politik, toplumsal ve kültürel koşullarla” nasıl da yakından bağlantılı olduğu ve program üretim süreçlerinin bu koşullar bağlamında gerçekleştiği (Scannell, 2002: 204) açıkça görülmektedir. Bu an-

---

dern mantıkla ve onun parçalanmışlık, yüzeysellik, geçicilik, eşzamanlılık ve kolajı ön plana çıkaran savlarıyla uyum içinde olduğu yönündeki düşünceleri akla getirmektedir. Bu noktada Harvey, kültürün biçimlenmesinde televizyonun rolünün yadsınamayacağını, yukarıda sıralanan postmodern niteliklerin izi sürüldüğünde “televizyon imgelerinin zorunlu olarak aldıkları biçime” ulaşılsa da televizyona yüklenen bu rol bağlamında “televizyon postmodernizme yol açar” türünden kolaycı bir teknolojik determinizme” düşülmemesi gerektiğini belirtmektedir. Harvey, televizyonun geç kapitalizm döneminin bir ürünü olarak tüketimcilik kültürünün teşviki bağlamında ele alınması gereğine vurgu yapmaktadır (2003: 78-79). Bu bağlamda, televizyonda tarihin işlenişinin de zorunlu olarak postmodern bir ele alış biçimi olmayacağını ve bu anlayışla değerlendirilemeyeceğini belirtmek gerekir.

---

² Televizyon yayınları ile şimdi arasındaki ilişkiye yapılan bu vurgu televizyonun postmo-

lamda Williams, televizyonların giderek artan tarih ilgisinin “teknolojik ve düzenleyici değişimlerin hızlı toplumsal ve kültürel değişim çağında kim olduğumuza ve nereden geldiğimize dair artan tarihsel anlama talebiyle çakışması”yla bağlantılı olduğuna değinmektedir (2007: 129-130). Bu, David Harvey’in, hızlı değişim çağında insanların daha yoğun bir biçimde köklerini aramaya ihtiyaç duydukları yönündeki vurgusunu anımsatmaktadır. Gelip geçicilik arttıkça tarihsel köklerin araştırılmasına yönelik ilgi ve ihtiyaç da artmaktadır (2003: 326). Dolayısıyla, televizyondaki tarihin de -endüstriyel anlamda uluslararası bir boyutu olsa da- “ulusal, bölgesel ve yerel beğeni ve duyarlılıklara başvurularak üretilme”si ve temel olarak “izleyicilerinin yerel ihtiyaçlarını, ilgilerini ve öz algısını onayla”yacak bir nitelikte olması bu anlamda tesadüf olmasa gerektir (Edgerton, 2005: 364).

Bununla birlikte, tarihin inşası çabaları ile bir mücadele alanına dönüşü de bu çakışma bağlamında ve köklere dayanma ihtiyacı üzerine gerçekleşmektedir. Ancak, bu çabanın kendisinin dayandığı kaygan zemin nedeniyle ortaya sürekli bir mücadele hali çıkmaktadır. Harvey bunu modernizmin mitolojiyle kurduğu ilişki bağlamında şöyle açıklamaktadır:

Modernizm sık sık mitolojiyle flört eder... Kapitalizm koşullarında, parasallaşma, piyasa mübadelesi, sermayenin dolaşımı gibi tümellerin orta yerinde parçalanma ve gelip

geçicilik eğilimleri veri alındığında, sorun içkin değer ve anlamları ifade edebilecek istikrarlı bir mitoloji bulmaktır. Toplumsal pratikler, toplum üzerindeki hâkimiyetlerini güçlendirme çabalarının ayrılmaz bir parçası olarak bazı efsaneleri çağırabilir, bazı mekânsal ve zamansal gösterimleri yaratmak için gayret gösterebilirler. Ama bunu öylesine eklektik ve gelip geçici bir tarzda yaparlar ki... Mimarlıkta ve kent tasarımı bağlamında mekânsallaştırıcı faaliyetlerin, tarihe atıf yapılmasının ve toplumsal pratiğin hangi yönleri için hangi zaman ve mekânın doğru olduğuna ilişkin tanım üzerinde süregiden mücadelelerin anlamı da böylelikle ortaya çıkar (Harvey, 2003: 245).

Bu bağlamda, “toplum üzerindeki hâkimiyeti güçlendirme”nin bir aracı olarak görülen tarih amaca uygun bir biçimde yeniden icat edilmekte ve meşrulaştırılarak kullanılmaktadır (Hobsbawm, 2001: 9). Bu noktada Walter Benjamin’in iktidarların kendilerini hep galiplerin mirasçıları olarak kurduğu yönündeki cümleleri akla gelmektedir: “Gelgelelim belli bir dönemin iktidar sahipleri, daha önceki bütün galiplerin mirasçılarıdır. Bu durumda galip gelenlerle özdeşleşme, her zaman tüm iktidar sahiplerinin işine yaramaktadır” (2013: 41). Ayrıca Benjamin’in tarih hakkındaki düşünceleri bize dikkatlerimizi tarihin kurgulanma sürecinde karşımıza çıkan şimdinin hâkim güçlerine odaklanmayı ihmal etmememizi hatırlatmaktadır:

Tarih, yerini bağdaşık ve boş zamanın değil, ama şimdiki zamanın oluşturduğu bir kurgulamanın nesnesidir. Örneğin Robespierre'e göre Roma, şimdi ile dolu olan ve kendisinin tarihin akışı içerisinde zorla koparıp aldığı bir geçmişti. Fransız Devrimi, kendini geri dönmüş bir Roma sayıyordu. Eski Roma'yı, tıpkı modanın geçmişe karışmış bir giysiyi alıntılanması gibi alıntılıyordu. Moda, geçmişin çalılıkları arasında dolanıp duran güncel'in kokusunu alma yeteneğine sahiptir. Başka deyişle moda, geçmişe atlayan bir kaplan gibidir. Yalnız bu atlayış, egemen sınıfların buyruğundaki bir arenada gerçekleşir (Benjamin, 2013: 46).

Bu vurgular, büyük ve kârlı bir sektör olarak karşımıza çıkan televizyonda tarih yapımının (Edgerton, 2005: 364-365) temel olarak egemen sınıfların buyruğundaki bir arenada geçmişin içindeki güncel özel bir önem atfederek gerçekleştirildiğini düşündürmesi açısından önemlidir.

Tarihin Politik Kullanımında Yayıncılığın Tarihsel Rolü

Bu noktada tarihin araçsallaştırılması etrafında yükselen bir tartışma karşımıza çıkar. Tekeli, toplumu yönlendirmek isteyenler için geçmişin kullanımının çok eskiye dayandığını belirtmektedir. “Bu nedenle tarihçiden beklenen hitabet sanatlarını kullanarak, ikna mantığına başvurarak, okuyucularını/dinleyicilerini etkilemek ama özellikle

de ikna etmektir” (2013: 284). İşte bu ikna etme vurgusu tarihin politik kullanımında temel bir hedef olarak belirlemektedir. Bu amaçla kitle iletişim araçlarını kullanma ve kontrol altında tutma çabaları yirminci yüzyılda belirgin bir biçimde görülmektedir. Williams, tarihin medya aracılığıyla politik kullanımının yalnızca günümüzde gerçekleşmediğini çok daha eskilere dayandığını belirtirken ve daha sessiz sinema günlerinde ve 1930'lar ve 1940'larda sağ ve sol kesimden film yapımcılarının tarihi kendi politik amaçları doğrultusunda kullandıklarından bahsederken bu durumu örneklendirmektedir. Bu noktada tarihin kullanımının yalnızca bireysel çabalarla sınırlı olmadığını, hükümetlerin de kendi mesajlarını güçlendirmek için basın, yayıncılık ve sinemayı manipüle etmenin yollarını aradığını belirtmektedir. Bu bağlamda, “Tarih kullanışlı bir propaganda aracı olarak hizmet vermiştir” demektedir (2007: 132-133). Daha 1946'da Max Picard, *Hitler in Our Selves* kitabında kitle iletişim araçlarının insan deneyimine giderek daha fazla nüfuz etmesine değinerek radyonun insanların tarihsel gerçekliği algılamalarını biçimlendirmesinden bahsetmektedir: “Radyo yalnızca tarihi aktarmamakta, tarihi yapıyor görünmekte... bugün radyo bizim tarihimizdir” (akt. Kaes, 1992: 316). Bu durumu yakın bir zamanda Hobsbawm bize daha keskin bir biçimde anımsatmaktadır:

Bir konuda yanlışa düşmeyin. Tarih, ataların belleği ya da kolektif gelenek değildir. Tarih, insanların din adamları, öğretmenler, tarih kitaplarının yazarları, dergi makalelerinin editörleri ve televizyon programlarının hazırlayıcılarından öğrendikleri şeydir (2001: 13).

Bu cümleler tarihin egemen çıkarlar doğrultusunda kurgulanmasının yanı sıra, tarihin inşasında radyo ve televizyon yayıncılığına atfedilen özel role de vurgu yapmaktadır. Bu açıdan, “ulusların imal edilmesi sürecinde” temel bir malzeme olan tarihin (Hobsbawm, 2001: 27) yeniden kurgulanması ve aktarılmasında ulus devletlerin yayıncı örgütlere kritik bir rol atfetmesi pek şaşırtıcı olmamakla birlikte, yeni bir durum da değildir. Bu rol, Ünsal Oskay’ı izleyerek söylersek, “Tarih’i *yitirme* ya da *unutturma* işlemi”ni yerine getirdiği ve mevcut düzen için tehlikeli sayılabilecek şeyleri dışladığı, ötekileştirdiği (2013: 144-145) müddetçe hemen her dönem iktidarların desteğini almıştır. Ancak, televizyonun “tedirgin edici bir bellek mekânı” olarak varlığını hissettirdiği anlarda (Çelenk, 2010: 186, 194) tartışma ve müdahaleler kaçınılmaz olmaktadır.

Televizyonda Tarih Tartışmalarının Bir Parçası Olarak Tarih ve Gerçeklik İlişkisi

Tarih ve televizyon ilişkisinin tarihin araçsallaştırılması bağlamında tartışılması tarih ve gerçeklik ilişkisini de göz önünde bulundurmaya

gerekli kılmaktadır. “Kolektif hafıza(nın) profesyonel tarihin popüler tarihle mekân paylaştığı bir dolaşımlama alanı” olduğu (Edgerton, 2001: 5) ve Steve Anderson’ın belirttiği gibi, bilimsel tarihçiliğe yönelik güven aşınması nedeniyle “geçmişin kültürel ilişkilerinin şimdinin ihtiyaçları, tarihçilerin arzuları ve tarihsel araştırmanın ideolojik bağlamları tarafından üstbelirlenmiş” bir biçimde izini sürmenin daha çok kabul görmeye başladığı düşünülürse (2001: 20), televizyon yayıncılığı alanında karşımıza çıkan bu politik müdahalelerin resmi tarih anlatısını inşa etme ve yaygınlaştırma çabası açısından ne kadar önemsendiği de daha net görülebilir. Bu açıdan, “kamu belleğinin” üretiminin bir mücadele alanına dönüşmesini Kaes şöyle dile getirmektedir:

Elektronik yeniden üretilebilirlik ve yayma çağında bellek kamu haline gelmiştir; bellek teknoloji tarafından toplumsallaştırılmıştır. Tarihin kendisi, bu kolayca erişilebilen görüntüler tarafından demokratikleştirilmiştir, en azından öyle görünmektedir; ancak popüler bellek olarak paylaşılanın üzerindeki güç bu görüntüleri üretenlerin eline geçmiştir. Pek tabii mücadelenin kamu belleğinin üretimi, yönetimi ve kontrolü üzerinde patlak vermesi de şaşırtıcı değildir (1992: 310).

Ancak bu noktada, Williams’ın medyada tarih konusunu işleyen yapımcıların bile kurdukları anlatıların doğruluk (*accuracy*), otantiklik

(*authenticity*) ve nesnellik (*objectivity*) gibi bilimsel kriterlere dayandırma ihtiyacı duydukları vurgusu dikkate değerdir (2007: 137-139).Yayıncılıkta yansımaları bulan bu durum tarih ve gerçeklik ilişkisinin postmodern yaklaşımlar bağlamında yoğun bir tartışma konusu haline gelmesiyle yakından bağlantılıdır. Tarihin kurmaca yönü postmodern yaklaşımlarla ön plana çıkmıştır, ancak bu sefer de yeni kurmaca tarih, tarihin gerçeklikle olan bağı konusunu daha tartışmalı bir hale getirmiştir. Postmodernlerin tarihte hakikat ve nesnellüğün imkânsız olduğu yönündeki savlarını eleştiren ve bu savların temel argümanlarının geçersiz olduğunu belirten Chris Lorenz, bununla birlikte, “tarihsel bilginin önemli siyasal ve toplumsal işlevleri olduğu” konusundaki düşüncelerinde ortaklaştıklarını belirtmektedir. Ancak tarihin siyaset ve ideolojide meşrulaştırıcı bir rol oynadığı vurgusunun abartılmadan önemsenmesi gerektiğine değinmekte ve “tarihsel “bilgi üretimi”nde “kimlik siyasetini” tarihin, hakikat ve nesnellik iddiasından ileri gelen disiplinler konumundan feragat etmeden teslim etme”nin önemine vurgu yapmaktadır (2013: 188-189). Araçsal tarih ve meşrulaştırıcı tarih ile bilimsel tarih arasındaki ayrımın önemine değinen Lorenz: “Tarih ne zaman meşrulaştırıcı ve araçsal biçimde kullanılsa, kanıt ve yöntemin önceliğinden feragat edilerek başka hedeflere hizmet eder” demektedir (2013: 190-191).³ Dolayısıyla bir

yandan tarihin kurgu yanı ve siyasi olarak kullanımı akılda tutulurken, diğer yandan, Tekeli'nin de belirttiği gibi, tarihin gerçeklerle ilişkisi olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Tekeli, bunun tarih yazıcısını bir siyasetçinin geçmişteki olgularla hiçbir ilişki kurmadan salt siyasi propaganda için ürettiği tarihsel bir söylemden” ayıran kritik bir nokta olduğunu belirtmektedir. Aksi takdirde, ona göre, siyasetçilerin tarihi istedikleri gibi kullanabilme esnekliğine daha rahat erişmelerine de olanak tanınmış olur (2013: 286, 288). Harvey'in, “deneyimi bir dizi ‘arı ve birbiriyle ilgisiz şimdiler’e indirge”yen postmodern düşüncenin “her türlü tarihsel süreklilik ve bellek duygusunu terk ederken, bir yandan da tarihi yağmalama ve orada ne bulabilirse onu şimdinin bir boyutu gibi massetme konusunda” güçlü bir yeteneğe sahip olduğu vurgusu da postmodern yaklaşımların tarihin bu tür kullanımına daha fazla imkân sunduğu imasını taşımaktadır (2003: 71). Dolayısıyla burada asıl dikkat edilmesi gereken, Terry Eagleton'ın belirttiği gi-

---

tirilerle birlikte tarih disiplini içinde yükselen hakikat ve nesnellik tartışmalarına girilmemektedir. Bununla birlikte, bu çalışmada, tarihsel bilginin imkânsızlığına ve dolayısıyla tarihin yalnızca bir kurmaca olarak ele alınabileceğine vurgu yapan postmodern bir anlayışın değil, Carr (2011), Hobsbawm (2001), Iggers (2007; 2013) ve Lorenz'in (2013) tarihçi ve şimdi arasındaki ilişkinin farkında olan ancak tarihsel çalışmalarda nesnellüğün, hakikatin, akılcılığın ve evrenselliğin önemine vurgu yapan yaklaşımlarının benimsendiği ve upkı onlar gibi, dikkat edilmesi gerekenin, meşrulaştırıcı ya da imal edilmiş tarih ile bilimsel tarih arasındaki ayrım olduğunun düşünüldüğü belirtilmelidir.

³ Konumuz itibariyle burada postmodern eleş-

bi, metnin de tarihsel olduğunu unutmamak ve nasıl bir ideolojik konjonktür bağlamında tarihsel gerçeklikle üretici ilişkiler kurulduğuna odaklanmaktır. Bu tür bir yaklaşım bizi basitçe bir kurmaca metnin bizi yanılsamayla sarıp sarmaladığını söylemekten kurtardığı gibi, tarihsel gerçekliğin önemini yadsımamamıza da olanak tanır (2012: 79-82).

Yayıncıların da tarihi işlerken bir şekilde kendilerini nesnellik, doğruluk, otantiklik gibi kriterlere dayandırma ihtiyacı hissetmeleri bu bağlamda daha anlaşılır olmaktadır. Williams, bu yaklaşım doğrultusunda üretilen tarih programlarının özellikle kamu hizmeti yayıncılığı döneminde karşımıza çıktığını belirtmektedir. Ancak bu çabanın ticarileşme ve piyasalaşma yönetiminin hâkim kıldığı ilgi çekici ve daha spekülâtif programlar üretme anlayışıyla aşınmaya uğramış olduğuna değinmektedir. Bu süreçte eğlence ve bilginin birleşimi olarak ön plana çıkarılan “infotainment” tarih programlarının da temel biçimi halini almıştır (2007: 128-129, 137-139, 143). Bununla birlikte, bu noktada, televizyondaki tarihe yönelik politik tartışmaların tarihyazımı ve gerçeklik arasındaki bu ilişkiyle bağlantılı olduğuna vurgu yapmak da önemlidir.

Televizyon Sektöründeki Büyük Bir İş Olarak Tarih ve Geçmişle İlişkiler

Tarih ve gerçeklik ilişkisinin televizyon yayıncılığı sektöründeki ti-

carileşme yönelimi ve baskılarıyla daha tartışmalı bir hale geldiği vurgusu, yayıncılığın mevcut koşulları dikkate alındığında üzerinde durulmayı hak etmektedir. Bu durum, medya alanında 1980 sonrası süreçte yaşanan politik ve ekonomik değişimlerle yakından bağlantılıdır. Tarihin televizyonda kendisine giderek daha fazla yer bulması da bu anlamda yalnızca politik açıdan açıklanamaz. Bu, yayıncılığın giderek daha fazla piyasa hâkimiyetinde bir yapıya bürünmesiyle de yakından bağlantılıdır. Williams, “Artan rekabet, sıkı bütçeler, başarının ‘reyting yönelimli’ kavranışı ve kısalan iş dönüş süreleri”nin medyadaki tarihin biçimlendirilmesinde temel bir rol oynadığına vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda, 1980 sonrası süreçte yaşanan deregülasyon ve teknolojik değişimle bir yandan tarihin kendisine daha fazla yer bulma imkânına kavuştuğunu belirtirken, diğer yandan da bu durumun tarihin piyasa öncelikleri doğrultusunda ele alınmasına yol açtığına değinmektedir. Yeni durumda tarih programlarının içeriği ve yapısı üzerinde piyasa mantığı ve piyasanın kontrol mekanizmaları hâkim olmaya başlamıştır. Ayrıca, bu süreçte yayıncılıktaki kamu hizmeti etisinin kaydettiği gerileme nedeniyle çeşitli türde tarih programları üretme konusunda yapımcıların cesareti kırılmış, piyasada iş yapacağı ve reyting alacağı düşünülen daha kalıplaşmış ve ticari mantığa dayalı anlatılar ve anlatı biçimleri ön plana çıkmaya başlamıştır (2007: 140-143). Ebbrecht de, 1980 sonrası

yaşanan politik ve ekonomik dönüşümlerin tarihin eğlenceyi ön plana çıkararak, reyting odaklı bir anlayışla ve izleyiciyi sınırlandıran kalıplaşmış bir biçimde ele alınmasına zemin hazırladığını belirtmektedir (2007: 225-227, 232). Bu süreçte televizyonun “geçmişî hatırlatmasına sınırlar koyan ticarilik, çok-kanalılık, parçalı ve ertelemeci anlatı yapısı, bu bağlamda beliren ciddiyet kaybı ve basitleştirilmiş olay-örgüçülük ve politik orta yolculuk” gibi nitelikleri belirgin bir biçimde ortaya çıkmıştır (Çelenk, 2010: 179). Gary R. Edgerton, televizyondaki tarihin artık piyasada ön plana çıkan büyük bir iş olduğunu ve “büyük ölçüde konvansiyonel ve melodramatik bir biçimde çerçevelenip, doğrudan bir meta olarak müşterilere pazarlandığını ve satıldığını” belirtirken tam da bu gelişmeyi özetlemektedir (2001: 2). Piyasa mantığının hâkim olduğu bir ortamda geçmiş de birer reyting ve kâr aracına dönüştürülmektedir. Murdock ve Pickering bu konuda şunları söylemektedir:

Geçmiş imgeler belki kullanılırlar, ancak yalnızca geçmişin yeniden dolayımlanmış unsurlarının tarih dışı bir kolajına yaptıkları katkı için, öncelikle reyting ve kazanç güdülerıyla kullanılırlar. Bu, giderek artan biçimde geçmişten ayrışırken tarihsel döküntülerle çevrili olma paradoksal durumunun bir parçasıdır (2009: 179).

Bu, bir anlamda zaman/uzam sıkışması savunusunun aksine “medya

iletişiminin iletişimi mesafelendirmesi”nin bir yansımasıdır (Murdock ve Pickering, 2009: 180-183). Theodor W. Adorno, “İnsanların birbirine yaklaştığı meyhaneler ve kahvehaneler renkli film tarafından bombalardan daha kesin bir biçimde yerle bir ediliyor” derken tam da bu mesafelendirmeye vurgu yapmaktadır. Bu durum, ekonomik ve politik süreçler altında işleyen medyanın tarihle kurduğu ilişkide de geçerlidir. Medya aracılığıyla dolaşımlanan geçmiş bize tarihi yakınlılaştırmamaktadır. Harvey, “her özgül üretim tarzı ya da sosyal formasyon(un) kendine özgü bir zaman ve mekan pratikleri ve kavramları bohçası” içerdiğini belirterek, kapitalist sistemde “zamana ve tarihe kabul edilecek bir şey gibi değil yaratılacak bir şey gibi” yaklaştığımızı vurgulamaktadır (2003: 230). Bu yaratma edimi egemen güçlerin kontrolünde gerçekleşmekte ve bu kesimler Oskay’ın belirttiği gibi, tarihi kendi iktidarlarını oluşturmak için değiştirip kullandıktan sonra, tıpkı “kendilerinden öncekiler gibi ‘Tarih’i gene bir durağanlık olarak göstermeye” çalışmaktadır (2013: 146). İşte politik tartışma ve çelişkiler de bu değişim ve durağanlığın sağlanması çabası noktasında ortaya çıkmaktadır. Bu duruma bir de iktidarın koyduğu tüm dışlayıcı sınırlamalara rağmen “dışlamanın uygulandığı temsil mekânı”nın “bir homojenlik göstermesi eklenince alandaki çelişki ve çatışmalar daha da belirginleşmektedir (Çelenk, 2010: 178).

Türkiye’de Televizyon ve Tarih İlişkisi: Popüler Tarih Dizileri Etrafındaki Politik Tartışmalar

Tarihe Yönelik Politik İlgi ve Televizyon Yayıcılığı

Türkiye’de tarihin politik kullanımı ve televizyondaki tarih konusundaki tartışmalar, özgüllükler de ihmal edilmeden, benzer bir incelemeye tabi tutulabilir. Bu bağlamda, ilk olarak, Türkiye’de de son yıllarda tarihe yönelik giderek artan bir ilginin söz konusu olduğu vurgulanabilir. Bu ilgi gerek akademik alanda, gerek siyasi alanda ve gerekse yayıncılık alanında belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır (Çelenk, 2005; Tekeli, 2013). Tekeli, bunun nedeni olarak “tarihin günlük yaşamımıza ilişkin pratikleri yönlendirmekte, değerleri etkilemekte, kimlikleri oluşturmakta, meşruiyet söylemleri geliştirmekte çok kritik işlevler edinmesi”ne işaret etmekte, bu nedenle tarih yazıcılığının toplumdaki siyasi çatışmaların yansıtıldığı bir alan haline geldiğine ve son yıllarda siyasilerin tarihe müdahalelerinin rahatsız edici boyutlara ulaştığına değinmektedir (2013: 284, 303). Bu müdahalelerin belirginleştiği bir alan olarak ise televizyon yayıcılığı karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de televizyon yayıcılığının tarihe yönelik giderek artan ilgisi ve tarihi ilgi çeken temel bir malzeme olarak kullanma eğilimi bu yöndeki tartışmaların odağı haline gelmesini de kaçınılmaz kılmaktadır.

Türkiye’de tarihin ön plana çık-

masında ve politik bir araç olarak görülmesi ve kullanılmasında hemen her dönem medyaya ayrı bir rol biçilmiştir. Ancak bu rolün üzerinde daha fazla durulan ve tartışmalı bir yapıya bürünmesini daha anlaşılır kılmak için 1980 sonrası süreçte medya sektöründe yaşanan köklü dönüşümleri hatırlamamız gerekmektedir. Özellikle televizyon yayıcılığı alanında yaşanan dönüşüm konumuz açısından önem taşımaktadır. Televizyon yayıcılığı alanında 1990’larla birlikte kamu tekelinin kırılarak ticari yayıncılığın hâkimiyet kurduğu bir dönüşüm yaşanmıştır (bkz. Adaklı, 2001; 2006; Kejanlıoğlu, 2004). Bu dönüşüm program üretim süreçleri ve program türlerinin gelişiminde de yansımaları bulmuştur (bkz. Çelenk, 2005). Ticarileşmenin ve eğlence ağırlıklı bir programcılık anlayışının hâkim olduğu bu süreçte tarih de önemli bir program malzemesi olarak başvurulan temel kaynaklardan birine dönüşmeye başlamıştır. Bu durum tarihe yönelik ilginin artışında da temel bir rol oynamıştır. Televizyon ekranlarındaki popüler tarih anlatıları/programlarının yoğun ilgi görmeye başlaması ise popüler tarih anlatılarının iktidarlar açısından üzerinde önemle durulması gereken bir mecraya dönüşmesini beraberinde getirmiştir.

Bu bağlamda Tekeli’nin, siyasetçilerin hangi durumlarda tarihi bilgiyi kullanmaya ihtiyaç duyduklarına dair yapmış olduğu sınıflandırmaya değinmek yerinde olacaktır. Çünkü siyasetçilerin popüler

olana, bir başka deyişle televizyondaki tarih anlatılarına/programlarına da bu ihtiyaçlar doğrultusunda müdahale etme gereği duydukları söylenebilir. Buna göre, siyasetçiler ulus-devletin meşruiyetini kurmak ve sürdürmek için resmi tarih anlatısına başvurur ve inşa ederler. Bunlar uzun dönemleri kapsayan ve modern hayatın gelip geçiciliği içinde insanlara çok eskilere dayanan kökleri olduğu inancını vermeyi amaç edinen anlatılardır (2013: 292). Ve bu anlatılar, Harvey'den esinle söylersek, modern hayatın gelip geçici, anlık, parçalanmış ve olumsal olan yapısı içinde tarihi anlamlı bir zemine oturtma çabası içindedir (2003: 24). Siyasetçilerin tarihle ilişki kurduğu bir diğer durum siyasi pratik bağlamında gerçekleştirilir. Bu, rakip partileri ötekileştirme üzerine kuruludur. Siyasetçilerin tarihten yararlanmalarının bir başka biçimi de “siyasetçinin tarihe damgasını vurmak, günün değerlerine karşı çıkmak için tarihi kullanmasıdır.” Bu doğrultuda geçmişteki altın çağlar vurgusu ön plana çıkarılır ve bu geçmiş güncel ortamda yeniden üretilmeye çalışılır (Tekeli, 2013: 296-297). Tekeli'nin bu vurguları önceki sayfalarda ele alınan televizyon ve tarih ilişkisi ve televizyonda tarihin üretimi bağlamında incelediğimiz literatürü tamamlayıcı tespitler sunmaktadır. Özellikle televizyonun tarihe yönelik ilgiyi uandırma, ulusal/yerel olan duyarlıklardan beslenerek ve onları onaylayarak tarihi inşa etme eğilimi (Edgerton, 2005: 364-365) siyasetçilerin tarihi kullanma ihtiyaçlarına de

cevap verecek bir potansiyel taşıdığını göstermektedir.

Dolayısıyla tarihyazımı etrafındaki tartışma ve çatışmaların belirgin bir biçimde gözlemlendiği bir alan olarak televizyon yayıncılığı ön plana çıkmaktadır. Buna, yayıncılığın Türkiye'de hemen her zaman politik müdahalelere açık bir gelişim göstermiş olması da eklendiğinde durum daha sıkıntılı bir hal almaktadır. Bu müdahaleler yayıncılığa biçilen sınırların sürdürülmesini sağlamak etrafında biçimlenmektedir. Türkiye'de yayıncılığa 1930'lardan itibaren belirginleşen ve günümüze kadar sürdürülen temel roller yüklenmiştir. Bunlar, milli kimliğin inşası, ulusal bütünlüğün sağlanması ve resmi ideolojinin aktarılmasıdır (Ahıska, 2005: 104; Kocabaşoğlu, 2010: 151). İkinci Dünya Savaşı radyoların resmi ideolojiyi halka yaymak ve benimsetmekte temel bir araç olacağı düşüncesini pekiştirmiş (Kocabaşoğlu, 2010: 229-231) ve radyolar “saf bir milli ses” olarak inşa edilmeye çalışılmışlardır (Ahıska, 2005: 131). Bu tutum radyo ve televizyon yayınlarının kamu hizmeti modeli çerçevesinde tartışılmaya ve gerçekleştirilmeye çalışıldığı 1960 sonrası süreçte de devam ettirilmiştir. TRT yeni yapısına rağmen ısrarla ülkede var olan başka sesleri duymamaya ve devletin sesi olmaya devam eder bir yapıya büründürülmüştür (Gülizar, 2008: 157). Bu süreçte demokratik yayıncılığa yönelişin önündeki en büyük engel “memleketin elden gitmesi” vurgusunun yanı sıra (Mutlu, 2001: 45-47), yoz-

laşma, kültürel ve milli değerlerin aşınması gerekçeleri etrafında inşa edilmiştir. Bu açıdan, radyo ve televizyon yayıncılığında hemen her zaman, Ahıska'nın radyo çalışmasında ortaya koyduğu gibi, "milli olanı tanımlama, oluşturma ve sınırlarını çizme çabası" sürdürülmüş ve günümüzde de "iç alanın hakikati, düzenlemelerin ve hak söylemlerinin ötesinde" kurulmaya devam etmiştir (2005: 305, 326). Dolayısıyla, tüm değişim imalarına rağmen "yayın akışının toplumsala ilişkin imalarını tek-anlamlı olarak sabitleme eğilimi" katı bir biçimde sürdürülmeye çalışılmıştır (Çelenk, 2005: 152). 1990'lar ve 2000'lerde televizyon yayıncılığı alanına dâhil olan sermaye gruplarının bu araçları "medya dışı alanlardaki faaliyetlerini güvence altına almak adına siyasal iktidarla ilişkilerinde" bir denge sağlamak amacıyla kullanmaları (Adaklı, 2001: 156) ise, yaşanan dönüşümlerin bu tek anlama sabitleme çabasını değiştirecek bir dinamiği yaratacak potansiyele sahip olmadığını ortaya koymuştur.

Televizyondaki tarih etrafındaki politik tartışmaların da bu, sınırları belirleme çabası bağlamında daha anlaşılır olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, Adaklı'nın belirttiği gibi, son dönemde de medya söyleminin hâkim siyasi ve ekonomik iklimin çizdiği sınırlar içinde tutulmasına özen gösterildiği (2013: 603-604) düşünüldüğünde televizyondaki tarih konusundaki tartışmaların bu çaba bağlamında daha anlaşılır olduğu söylenebilir.

Türkiye'de Popüler Tarih Dizileri Etrafındaki Son Dönem Tartışmalara Kaynaklık Eden Tarih Anlayışı

Televizyondaki tarihin politik bir tartışma ve müdahale konusuna dönüşmesine yol açan sınırlar inşa edilmek istenen hâkim tarih anlatısının sınırlarıyla bağlantılıdır. Bu bağlamda, son dönemde, giderek belirginleşen Osmanlı vurgusu köklerini Türk-İslam sentezine dayalı yaklaşımda bulmaktadır. Aslında bu tarih kurgusu yeni değildir. Türkiye'de yönetici sınıfların tarihle kurduğu ilişki bağlamında yükselen tartışmalar Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar geri gitmektedir. Yüzünü Batıya dönen, modern bir toplum yaratma çabasıyla köklü düzenlemelere girişen Cumhuriyet yöneticilerinin (Lewis, 2007: 257-291) Osmanlı geçmişi ile bağları koparma ve yeni bir resmi tarih inşa etme çabaları bu tartışmaların temel kaynağını oluşturmaktadır. Gerek Cumhuriyetin kurucuları gerekse tarih yazıcılığına hâkim olan Kemalist ideolojinin baskın tarihçilik anlayışı Osmanlıdan kopuşu ve Osmanlı mirasını reddi temel alan bir anlayışı benimsemiş ve hâkim kılmıştır (Ahmad, 2002: 11). Bu tür bir yaklaşım sonraki süreçte de varlığını sürdürmüştür. Ancak bu durum Osmanlı ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki tarihsel bağlar konusunun tartışılmasını ortadan kaldırmamış, Osmanlı mirasının reddine karşı çıkan Türk-İslam sentezine dayalı tarih anlayışı varlığını

sürdürmüş ve özellikle 1960 sonrası süreçte daha belirgin bir biçimde ortaya çıkmıştır. “12 Eylül 1980 darbesi ve sonrasında, devlet öncülüğünde... geliştirilen, İslam dostu Kemalizm” yönelişinin yanı sıra (Zürcher, 2014: 197), aynı süreçte, Türk-İslam sentezini savunan kesimler arasında giderek artan eğitimli insan sayısı bu anlayışın belirginleşmesi ve iletişim kanalları kullanılarak daha etkin bir biçimde dile getirilmesinde önemli bir rol oynamıştır (Zürcher, 2007: 420-421). Zürcher, Türk-İslam sentezine dayalı bu anlayışın ANAP iktidarıyla birlikte Batıya yetiştirme inancıyla birleşerek yeni bir boyut kazandığını, giderek hâkim konuma yükselen bu anlayışın radyo ve televizyonda da belirgin bir biçimde varlığını hissettirmeye başladığını belirtmektedir (2007: 420). Dolayısıyla yayıncılık da bu bağlamda sürekli bir tartışma konusu olarak tarihteki yerini almıştır aslında. Bu bağlamda, günümüzde televizyondaki tarih etrafında yaşanan tartışma ve çekişmelerin de bu tarihten izler taşıması bir bakıma kaçınılmazdır.

Bunda 1980’lerden itibaren sürdürülen “milliyetçi-muhafazakar-serbest piyasacı-sosyal adaletçi” politikalarla (Özkazanç, 2012: 110) günümüz politikaları arasındaki benzerliğin de payı büyüktür. Politikalarını 1980’li yıllardan itibaren izlenen Türk-İslam sentezine dayalı anlayış üzerine inşa eden AKP iktidarının, kendinden önceki dönemlerle ekonomik ve siyasi yönden bir

kopuştan ziyade süreklilik arz ettiği ve bu süreçte devleti “neoliberal otoriter bir mantıkla yeniden yapılandır”mayı sürdürdüğü düşünüldüğünde (Bedirhanoglu, 2013: 41-43, 53, 64), son dönemde karşımıza çıkan benzer siyasi tutum ve söylemlerin de pek şaşırtıcı olduğu söylenemez. Bu açıdan, demokrasi tanımının da içeriğini dolduran milliyetçi anlayışların ağırlıklı bir biçimde varlığını sürdürdüğü (Demirci, 2014), neoliberal ve İslami-muhafazakâr bir çizginin izlenmeye devam edildiği görülmektedir (Özkazanç, 2012: 116). Tarih kurgusunda görülen Osmanlı vurgusunu ve bir Osmanlı-Türk büyükleri çizgisini ön plana çıkarma çabası da bu bağlamda daha anlaşılır olmaktadır. Bununla birlikte, AKP iktidarının son yıllarda bu konuda benimsediği katı tutum bu çabanın çok daha belirgin bir biçimde ön plana çıkmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, son dönemde bu tür bir tarih anlayışının/kurgusunun iktidar tarafından hemen her alanda ve fırsatta yoğun bir biçimde kullanılması ya da kamusallaştırılması, televizyon dizileri etrafında “ecdat” vurgusu bağlamında uzun bir süre tartışma konusu edilmesi, inşa edilmeye çalışılan bu tarih anlayışının iktidar tarafından ne kadar önemsendiğini ortaya koymaktadır.

Muhteşem Yüzyıl ve Televizyonda Tarihyazımının Politik Önemi

Türkiye’de televizyondaki tarih konusunda çıkan tartışmalar bu yeniden inşa etme çabası bağlamında

şekillenmektedir.⁴ Tarihi konu edinen diziler üzerinden yaşanan politik tartışmaların ağırlıklı olarak Osmanlı referansı etrafında yükseldiğini görmek mümkündür. Bu kısmında tartışmaların izi temel olarak Tim Production yapım şirketi tarafından yapılan, senaryosunu Meral Okay'ın yazdığı, yönetmenliğini Yağmur ve Durul Taylan'ın üstlendiği ve 2011-2014 yılları arasında önce Show TV'de, Ocak 2012'den itibaren de Star TV'de yayınlanan *Muhteşem Yüzyıl* dizisine yöneltilen politik eleştiri ve tepkiler üzerinden sürülecektir. Kanuni Sultan Süleyman dönemini ele alan dizinin Osmanlı tarihini ağırlıklı olarak saray entrikaları ve harem üzerinden anlatış biçimi tartışmaların yoğunlaşmasının temel kaynağı olurken, dizi yayınlandığı dönem boyunca bunun dışında birçok tarih tartışmasının konusu olmuş, hatta tarihin daha yoğun bir biçimde tartışılması ve gündemde kalmasında rol oynayan temel unsurlardan biri olmuştur. Dizinin popülerliği ve tüm eleştirilere karşın yüksek bir reytinge sahip olması gündemin temel konularından biri olmasını da kaçınılmaz kılmıştır. Siyasetçilerin ve iktidarın dikkatini çekmesi de bu bağlamdadır.

Bununla birlikte, çalışmanın konusu bu diziyle bağlantılı olarak şekillenen diğer televizyondaki ta-

rih tartışmalarını da dikkate almayı gerektirmektedir. Bu bağlamda özellikle 2012 Aralık ayında TRT tarafından yayından kaldırılan *Bir Zamanlar Osmanlı Kıyam* dizisi ve yine TRT'de 2014 sonlarından itibaren yayınlanmaya başlayan *Diriliş "Ertuğrul"* ve *Filinta* dizileri dikkat çekmektedir. Bu dizilerle bağlantılı tartışma ve eleştiriler de çalışmanın kapsamına dâhil edilmiştir. *Milliyet* ve *Hürriyet* gazetelerinin elektronik arşivlerinde bu dizilerin adlarıyla tarama yapılmıştır. "Muhteşem Yüzyıl" kelimesiyle *Milliyet* gazetesinde yapılan aramada 2011-2015 yılları arasında toplam 2021, *Hürriyet* gazetesinde 2282 habere ulaşılmıştır. "*Bir Zamanlar Osmanlı Kıyam*" kelimesiyle yapılan aramada *Milliyet*'te 2012 yılına ait 61, *Hürriyet*'te 52 habere; "Diriliş 'Ertuğrul'" kelimesiyle yapılan aramada dizinin yayına başladığı 2014 sonundan itibaren *Milliyet*'te toplam 265, *Hürriyet*'te 90 habere ulaşılmıştır. "Filinta" kelimesi ile yapılan aramada ise, yine dizinin yayına başlamasıyla bağlantılı olarak, 2014 sonlarından itibaren *Milliyet*'te toplam 186, *Hürriyet*'te 73 habere ulaşılmıştır. Bunların büyük bir kısmı dizilerin yayın tarih ve saatlerine, reytinglerine dair haberlerdir. Ayrıca dizilere ve dizilerdeki oyunculara dair magazin haberleri de yoğunluktadır. Konumuz açısından dizilerin politik tartışmalar bağlamında ön plana çıktığı dönemlerdeki haberlere ve köşe yazılarına odaklanılmıştır. Bu bağlamda Ocak - Şubat 2011'de *Muhteşem Yüzyıl*'a dair

⁴ Ancak bu tartışmalar yalnızca yayıncılık alanında değil, örneğin Tekeli'nin belirttiği gibi mimari alanda da ortaya çıkmaktadır. Mimari yapılanmada da temel referans Selçuklu/Osmanlı stiline dayandırılmakta, bu yönde bir mimari yaklaşım hâkim kılınmaya çalışılmaktadır (2013: 303).

Milliyet'te toplam 162, *Hürriyet*'te 191; Kasım-Aralık 2012'de *Milliyet* te 186, *Hürriyet*'te 229 haber karışımıza çıkmaktadır. Televizyondaki tarihe dair politik tartışmaların TRT'nin 2014 sonu itibariyle yayınlamaya başladığı *Diriliş "Ertuğrul"* ve *Filinta* dizileriyle yeni bir boyut kazandığı düşünülmekte ve Aralık 2014-Mayıs 2015 dönemini kapsayacak biçimde bu dizilerin adlarıyla yapılan tarama da analize dâhil edilmektedir. Çalışma, televizyondaki tarihe verilen politik önemin yansımalarından biri olarak okunabilecek Başbakan Ahmet Davutoğlu'nun Mayıs 2015'de *Diriliş "Ertuğrul"* dizisinin setine yaptığı ziyarete kadar olan dönemi kapsamaktadır.

Muhteşem Yüzyıl dizisine yönelik tepkiler böyle bir dizinin yapıldığı haberlerinin çıkmaya başladığı ve ilk tanıtım fragmanının yayımlandığı andan itibaren yoğun bir biçimde ortaya çıkmıştır. Öyle ki Show TV dizinin ilk bölümünün ardından bu konuda bir açıklama yapma gereği duymuştur:

Muhteşem Yüzyıl, Show TV ekranlarında fragmanlarının yayınlanmaya başlamasıyla planlı ve kasıtlı olarak bazı çevrelerce Osmanlı hanedanının yanlış tanıtıldığından ve dizinin o dönemdeki karakterleri ve ilişkileri çarpıttığı konusunda haksız bir şekilde itham edilmişti. Dün gece ekranlarımızda yayınlanan ilk bölümünde bu iddiaların gerçek dışı olduğu ve dizinin Osmanlı tarihinin en parlak dönemlerinden biri olan Kanuni dönemini tarihi gerçeklerden esinlenerek dramatik bir

kurgu ile seyirciye yansıttığı ortaya çıktı (*Hürriyet*, 8 Ocak 2011).

Bu ifadeler, televizyon ve tarihin işlenişi konusundaki tartışmalarda deşindiğimiz, tarihi konu edinen bir televizyon dizisinin de aslında meşruiyetini tarihi gerçeklik iddiasına dayandırarak sağlama çabasını yansıttığı açısından dikkate değerdir. Ayrıca, zamanın ruhunu yansıtan bir biçimde Osmanlı'nın en ihtişamlı döneminin işlenmesine rağmen böylesine tepkilerle karşılaşmasına da bir anlam verilemediği anlaşılmaktadır. Oysa Edgerton'dan (2005) esinle söylersek, bu tarih dizisi de temelde hâkim iklimin beraberinde getirdiği ilgi çeken bir anlatı kurarak ulusal/yerel beğenilere hitap etme çabası içinde üretilmiştir. Ancak, anlaşılan o ki, tepkilerin asıl nedeni dizinin bir kahramanlık öyküsü anlatılması ve hâkim iklimi, duyarlılıkları ve öz algıyı onaylama beklentisine cevap vermeyeceğinden duyulan endişedir. Ve bu endişeler sürdükçe tartışmaların da artarak devam ettiği görülmektedir. Dizinin yayınlandığı ilk ay gelen tepkiler arasında tarihi çarpıttığı ve toplumu kendi tarihine yabancılaştırıcı bir tarih anlattığı eleştirilerinin yoğunluğu bu tespiti desteklemektedir (örn. bkz. *Hürriyet*, 9 Ocak 2011).

Eleştirilerin temel noktası Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman dönemini ele alan dizinin saray entrikaları ve hayatına odaklanarak bir Osmanlı padişahını şehvet düşkünü olarak gösterdiği iddiasıdır. Bu bağlamda, dizi etrafında

ki tartışmaların yoğunluğu dizinin yayınlandığı ilk ay zirveye ulaşırken⁵, bu tarihten sonra yoğunluğunu kaybettiği görülmekte, ancak bölümler yayımlandıkça anlatılan konunun tarihsel gerçeklikle ilişkisini değerlendiren köşe yazılarına ve haberlere konu olduğu görülmektedir. Bunun dışında dizi daha çok magazin haberleri bağlamında yoğun bir biçimde gündeme gelmiştir. Bu da dizinin popülerliğini pekiştirerek reytinglerde birinci sıraya oturmasıyla yakından bağlantılıdır.⁶

Artan tepkiler ve eleştiriler karşısında RTÜK'ün diziye uyarı cezası vermesi de gecikmemiş, dizinin yayına başladığı ilk ay verilen bu uyarı cezasının gerekçesi olarak "3984 Sayılı Yasanın 4. Maddesinin 'yayımların toplumun milli ve manevi değerlerine aykırı olmaması'na ilişkin (e) bendinin, tarihe mal olmuş bir şahsiyetin mahremiyeti konusunda gerekli hassasiyet gösterilmemek suretiyle ihlal edilmiş" olması gösterilmiştir (*Hürriyet*, 12

Ocak 2011). Diziye yönelik tepkilere iktidar üyelerinin de katılmasıyla tartışmalar yeni bir boyut kazanmış, dizinin yayından kaldırılacağı endişeleri dile getirilmeye başlanmıştır. Seçim öncesi dönemde henüz dizi yayınlanmaya başlamadan *Muhteşem Yüzyıl* eleştirilerini dile getiren Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç, "Tarihimizin önemli şahsiyetlerini olduğundan başka türlü görerek küçültmeye, aşağılamaya çalışan ne olursa olsun karşılığını bulmalıdır?" derken (*Milliyet*, 7 Ocak 2011), 61. Hükümet programında "Tarihimizin önemli şahsiyetleri, olayları, masal kahramanları ve kültürel zenginlik unsurlarımız belgesel, dizi ve çizgi filmlere dönüştürülerek kültür dünyamıza kazandırılacak" ibaresinin yer alması televizyondaki tarih tartışmalarının hangi düzeyde yürüdüğünü ve popüler tarihin kontrol altında tutulmasına dair artan politik isteği göstermesi açısından dikkate değerdir (TBMM Tutanak Dergisi, 8.7. 2011, B.6, O.1: 92).

Bununla birlikte Kasım 2012'ye kadar geçen sürede dizi etrafında yoğun bir tartışma yaşanmadığı görülürken, dizilerin ihracat rekoru kırarak ciddi gelirler sağladığı, *Muhteşem Yüzyıl* dizisinin de bunda önemli bir rol oynadığına dair haberler gündeme gelmeye başlamıştır. Bu yine akıllara, Edgerton'un, televizyondaki tarihin uluslararası boyutu olan büyük bir iş olduğu vurgusunu akıllara getirmektedir (2005: 364). Dolayısıyla bu nokta da televizyondaki tarih tartışmalarının

⁵ 2009, 2010 yıllarında televizyon programlarının tümü için RTÜK'e gelen şikayet sayısı ortalama 65-70 bin arasında değişirken ilk bölümü 5 Ocak 2011'de yayınlanan *Muhteşem Yüzyıl* dizisine dair dizinin tanıtım fragmanlarının yayınlanmaya başladığı 11 Aralık 2010'dan ilk bölümün yayınlandığı günün ertesi 6 Ocak 2011 arası dönemde dizi için gelen şikayet sayısının 74 bin 911 olması tepkilerin yoğunluğunu göstermesi açısından önemlidir (*Hürriyet*, 11 Ocak 2011).

⁶ Örneğin dizi tepkilerin en yoğun olduğu ilk ayda 26.1.2011 tarihli ve 2.2.2011 tarihli ölçümlerde reytinglerde birinci olmuş, daha sonraki bölümlerinde de bu birinciliğini sürdürmüştür (*Hürriyet*, 28 Ocak 2011; 3 Şubat 2011; 18 Şubat 2011; 24 Şubat 2011).

önemli bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷

İktidarın Belirginleşen Tarih Vurgusu ve Televizyondaki Tarihin Sınırlarını Kontrol Etme İsteği

Dizi tüm popülerliğiyle yayın hayatına devam ederken, Kasım 2012'ye kadar geçen sürede ilk tepki dalgasının da durulduğu görülmektedir. Ancak Başbakan Recep Tayyip Erdoğan tarafından Kasım 2012'de diziye yöneltilen tarihi çarpıttığı, milli değerleri hiçe saydığı yönündeki eleştirilerle televizyon ve tarih tartışmaları yeniden gündemdeki yerini almıştır:

Hiç kusura bakmasınlar. Biz 7 milyarlık bu dünyanın içinde yaşıyoruz. Bizim görevimiz nedir, bunu çok iyi biliriz. Ecdadımızın at sırtında gittiği her yere biz de gideriz, her yerle biz de ilgileniriz ama bunlar televizyon ekranındaki ecdadımızı zannediyorum o 'Muhteşem Yüzyıl' belgeselindeki gibi tanıyor.

⁷ Örneğin Kültür ve Turizm Bakanlığı Telif Hakları Genel Müdürü Dr. Abdurrahman Çelik bu konuda şu bilgileri vermekte: "2010 yılı sonu itibarıyla dizilerden 65 milyon dolar ihracat gelirimiz var... 2012 yılında da 90 milyon dolar civarına çıkacak. Daha önce dizi başı cüzi miktarlarda bir gelir elde edilirken, bugün yaklaşık olarak bölüm başı 60 bin ile 120 bin dolar arası gelir elde ediliyor. Hatta şu anda 200 bin dolara çıkan dizi bölümlerimiz bulunuyor... Muhteşem Yüzyıl'ı şu an Ortadoğu, Balkanlar ve Türk Cumhuriyetleri'nde 150 milyona yakın kişinin izlediğini tahmin edebiliyoruz. 2006'da bir saatlik bile ihracat yokken, 2011 yılı sonu itibarıyla 10 bin 500 saat dizi ihracatı yapmış durumdayız" (*Hürriyet*, 28 Kasım 2012).

Bizim öyle bir ecdadımız yok. Biz öyle bir Kanuni tanımadık. Biz öyle bir Sultan Süleyman tanımadık. Onun ömrünün 30 yılı at sırtında geçti. Sarayda o gördüğümüz dizilerdeki gibi geçmedi. Bunu çok iyi bilmeniz, anlamamız lazım. Ve ben o dizilerin yönetmenlerini de o televizyonun sahiplerini de milletimizin huzurunda kınıyorum. Ve bu konuda da ilgilileri uyarmamıza rağmen yargının da gerekli kararı vermesini bekliyorum. Böyle bir anlayış olamaz. Bu milletin değerleriyle oynamaya, milletçe gereken dersin, milletçe gereken cevabın hukuk içinde verilmesi gerekir (*Hürriyet*, 25 Kasım 2012).

Tarihin iktidar tarafından böylesine ilgi görmesi ve tartışılır olması, Tekeli'nin (2013) belirttiği gibi, AKP iktidarının kendi politikalarına destek sağlayacak biçimde Türkiye'nin yakın tarihiyle yüzleşme vurgusunu ön plana çıkarmasıyla ve tarihi politik bir araç olarak kullanma eğilimiyle yakından bağlantılıdır. Televizyonun bu tarihe yönelik ilgiyi arttırması ise endişelerin televizyondaki tarih üzerinde toplanmasını beraberinde getirmiştir. Türkiye'de de insanların tarih bilgilerini giderek artan biçimde televizyon aracılığıyla edinmeye başlamaları bunun temel nedenlerinden biri olarak görülebilir. Dolayısıyla televizyondaki tarih anlatılarının sınırlarının belirlenmesi ve kontrol altında tutulması da büyük önem taşımaya başlamıştır. Çünkü bu, Scannel'den (2005) esinle söylemek gerekirse, yarının tarih algısını şekil-

lendirmek açısından da kritik bir önem taşımaktadır. Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ'ın itirazlarının temelde bu diziye değil, tarihi çarpıtan yaklaşımlara karşı olduğunu vurgulaması bu açıdan daha anlaşılır olmaktadır (*Hürriyet*, 28 Kasım 2012). Öyle ki AKP Milletvekili Oktay Saral RTÜK'ün yayın ilkelere belirleyen 8. maddesine "Toplumun milli değerleri içinde kabul edilen tarihi olayları ve şahsiyetleri küçük düşüren, aşağılayan, çarpıtan veya olduğundan farklı şekilde gösteren nitelikte olamaz" ibaresinin eklenmesi için bir yasa teklifi hazırladığını açıklamıştır (*Hürriyet*, 4 Aralık 2012).

Başbakan Erdoğan'ın NTV ve Star TV ortak yayınında yaptığı bir konuşma ise bu konuda daha dikkat çekici bir açıklama barındırmaktadır:

(Dindar nesil, Muhteşem Yüzyıl, kuvvetler ayrılığı engel tartışmaları) Eğer bu tartışmalar olmasa başbakan olamam zaten. Öyle bir başlık ortaya koymalısınız ki bu gündemi oluşturmalı. Gündem birilerinin elinde kalırsa, siz başbakan olarak onun peşine takılırsınız. Ben peşine takılmamalıyım. Bir şeyi yaparken, bunun enine boyuna tartışmasını yapmışsam, en yakın çevremdeki bazı arkadaşarımla bunun görüşmesini yapmışsam, onlar bile bunun zamanlamasını bilmeyebilir, bir zamanı gelir ki onu gündeme oturturum, oturtmam lazım. Bu kabiliyeti sergileyemezsem o zaman böyle bir neticeyi de elde edemezsiniz (*Hürriyet*, 22 Aralık 2012).

Bu cümleler bir yandan Başbakanın tarih tartışması gündemini de kendi kontrolü altına alma isteğini göstermesi ve diğer yandan da bu konunun iktidar üyeleri arasında istişare edilmiş olduğunu ima etmesi açısından önemlidir.

Yukarıda yer verilen politik tartışmalara ve dizinin giderek ön plana çıkan ekonomik değerine bakıldığında televizyon yayıncılığının politik ve ekonomik süreçlerle iç içe geçmiş ve girift bir yapıda olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır (dizinin bu yönlerine aynı anda vurgu yapan köşe yazıları için örn. bkz. Kolıoğlu, 2012; 2014a; Ortaylı, 2012). Tepkilere rağmen dizinin reytinglerini ve ciddi reklam gelirlerini sürdürmesi, diziyi eleştiren iktidar üyelerinin bir yandan da bu dizinin ve diğer dizilerin yurt dışından ciddi gelir elde edilmesini sağlamalarına ve ülkenin tanıtılmasındaki önemlerine vurgu yapmaları bu bağlamda değinilmesi gereken noktalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Avrupa Birliği Bakanı Egemen Bağış'ın bu konuda kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevap televizyon endüstrisinde, politik itirazlara rağmen, ekonomik boyutun ne kadar kritik bir rol oynadığını göstermesi açısından dikkate değerdir. Bağış, dizinin yayından kaldırılmasının söz konusu olmadığını, Başbakanın tepkilerinin tarihin işleniş konusunda daha hassas davranılması gerektiğine dikkat çekme amacı taşıdığını belirtmiştir. Dizilerden bölüm başına 60 ile 120 bin dolar net gelir elde edildiğini belirtirken, tarihi kullanarak dizilerden ciddi

paralar kazandıranların bu konuda biraz daha hassas davranmaya özen göstermelerini istediklerine vurgu yapmaktadır (*Milliyet*, 14 Aralık 2012).

Dizinin Ortadoğu ve Balkan ülkelerinde yoğun bir ilgi görmesi ekonomik getirisinin yanı sıra politik olarak da önemsenmesine yol açmıştır. Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç'ın daha önce eleştirdiği bu dizi hakkında Bosna Hersek ziyareti sırasında söyledikleri bu açıdan anlamlıdır: “Yollardaki billboardlarda gördüm. Muhteşem Süleyman'ı da izlediğinizi anladım. Çok güzel dizilerimiz var. Dizilerin ardı arkası kesilmeyecek inşallah” (*Milliyet*, 21 Ocak 2013). Arınç'ın “Muhteşem Süleyman” vurgusu, aslında eleştirdikleri dizinin Osmanlı'yı ön plana çıkarmasından da memnuniyet duyduklarını göstermesi açısından dikkate değerdir. Bu popüler tarih anlatısı, konuyu işleyişine nüfuz eden ve karşımıza çıktığı mecranın -televizyon- geçmişi hatırlamamıza sınırlar koymaya çalışan tüm ticari ve politik nitelikleriyle (Çelenk, 2010: 179), aslında iktidarın tarih kurgusuna ve hâkim kılmak istediği tarih anlatısını sürdürmesine katkıda bulunmaktadır, ancak konuyu işlerken daha dikkatli olması ve istenen sınırlar içinde kalması, “tedirgin edici bir bellek mekânı” (Çelenk, 2010: 186, 194) yaratmaması gerekmektedir. Çünkü bu bellek mekânı yalnızca ulusal boyutuyla değil, uluslararası boyutuyla da- Osmanlı tarihinin yanlış tanıtılması- önemsenmektedir.

Televizyonda Yeni/Rakip Tarih Anlatıları ve TRT

Muhteşem Yüzyıl'ın popülerliği tarihin -özellikle Osmanlı tarihi- diğer medya ürünlerinde de kendisine daha yoğun bir biçimde yer bulmasına yol açmıştır.⁸ Bu noktada, yukarıda Williams'a atıfla değinildiği gibi, tarih neredeyse bütün televizyon içeriklerinin ön plana çıkan malzemesine dönüşmeye ve bir bütün olarak tarih algımıza nüfuz etmeye başlamıştır. Özellikle *Muhteşem Yüzyıl* dizisiyle aynı dönemde yayınlanan reklamların benzer bir biçimde tarihi kullanması bu açıdan dikkat çekicidir (bkz. Karahasan, 2013).

Bu endüstriyel duruma eklenen politik tartışmalarla birlikte Türkiye'de televizyon ekranları bir yandan yeni tarih dizileriyle dolarken, tarihin çarpıtıldığına dair politik tartışma ve tepkiler yayıncılık açısından dikkat çekici bir durumu da ortaya çıkarmıştır. Bu noktada karşımıza TRT'nin bu tartışmalara yeni tarih dizileriyle müdahil olması çıkmaktadır. Çalışmamız bağlamında ele alınma gereği de bu müdahil tutumdan kaynaklanmaktadır.

Bu gelişmeler, kurulduğu andan itibaren resmi tarih anlatısının inşası ve aktarılması için temel bir rol biçilen TRT'ye karşı benzer bir yaklaşım sürdürüldüğünü göstermesi

⁸ Kologlu (2014a), *Muhteşem Yüzyıl* dizisinin 2012 Şubat ayından final yaptığı 2014 Haziran ayına kadar reytinglerde sürekli birinci olduğunu, final haftasını o güne kadar bir diziden elde edilmiş rekor bir reklam geliriyle kapattığını belirtmektedir.

açısından da önemlidir. Aslında *Muhteşem Yüzyıl* dizisi tartışmalarının çok daha öncesinde medyanın kültürü yozlaştırdığı, milli değerleri aşındırdığı savları etrafında, iktidarın, sınırlarını belirlediği ve inşa etmeye çalıştığı tarih anlatısını televizyon yayıncılığı aracılığıyla aktarma çabaları ve bu konuda en temel rolü kamu hizmeti yayıncısı olarak TRT'ye biçtiği görülmektedir. TRT'nin Osmanlı tarihini konu edinen çizgi filmler ve diziler yaptırması bu açıdan anlamlıdır. Milli kültür ve değerler vurgusu etrafında TRT'ye biçilen rolün etkin bir biçimde hayata geçirilme çabası sürerken, *Muhteşem Yüzyıl* dizisi tartışmalarının patlak vermesiyle TRT de bu tartışmalara dâhil olmuştur. Başbakan'ın tepkisini dile getirmesinden kısa bir süre sonra TRT Genel Müdürü İbrahim Şahin Osmanlı padişahlarını anlatan bir çizgi film projesini hayata geçireceklerini açıklamıştır. Açıklamasından çizgi film çalışmalarının çok daha önce başlamış olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu durum bir yandan tarihin ekranlarda işlenişini kontrol etme ve yönlendirme isteğinin tartışmaların başladığı 2011 yılına kadar uzandığını göstermekte, diğer yandan da TRT'nin bir kamu hizmeti yayıncısı olarak tarihi “doğru” anlatma temeline dayanarak durumdan kendisine vazife çıkardığını ya da bir başka deyişle iktidarların TRT üzerindeki nüfuzunu ortaya çıkarmaktadır. Bunun bir başka örneği de, aşağıda değinileceği gibi, yine bu tepkilerden önce, TRT'nin *Muhteşem Yüzyıl*'a rakip olarak yayın-

lamaya başladığı *Bir Zamanlar Osmanlı Kıyam* dizisidir. Şahin çizgi film projelerinin amacını şöyle açıklamaktadır:

Özellikle ilkokula daha yeni başlayan ve başlamak üzere olan çocuklara, tarihi, sıkmadan, padişahları farkında olmadan keyifli bir şekilde onlara anlatabileceğimiz bir çalışmamız var. Şu an 9 bölümü bitti. Çizimleri devam ediyor. Biraz daha çoğaldığında inşallah onları TRT Çocuk kanalına koyacağız (*Milliyet*, 15 Aralık 2012).

Şahin, çocuklara Osmanlı padişahlarını anlatmayı planladıkları çizgi film çalışmasının adının “Çınar” olduğunu ve bu çalışmayı önemsettiklerini Eylül 2013'e geldiğinde bir kez daha dile getirmiştir (*Milliyet*, 12 Eylül 2013). TRT'nin bu projeye tarihi nasıl işleyeceği ve anlatacağı konusu yayıncılık ve tarih ilişkisinin tartışılmaya devam edilmesine yol açmış, TRT'nin tarihi bir kahramanlık öyküsüne indirgeyeceği yönündeki kaygılar dillendirilmeye başlanmıştır (bkz. Koloğlu, 2013).

Buna karşın TRT'nin tarihi “doğru” anlatma vurgusunu öne çıkarması TRT'nin ticari yayıncılık karşısında kendisini kamu hizmeti yayıncılığının toplumu eğitmede, “doğruları” aktarmada üstlenmesi gereken kritik kamusal rol bağlamında meşrulaştırma çabası içinde olduğunu göstermektedir. Bu vurgu, Williams'ın (2007) kamu yayıncılığı döneminde yayıncıların tarihi işlerken nesnellik, doğruluk,

otantiklik gibi konulara daha fazla özen gösterme eğiliminde olduklarını, ancak bu eğilimin piyasa koşullarında aşındığı değerlendirilmesini anımsatmaktadır. Bununla birlikte, TRT'nin tarih konusundaki tutumunu değerlendirirken Türkiye'de yayıncılık ve devlet/hükümet arasındaki sorunlu ilişkileri gözden kaçırmamak gerekmektedir. Bu noktada TRT'nin hemen her dönem iktidarların nüfuzu altında kaldığını anımsamak bile yeterli olacaktır. Bununla birlikte, yeni dönemde TRT'nin her ne kadar kamu hizmeti yayıncısı kimliğini ön plana çıkarsa da giderek daha belirgin bir biçimde pazar pratikleriyle hareket ettiğini de unutmamak gerekir. *Muhteşem Yüzyıl* gibi bir dizinin karşısında varlık gösterecek bir dizi yapma girişimi bile başlı başına pazar pratiklerinin nüfuz ettiği bir anlayışla hareket etmeyi zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla televizyonda tarihin işleniş biçimi konusundaki tartışmalar sürerken, TRT'nin bir kamu hizmeti yayıncısı olarak kendisine tarihin doğru anlatılması konusunda biçtiği rolü yerine getirirken piyasa ve politika gibi iki ana güç arasında kaldığı ve her ikisinin de TRT'nin yayıncılık pratiğine yoğun bir biçimde nüfuz ettiği açıkça ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda, *Muhteşem Yüzyıl*'ın popülerliği ve tarihin reyting getiren bir malzemeye dönüşmesi karşısında TRT de Osmanlı dönemini konu edinen diziler yaptırmaya başlamıştır. *Bir Zamanlar Osmanlı Kıyam* dizisi bu açıdan dikkate değerdir. TRT 2012'de yayın-

ladığı bu projeye tıpkı *Muhteşem Yüzyıl* gibi bir popüler tarih anlatısı kurarak bir yandan reyting elde etmeyi, diğer yandan da Osmanlı referanslı tarih kurgusuna katkıda bulunmayı hedefler görünmektedir. Ancak bunun yeterli olmadığı Başbakan'ın tepkisiyle kısa sürede anlaşılmıştır. Başbakan'ın *Muhteşem Yüzyıl* tepkisinden kısa bir süre sonra TRT bu diziyi yayından kaldırmıştır. Her ne kadar TRT dizinin kaldırılma gerekçesi olarak masrafları karşısında reytinglerinin iyi olmamasını göstermiş ve bu kararın Başbakanın bu tür dizilere gösterdiği tepkiyle bir alakasının olmadığını açıklamış olsa da (*Hürriyet*, 12 Aralık 2012), bu tepkinin TRT'yi tarihi işleme konusunda iktidarın belirlediği sınırları daha fazla dikkate almaya yönlendirdiği söylenebilir. Başbakanın tepkisinin *Bir Zamanlar Osmanlı Kıyam*'a değil de, *Muhteşem Yüzyıl*'a yönelik olmasına rağmen ani bir kararla TRT'nin bu diziyi yayından kaldırmasında politik etkinin rolü yadsınamaz. Ticari bir aktör gibi davranarak yayıncılık sektöründe reyting hedefini de gözeten TRT için ilk aşamada Osmanlı dönemini anlatmak önemli ve yeterli görünmüştür. Ancak Başbakanın çıkışının ardından TRT'nin piyasanın belirlediği sınırlar içinde hareket ederken, politikanın sınırlarını yeterince dikkate almadığını fark ettiği söylenebilir. Sürdürülen neoliberal politikalar bağlamında TRT her ne kadar bir piyasa aktörü gibi davranmaya yönlendirilse de, kurulduğu andan itibaren iktidarlarca oluşturulan sıkı

kontrol bağlarının da hâlâ varlığını koruduğu ve yeri geldiğinde bu politik etkinin çok daha baskın bir biçimde varlığını hissettirdiği bir kez daha ortaya çıkmıştır. Son dönemde *Bir Zamanlar Osmanlı Kiyam* dizisinden çok daha büyük bütçelere yaptırıldığı bilinen ve üstelik de reytinglerde çok daha geri sıralarda yer alan *Filinta* dizisinin yayınlanmaya devam etmesi bu açıdan manidardır.

TRT'nin 2014'te peşi sıra yayınlamaya başladığı ve Osmanlı'nın kuruluşunu konu edinen *Diriliş "Ertuğrul"*⁹ ve yine Osmanlı döneminde geçen bir polisiye olarak karşımıza çıkan *Filinta*¹⁰ dizileri bağlamında çıkan tartışmalar ve iktidar üyelerinin bu dizilere gösterdiği ilgi resmi tarihin kurgulanması konusunda TRT'ye ne kadar önem verildiğini bir kez daha ortaya koymuştur. Orhan Tekelioğlu'nun (2014), TRT'nin *Diriliş "Ertuğrul"* dizisiyle temelde ideolojik bir hedef taşıdığını, bir kahramanlık hikâyesi temeline dayanmasının bunun bir belirtisi olduğunu ve "bir kamu yayıncısı olarak", "örneğin diziler marifetiyle yeni ideolojik dünyanın kültürel normlarını, 'bekle-

nen' normalini şekillendirmeye" çalıştığını belirtmesi bu açıdan dikkate değerdir. Tekelioğlu, bu bağlamda karşımıza Cumhuriyetin kuruluşundan beri popüler kültürün en önemli malzemelerinden biri olan Türk-İslam sentezine dayalı anlayışla inşa edilmiş yeni bir tarih dizisinin çıktığına, bu anlamda *Muhteşem Yüzyıl*'ın bu çevrelerce tepkiyle karşılanan niteliklerini barındırmadığına değinmektedir. Sina Koloğlu'nun (2014b), *Diriliş "Ertuğrul"* dizisi için söyledikleri de bu açıdan önemlidir: "‘Diriliş’ hem TRT'nin hem de iktidarın gözbebeği, sonuna kadar gider." İktidar kanadının TRT'nin yayınladığı bu dizileri destekler yöndeki açıklamaları, dizilerden övgüyle bahsetmeleri ve setlerini ziyaret etmeleri de bu tespiti doğrular niteliktedir (*Milliyet*, 20 Aralık 2014; *Milliyet*, 11 Mayıs 2015).

Bu durum, aslında, devletlerin yayıncılığa verdiği önem ve yükledikleri roller nedeniyle kamu hizmeti yayıncılığı ideallerinin hayata geçirilememesinin ve yine aynı nedenlerle kamu hizmeti yayıncılarının sürekli bir politik etkinin konusu haline gelmiş olmalarının bir yansıması olarak da okunabilir. 1980 sonrası dönemde yaşanan köklü politik ve ekonomik dönüşümlere rağmen kamu hizmeti yayıncıları ulus devletler için önemini korumuştur. Bu süreçte bir yandan kamu hizmeti yayıncılığının "toplumsal, kültürel ve demokratik işlevleri" olduğu ve "demokrasi, çoğulculuk, toplumsal birlik ve dilsel farklılıklar için hayati olduğu" dü-

⁹ TRT için Tekden Film tarafından yapılmaktadır. Yapımcılığını Mehmet Bozdağ, yönetmenliğini Metin Günay üstlenmekte, senaryosu ise Mehmet Bozdağ, Mustafa Burak Doğu ve Alp Emre Oduncu tarafından yazılmaktadır. Dizinin ilk bölümü 10 Aralık 2014'te yayınlanmıştır. Dizi yayınlanmaya devam etmektedir.

¹⁰ Es Film tarafından TRT için yapılan bu dizinin yönetmeni Kudret Sabancı'dır. Senaryosu Altuğ Küçük'e aittir. İlk bölümü 23 Aralık 2014'te yayınlanmıştır. Dizi yayınlanmaya devam etmektedir.

şüncesi sürdürülürken (Harrison ve Woods, 2001: 478, 480), diğer yandan da, JoBardoel ve KeesBrants'ın (2003) ortaya koyduğu gibi, özellikle kültürel ve toplumsal birlik açısından oynayacağı rollere de vurgu yapılmaya devam edilmiştir. Dolayısıyla, birçok ülkede yayıncı örgütlerin kontrolü ve yayıncılığa müdahale iktidarlar açısından hâlâ en kritik unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu duruma Türkiye'de yayıncılığın hemen her zaman çok daha sorunlu ve politik müdahalelere açık bir gelişim göstermiş olması, bir kamu hizmeti yayıncılığından ziyade "devlet yayıncılığı"nın tercih edilmiş olması (Çaplı, 2003; Kejanlıoğlu, 2004: 176) ve son dönemde AKP iktidarının medya konusunda tüm medya sektörünün çehresini değiştiren aşırı müdahil tutumu da eklenince (Adaklı, 2013) TRT'nin tarihin inşası konusundaki tutumu ve üstlendiği rol de daha anlaşılır olmaktadır. Televizyondaki tarih tartışmalarının bir parçası olarak karşımıza çıkması ve değerlendirilmesi de bu bağlamda vurgulanması gereken bir gelişmedir.

Sonuç

Hobsbawm, "tarihi esas olarak yapmak istedikleri şeyleri haklı çıkarmak için kullanan insanlarla kuşatılmış durumdayız" (2001: 62) derken tam da siyasiler ve medya profesyonellerinin tarihe kendi çıkarları doğrultusunda müdahil olmalarından ve onu inşa etmelerinden bahsetmektedir. Bu müdahil konum

televizyon yayıncılığı alanında da karşımıza çıkmakta ve televizyondaki tarihin politik tartışmaların konusu olmasında temel bir rol oynamaktadır. Türkiye'de son yıllarda tarihi konu edinen diziler etrafında çıkan tartışmalar bu durumu kanıtlar niteliktedir. Bununla birlikte, televizyondaki tarih etrafında çıkan politik tartışmalar yayıncılık alanının piyasa ve politikanın sınırlarıyla nasıl da sıkı bir biçimde kuşatılmış olduğunu ve bu sınırlar dâhilinde bir kontrol mücadelesi alanına dönüştüğünü ortaya çıkarmaktadır.

Kendisini "muhafazakâr-demokrat" olarak tanımlayan AKP iktidarı döneminde hâkim ideoloji de dönüşüm geçirmiştir. Özellikle 2007 sonrası dönemde daha otoriter bir söylem ve yönetim anlayışı benimseyen AKP iktidarının bu tutumu hâkim ideolojinin daha katı sınırlarla yeniden üretilme çabalarını beraberinde getirmiştir (Demirci, 2014). AKP'nin bu tutumunu yayıncılığa müdahalelerinde de görmek mümkündür. Bu süreçte tarihin Osmanlı referansını ve Türk büyükleri vurgusunu daha fazla ön plana çıkaran bir çerçevede yeniden kurgulanmasına özen göstermektedir. *Muhteşem Yüzyıl* dizisine yönelik politik tepkilerin bu temel anlayış bağlamında, televizyondaki tarihi de kontrol etme kaygısıyla birleşerek, gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

Televizyonun insanların tarihi bilgilerini edinmede temel bir araca dönüşmesi iktidarın müdahale ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Bu

bağlamda, Türkiye’de son yıllarda tarihi konu edinen diziler üzerinden gerçekleştirilen yayıncılık tartışmaları iktidarın toplumu yönlendirme, eğitime ve biçimlendirme çabalarını sürdürdüğünün ve bu konuda yayıncılığı ne kadar önemsemediğinin bir yansıması niteliğindedir. Dolayısıyla televizyondaki tarih dizilerine karşı yoğunlaşan iktidar eleştirileri ve müdahale isteği ekranların tarih konusunda “tedirgin edici bir bellek mekânına” dönüşmesinden duyulan endişeleri ortaya koymaktadır. Bu endişeler televizyondaki tarih içeriğinin sınırlarını bildirme ve belirleme çabası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tartışmaların yankıları sürerken TRT’nin ardı sıra yayınlamaya başladığı Osmanlı dönemini konu alan tarih dizileri ve çizgi filmler bu genel durumun bir yansıması olarak okunabilir. Bunun için TRT’ye özel bir rol atfedilmesi ise Türkiye’de kamu hizmeti yayıncısı olarak konumlandırılan bir kurumun hükümetlerle olan sorunlu ilişkisini ve kamu hizmeti yayıncılığına iktidarların toplumu eğitime ve yönlendirmede hâ-

lâ temel bir rol biçmeye devam ettiğini hatırlatması açısından da dikkate değerdir.

Tüm bu tartışma sürecinin ortaya koyduğu bir diğer önemli nokta ise tarihin televizyon endüstrisi açısından giderek daha fazla kâr getiren temel bir metaya dönüşmesidir. Öyle ki bu yönünün siyasilerin tepkilerinde bile zaman zaman dile geldiği görülmektedir. Televizyonda tarihi konu edinen programların her geçen gün artması, tüm tartışmalara rağmen dizilerin reytinglerinin devam etmesi, bu ilgi bağlamında aynı dönemleri konu edinen daha fazla dizinin üretilmesi ve bu tür dizilerin yurtdışından da önemli gelirler elde etmesi konunun endüstriyel boyutunun önemini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla tarihin televizyon yayıncılığında ön plana çıkması yayıncılık sektörüne hâkim olan ticari mantıkla yakından bağlantılıdır. Bu bağlamda televizyonda tarihin işleniş biçiminin ve sınırlarının belirlenmesinde piyasa mantığı ve pratiklerinin de belirgin bir biçimde ön plana çıktığı söylenebilir.

Kaynakça

- Adaklı, Gülseren (2001). "Yayıncılık Alanında Mülkiyet ve Kontrol." *Medya Politikaları*. İçinde: D. B. Kejanlıoğlu, S. Çelenk, G. Adaklı (der.). Ankara: İmge, 145-204.
- Adaklı, Gülseren (2006). *Türkiye'de Medya Endüstrisi*. Ankara: Ütopya.
- Adaklı, Gülseren (2013). "2002-2008: Türk Medyasında AKP Etkisi." *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu (2002-2009)*. İlhan Uzgel ve Bülent Duru (der.) içinde. Ankara: Phoenix. 559-613.
- Adorno, Theodor W. (2003). "Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünmek." Bülent O. Doğan(çev.). *Cogito* 36: 76-83.
- Ahıska, M. (2005). *Radyonun Sihirli Kapısı: Garbiyatçılık ve Politik Öznellik*. İstanbul: Metis.
- Ahmad, F. (2002). Modern Türkiye'nin Oluşumu. Alogan, Y. (çev.) İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akyol, Mete (1968). "Ankara TV'si İlk Yayın Günü Dügün Evi Gibiydi." *Milliyet*. 2 Şubat.
- Anderson, Steve (2001). "History TV and Popular Memory." *Television Histories: Shaping Collective Memory in the Media Age*. Gary R. Edgerton ve Peter C. Rollins(der.) içinde. Kentucky: The University Press of Kentucky. 19-36.
- Bardoel, Jo ve Brants, Kees (2003). "From Ritual to Reality: Public Broadcasters and Social Responsibility in the Netherlands." *Broadcasting and Convergence: New Articulations of the Public Service Remit*. Gregory Ferrell Lowe ve Taisto Hujanen (der.) içinde. Göteborg: Göteborg University. 167-185.
- Bedirhanoğlu, Pınar (2013). "Türkiye'de Neoliberal Otoriter Devletin AKP'li Yüzü." *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu (2002-2009)*. İlhan Uzgel ve Bülent Duru(der.) içinde. Ankara: Phoenix. 40-65.
- Benjamin, Walter (2013). *Pasajlar*. Ahmet Cemal (çev.). İstanbul: YKY.
- Carr, Edward Hallett (2011). *Tarih Nedir*. Misket Gizem Gürtürk (çev.). İstanbul: İletişim.
- Çaplı, Bülent (2003). "TRT ve Kamu Hizmeti Yayıncılığı." *Türkiye'de Gazetecilik*. Doğan Tılıç (der.) içinde. Ankara: ÇGD Yayınları. 292-313.
- Çelenk, Sevilay (2005). *Televizyon, Temsil, Kültür: 90'lı Yıllarda Sosyokültürel İklim ve Televizyon İçerikleri*. Ankara: Ütopya.
- Çelenk, Sevilay (2010). "Bir Bellek Mekânı Olarak Televizyon: Bu Kalp Seni Unutur mu?" *Mülkiye XXXIV* (269): 171-198.
- Demirci, Kenan (2014). "Türkiye'de 2000 Sonrası Genel Seçim Kampanyalarında Demokrasi Söylemi." *Mülkiye Dergisi* 38 (1): 35-73.
- Eagleton, Terry (2012). *Eleştiri ve İdeoloji: Marksist Edebiyat Teorisi Üzerine Bir Çalışma*. Savaş Kılıç (çev.). İstanbul: İletişim.
- Edgerton, Gary R. (2001). "Television as Historian: A Different Kind of History Altogether." *Television Histories: Shaping Collective Memory in the Media Age*. Gary R. Edgerton, ve Peter C. Rollins (der.) içinde. Kentucky: The University Press of Kentucky. 1-18.

- Edgerton, Gary R. (2005), "Where the Past Comes Alive": Television, History, and Collective Memory." *A Companion to Television*. Janet Wasko (der.) içinde. Oxford: Blackwell Publishing. 361-378.
- Ebbrecht, Tobias (2007). "History, Public Memory and Media Event." *Media History* 13(2-3): 221-234.
- Gülizar, Jülide (2008). *Burası Türkiye Radyoları*. Ankara: Sinemis Yayınları.
- Harrison, Jackie ve Woods, Lorna M. (2001). "Defining European Public Service Broadcasting." *European Journal of Communication* 1(16:4): 477-504.
- Harvey, David (2003). *Postmodernliğin Durumu*. Sungur Savran (çev.). İstanbul: Metis.
- Hobsbawm, Eric (2001). *Tarih Üzerine*. Akınhay, Orhan (çev.), Ankara: Bilim ve Sanat.
- Iggers, George G. (2007). *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*, Gül Çağalı Güven (çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Iggers, George G. (2013). "Akılcılık ve Tarih." Baki Enis Balakbabalar (çev.). *Cogito* 73: 147-167.
- Gray, Ann ve Bell, Erin (2013). *History on Television*. London and New York: Routledge.
- Kaes, Anton (1992). "History and Film: Public Memory in the Age of Electronic Dissemination." *Framing the Past: The Historiography of German Cinema and Television*. Bruce A. Murray and Christopher J. Wickham (der.) içinde. Carbondale/Edwardsville: South Illinois University Press. 308-323.
- Karahasan, Fatoş (2013). "Muhteşem Yüzyıl Reklamları da Etkiliyor." *Milliyet*. 4 Şubat.
- Kejanlıoğlu, D. Beybin (2004). *Türkiye'de Medyanın Dönüşümü*. Ankara: İmge.
- Kocabaşoğlu, Uygur (2010). *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna: TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koğlu, Sina (2012). "Muhteşem Patladı!" *Milliyet*. 29 Kasım.
- Koğlu, Sina (2013). "TRT'nin Padişah Serisinde Bunlar Yer Alır mı?" *Milliyet*. 17 Eylül.
- Koğlu, Sina (2014a). " 'Muhteşem' Reklam Geliri." *Milliyet*. 15 Haziran.
- Koğlu, Sina (2014b). " 'Diriliş' Üzerine Çeşitlemeler." *Milliyet*. 12 Aralık.
- Lewis, Bernard (2007). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Metin Kırathlı (çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Loranz, Chris (2013). "Senin Tarihin Sana, Benimki Bana: Tarihte Hakikat ve Nesnellik Üzerine Düşünceler." Şeyda Öztürk (çev.). *Cogito* 73: 168-191.
- Murdock, Graham and Pickering, Michael (2009). "The Birth of Distance: Communications and Changing Conceptions of Elsewhere." *Narrating Media History*, Michael Bailey (der.) içinde. London and New York: Routledge. 171-183.

- Mutlu, Erol (2001). "Ne Olacak Bu Kamu Yayıncılarının Hali." *Medya Politikaları*. D. Beybin Kejanlıoğlu, Sevılay Çelenk ve Gülseren Adaklı (der.) içinde. Ankara: İmge. 23-78.
- Ortaylı, İlber (2012). "Muhteşem Harem." *Milliyet*.2 Aralık.
- Oskay, Ünsal (2013). *Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Öngören, Mahmut Tali (1974/1976). "Ankara Televizyonu 1968." *AÜ. BYYO Yıllık*. Ankara. 119-149.
- Özkazanç, Alev (2012). "Cumhuriyet Döneminde Siyasal Gelişmeler: Tarihsel-Sosyolojik Bir Değerlendirme." 1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim. Faruk Alpkaya ve Bülent Duru (der.). Ankara: Phoenix. 91-126.
- Scannell, Paddy (2002). "History, Media and Communication." *A Handbook of Media and Communication Research*. Klaus Bruhn Jensen (der.) içinde. London and New York: Routledge. 191-205.
- Scannell, Paddy (2004). "Broadcasting Historiography and Historicality." *Screen* 45(2): 130-141.
- Scannell, Paddy (2005). "Television and History." *A Companion to Television*. Janet Wasko (der.) içinde. Oxford: Blackwell. 51-66.
- Seaton, Jean (2004). "Writing the History of Broadcasting." *History and the Media*. David Cannadine (der.) içinde. Palgrave Macmillan. 141-159.
- Şahin, Haluk (1977). "Televizyonda Tarih." *Milliyet Sanat Dergisi* 217: 27.
- Tekeli, İlhan (2013). "Siyasetçilerin Tarihle İlişki Kurma Ahlakı Üzerine." *Cogito* 73: 283-304.
- Tekelioğlu, Orhan (2014). "Hangi Dizinin Hısmı, Hangisinin Hasmı Diriliş 'Ertuğrul?'" *Hürriyet*. 21 Aralık.
- Thompson, John B. (2008). *Medya ve Modernite*. S. Öztürk (çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Williams, Kevin (2007). "Flattened Visions from Timeless Machines." *Media History* 13 (2-3): 127-148.
- Zürcher, E. J. (2007). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Yasemin Saner Gönen (çev.). İstanbul: İletişim.
- Zürcher, Eric-Jan (2014). "Cumhuriyetin 50. Yıldönümü ve 70'li Yıllarda Resmi Kemalizm." *Modernizmin Yansımaları: 70'li Yıllarda Türkiye*. Funda R. Barbaros ve Eric Jan Zürcher (der.) içinde. Begüm Yurteri (çev.). Ankara: Efil Yayınevi. 187-197.

Haber Kaynakları

- "Arınç'tan 'Muhteşem Yüzyıl' çıkışı." *Milliyet*. 7 Ocak 2011.
<http://www.milliyet.com.tr/arinc-tan-muhtesem-yuzyil-cikisi/siyaset/siyasetdetay/07.01.2011/1336199/default.htm>
- "Muhteşem Yüzyıl Açıklaması." *Hürriyet*. 8 Ocak 2011.
<http://www.hurriyet.com.tr/magazin/televizyon/16697039.asp>

- “Muhteşem Yüzyıl’a Protesto.” *Hürriyet*. 9 Ocak 2011.
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/16720939.asp>
- “Muhteşem Yüzyıl Dizisine Rekor Şikayet.” *Hürriyet*. 11 Ocak 2011.
<http://www.hurriyet.com.tr/magazin/televizyon/16713081.asp>).
- “RTÜK’ten Muhteşem Yüzyıl’a Uyarı Cezası.” *Hürriyet*. 12 Ocak 2011,
<http://www.hurriyet.com.tr/magazin/televizyon/16744569.asp>).
- “Muhteşem Yüzyıl Birinci.” *Hürriyet*. 28 Ocak 2011.
<http://www.hurriyet.com.tr/magazin/televizyon/16866422.asp>
- “Açık Ara Birinci.” *Hürriyet*. 3 Şubat 2012.
<http://www.hurriyet.com.tr/magazin/televizyon/16925950.asp>
- “Hükümetten Tarihi Dizilere Düzenleme.” *Hürriyeti*. 14 Temmuz 2011.
<http://www.hurriyet.com.tr/magazin/televizyon/18223405.asp>
- “Kanuni’ye O Diziyle İftira Atıyorlar.” *Hürriyet*. 28 Kasım 2012.
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/22031912.asp>
- “Muhteşem Yüzyıl’a Yasak Yasası.” *Hürriyet*. 4 Aralık 2012.
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/22074692.asp>
- “Yetki İhlaline Karşıyım.” *Hürriyet*. 22 Aralık 2012.
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/22211781.asp>
- “Başbakan Erdoğan’dan Muhteşem Yüzyıl’a Ağır Eleştiri.” *Hürriyet* 25 Kasım 2012. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/22009998.asp>
- “Muhteşem Yüzyıl Dizisine Rakip Olmak Bile İmkânsız.” *Milliyet* 27 Aralık 2012.
http://tvrehberi.milliyet.com.tr/Muhtesem_Yuzyil_dizisine_rakip_olmak_bile_imkansiz_/Tv_Rehberi/1647692/tvh/index.htm?ref=milliyetsag
- “Hükümetten Muhteşem Yüzyıl Açıklaması.” *Milliyet* 28 Kasım 2012.
<http://www.milliyet.com.tr/hukumetten-muhtesem-yuzyil-aciklamasi/siyaset/siyasetdetay/28.11.2012/1634262/default.htm>
- “Hürrem’in Fendi Erdoğan’ı Yendi.” *Milliyet* 29 Kasım 2012.
<http://www.milliyet.com.tr/hurrem-in-fendi-erdogan-iyendi/magazin/magazindetay/29.11.2012/1634667/default.htm>
- “Tarihimiz Entrikadan Haremde İbarete Değil.” *Milliyet* 7 Aralık 2012.
<http://www.milliyet.com.tr/tarihimiz-entrikadan-haremde-ibaret-degil/siyaset/siyasetdetay/07.12.2012/1638316/default.htm>
- “Bir Zamanlar Osmanlı Yayından Kaldırıldı.” *Hürriyet* 12 Aralık 2012.
<http://www.hurriyet.com.tr/magazin/televizyon/22130732.asp>
- “Muhteşem Çıkış!” *Milliyet* 14 Aralık 2012. <http://www.milliyet.com.tr/-muhtesem-cikis-/ekonomi/ekonomidetay/14.12.2012/1641622/default.htm>
- “Padişahlar Çizgi Filmle Öğrenilecek.” *Milliyet* 15 Aralık 2012.
<http://www.milliyet.com.tr/padisahlar-cizgi-filmleogrenilecek/gundem/gundemdetay/15.12.2012/1641965/default.htm>
- “Arınç’tan Muhteşem Yüzyıl’a Övgü.” *Milliyet* 21 Şubat 2013. “Osmanlı Padişahlarını Çocuklara Anlatacağız.” *Milliyet* 12 Eylül 2013.
<http://www.milliyet.com.tr/osmanli-padisahlarini-cocuklara/gundem/detay/1762367/default.htm>

“Yalçın Akdoğan ‘Filinta’yı Beğendi.” *Milliyet* 20 Aralık 2014.

<http://www.milliyet.com.tr/yalcin-akdogan-filinta-yi-begendi/siyaset/detay/1987148/default.htm>

“3 Çocuk Tavsiyesi Elles’i Güldürdü.” *Milliyet* 20 Nisan 2015.

<http://www.milliyet.com.tr/3-cocuk-tavsiyesi-elles-i-guldurdu-magazin-2046573/>

“Başbakan Davutoğlu Diriliş Ertuğrul Dizisi Setini Ziyaret Etti”, *Milliyet*, 11

Mayıs 2015, <http://www.milliyet.com.tr/davutoglu-dirilis-setini-ziyaret/siyaset/detay/2057512/default.htm>

*Sabiha Zekeriya Sertel: Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın, Muhalefet ve Basın**

Bengü Aydın Dikmen**

Öz

Türkiye’de feminist tarih yazımı veya kadının gözünden modernleşme/batılılaşma deneyiminin yeniden yorumlanması ile birlikte, ilk olarak resmi tarihin inşa ettiği kadın imgesi sorunsallaştırılmıştır. Bu da kişisel ve sosyal tarihleri “özel” alanda bırakılmış kadınların gündeme getirilerek kadın sorununun politikleştirilmesini ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda, kadın hareketinde yer almış kadınların işlerini, deneyimlerini ve düşüncelerini yeniden düşünmek ihtiyacı doğmuştur. Türkiye’nin ilk kadın gazetecilerinden biri olan Sabiha Zekeriya Sertel’in (1895-1968) hayatı ve düşüncelerini irdelemek hem günümüz hem de Cumhuriyet kadınlarının mücadelesini anlamlandırmak açısından özellikle değerlidir. Sabiha Zekeriya Sertel, erken Cumhuriyet dönemine egemen olan toplumsal cinsiyet paradigmasını eleştirmekten kaçınmamasına rağmen; pozitivist, ilerlemeci ve aydınlanmacı özellikleriyle, Kemalizmin modernleşme projesinin kararlı bir savunucusudur. Öte yandan, reformların uygulamada eksik yönleri olduğunu çekinmeden dile getirmesi devletin uyguladığı sansür politikaları nedeniyle sıklıkla mağdur olmasına yol açmıştır. Bu çalışma, Sabiha Zekeriya Sertel’in kadın konusu çerçevesindeki yayın faaliyetlerinin üç ana dönem üzerinden farklılaştığı tespitinden hareketle tasarlanmıştır. Buna göre, Mütareke döneminin kaotik ortamında *Büyük Mecmuâ*’da (1919), kadınların ikincil konumu üzerine ilk eleştirel yazılarını kaleme alır. Bu dergideki yazılarında kadının kamusal hayat içerisinde eşit görünürlüğü ve Batılılaşma özlemiyle ilgili olarak kavramsallaştırdığı eşit haklar ilkesi üzerinden kadın sorununa yaklaşmıştır. İkinci dönemde, ABD’den Türkiye’ye döndükten sonra ülkenin hızlı dönüşümler geçirdiği yıllarda, *Resimli Ay* dergisinde başladığı “Cici Anne” köşesinde (1924-1930) ve aynı yapıyı sürdürdüğü *Cumhuriyet* gazetesindeki “Bana sorarsanız” isimli popüler yorum köşesinde (1930-1931) hâkim toplumsal cinsiyet kalıplarını sorgularken kadının toplumdaki ikincil konumunu kapitalist düzene içkin güç ilişkilerinin dinamikleriyle bir arada düşünür. İkinci Dünya Savaşı süresince faşizm karşıtı yazılar yazdığı ve kadın sorununa daha az eğildiği *Tan* gazetesi dönemi (1938-1945) ise üçüncüsüne karşılık gelir. Yazıda ayrıca Sabiha Zekeriya Sertel’in feminizme dair tutumunu anlamak için Türkiye’deki kadın örgütleriyle ilişkisine değinilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Türkiye, feminizm, basın, kemalizm, kadın, tarih yazımı, sosyalizm, modernleşme, demokrasi.

* Geliş Tarihi: 20/07/2015 • Kabul Tarihi: 04/01/2016.

** İzmir Ekonomi Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.
bengu.aydin@ieu.edu.tr

*Sabiha Zekeriya Sertel: Women, Opposition and the Press in Early Republican Period**

Bengü Aydın Dikmen**

Abstract

As a result of the feminist historiography or the re-interpretation of the experience of modernization/Westernization through the perspectives of women in Turkey, the image of woman built by the official historiography has been problematized in the first place. This paved the way for the politicization of the woman question by bringing the women whose personal and social histories had been left to the 'private' sphere to the fore. Meanwhile, a need to rethink the works, experiences and thoughts of women who took part in the women's movement emerged. Examining the life and thoughts of Sabiha Zekeriya Sertel (1895-1968), one of the first female journalists of Turkey would be worthwhile for understanding the struggles of women, both contemporary and Republican. With her positivist, progressivist and pro-enlightenment attitude, Sabiha Zekeriya Sertel was a stubborn defender of Kemalist modernization project, even though she did not abstain from criticizing the dominant gender paradigm of the early Republican period. However, expressing the incompetency of the implementations of Republican reforms often led her to become the victim of the state policies of censor. The design of this study has been based on the observation that Sabiha Zekeriya Sertel's publications in the framework of woman question roughly differentiated in three distinct periods. In this framework, she began to pen her first striking articles on the subordinated status of women in *Büyük Mecmua* magazine (1919) which was published during the chaotic atmosphere of the Armistice Period. Sertel's approach in these writings was based on the principle of equal rights conceptualized with respect to women's equal visibility in the public life and their desire to become Westernized. In the second period right after her return from the US and during which Turkey was passing through wide scale transformations, she continued to question the dominant gender roles, and analyze the women's problem with a deliberate focus on the internal power relations of capitalism in her column "Cici Anne" in the *Resimli Ay* magazine (1924-1930) and again with the same conceptual structure in her popular column "Bana sorarsanız" (if you ask me) in the daily *Cumhuriyet* (1930-1931). The last phase corresponds to a period when she focused more on pieces against fascism in the daily *Tan* (1938-1945) during World War II and wrote relatively less on women's issues. The paper will also touch upon Sabiha Zekeriya Sertel's relationship with the women's organizations in Turkey, in order to better grasp her positioning within feminism.

Keywords: Turkey, feminism, press, Kemalism, woman, historiography, socialism, modernization, democracy.

---

* Received: 20/07/2015 • Accepted: 04/01/2016.

** Izmir University of Economics, Faculty of Business, Department of Political Science and International Relations. bengü.aydin@ieu.edu.tr

Sabiha Zekeriya Sertel: Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın, Muhalefet ve Basın

Türkiye’de feminist tarih yazımı veya kadının gözünden modernleşme/Batılılaşma deneyiminin yeniden yorumlanması ile birlikte, ilk olarak, resmi tarihin inşa ettiği kadın imgesi sorunsallaştırılmıştır. Bu da kişisel ve sosyal tarihleri “özel” alanda bırakılmış kadınların gündeme getirilerek kadın sorununun politikleştirilmesini ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda, kadın hareketinde yer almış kadınların işlerini, deneyimlerini ve düşüncelerini yeniden düşünmek ihtiyacı doğmuştur. Türkiye’nin ilk kadın gazeteci ve yayıncılardan biri olan Sabiha Zekeriya Sertel’in¹ (1895-1968) hayatı ve düşüncelerini irdelemek de hem günümüz hem de Cumhuriyet kadınlarının mücadelesini anlamlandırmak açısından özellikle değerlidir.

---

¹ Yaygın olarak Sabiha Sertel olarak tanınmasına rağmen yazılarında 1919-1945 yılları arasında Sabiha Zekeriya, Sabiha Zekeriyya, Sabiha Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel ve Cici Anne isimlerini kullanmıştır (Ertuna Biçer, 2008: 3). 1935’te yürürlüğe giren Soyadı Kanunu’ndan çok sonra Sertel soyadını kullanmaya başlamasından ötürü, bu metinde yazar için genel olarak Sabiha Zekeriya Sertel adı kullanılması kapsayıcılık bakımından daha uygun olacaktır. Kaynakçada ise yazılarında kullandığı imzasına göre yer verilmiştir.

Sabiha Zekeriya Sertel erkeklerin hâkimiyetindeki basın ve yayın dünyasında *düşünen bir özne* olarak görüş ve tecrübelerini ortaya koyan bir kadındır. Ayrıca, makalelerinde ve eserlerinde genel olarak kadınların hak ve özgürlüklerinin tartışmaya açılmasında rol oynamıştır. Erken Cumhuriyet dönemine egemen olan toplumsal cinsiyet paradigmasını eleştirmekten kaçınmasına rağmen pozitivist, ilerlemeci ve aydınlanmacı özellikleriyle, Kemalizmin² modernleşme projesinin kararlı bir savunucusudur (Ertuna Biçer, 2008). Bir yandan reformların destekçisidir; öte yandan reformların uygulamada eksik ve hatalı yönlerini dile getirmiştir ki bu da devletin uyguladığı sansür politikaları nedeniyle, sıklıkla mağdur olmasına yol açmıştır. Son olarak, kadının toplumdaki ikincil konumunu kapitalist düzene içkin güç ilişkilerinin dinamikleriyle bir arada düşünmüştür. Kadın sorununu kapitalist ve emperyalist sistemlerin yarattığı eşitsizliklerin bir parçası olarak ele almıştır. Ancak Sabiha Zekeriya Sertel’in değinilen bu

---

² Parla ve Davison’un (2004) kavramsallaştırmasını izliyorum.

düşüncelerinin tamamı aynı tarihsel düzlemde olgunlaşmamıştır. Yazılarının içerik ve argümanlarına bakarak düşünce çizgisinde üç dönemin varlığını saptamak mümkündür. Sabiha Zekeriya Sertel'in her daim siyasi bir yazar olduğu iddia edilebilirse de dönem Türkiye'si'nin siyasi bağlamı ve tabii ki kendi deneyimlerinin yazılarını etkilediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Özman ve Bulut'a göre, Sabiha Zekeriya Sertel'in yazılarında toplumsal konulardan siyasi konulara doğru bir geçiş gözlenebilmektedir (2003: 185). Buna göre, ilki *Büyük Mecmua*, *Resimli Ay*, *Resimli Perşembe*, *Sevimli Ay* gibi dergilerde ve *Cumhuriyet* gazetesinde yer alırken ikincisi *Projektör* ve *Görüşler* dergilerinde ve *Tan* gazetesindeki "Görüşler" adlı köşesinde yayınlanmıştır.

Bu çalışma, Sabiha Zekeriya Sertel'in kadın konusu çerçevesindeki yayın faaliyetlerinin üç ana dönem üzerinden farklılaştığı tespitinden hareketle tasarlanmıştır. Mütareke döneminin kaotik ortamından hayli etkilenen, vatansever ve milliyetçi görüşlerinin öne çıktığı *Büyük Mecmua* (1919) dönemi birincisini oluşturur. Bu dergideki yazılarında kadının kamusal hayat içerisinde eşit görünürlüğü ve Batılılaşma özlemiyle ilgili olarak kavramsallaştırdığı eşit haklar ilkesi üzerinden kadın sorununa yaklaşmıştır. Daha sonraki dönemde, *Resimli Ay*, *Resimli Perşembe*, *Resimli Hafta*, *Sevimli Ay* dergilerindeki "Cici Anne" köşesinde (1924-1930) ve aynı konsepti sürdürdüğü "Bana Sorar-

sanız" isimli *Cumhuriyet* gazetesindeki popüler yorum köşesinde (1930-1931) kadın-erkek arasındaki sosyal, siyasi ve ekonomik eşitsizliklere değinerek, kadının toplumdaki ikincil konumuna dair eleştirel bir tavır aldığını görmekteyiz. Son olarak, İkinci Dünya Savaşında yayınlanan *Tan* gazetesindeki yazılarında, kadın konusuna ilgisini görece kaybederek, savaşan taraflar arasındaki güç ilişkilerini ele alan siyasi meselelere yoğunlaşmıştır. Bu araştırma Sabiha Zekeriya Sertel'in bahsi geçen süreli yayınlardaki yazılarını, hâlihazırda yayın taraması yapmış olan ikincil kaynaklar (Toprak, 1998; Özman ve Bulut, 2003; Shissler, 2007, 2008; Ertuna Biçer, 2008) üzerinden değerlendirmiştir. Bu metinde alıntılanan ve referans verilen yazıların çoğunluğu, görüleceği gibi, yukarıda ismi verilen yazarların süzgecinden geçerek seçilen yazılar içinden seçilmiştir. Bununla birlikte, Sabiha Zekeriya Sertel'in kadın sorununu ele aldığı yayınlarını dönemin kültürel, toplumsal ve siyasi dinamikleriyle daha fazla ilişkilendirerek ele almakta ve kadın sorununa yaklaşımını bu çerçevede tartışmaktadır.

Erken Cumhuriyet Döneminin Feminist Tarih yazımı ve Sabiha Zekeriya Sertel

Batı siyasi düşünce geleneği, büyük ölçüde siyasetin mecrası olarak şekillendirdiği *kamusal alan* ile siyasi-olmayan olarak gördüğü *özel alan* arasındaki verili ayırım üzerinden şekillenmiştir. Bu kuramsal araçla-

rın çoğunluğu ev işi, doğurganlık, çocuk, hasta ve yaşlıya bakım gibi, çoğunlukla kadınların yüklendiği işleri öne sürerek kadını ve kadın emeğini özel alana hapsedmiş; özel alanın kadın emeğinin ev içi halleriyle çakıştığı gerçeğini görmezden gelmiştir. Emeğin siyasal bir tartışmanın konusu olduğundan hareketle, bir kısmı Marksist de olan feminist eleştiri, özel alanın tarafsız, iktidarsız bir apolitiklik olduğu iddiasına karşı gelmiştir. İnceleme kategorisini “toplumsal cinsiyet hiyerarşisi” olarak belirleyen feminizm, “kadınların kendilerini baskı altına alan düzeni algılama, politik olarak tanımlama ve ona karşı mücadeleye yöntemleri geliştirme” olarak belirtilmiştir (Çakır 2010: 415-416).

Tarihin aktif özneleri olmak, kamusal alanda *görünür* olmanın yollarından biridir elbette. Bu yüzden feminist tarih yazımının kadınların öznelliğini savunmak için bir gereklilik olduğu literatürde genişçe yer bulmuştur. Fatmagül Berktaş (1999), tarihin geçmişte olan bitenin bilgisini vermenin yanı sıra bugün için ne yapılabileceği hakkında bir farkındalık geliştirmemize yardımcı olması bakımından önemini vurgulamıştır. Foucaultcu bir perspektif izleyerek, bilgi ve iktidar arasında indirgenemez bir ilişki olduğundan hareketle tarih yazımının egemenin eylem alanlarından birine işaret ettiğini belirtir (1999: 175). Tarih boyunca yapılan kadın hareketlerine dair tarih yazımı örneklerini veren Berktaş, feminist tarih yazımının onlarla karşılaştı-

rıldığında kadınların tarihini kadınlar tarafından ve kadınlar için yazmak bakımından yeni ufuklar geliştirdiğini göstermiştir. Diğer bir deyişle, kadınların tarihini yazma işi kadınlar tarafından üstlenilmelidir.

Serpil Çakır (2002), feminist tarih yazımının önündeki ilk engelin resmi tarih yazımı olduğunu ifade eder. Geleneksel tarih yazımının konusu -ve öznesi- kadın değil erkektir ve akıl-duygu, evrensel-kişisel, nesnel-öznel gibi ikili ve verili karşıtlıklar üzerine kurulmuştur. Feminist tarih yazımının başlıca amacı geleneksel tarih yazımının yapı taşı haline dönüşmüş olan bu verili karşıtlıkları bozmaktır. Dahası, kadınların modernleşme ve kalkınmanın bir parçası olarak algılanmaları meselesinin onların birer *özne* (eyleyen) olarak görülmelerinin önündeki en büyük engellerden biri olduğunu vurgular. Cumhuriyet’in modernleşme ve ulus-inşaa projesinin, rejimin meşruiyetini sağlamak için kadınları yeni modern yurttaşı yetiştirecek ve böylece ulusun kalkınmasına hizmet edecek ana-yurttaş olarak konumlayarak araçsallaştırması ve siyasal hakların kadınlara “bahşedildiği” şeklindeki retoriğe başvurması, kadınların öznelliklerinin yok sayılmasına yol açmıştır. Ayrıca Çakır, geleneksel tarih yazımının kadınların varlığını yok sayan dilinin ve “etkin/güçlü değillerdi” gibi iddialarının sorgulanması gerektiğine belirtir. Geçmişte kadınların cinsel ayrımcılığa maruz kalmaları ve sesleri ve varlıklarının göz ardı edilmiş ve/veya yetersiz bulunmuş olmaları ihtimal-

lerinin geleneksel tarih yazımının onları hiç yokmuş gibi göstermesine yol açtığını ifade eder.

Bir insan olarak kadının da erkeklerle eşit olduğuna dair düşünceler on beşinci ve on altıncı yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda var olsa da (İlengiz, 2010: xvii) kadınların feminist bilincinin gelişmesi on dokuzuncu yüzyılla birlikte artan sanayileşme sonucunda işgücüne kadının katılması ve böylelikle “kadınların evlilik dışında bir ekonomik alternatifine sahip olma[ya]” başlamalarıyla yakından alakalıdır (Berktaş, 2001: 348). Üstelik Tanzimat Fermanı’ndan itibaren modernlik, özgürlük ve adalet fikirlerinin daha yaygın konuşulmaya başlandığı bir memlekette kadınların da kendilerinin yaşadığı eşitsizliklere karşı çözüm arayışına girmeleri oldukça normaldir. Ayrıca, Birinci Dünya Savaşı’nda erkeklerin silah altına alınmasıyla kadınlar işgücüne daha fazla katılacak; bunun sonucunda kadınlar seslerini daha güçlü çıkaracak ve böylece oy hakkı hareketi güç kazanacaktır.

Fakat ulus-devletin kuruluş sürecinden itibaren “kopuş miti” kullanıma sokularak Cumhuriyet öncesi düşünsel ve siyasi birikim ve kazanımlar yok sayılmış, tarih sıfır noktasına çekilmiştir. Böylelikle, getirilen her “yenilik” Cumhuriyet’in “başarısı” olarak kutlanabilecektir. Örneğin, Cumhuriyet’in kendisini Osmanlı’dan ve diğer İslam toplumlarından ayırıştırarak özel ve daha “modern” olduğunu iddia etmesinde 1935’te kadınlara “verilen” hakların önemli bir işlevi vardır. Resmi

tarih yazımının kadınları yok sayan bu paternalist anlayışı, kadınların bu hakları elde etmek için sürdürdükleri tarihsel mücadeleyi görmezden gelmiştir. Türkiye’de İkinci Dalga Feminizm olarak tarif edilen, 1980’lerde başlayıp 1990’larda güç kazanan kadın hareketine paralel olarak, resmi tarih yazımına karşı ilk eleştirel çalışmalar Şirin Tekeli, Nükhet Sirman, Yeşim Arat, Deniz Kandiyoti gibi kadın araştırmacıların kaleminden çıkmıştır. Seleflerinin açtığı yolda ilerleyerek öncü denilebilecek ilk çalışmaya imza atan ise Serpil Çakır olmuştur. Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi* (1996) adlı çalışmasında kadınların örgütlü bir mücadele içinde olduklarını ve siyasal haklarını dile getirmede cesur adımlarla yol aldıklarını göstermiştir. Yaprak Zihnioglu’nun *Kadınsız İnkilap* (2003) da Cumhuriyet döneminde hak mücadelesi içindeki Kadınlar Fırkası’nın, akabinde Türk Kadınlar Birliği’nin (TKB) ve liderleri Nezihe Muhiddin’in, Parti seçkinlerince farklı aşamalarla nasıl baskılandıklarını ve nasıl susturulduklarını gözler önüne serer.

Feminist tarih yazımının uygulanmasına gerek duyulabilecek üç durum vardır ki bunlardan ikisi Özman ve Bulut (2003: 184) tarafından dile getirilmiştir: Birincisi, resmi/ataerkil tarih yazımının göz ardı ettiği “öncü” kadın figürlerini keşfederek, kendi alanlarına katkılarının iade-i itibarını yapmak; ikincisi ise “özel alanda unutulmuş ‘sıradan’ kadının gündelik pratiklerini” de tarihsel analizin konusu haline

getirmektir. Üçüncüsü ise madun çalışmalarının genel bir ön kabulü olan, madun kimliklerinin ancak o madun kimliğini taşıyan biri tarafından dillendirilebileceğinden hareket eden görüştür ki, bu da kadının hikâyesinin ancak kadın tarihçiler/yazarlar tarafından incelenmesinin, kadının bir nesne olarak değil özne olarak okunmasına daha fazla olanak tanıyacağını savunmaktadır. Kamusal alanda güçlü bir tanınırlığı ve etki alanı olan Sabiha Zekeriya Sertel'in düşüncelerine odaklanan bu çalışmanın feminist tarih yazımına birinci boyutuyla katkıda sunacağı söylenebilir. Fakat Sabiha Zekeriya Sertel, birinci boyutuyla, 1990'ların sonlarından beri azımsanmayacak bir akademik ilgiye mazhar olmuştur (Toprak 1998; Özman ve Bulut 2003; Shissler 2007, 2008; Ertuna Biçer 2008; Libal 2012).³

Anılan yayınların Sabiha Zekeriya Sertel'in fikriyatını inceleyerek feminist tarih yazımına türlü yollarla katkıda bulduklarını söylemek mümkündür. Toprak (1998), Sabiha Zekeriya Sertel'in *Büyük Mecmua*'daki yazılarını inceleyerek kadın sorununa yaklaşımını dönemin bağlamı içerisine oturtmuş ve derginin o dönem için önemine değinmiştir. Özman ve Bulut (2003), Sabiha Zekeriya Sertel'in kadın konusuna yaklaşımını, getirdiği kuramsal açılımları Kemalizm ve Marksizm üzerinden derinlikli bir

şekilde tartışır; kapsamını ise *Büyük Mecmua* ve *Resimli Ay* dönemleriyle sınırlamıştır. Shissler (2007) ise Sabiha Zekeriya Sertel'in "Cici Anne"/"bana sorarsanız" adlı popüler yorum köşesindeki yazılarına bakarak, dönemin hâkim kadın söylemini eleştiren, hem sınıf hem de kadın bilinci gelişmiş bir yazar olduğu, kadına dair toplumsal kodların damgasını vurduğu ataerkil anlayışa karşı durduğunu detaylı bir şekilde gösterir. Shissler'in sonraki çalışması (2008), Sabiha Zekeriya Sertel'in fuhuş, namus ve evlilik konularındaki yazılarını irdelemiştir. Ertuna Biçer ise doktora tezinde (2008), Sabiha Zekeriya Sertel'in Türkiye bağlamında yazdığı kadın, toplum ve siyaset konularındaki bütün yazılarını detaylı bir şekilde incelediği doktora tezi, Sabiha Zekeriya Sertel'in düşüncesinin kırılma ve süreklilik noktalarını anlamlandırmak bakımından verimli bir tartışmanın zeminini oluşturmuştur. Ertuna Biçer, pek yerinde bir tespitle Sabiha Zekeriya Sertel'in kadın duruşunun siyasal duruşu tarafından belirlenerek şekillendiğini ortaya koymuştur; bu nedenle Sabiha Zekeriya Sertel'in feminist veya sosyalist gibi sıfatlarla kolayca niteleneceğini öne sürmüştür. Son olarak, Libal (2012) kısa makalesinde, Sertel'in 1919'da gittiği ABD'deki deneyimini, orada edindiği kuramsal ve pratik bilginin dönemin diğer öncü kadınlarla ve kuramcılarla etkileşiminin nasıl gerçekleştiğini ele alır. Elinizdeki çalışma ise, Sabiha Zekeriya Sertel'in kadın meselesine nasıl baktı-

³ Zafer Toprak müstesna, bu yazarların hepsi kadındır. Bu çalışmanın ilgili literatürün zincirine o yönde bir halka daha ekleyeceği söylenebilir.

ğını ve kendini kadın mücadelesinin neresinde konumlandığını anlamak için, öne çıkan yayınlarında meseleyi ortaya koyma, çözüm önerileri ve kadın hakları mücadelesiyle ilişkilmesi üzerinden bir değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır. Kısacası, bu araştırma, Sabiha Zekeriya Sertel'in hayatının ve düşüncesinin, kadın sorunu hakkında öne çıkan yayın faaliyetine dayanarak, içinde yetiştiği toplumsal ve siyasal bağlam uyarınca, görece genel bir resmini çekmek niyetindedir.

Büyük Mecmua Günleri ve Sabiha Zekeriya

Büyük Mecmua'daki düşünsel faaliyetini ele almaya başlamadan önce Sabiha Zekeriya Sertel'in biyografisinden kısaca bahsetmek gerekiyor. Sabiha (Nazmi) Zekeriya Sertel 1895'te Selanik'te dünyaya gelmiştir.⁴ Kızı Yıldız Sertel'in anlatısına göre, küçük Sabiha'nın babasının annesine karşı üstünlük kurma çabasına tanıklık etmesi, daha çocukluktan itibaren ataerkine karşı nefret beslemesine yol açmıştı (Sertel, 1994). Buna rağmen Selanik'te Batılı bir eğitim almış ve pozitivist görüşlerle donanmıştı. Sabiha Zekeriya Sertel'in hem Selanik gibi batıcı fikirlerin yayıldığı bir kentte büyümesi hem de ailesinin kentte nüfuzu olan "dönme"⁵ ce-

matine mensup olması nedeniyle görece modern bir toplumda yetişmiş olduğu söylenebilir. Bunda o dönemde cemaatin üyelerinin ticaretle uğraşmasının ve yenilikleri Avrupa'dan duyabilmesinin, entelektüellerinin ise II. Abdülhamid'in baskıcı rejimine karşı protestolar düzenliyor olmasının etkisi olmuştur. Kızların yükseköğrenim için okula gönderilmesi yaygın bir pratik olmadığından, Sabiha Zekeriya Sertel eğitimine arkadaşlarıyla beraber kurduğu bir okuma grubu olan Tefeyyüz Cemiyeti ile hukuk, felsefe, sosyoloji ve ekonomi alanlarında, evde özel dersler alarak devam etmişti. Çok genç yaşında yazıları *Genç Kalemler* ve *Yeni Felsefe*'de yayınlanmıştı. Kısacası ona açık, özgür ve eleştirel düşünmeyi öğreten entelektüel bir ortam içerisinde yetişmişti (Sertel, 1987).

---

bu topluluğun kökeni on yedinci yüzyılda yaşamış Sabetay Sevi'ye dayanır. Yahudi bir haham olan Sabetay Sevi'nin kendini Mesih olarak ilan etmesinin ardından Yahudi cemaati bölünür ve Osmanlı yönetimi onu din değiştirerek Müslüman kimliğini benimsemesi konusunda zorlar. Fakat bu şekilde "dönme" cemaatinin temelini atan Sabetay Sevi ve onun yolunu takip eden Yahudi kökenli aileler, Selanik'te çift kimlikli bir hayat sürdürmeye başlarlar; gizledikleri özel hayatlarında Sabetaycı mistisizmi sürdürürken kamusal alanda Müslüman bir kimliği sahiplenirler (Neyzi, 2002: 137). Dönme cemaati Osmanlı modernleşme hareketini desteklemiş, pek çok modern okulun açılmasına, modern ve seküler fikirlerin yaygınlık kazanmasına yardımcı olmuştur. İttihat ve Terakki'nin düşünce ve eylem merkezi sayılan Selanik'ten yetişen pek çok dönme modernist fikirlerin hayata geçirilmesinde etkin olacaktır. Hatta bu durum Sabetaycılar hakkında bugün de yaygın bir şekilde devam eden komplo teorilerinin konusu haline gelecektir (Nefes, 2012: 417).

⁴ Sabiha Nazmi, Sabiha Zekeriya Sertel'in evlenmeden önceki ismidir.

⁵ Burada belki küçük bir parantez açmak gerekebilir. "Sabetaycı/Sabetayist" veya "Selanikli" (Neyzi, 2002: 142) olarak adlandırılan

Sabiha Zekeriya Sertel, *Yeni Felsefe* dergisine kendisi gibi yazılar gönderen Mehmet Zekeriya (Selanik, 1890-1980) ile tanıştı. Kadın hakları konusunda fikir paylaşımı yapabilmeleri ve düşünsel bir ortaklık kurabilmeleri, kadın-erkek rollerinin verili olduğu geleneksel aile yapısını asla istemeyen Sabiha Zekeriya Sertel'in Zekeriya'dan gelen evlilik teklifini kabul etmesiyle sonuçlandı (Özkan Kerestecioğlu, 2006: 494). Fakat Sabiha Zekeriya Sertel'in ailesi, bir Müslüman Türk olan Zekeriya'yla evlenmesini hoş karşılamayacaktı. Bununla beraber çift 1915'te evlenecek, bu gelişme İttihat ve Terakki üyelerince "değişen zamanların bir işareti olarak" yorumlanıp desteklenecekti (Neyzi, 2002: 145).⁶

Yirminci yüzyılın başı, dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi Türkiye halkı için de kimi zaman birbirleriyle çelişen değişimler ve dönüşümlere sahne oluyordu. Savaşlar, zaferler, işgaller ve anlaşmalar baş döndürücü bir hızla ortaya çıkıyordu. Ülke Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmişti; İstanbul işgal altındaydı. Bu gelişmeler imparatorluğa dönüşün imkânsızlığına işaret ederken, aydınlar, milliyetçilik ve bağımsızlıkla gelecek sistematik bir değişimin yöntemleri hakkında düşünmeye başlamıştı. 7 Mart - 25 Aralık 1919 tarihleri arasında 17

sayı çıkacak olan *Büyük Mecmua*⁷ bu atmosfer içerisinde yayınlana- caktı. Zekeriya Sertel'in dergide iş- gale karşı bir yayın politikası sür- dürmesi nedeniyle hapis cezasına mahkûm edilmesi sonucunda der- ginin sekizinci sayısından sonra Sa- biha Zekeriya Sertel dergi yöneti- mini devraldı. Anılarında Sabiha Zekeriya Sertel *Büyük Mecmua*'yı şöyle anlatmıştır: "Büyük Mecmua tam deyimiyile bir forumdu. Görüş ve inançları ayrı insanlar bu dergi- de yıkılışın sebeplerini araştırıyor, kurtuluş yolları bulmaya çalışıyor- lardı. Türkçülük, milliyetçilik, Yeni Osmanlılık tartışmaları yanında, sos- yalist bakımdan iktisadi akımlar, emperyalizme karşı yazılar, femi- nizm konuları yer alıyordu" (Ser- tel, 1987: 15-16). Derginin ilk sayı- sından itibaren kadın meselesini ele alan yazılar yazmaya başlayan Sabiha Zekeriya Sertel bu dergide etkin bir şekilde feminizm konu- sunu gündeme getirmiştir.

Sabiha Zekeriya Sertel'in bu der- gide savunduğu, kadın meselesi et- rafında ürettiği düşüncelerine gir- meden önce, dönemin kadın hare- ketinin dinamiklerine bakmak ge- rekiyor. Birinci dalga feminizm de- nilen kadın hareketi çerçevesinde, dünyanın muhtelif yerlerindeki ka- dınlar on dokuzuncu yüzyılın ikin- ci yarısı ve yirminci yüzyılın başın-

⁶ Selanik'te hukuk öğrencisiyken İttihat ve Terakki'nin yayın organı *Rumeli*'ye yazılar göndermeye başlayan Zekeriya Sertel, son- radan Cumhuriyet'in kadrolarında beraber çalışacağı Yunus Nadi'yle burada tanışıp ar- kadaşlık kurmuştur (Neyzi, 2002: 145).

⁷ Çarşamba günleri "edebi ve ilmi haftalık mecmua" adıyla yayımlanan dergi, savaşın yılğınlığa sürüklediği gençliğe yeni bir umut vermek üzere yola çıkıyor ve milliyetçiliği savunuyordu; fakat bu "özgürlükçü bir mil- liyetçilikti" ve "Cumhuriyet'in milliyetçilik anlayışını" da yansıtacaktı (Toprak, 1998).

da erkeklerle eşit haklara sahip olmak yönündeki isteklerini haykırmaktaydılar (Çakır, 2010: 418). Siyasal haklarının kazanılması kimi ülkelerde ancak Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda mümkün olsa da Fransız İhtilali'nden ilham alan eşitlik arzusu her milletten pek çok kadını on yıllarca sürecek hak arayışına sevk edecektir. Türkiye'de ise, *Büyük Mecmuâ*'nın yayınlanmasından çok önce, İkinci Meşrutiyet'in sağladığı nispi özgürlük ortamıyla birlikte gelişen kadın hareketi güçlenmeye devam ediyordu. Kadınlar kadın kurtuluşunun nasıl gerçekleşeceğine, modernleşme/Batılılaşma projesinin bir parçası olarak kadının yerine dair ve İslami kuralların ne ölçüde takip edilmesi gerektiğine yönelik kavramsal ve kuramsal tartışmalarla meşguldü. Bu tartışmaların sürdürüldüğü yayınlardan ilk akla geleni olan *Kadınlar Dünyası* dergisi, 28 Mayıs 1913'te kurulan Osmanlı Müdafai Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin yayın organı olarak Ulviye Mevlan tarafından aynı yıl yayımlanmaya başlamıştı. 1913-1921 yılları arasında kadınlar için ve kadınlar tarafından çıkarılan bu dergi, feminizmi benimseydiğini açık bir şekilde göstermişti (Çakır, 1996). Dergi o günlerde kadınların sorununa "sahip çıkan" erkeklerin tavrına karşı, kadınları kendi hallerine bırakmalarını isteyerek onların kendi özelliklerini gerçekleştirme konusunda yetkin olduklarını vurguluyordu:

Evet, Osmanlı erkeklerinden bazıları bizi, biz kadınları müdafaa edi-

yorlar, görüyoruz, teşekkürler ediyoruz. Hatta Doktor Abdullah Cevdet bey gibi kendisini sınıfımızın bir vekil-i müdafii zan edenlere dahi tesadüf ediyoruz. İfrad-ı zahmetine acıyoruz. Biz Osmanlı kadınları kendimize mahsus adet ve adabımız vardır; onu erkek muharrirler, bir kadının anlayacağı ruhla anlamazlar. Lütfen bizi kendimize bırakınlar... Biz kadınlar hukukumuzu bizzat kendi içtihadımızla müdafaa edebiliriz... Erkekler bizi daima mahkûm, daima esir etmişlerdir. Erkekler yüzünden asırlarca, hatta dünya dünya olalı çekmekte olduğumuz zulmün defini bugün biz, erkeklerin mürüvvetinden istemeye tenezzül eder miyiz? (*Kadınlar Dünyası* 1913'ten akt. Çakır, 1996: 124-125).

Öte yandan, Mütareke döneminde yayın hayatına başlayan *Genç Kadın* dergisi (1919) daha farklı bir duruşu benimseyecekti. İmtiyaz sahibi Fuad Şükrü olan dergi, feminizmi "Avrupa kökenli olduğu gerekçesiyle" reddederken gerekçesini şöyle açıklamıştı:

... Bir İslam ve bilhassa bir Türk kadını, bir Fransız, bir İngiliz, bir Alman, hele bir Amerikan kadını hiç değildir. Çünkü her kavim ve milletin kendine mahsus harsı, ictimai, dini, siyasi bir takım kuyudu ve ananatu vardır ki bunları ihmal etmek pek büyük bir hatadır. İşte bu cihatu nazar-ı dikkate almayarak sırf taklit ile iş görmeye çalışmak kadınlık mesailinde terakki değil, tedenniye badi (sebe) olur (Çakır, 1996: 38).

Bu arada, *Genç Kadın* dergisinin “kadınlar için” fakat yoğunluklu olarak erkekler tarafından çıkarılması önemli bir ayrıntıydı (İlengiz, 2010: xxx). *Genç Kadın* dergisi, feminizmi kabul etmemesine rağmen, -dönemin milliyetçi atmosferinin yol açtığı bir seferberlik içerisinde hareket etmesinden kaynaklansa da- kadınları birer özne olarak kabul ederek kamusal alana çağdırmaktan geri durmamıştır. Örneğin, yedinci sayısında işgale karşı düzenlenen bir protesto gösterisini “Ulvi Bir Tezahür” başlığıyla vermiş; gösteriyi “İstanbul’dan Gitmeyiz! Gitmeyiz! Gitmeyiz!...” bütün orada bulunan hanımlar hep birden aynı kelimeleri candan, gönülden tekrar ediyorlardı” sözleriyle aktarmıştı (İlengiz, 2010: xxvii). Görüldüğü gibi feminizm bilinmekteydi; fakat kimilerince sahiplenilirken kimilerince “taklit” olarak addedilip reddedilmekteydi.

Büyük Mecmuâ’daki yazılara baktığımızda kadın meselesinin ve Türk feminizminin önemli bir yer tuttuğunu gözlemlemek mümkündür. Buradaki yazılarında Sabiha Zekeriya Sertel, kadının toplumsal konumundaki değişiminin, savaş sırasında erkek nüfusunun azalmasıyla birlikte kadının hayatını idame ettirebilmek için ekonomik hayata katılması ile birlikte gerçekleştiğini sıklıkla ifade etmiştir (Sertel 1937’den akt. Tunçay, 1990: 71; 1987: 17; Toprak, 1998: 8). Otobiyografisinde Sabiha Zekeriya Sertel, *Büyük Mecmuâ*’nın ilk gününden son gününe kadar kadın haklarını savunduğunu belirtmiş ve mücade-

lesinin dünyadaki kadının oy hakkı hareketinin gelişmelerini takip ederek kadınları toplumsal baskılardan, özellikle dini kuralların baskılarından korumak olduğunu belirtmiştir (1987: 19). Yukarıda canlılığına kısmen yer verdiğimiz kadın hareketinin varlığına rağmen, Sabiha Zekeriya Sertel *Büyük Mecmuâ*’daki yazılarından birinde Türkiye’de henüz bir feminist hareketin yok denecek seviyede olmasından yakınmıştır:

Maatteessüf bizde kadınlığın hakkını, yeni hayattaki rolünü tetkik edecek, tetebbu edecek, memlekette kadınlık hayatıyla doğrudan doğruya alakadar olacak bir kadınlık sınıfı yok. Hatta kadınlık daha bir fikir etrafında, bir mefkûre etrafında toplanmadığından bizde şuurlu bir şekilde feminizm cereyanı bile var denilemez. Yalnız yükselmek isteyen bir kadınlık zümresi var, o kadar. Istihsalı uğruna ferdi her menfaatten tecerrütle (vazgeçerek) sırf cemiyet için çalışan, daima aynı fikir, aynı kadınlık etrafında toplanan bir kadınlık ekseriyeti teşekkül ettiği gün bizde feminizm cereyanı uyanacak ve hayattan aldığı kanaatlerle azim ve mücadele yolunda birçok taraftarlar bulacak, birçok muhaliflerle çarpışarak yürüyecektir (Zekeriya, 1919’dan akt. Toprak, 1998: 14).

Yukarıda gösterdiğimiz gibi, *Kadınlar Dünyası* gibi dergilerin etrafında feminizm açık açık konuşulmaya ve sahiplenilmeye başlamıştı. Üstelik kadınların siyasal haklar bakı-

mından gayet özgüvenli bir şekilde hak mücadelesine girmeye başladıkları görülmekteydi (İlengiz, 2010). Diğer yandan, “kadınlığın hakkını, yeni hayattaki rolünü tetkik edecek” sözleriyle tarif ettiği bir feminist kadın grubunun olmamasının, kafasındaki gibi bir eleştirelliği üretmemelerinden kaynaklanma ihtimali üzerinde durulabilir. Anlaşılan o ki Sabiha Zekeriya Sertel’in gözüyle kadın hareketi, bireysel menfaatlerin etkisiyle öne çıkmak isteyen kadınlardan oluşuyor; toplumcu bir duruşla bir fikir etrafında gerçekleşecek hak savunusunu sahiplenmekten uzak duruyordu.

Büyük Mecmua döneminde Sabiha Zekeriya Sertel, temel olarak kadınların eğitim, çalışma ve siyaset alanlarında erkeklerle eşit haklara sahip olması gerektiğini savunmuştur. Ona göre, Birinci Dünya Savaşı’nda yaşadıkları deneyimler kadınların toplumsal hayata etkin katılabilmeleri yönünde önemli fırsatlar doğurmuştur. Kızların eğitim hayatında karşılaştığı eşitsizliğin, sadece kızlara yönelik okulların var olmamasından değil, kimi yüksek okulların kızları almayı reddetmesinden de kaynaklandığını vurgulamıştır (Zekeriya, 1919’dan akt. Toprak, 1998: 11). “Kız Darülfünunu Meselesi” adlı yazısında üniversitede kızlarla erkeklerin aynı dersliklerde eğitim alamamasını sorgular. “Yeni hayat” a engeller getirerek skolastik rejime geri dönmek isteyenlerin var olduğunu öne sürer; bu yüzden modernleşmenin en iyi başlangıç noktasının üniversiteler olduğunu yazar (Toprak, 1998:

11). “Orta çağ zihniyetiyle” hareket eden bu insanların eylemlerini şu sözleriyle eleştirir: “Kadınla erkeği bir karagöz perdesiyle ayırmak gülünç olmaktan başka bir netice vermez. Ahlak kadınların tesettürünü değil, ismet ve nezahetini ister. Bu ise bir başörtüsü, bir çarşaf ve sonra, dershaneleri ayırmakla mümkün olan bir şey değildir” (Toprak, 1998: 11).

“Kadınlar ve İntihap” adlı makalesinde kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği siyasal haklar bakımından irdeler. Burada ayrıca Türk feminizminin nasıl ve hangi amaçlar için mücadele verebileceği konusuna eğilir. Aşağıdaki alıntı Sabiha Zekeriya Sertel’in bile bir zamanlar erkekler yanında kadınların gücüne inanmamış olduğunu göstermesi bakımından oldukça çarpıcıdır:

Düne kadar Türk feminizmi ne olabilir diye düşündüğüm zaman kadının intihabata (seçimler) iştirakini tasavvur bile edemiyordum. Henüz erkeklerimizin *bile* rüşlerini ispat edemedikleri bir meseleye Türk kadınına da karıştırmayı muvafık görmüyordum. Türk feminizmi, Türk kadınına bütün haklarını istirdada layık bir mevkie çıkarmaktan ibaret olmalıdır diyordum. Fakat bugün memleketin mukaddera-tı mevzu olduğu şu sırada kadının niçin bu haktan mahrum edildiğini düşündüğüm zaman mantıki bir mazeret bulamıyorum (Zekeriya, 1919’dan akt. Toprak, 1998: 14, italikler bana ait).

Bu yazısında Sabiha Zekeriya Sertel

oy hakkının kadınlardan esirgenmesinin hiçbir mantıklı yanı bulunmamasını eleştirmesine rağmen, kadınların siyasal haklarını sadece eşitlik üzerinden savunmak yerine fikrini “memleketin mukadderatı”na dayandırmıştır. Özetle Sabiha Zekeriya Sertel *Büyük Mecmuâ*’daki yazılarında kadınlara karşı duyarlılığını liberal-eşitlikçi bir perspektifle savunurken kadınların ulusun kalkınmasındaki paylarını öne çıkararak araçsal olabilmeleri görüşü temelinde ele almıştır. Bu açıdan kadınların kamusal alandaki görünürlüğüne kadınların yararlılığı ve uygunluğunu ulusun refahı ölçüsüne göre meşrulaştırmıştır (Özman ve Bulut, 2003: 197).

Resimli Ay’la Başlayan İkinci Dönem

Büyük Mecmuâ düzenli yayımlanan on yedi sayıdan sonra İngilizlerden gelen baskının etkisiyle Basın Yayın Genel Müdürlüğü kararıyla kapatılır (Sertel, 1994: 98). Aynı dönem arkadaşları Halide Edip’in ABD’de Charles Crane adlı bir hayırseverin sunduğu bir yüksek eğitim bursunu ayarlaması üzerine (Libal, 2012: 330) Sertel çifti 1919 yılında Türkiye’den ayrılır. Zekeriya orada gazetecilik fakültesine gitmiş, Sabiha Zekeriya Sertel ise Barnard Koleji’nde İngilizce eğitimi alırken Columbia Üniversitesinde Franklin H. Giddings ve William F. Ogburn’un verdiği sosyoloji derslerini izlemiştir (Libal 2012: 331). Sabiha Zekeriya Sertel anılarında, ilk olarak, Giddings’in “cins

şuuru” üstüne kurduğu dersinden etkilenmesine rağmen, Ogburn’la yaptığı, Lewis H. Morgan, Friedrich Engels ve August Bebel okumaları vesilesiyle “sınıf” kavramıyla tanışmasının kendisinde yeni bir farkındalığın oluşmasını sağladığını ifade etmiştir (Libal, 2012: 331). Böylece toplumlar arasındaki eşitsizliğin “cins” kategorisiyle açıklanamayacağını, fakat üretim ilişkilerinin belirleyici olduğuna inanmıştır.⁸

1921-1923 arasında devam ettiği New York Sosyal Hizmet Okulu’nda (*New York School of Social Work*) topluluk örgütlenmesi (*community organization*) alanında alacağı iki-senelik eğitimi kapsamında derslerinin yanı sıra kentteki göçmen topluluklarıyla ilişki kurmasına sebep olan uygulamalı öğreniminin sosyalist duyarlılığının pekişmesinde etkili olduğu söylenebilir. Oradaki eğitiminin bir parçası olarak Lexington Toplum Merkezi’nde görev yaparken, göçmenlerin anlattıklarını dinlemesi, sosyal hizmetin göçmenlerin devlet tarafından denetimlerine hizmet etmesine yaradığını görmesine yol açmış; bu tür sosyal hizmet merkezlerinin iş bulmak ve sağlık hizmeti almak gibi faydalar sunmalarına rağmen, “işçilerin davranışlarını sınırlayan kapitalist bir yöntem” olduğu so-

⁸ Ayrıca, Ogburn’un nesnelci yöntemi ve sosyal analiz için niceliksel yöntemleri benimsemesinin sonucu olarak, Sabiha ampirik veri toplama konusunda da çalışmıştı. Türkiye’ye döndüğünde Ziya Gökalp’e beraber bir anket çalışma yapma önerisiyle giden Sabiha, önerisini Gökalp’e kabul ettirecek; fakat merkezden izin alınmadan Gökalp vefat edecektir (Libal, 2012: 332).

nucuna varmıştır (Shissler, 2007: 6). Sabiha Zekeriya Sertel bunun yanı sıra, Osmanlı'nın son döneminden kaçıp gelmiş Müslüman göçmen işçilerin sorunları için çalışacağı Türk Teavün Cemiyeti'nin kurulmasına yardım etmiş; işçilerin pek çok konuda dayanışmalarına ortam hazırlayan cemiyet faaliyetlerini diğer eyaletlerde de başlatmıştır. Sabiha Zekeriya Sertel yine bu dönemde, Türk Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne yardım toplamak üzere New York'taki Türk ve Kürt toplumlarına seslenmek konusunda gönüllülük faaliyeti yürütmüş; cemiyetin New York şubesinin açılmasına destek olmuştur (Libal, 2012: 332-333). Sabiha Zekeriya Sertel'in ABD deneyimi ona sosyalizm ve sosyal adalet fikirlerinin kapılarını açacak ve o tarihten sonraki yazılarının belirleyici unsurunu oluşturacaktır (Ertuna Biçer, 2008; Libal, 2012). Bununla birlikte, daha oradayken Sabiha Zekeriya Sertel'in ABD demokrasisinin kısıtlılığına ve kapitalist sistemin sorunlarına dair eleştirel bir tavır geliştirmiş olduğunu da belirtmek önem kazanıyor (Libal, 2012: 329). Diğer yandan, Sabiha Zekeriya Sertel'in ABD'deki transatlantik sosyal ağlarla ördüğü dayanışma temelli faaliyetlerinde milli duyarlılığın da etkisinin olduğu hatırdta tutulmalıdır.

Sabiha Zekeriya Sertel düşüncesinde ikinci dönem, *Resimli Ay*'daki (1924-1931) yayın hayatıyla başlayacaktır. Hem şiirleri ve yazılarının yayımlandığı Nazım Hikmet'in, hem de Sertel çiftinin siyasi nedenlerle ülkeden ayrılmaları nedeniyle

dergi komünist bir yayın olarak hatırlanagelmiştir. Her ne kadar üçü de Marksizmden etkilenmiş olsa da dergiyi bu sıfatla anaakım yayınların dışında sınıflandırmaya yarayan bu tavır, derginin ilk yıllarında toplumu ve hükümeti etkilemek noktasında önemli entelektüel akımlardan birine tekabül ettiğini bize unutturur (Shissler, 2008: 13). *Resimli Ay*'da yer verilen düşünceler zaman içerisinde hükümet kanadı tarafından muhalif olarak addedilmeye başlayacaktır. Aslında Zekeriya Sertel'in bir dönem Basın-Yayın Müdürü olması, Kemalizmin önde gelen yayın organı *Cumhuriyet*'in kuruluşunda aktif rol oynaması ve *Resimli Ay*'ın kadrolarındaki diğer aydınların da Cumhuriyetçi kadro arasında yer alması gibi faktörler kısa zamanda göz ardı edilecektir. Gerçekte dergideki yazarların ve dergi yönetiminin Cumhuriyet'in modernleşmeci reformlarına ve laik uygulamalarına destek vermesine karşın, hak ve özgürlüklerin tavizsiz uygulanması yönündeki istekleri ve çabaları, onları hükümet ve onun organik aydınlarıyla karşı karşıya getirecektir (Shissler, 2008: 14).

Resimli Ay, entelektüel konuları da sayfalarına taşımasına rağmen, dili ve anlatımını sade tutarak her yaşta her çevreden insanın ilgisini çekmeyi amaçlayan popüler bir dergiydi.⁹ Dergide Sabiha Zekeriya

⁹ Sabiha Zekeriya Sertel derginin yayın hedefini şu sözlerle açıklamıştır: "Bizim hedefimiz okuyucuların, okuma ihtiyaçlarını doyurmak ve memleketimizde gerçekçi bir halk dergisi kurmaktır. Bizce bir makalenin değeri altındaki imzadan ziyade, çok okun-

Sertel'in etkisinin sezelebileceği, kadın ve aile sorunlarına değinen anketlere sıklıkla yer ayrılmıştı. Bu anketler okuyucunun toplumsal cinsiyet rollerini sorgulamasını amaçlıyor; namus, bekâret, evlilik, kadının çalışması, vb. konularda ezber bozumuna yol açmayı deniyordu. Sabiha Zekeriya Sertel, *Resimli Ay*'daki yazılarında sosyal güvenlik, sosyal adalet ve kadın-erkek ilişkilerindeki eşitsizlikler gibi konuları gündeme getirmiştir. *Resimli Ay* dergisinin ilk döneminde (1924-1928) yayımlanan kimi yazılarının başlıklarını sunmak yazılarının içeriği hakkında ufak bir fikir verebilir: , "Satılık Çocuk Beş Yüz Liraya" (Mayıs 1924); "Hükümete, Millete, Hayata Karşı İsyankâr Dullar" (Haziran 1924); "Bizde Bir Kız Nasıl Evlenir?" (Eylül 1924) başlıklı yazılardır (Sertel, 1994: 117-122). Yazarları arasına Nazım Hikmet'in katıldığı ikinci *Resimli Ay* döneminde ise Sabiha Zekeriya Sertel yakın dostluk geliştirdiği Nazım Hikmet ile beraber, aşağıda başlıkları verilen haber-yazıları hazırlamıştır:

GÖRÜYORUZ ki, *Ankara'da Bir Milyon Liraya Türk Ocağı Binası Yapılmıştır.*

DUYUYORUZ ki, *Bu Bina Ancak Bir Kaç Dejenere Münevverin Lüks İhtiyaçlarını Tatmine Yarayacaktır.*

---

masındadır. Özellikle, *Resimli Ay*'da yayınlanacak makaleler, hikâyeler, genel olarak yazılar, yalnız dar bir zümrenin edebi zevkine cevap veren yazılar değil, fakat insanların hissi, fikri dimağı, bedii ihtiyaçlarını doyuran, genel nitelikte yazılar olacaktır." (Sertel, 1987: 79-80'den akt. Ertuna Biçer, 2008: 113-114).

GÖRÜYORUZ: *İçine Çöp Kaçan Gözün Çöpünü Çıkarmayıp, Bizzat Gözü Çıkardıklarını*

DUYUYORUZ: *Ikide Birde Talebelerin Mekteplerden Kovulduklarını*

GÖRÜYORUZ: *Her Günki Feci Hadiselerin Dikkate Alınmadığını*

DUYUYORUZ *Çeşme Yalıklarında İnsanların Öldüğünü* (Sertel, 1994: 149).

Sabiha Zekeriya Sertel ayrıca kadın sorununun bilimsel bir soru olarak ele alınıp alınmayacağını sorgulamıştır. Derginin 1928 yılı Ekim sayısında yayımlanan "Bizde Feminizm Bir İlim Olarak Var mıdır?" başlıklı yazısında Türk feminizminin öncelikli olarak kadınların hayatları üzerindeki ekonomik ve sosyal dönüşümlere yoğunlaşması ve bilimsel yöntemi yakinen uygulayıp, bu konuları ele alarak "nedenleri tartışması" gerektiğini ifade eder. Amaç Türk feminizmiyle kadınların ihtiyaçlarının belirlenmesidir. Bu özelliğiyle Sabiha Zekeriya Sertel, bazı kadın entelektüelleri, tartışmalarında toplumsal gerçeklikten uzaklaşmakla eleştirir. Ona göre feminizm, tartışmaların ötesine geçmeli ve hayatın içerisinde uygulanmalıdır.

1926'da kabul edilen Medeni Kanun'la birlikte çok eşlilik yasaklanmış; kadınlar boşanma, miras edinme ve mahkemede şahitlik gibi konularda eşitlik elde etmişlerdi. Fakat buna rağmen bu kanuni düzenlemelerin uygulamasında sorunlar vardı. Bunun üzerine Sabiha Zekeriya Sertel *Resimli Ay*'da 1928 tarihinde "Ben İnsan Değil Miyim?"

başlıklı eleştirel bir yazı kaleme almıştır. Bu yazı basında büyük bir yankıya sebep olmuş ve Adalet Bakanlığı'nın, kanunun tutarlı bir şekilde uygulanması gerektiği yönündeki genelgesiyle kadın ve erkek eşitliğinin tanınmasına katkıda bulunmuştur (Özkan Kerestecioğlu, 2006: 495-496). Öte yandan, Sabiha Zekeriya Sertel, 1930'da bir Amerikan dergisinden çevirdiği "Lider Psikolojisi" başlıklı yazısı nedeniyle Atatürk'e hakaret suçundan yargılanan ilk kadın gazeteci olmuştur (Özkan Kerestecioğlu, 2006: 496).

Kemalizmin toplumsal cinsiyet yaklaşımı sağlıklı çocuklar doğuracak, iyi bir anne ve iyi bir ev kadını imgesine dayanmaktaydı. Kadınlar ulusun medeni ülkelere yetişmesi için kalkınmasına yardım edebildikleri ölçüde önemli addediliyordu. Kadınlardan el becerilerini geliştirmeleri ve evi en ekonomik şekilde yönetmeleri bekleniyordu. Örneğin, Kız Enstitüleri ulusun kalkınması için disipline edilmiş bedenler yaratma konusundaki devlet politikasının bir uygulama mekânıydı (Akşit, 2005). Cumhuriyet'in erkek aydınları da Kemalizmin toplumsal cinsiyet inşasına katkıda bulunmaktaydı; pek çoğunun kadına bakışı oldukça sorunluydu. Pek çok yazısında özcü bir bakış açısıyla kadının biyolojik varlığına vurgu yaparak onu özel alana hapseden bir söylem kullanan Vala Nurettin (Vanû) bunlardan biriydi (Özman, 2007, 2010). Cumhuriyet erkekleri için kadın duygusal, mantıksız ve histerik bir varlıktı (Toprak, 2002).

Onlara göre kızlar "aşkın tehlikeli tuzağına" karşı korunmalıydı; ne de olsa ergenlik çağında aşk ilişkilerinde hayal kırıklığına uğramaları nedeniyle intihar edebiliyorlardı. Öte yandan kimse erkeklerin yaşadığı hüsranslardan bahsetmiyordu. Kadının "çocuklaştırılması" yaygın bir pratikti (Adak, 2007). İsmail Hakkı Baltacıoğlu da 1934'te yayımlamaya başladığı haftalık *Yeni Adam*'da "yeni kadının" nasıl olması gerektiğine dair görüşlerini sunmaktaydı. Ona göre, kadının güzelliği artık kırılmalı ve hastalıklı bir güzellik olmamalı; kadın, daha ziyade, sağlıklı, güçlü ve yaşayan bir güzelliğe sahip olmalıydı. Ayrıca, evliliğin "normal cinsellik" için en iyi kurum olduğunu vurgulamaktaydı. *Yeni Adam*, özetle, aile, evlilik ve kadın konularında ekonomik ve ahlaki püritanizmi savunan yayınlardan birine örnek oluşturuyordu (Köksal, 1998). Buna karşılık Sabiha Zekeriya Sertel yazılarında bu cinsiyet ayrımcı bakışı eleştiriyordu ve toplumsal ilişkilerin temelindeki ikili karşıtlıkların verili oluşunu sorguluyordu.

1930'da kadınların yerel seçimlerde seçme ve seçilme hakkını elde etmesinin ardından Sabiha Zekeriya Sertel, Şehir Meclisi üyeliğine bağımsız olarak adaylığını koymuştur (Ertuna Biçer, 2008: 284). *Resimli Ay*'da paylaştığı seçim programında öncelikli olarak toplumsal sorunlara eğildiği görülmüş, kadın meselesinin çözümüne ve kadının ikincil konumunun yok edilmesine dair herhangi bir özel önerisinin bulunmadığı fark edilmiştir (Ertu-

na Biçer, 2008: 286). Programını daha ziyade, “sınıfsal farkları ve yabancı şirketlerin ulusal çıkarları gözetmeyen uygulamalarını ortadan kaldırmaya yönelik” kurgulamıştır. Ertuna Biçer, Sabiha Zekeriya Sertel’in kadınlar için düzenleme önermeye gerek duymamasının, sosyalist projenin gerçekleşmesi durumunda kadınların durumunun otomatik olarak düzeleceğine inanmasından kaynaklanmış olabileceğini belirtir (2008: 286). Bununla birlikte, Beyoğlu gibi “zengin, kozmopolit” bir bölgeden aday gösterilmesi ve aşağıda ifade ettiği diğer sebepler nedeniyle seçilmeyeceğine inanması, onun muhalif kimliği hakkında bize daha çok bilgi verebilir:

Sonra ben amele, çiftçi ve fakir halk namına namzetliğimi koyduğum halde intihabat mıntıkamın Beyoğlu olduğunu öğrendim. Beyoğlu gibi ekseriyeti zengin, kozmopolit bir muhitin böyle bir namzede rey vermesi ne doğrudur, ne de beni hoşnut edecek bir şeydir. Fakat bunların fevkinde mühim olan şey intihabatın yolsuz ve kanunsuz olmasıdır. Bu defaki intihabat iki fırkanın siyasî bir kavgası haline gelmiştir. Bütün kanun kuvvetleri Halk fırkasının elindedir. Halk fırkası da başkalarını kazandırmamak için bütün kuvvetleri kendi lehine kullanmaktadır (Ertuna Biçer, 2008: 287).

Sabiha Zekeriya Sertel ile ilgili bir başka ilginç durum, söz konusu seçim sürecinde kadın hareketinden ve var olan iki partiden uzak dur-

masıdır. Oysa kadınlar için heyecan verici olan bu kazanım hem politik kadınların hem de siyasi partilerin gündemindedir ki yeni kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın programında özellikle kadınlara yönelik olumlu maddeler bulunmaktadır (Ertuna Biçer, 2008: 288). Nezihe Muhiddin’in Türk Kadınlar Birliği’nin başkanlığından “ayrılmasıyla” birliğin Cumhuriyet Halk Fırkası’nın “kadın kolu gibi” çalışması nedeniyle birlikten ayrılanların Serbest Cumhuriyet Fırkası altında muhalif bir ses oluşturmalarına rağmen, Sabiha Zekeriya Sertel her iki partiye ve etkinliklerine mesafeli durmayı seçmiştir (Ertuna Biçer, 2008: 288).

Belirtildiği gibi onun sosyalistliği alışıldık türden değildi. Ortodoks Marksist yazın içerisinde kadın işçilere atfedildiğinin aksine, onun için, özgürleşme ve eşitlik sadece işçiler için değil, fabrikalarda ve/veya aile kurumunda ve/veya entelektüel hayatta ezilen kadınlar içindi aynı zamanda (Özman ve Bulut, 2003: 202). Bu dönemde *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan yazıları benzer bir düşünce çizgisini takip eden fakat daha fazla kadın-erkek ilişkilerine odaklanan bir tavırla, ailede kadının yeri, toplumda kadın algısı gibi konulara eğilmiştir. 1930’da “Cici Anne” mahlasıyla yazdığı “bana sorarsanız” adlı köşesinde yer verilen bazı yazılarının başlıkları şu şekildedir: “Kadın erkeğin hayatına niçin müdahale edemez?”; “Tecrübe izdivacı doğru mu”; “Genç bir kız neden izdivaç teklif edemez”; “Kadın mı daha ce-

surdur erkek mi?"; "Siz olsanız ne yapardınız?"; "Genç kızlara niçin hürriyet vermiyoruz?"; "Kadın dışı ve iptidai bir mahlûk mudur?"; "Bir genç kız mazisini nişanlısından saklamalı mıdır?"; "Sevmemek karı boşamak için hak mıdır?"; "Ben nikâhsız yaşarsam, onlara ne?". Yine de *Cumhuriyet*'teki yazılarının *Resimli Ay*'dakilere kıyasla daha "mütevazı" olduğu belirtilmiştir (Shissler, 2007: 14).

Sabiha Zekeriya Sertel, 1935'te August Bebel'in *Kadın ve Sosyalizm* (1879) adlı kitabını Türkçeye çevirmiştir. Sertel, kitabın önsözünde kadın sorununu kapitalizmde ezilen tüm insanlar sorunuyla beraber alması açısından Bebel'den etkilendiğini açıklar: "Bebel, benim düşünce hayatımı büyük ölçüde etkiledi... Memleketimdeki kadının, bütün dünyadaki kadının neden acı çektiğini, olaylarla kanıtlarıyla ve tanıklarıyla gözümün önünde buldum" (Sertel, 1976: 16). Bu dönemde Sabiha Zekeriya Sertel için temel mesele Atatürk'ün liderliğinde başlamış olan burjuva demokratik devrimin tamamlanması ve işçi ve köylü sınıfların uyanışı önünde büyük bir engel teşkil eden burjuva diktatörlüğünün yıkılmasıydı (Sertel, 1987: 159). Temel sorunu böyle tanımlamıştı çünkü devletçilik ve halkçılık ilkeleri olması gerektiği gibi uygulanmıyordu, altyapıda gerçekleştirilecek dönüşümler bakımından potansiyel olarak tasarlanan Kemalist proje, üstyapıdaki reformlar bakımından yeterli gelmiyordu. Böylece bir yandan "şekli demokrasiyi" ve "burjuva diktatör-

lüğünü" eleştirirken demokrasiyi toplumsal adalet ve sınıfsal ayırım üzerinde temellenen bir eşitlik olarak tanımlıyordu. Sabiha Zekeriya Sertel, kadınların sorunlarının ekonomik ve toplumsal hayattaki dönüşümlerin henüz bitmemiş olmasından kaynaklandığını iddia ediyordu. Böylece Kemalist toplumsal cinsiyet politikasına karşı eleştirisi "şekli demokrasinin" demokrasi idealini yansıtmamasına bir tepki olarak okunabilir (Özman ve Bulut, 2003: 200).

Bu dönemi yorumlamaya geçmeden önce Sertel'in fikriyatını anlamlandırmak için önemli bir noktayı vurgulamak gerekiyor. Türk Kadınlar Birliği'nin (TKB) 1929'da Berlin'de düzenlenen Beynelmille Kadın Kongresi'ne delege göndermesi üzerine Sabiha Zekeriya, *Resimli Ay*'da "Kadınlar Kongresi" başlıklı bir eleştiri yazısı yayımlamıştı. Bu kongrenin "beynelmille emperyalizm ve İrtica hareketlerinin bir uzvu" olduğunu iddia ederek, TKB'yi uyarmaktaydı: "Emperyalist hükümetlerin doğuda, Afrika'da, istismar edilen her karış toprak üstünde saltanatlarını idame için kurulan Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti), bu defa kadın cemiyetlerini bu emele alet etmektedir" (Zekeriya 1929'dan akt. Zihnioglu, 2003: 252). Sertel'in feminizminin emperyalizm ve faşizm karışığından beslenmesi, onu çağdaş feministlerin ve Batı'da hâkim olan liberal feminist görüşün dışında konumlandırılmasına sebep olmuştur (Libal, 2012: 334).

Türk kadınları 1934 yılının Ara-

lık ayında milletvekili seçme ve seçilme hakkını elde etmiştir. Sonraki senenin Nisan ayında ise Uluslararası Kadın Birliği'nin on ikinci kongresi İstanbul'da toplanmış ve TKB'yi basın gündemine taşımıştır. Yunan basınında yer alan kongreyi konu edinen bir haber kongrenin İstanbul'da düzenlenmesinin nedenine işaret etmekteydi: Yunanistan'da henüz kazanılmayan siyasal haklar Türk kadınına verilmişti (Libal, 2008: 31-32). Kongreye, Batı Avrupa ve Orta Doğu ülkelerinden "beş yüz kadar kadın" katılmasına rağmen, "kadın dernekleri olmadığı için" Almanya ve İtalya'dan delegeler gelmemiştir (Zihnioglu, 2003: 256). Amerika, İngiltere, Fransa gibi devletlerin kongrede öne çıkması ve kongrenin temasının barış olması, CHP çevreleri tarafından hesaplanmamış bir gelişmeydi. Kongrede bu şekilde, Almanya ve İtalya'nın temsil edilmemesi ve kongrede silahsızlanmanın -ki burada yaklaşan savaş tehlikesine karşı, Almanya, İtalya ve Japonya'nın silahsızlanmasına vurgu yapılıyordu- ön plana çıkarılması isteği müttefik ülkelerin delegelerinin önderliğinde desteklenmişti. Zafar Toprak'ın belirttiği gibi, kongreyi düzenleyenler "müttefiklerin" propagandasına alet" olmuşlardı; ancak kıvılcık dengeler içerisinde bu durum Türkiye'nin ulusal çıkarlarıyla bağdaşmayacaktı (Toprak 1986'dan akt. Zihnioglu, 2003: 257). Bu nedenle CHP, kongrenin hemen ardından TKB'ye baskı kurdu. Zaten bir süredir Parti'nin kadın kolu gibi çalışmakta olan TKB

bu isteğe kolayca boyun eğdi ve siyasal hakların hâlihazırda elde edildiğini öne sürerek misyonunu tamamladığını bildirdi. Böylece birlik, Mayıs 1935'te kendini feshetti.

Sabiha Zekeriya Sertel söz konusu kongreye karşı olmasıyla ve TKB'yi emperyalizme alet olmakla eleştirmesiyle, farkında olmadan, yıllar sonra CHP'nin birliği kapatma isteği için hazırlayacağı zemine katkıda bulunmuştu. Ayrıca, birliğin kapatılmasından hemen sonra *Cumhuriyet*'te yayımladığı "Kadın Birliğine Geçmiş Olsun" başlıklı yazısında, TKB'nin de katıldığı "kadın birliği örgütlerinin Milletler Cemiyeti'nden direktifler aldığını ve bu cemiyetin propaganda ajanları" olduklarını iddia etmiştir (Zekeriya 1935'ten akt. Ertuna Bıçer, 2008: 279). Fakat TKB'nin kapatılması, 1930'ların ilk yarısının sonuna kadar çeşitli ataklarla kültürel alanda tek-parti konsolidasyonunun gerektirdiği *tekliliği* sağlama çabasının ve Kemalizmin korporatist dayanımcılığından güç alan birlik anlayışının ön plana çıkarıldığı resmi politikanın bir sonucuydu (Libal, 2008: 45). Otoriterleşen bir tek-parti rejiminin yansıması olarak, rejimin amaçlarına tehdit arz ettiği düşünülen ve/veya güven duyulmayan bütün kurum ve kuruluşların ortadan kaldırılması söz konusu olmuştur ki, bu Sabiha Zekeriya Sertel'in de yazdığı yayın organlarının kapatılmasından kaynaklanan mağduriyetlerinin çok kez dayanağını oluşturacaktır. Bu nedenle anti-demokratik bir uygulama olarak Sertel birliğin kapatılma sürecini

güçlü bir şekilde eleştirebilirdi.

Türkiye'deki kadın hareketini genel olarak "tufeyli" bulan ve anılan muhtemel sebeplerle kadın hareketiyle organik bir bağ geliştirmemiş olan Sabiha Zekeriya Sertel, kadın özgürleşmesi hareketine bireysel olarak yazılarıyla katkıda bulunmuştur. Bununla beraber, TKB özelinde ele alınabilecek bir kadın hareketinin, Nezihe Muhiddin'in Parti tarafından yürütülen ve onun organik aydınlarınca desteklenen bir karalama kampanyası sonucunda 1927'de birlikten ihraç edilmesinden sonra (Zihnioğlu, 2003), tamamen CHP ekseninde faaliyet göstermesi nedeniyle mezkûr kadın hareketinin ne kadar özerk olduğu düşünülmeli ve o kapsamda Sabiha Zekeriya Sertel'in bu harekete destek vermemesinin ne denli sorunlu bulunacağı sorgulanmalıdır. Yine de, Ertuna Biçer'in (2008) göstermiş olduğu gibi, yukarıda yer verilen açıklamaları nedeniyle Sabiha Zekeriya Sertel'e feminist nitelemesinden daha ziyade modernleşmeci ve toplumcu sıfatlarının daha uygun olduğu da bir gerçektir.

İkinci Dünya Savaşı Yılları ve Tan Günleri (1938-1945)

Resimli Ay'ın Ocak 1931'deki son sayısı ile kapanmasının ardından bir süre yazılarını yayımlayamayan Sabiha Zekeriya Sertel çeviri işleriyle uğraşmıştır. Daha sonra eşi Zekeriya Sertel ile birlikte hazırladıkları *Projektör* dergisi, 1936'da tek sayı çıkmasına rağmen devlet politikasına ve hayatın her alanında

yaşanan eşitsizliklere dair eleştirel makaleler barındırmaktaydı. Bu sayıdaki "Mebus Bayanlar Neye Bağırılmıyorsunuz?" adlı yazısında Sabiha Zekeriya Sertel meclisteki kadının milletvekillerini, ezilen kadınların haklarını savunmak yönünde çalışmadıkları için işlerini yapmama ile eleştirmişti (Sertel, 1994: 168). Bu yazı o kadar dikkat çekmişti ki dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Sabiha Zekeriya Sertel'i ofisine çağırmişti. Kaya, *Projektör* dergisinin tüm kopyalarının sırf onun kışkırtıcı yazısı nedeniyle toplatıldığını açıklarken, kamuoyunda oluşacak bir gerginlikten de çekindiğini Sabiha Zekeriya Sertel'e itiraf etmişti (Sertel, 1994: 171).

Sabiha Zekeriya Sertel düşüncesindeki üçüncü dönem *Tan* gazetesinde yazdığı dönemdir. *Son Posta* gazetesinden ayrılan Zekeriya Sertel, Halil Lütfü Dördüncü ile bir gazete çıkarma konusunda anlaşmış, 1934'te liberal düşüncenin önde gelen kalemi Ahmet Emin Yalman'ı da aralarına katarak *İş Bankası*'nın satmakta olduğu *Tan* gazetesini almışlardır (Vural, 2008: 384). 1937'den itibaren *Tan*'ın *Cumhuriyeti* faşizm savunuculuğuyla suçlamasının ardından *Cumhuriyet*'in Turancı yazarları, *Tan* yazarlarını, "komünist" olmakla itham ettiler. Bu iki gazete arasında sıklıkla görülen atışmalarda *Cumhuriyet*, açık bir şekilde ırkçılık yapmaktan kaçınmamış, Yunus Nadi, Ahmet Emin Yalman ve Sabiha Zekeriya Sertel'in "dönme" olduğunu ve Türk olmadığını vurgularken, *Tan*'ın "gürültülü bir sinagoga" benzediğini

iddia etmiştir (Baer, 2010: 222). 1938’de Zekeriya Sertel’in başyazarı olması ile birlikte *Tan*’ın siyasi durumu Nazizm karşıtlığı yönünde belirginleşmiştir. Nazizm tehlikesine karşı sürekli uyarılarda bulunan yazıların sıklıkla gazetede yer alması, Türkiye’nin dış politikada Almanya gibi güçlü bir devletle beraber hareket etmesi lehine görüş bildiren gazetelerle onu karşı karşıya getirmiştir. Gazetenin Nazi Almanyası karşıtı yayınının bir sonucu da Alman şirketlerinin gazeteye verdikleri ilan ve reklamların kesilmesi olmuştur (Vural, 2008: 384). 1941’de savaşın gidişatında Almanya üstünlüğünün belirmesinin ardından Türkiye hükümeti Almanya’nın saldırma ihtimalinden çekinerek Alman yanlısı yazıların ırkçı ifadelerine göz yummuştur (Vural, 2008). Bütün dünyada olduğu gibi, Türkiye kamuoyunda da Almanya’nın savaş kazanacağına dair iyiden iyiye bir inanç oluşmaya başlaması, Sertel’ın *Tan*’ına karşı ciddi bir tepkinin oluşmasına yol açmıştır.

Sabiha Zekeriya Sertel, *Tan* gazetesindeki yazılarında kadın sorunlarına daha az yer vermiştir. Bununla birlikte, toplumcu/halkçı durumunun biçimlendirdiği bir retoriği sürdürdüğü gözlemlenebilir (Ertuna Biçer 2008: 344-348). Ayrıca, Cumhuriyet’in modernleşmeci reformlarının kadının hak kazanımında önemli olduğunu sürekli yinlemesi ve Türk kadınlarına “verilen” haklar bağlamında Türkiye’nin dünyadaki pek çok milletten ileri olduğunu savunması, Sertel’in sıklıkla dile getirdiği görüşlerdendir.

Ertuna Biçer’e göre, Sertel’in kadınların edindiği haklar nedeniyle Atatürk’e şükran duymalarını beklemesi, on dokuzuncu yüzyıldan beri mücadele eden Osmanlı kadın hareketinin mirasının yok sayılmasına yol açmaktadır (2008: 293). Ayrıca Sabiha Zekeriya Sertel’e göre, Türk kadını çalışma hayatından kopmamalı, kendisini asla eve hapsedmemelidir:

[...] Nerde kaldı ki bütün müterakki milletler kadınlarına müsavi hak vermek için müsavi vazifeyi şart koşmuş, ve faaliyet cihazında kadınlara büyük roller vermiş, ve kadınlar da her sahada büyük işler yapmışlardır. Kadının eve dönmesi fikri bazı bazı bu müterakki memleketlerde de münakaşa mevzuu olur. Fakat bunun sebebi, çoğalan işsizliğe karşı, kadını işten çekmek ve bu suretle işsizliğe çare bulmak gibi saçma bir tedbir kullanmak hevesidir (Zekeriya Sertel, 1939’dan akt., Ertuna Biçer, 2008: 291).

Sabiha Zekeriya Sertel emperyalizm ve faşizm karşıtı bir duruşun hâkim olduğu *Tan*’daki yazılarında İkinci Dünya Savaşı’nın kaotik ortamında savaşan taraflar arasındaki güç ilişkilerini analiz ediyor, savaşın sıradan insanlar üzerindeki yıkıcı etkilerine değinen eleştirel yazılar kaleme alıyordu. *Cumhuriyet* gazetesinde Sabiha Zekeriya Sertel’e karşı yazılan yazıların altındaki karikatürlerde “Bolşevik dudusu”, “eli maşalı çingene” gibi sıfatlarla hakaret ediliyordu (Sertel, 1987: 209). Almanya yanlısı tutum kimi yayın-

larda açıkça Yahudi düşmanlığına evrilmeye başlamıştı. Örneğin, “İğ-neli Fıçı” adlı bir broşürde Yahudilerle alışveriş etmemeleri öğütleniyor” ve Yahudilerin ekonomik hayattan soyutlanmaları amaçlanıyordu (Vural, 2008: 388). Sabiha Zekeriya Sertel bu yazıları birebir eleştirmese de “faşizmin teorik esaslarını, emperyalist amaçlarını” açıklayan yazılar yazdı. Ayrıca, Türk vatandaşı olan her ferdin ırk, millet, dil ayrımı yapılmadan eşit haklara sahip olduğunu ve “azınlıklara artık reaya muamelesi yapılamayacağı” vurguladı (Vural, 2008: 388). Sabiha Zekeriya Sertel’in bu yazıları dikkat çekmiş ve Basın-Yayın Müdürlüğü tarafından gazeteye iki ay süresince yazı yazması yasaklanmıştır.

Sovyetler Birliği’nin 1944’te Berlin’e girmesiyle beraber Almanya’nın savaşı kaybedeceği anlaşıldıktan sonra, *Tan*’da özellikle Sabiha Zekeriya Sertel, savaş boyunca Türk basınında faşist Almanya’ya destek vermiş olan yazarları ağır bir şekilde eleştirmiştir. Aynı dönem dünyadaki Batı demokrasilerinin güçlenmesiyle beraber müttefik Türkiye’nin, savaş-sonrası uluslararası dengede Batı bloğunda yer almak kaygısı ile çok partili hayata geçiş sürecinin başladığı günlerdir. Demokrasiye olan inançları ve tek parti döneminin bıkkınlığıyla Serteller Demokrat Parti’nin kuruluşunu desteklemişlerdir. Hatta Tevfik Rüştü Aras’ın partinin bir yayın organına ihtiyaç duyduğunu ifade etmesi üzerine tek parti döneminde demokrasi özlemi duymuş her ke-

simden aydın, Serteller’in hazırladığı, *Görüşler* adıyla 1 Aralık 1945’te yayınına başlayan dergide yazmaya başlamıştır. Oldukça ilgi çeken bu dergi hemen birkaç gün içinde, Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, Serteller’in dergide komünizm propagandası yaptıkları savıyla, “partinin kötü bir suikasta kurban olabileceğini” düşünen Ahmet Emin Yalman tarafından uyarılmış, dergiye verdikleri desteği çekmelerinin daha doğru olacağı bildirilmiştir (Vural, 2008: 390).

Türkiye’nin Sovyetler Birliği’yle ilişkilerinin savaş sonrasında belirsiz kalması, Boğazlar ve Türkiye’nin toprak bütünlüğü üzerinde Sovyet yayılmacılığı tehlikesinin hissedilmesi üzerine kamuoyunda bir Sovyet düşmanlığı başlamış ve çeşitli yayın organlarınca desteklenmişti. Savaş boyunca Almanya karşısında Sovyetler Birliği lehine düşüncelerini ifade etmekten çekinmeyen Serteller’in gazetesi *Tan*’ın komünist bir yuva olduğuna yönelik kanaat, kışkırtıcı bir dil ve söylem kullanılarak yayıldı. Birkaç yazarın üst üste *Tan*’ı açıktan açığa hedef göstermesinin ardından 4 Aralık 1945 sabahı binlerce üniversiteli genç sırasıyla *Tan* gazetesine ve matbaasına, *ABC* ve *Berrak* kitabevelerine, *Görüşler* dergisine, Fransızca yayımlanan *La Turquie* ve Ermenice yayın yapan *Nor Or* gazetelerine ve Cami Baykut’un¹⁰ yayımladığı *Yeni*

¹⁰ Cami Baykut da *Tan* olaylarından önce sosyalist bir siyasi parti kurma hazırlıklarındaiken olay sonrasında bundan vazgeçecektir (Gökmen, 1998: 164); zaten yakın dost-

Dünya gazetesine saldırır. Pek çoğunun artık çalışamaz hale gelmesiyle sonuçlanan *Tan* olayları, bugün Türkiye demokrasi tarihi içerisinde utançla anılması ve sorgulanması gereken sahnelerden biri olarak durmaktadır.¹¹

CHP hükümeti tarafından organize edilen (Gökmen, 1998; Timur, 2003: 113; Yanatma, 2003; Berkes, 2005; Sertel, 2001: 231; Acar, 2012) bu baskın, özellikle CHP'ye ciddi bir muhalefet oluşturacak yeni bir siyasi partinin güçlenmesini engellemek için gerçekleştirilmiştir (Gökmen, 1998; Timur, 2003). *Tan* gazetesinin uzun bir süredir muhalefet yapması ve *Görüşler* dergisinin CHP'ye karşı çetin bir muhalefet ortaya koyacak isimleri bir araya getirmesi, *Tan* baskınının muhalefeti bastırmak ve bastırılan muhalefetin *Tan*'ın varlığında somutlaştırılabilecek bir komünizm ile çağrışım yapılmasını kolaylaştıracak; böylelikle muhalefetin bastırılmasının kamuoyunda bir meşruiyeti olacaktı (Yanatma, 2003). Fakat *Tan* olayları “demokrasi bloğu”nun ilk bileşenlerini dağıtmakta başarılı

olsa da CHP'nin siyasi iktidarının sallanmasına engel olamamıştır; niçin, baskından sonra olayların seyrini tahmin eden “Demokratlar” *Görüşler* dergisiyle bir bağının olmadığını açıklamıştır (Gökmen, 1998: 164) ve Demokrat Parti kuruluşunu gerçekleştirmiştir. Olaydan sonra, baskını örgütleyenler ve gerçekleştirenler yerine Serteller yazıları nedeniyle mahkemeye sevk edilmiş; bir yıl hapis cezasına çarptırılmışlar fakat Yargıtay kararı bozana kadar dört ay hapis yatmışlardır.

Sonuç

Tan olaylarının ertesindeki karanlık günlerde, Sabiha Zekeriya Sertel ve ailesine ülkeden ayrılmanın tek yol olduğu hissettirilmiştir. Böylece Sertel yazarlık kariyerine de devam edebilecektir ki, zaten yazmanın önemine dair inancını her zaman korumuştur. Serteller *Tan* baskınından birkaç sene sonra, 1950'de, yurtdışına çıkmışlar ve Sabiha Zekeriya Sertel 1968'de Bakü'de sürgün hayatındayken ölmüştür. Zekeriya Sertel ise devletin yıllarca pasaport vermemek gibi yıldırıcı pratiklerini de içine alan uzun süren bir “sessizlik politikası” sonucu Türkiye'ye gelememiştir. Paris'teki uzun sürgün yıllarından sonra Zekeriya Sertel ancak 1977'de –seksen yedi yaşında– memleketine dönebilmiştir (Sertel, 2001).

Gösterildiği gibi, Sabiha Zekeriya Sertel'in düşüncesinde üç ayrı dönemin belirginleştiğini söylemek mümkündür. *Büyük Mecmu'a*'da,

---

ları Serteller'le birlikte olay sonrasında yargılanmış ve hapis yatmıştır (Sertel, 2001: 232).

¹¹ *Tan* olayları sonrasında olayları bir gençlik hareketi olarak gösteren basındaki hâkim söyleme rağmen (Acar, 2012), İstanbul Valiliğinin istihbarat sahibi olduğu halde güvenlik güçlerinin olayları engellemek için herhangi bir girişimde bulunmaması ve *Tan*'la birlikte demokrasi çağrıcılarından olan *Vatan* gazetesine herhangi bir saldırı olmaması, hükümetin kendisine muhalif olan kesimi “komünist” olarak yaftalamasına hizmet etmesi planladığını göstermektedir (Timur, 2003: 113).

kadının toplumdaki ikincil konumu ve kadın meselesinin sebepleri üzerine ilk eleştirel yazılarını kaleme almaya başlamıştır. İkinci Meşrutiyet'in görece özgürlükçü ortamında kadınların kamusal alanın daha görünür özneleri olmaya ve siyasal haklar elde etmeye yönelik isteklerini sahiplenmiştir. İkinci dönemde, ABD'den Türkiye'ye döndükten sonra çıkardığı *Resimli Ay*'da hem modernleşmeci çizgisiyle hem de muhalif ve sosyalist kimliğiyle kadın sorununu kapitalist sistem içerisinden sorunsallaştırmıştır. Bu dönemde Cumhuriyet Halk Fırkasının anti-empyralist ve Batılılaşmacı tavrını desteklerken partinin sosyo-ekonomik politikalarını ve özellikle kadın sorununa yaklaşımını eleştirmiştir. Kadın sorununa görece daha az eğildiği, İkinci Dünya Savaşı'na tekabül eden üçüncü dönemde ise *Tan* gazetesinde faşizm karşıtı yazılar yazmıştır. Basın organlarının yoğun bir şekilde sansürlendiği ve cezalandırıldığı bu dönemde Sertel, bir kadın gazeteci olarak hükümetin dış politika kararlarını eleştirmiştir. Serteller basının popülist kalemlerince "komünist" etiketiyle ötekileştirilirken bu gazetecilerin kışkırtması ve CHP hükümetinin desteklemesiyle binlerce gencin *Tan* gazetesine saldırması neticesinde çok partili hayata geçiş sürecinde sol muhalefetin önünün kesilmesi söz konusu olmuştur (Gökmen, 1998; Timur, 2003).

Sabiha Zekeriya Sertel, kadın

meselesinin yoğunlukla modernleşmeci pratikler üzerinden siyasi gündeme alındığı bir atmosferde, kadınların çalışma hakkı, kadının toplumsal hayattaki ikincil konumu, kapitalist üretim ilişkilerinde kadın emeğinin sömürsü gibi konulara basında, üstelik kendi köşesinde yer açmış ve bu meselelerin tartışılmasını sağlamıştır. Sabiha Zekeriya Sertel'in kadın özgürleşmesine güçlü bir destek verdiği yadsınamaz bir gerçektir. Öncü kadın gazetecilerden biri olarak, kadın sorununun kapitalizmin ataerkil sisteminin toplumsal olarak inşa edilmiş ikiliklerinden kaynaklandığını savunmuştur. Bu duruşunun da etkisiyle, bu yazıda kısmen sorguladığımız gibi, kadın sorununu daha geniş toplumsal projelerin (sosyalizm, modernleşme gibi) çerçevesi içinden almasının da etkisiyle, kadın hareketiyle yıldızı barışmamıştır. Bununla birlikte Sabiha Zekeriya Sertel, Türkiye'nin demokrasi ve kadın hareketi tarihlerinde kıymetli bir figür olarak öne çıkmaktadır. Son olarak, feminist tarih yazımının Sabiha Zekeriya Sertel'i öncü kadınlar kategorisinde keşfedeli uzun zaman olmasına rağmen, Sertel'in henüz ele alınmamış çalışmaları üzerine yapılacak derinlikli araştırmaların ve düşünsel birikiminin seyrini, uzunca bir süre yurtdışında yaşadığı için geliştirdiği varsayılabilircek ulus-ötesi ağlar çerçevesinde inceleyecek araştırmaların gerçekleştirilmeyi beklediğini ifade etmek gerekir.

Kaynakça

- Acar, Ayla (2012). "Basında 'Tan Olayı' – 4 Aralık 1945." *Istanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 43: 1-22.
- Adak, Hülya (2007). "Suffragettes of the Empire, Daughters of the Republic: Women Auto/biographers Narrate National History (1918-1935)." *New Perspectives on Turkey* 36: 27-51.
- Akşit, Elif Ekin (2005). *Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baer, Marc David (2010). *The Dönme: Jewist Converts, Muslim Revolutionaries, and Secular Turks*. Stanford and California: Stanford University Press.
- Berkes, Niyazi (2005). *Unutulmuş Yıllar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berktaş, Fatmagül (1999). "Kendine Ait Bir Tarih." *Tarih ve Toplum* 183 (Mart): 47-55.
- Berktaş, Fatmagül (2001). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm." *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*. Murat Belge ve Mehmet Ö. Alkan (der.) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları. 348-361.
- Çakır, Serpil (1996). *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çakır, Serpil (2002). "Tarih Yazımında Kadın Deneyimine Ulaşma Yolları." *Toplumsal Tarih* Mart: 28-35.
- Çakır, Serpil (2010). "Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi", *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, Birsen Örs (der.) içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 413-475.
- Ertuna Biçer, Burcu (2008). "Erken Cumhuriyet Dönemi Aydın Sabiha Zekeriya Sertel'in Fikir Yazılarında Modernleşme Bağlamında Kadın, Toplum ve Siyaset." (yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.
- Gökmen, Özgür (1998). "Çok Partili Rejime Geçerken Sol: Türkiye Sosyalizminin Unutulmuş Partisi." *Toplum ve Bilim* 78: 161-186.
- İlengiz, Çiçek (2010). "Önsöz." *Genç Kadın 1919 Ocak-Mayıs (Yeni Harflerle)*, (20.Yıl Özel Yayını), Çiçek İlengiz (haz.) içinde. İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı. xvii-xlii.
- http://www.kadineserleri.org/images/yayinlar/vakif_yayinlari/kadınların_belleği_dizisi/genç_kadın.pdf Erişim tarihi 28.09.2014
- Köksal, Duygu (1998). "Yeni Adam ve Yeni Kadın: 1930'lar ve 40'larda Kadın, Cinsiyet ve Ulus." *Toplumsal Tarih* 51 (9) Mart: 31-35.
- Libal, Kathryn (2008). "Staging Turkish Women's Emancipation: Istanbul, 1935." *Journal of Middle East Women's Studies* 4 (1): 31-52.
- Libal, Kathryn (2012). "Transatlantic Connections in the Making of a Socialist-Feminist Framework for Social Welfare in Turkey: The Legacy of Sabiha Zekeriya Sertel." *Affilia (Journal of Women and Social Work)* 27 (3): 328-337.
- Nefes, Türkay Salim (2012). "The History of the Social Constructions of Dönmes (Converts)." *Journal of Historical Sociology* 25 (3): 413-439.

- Neyzi, Leyla (2002). "Remembering to Forget: Sabbateanism, National Identity, and Subjectivity in Turkey." *Comparative Studies in Society and History* 44 (1): 137-158.
- Özkan Kerestecioglu, Inci (2006). "Sertel, Sabiha (born Nazmi) (1895-1968)." *A Biographical Dictionary of Movements and Feminisms: Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*. F. De Haan, K. Daskalova, & A. Loutfi (der.) içinde. New York, NY: Central European University Press. 494-497.
- Özman, Aylin ve Bulut, Ayça (2003). "Sabiha (Zekeriya) Sertel: Kemalizm, Marksizm ve Kadın Meselesi." *Toplum ve Bilim* 96 Bahar: 184-218.
- Özman, Aylin (2007). "Domesticated Souls: Vâlâ Nureddin (Vâ-Nû) on Womanhood." *Turkish Studies* 8 (1): 137-150.
- Özman, Aylin (2010). "The Image of "Woman in Turkish Political and Social Thought: On the Implications of Social Constructionism and Biological Essentialism." *Turkish Studies* 11 (3): 445-464.
- Parla, Taha ve Davison, Andrew (2004). *Corporatist Ideology in Kemalist Turkey: progress or order?* Syracuse, New York: Syracuse University Press.
- Sertel, Sabiha (1987). *Roman Gibi: Demokrasi Mücadelesinde Bir Kadın*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Sertel, Yıldız (1994). *Annem Sabiha Sertel Kimdi Neler Yazdı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sertel, Zekeriya (2001). *Hatırladıklarım*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Shissler, A. Holly (2007). "If you Ask me': Sabiha Sertel's Advice Column, Gender Equity, and Social Engineering in the Early Turkish Republic." *Journal of Middle East Women's Studies* 3 (2): 1-30.
- Shissler, A. Holly (2008). "Womanhood is not for sale: Sabiha Zekeriya Sertel Against Prostitution and for Women's Employment." *Journal of Middle East Women's Studies* 4 (3): 12-30.
- Timur, Taner (2003). *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Toprak, Zafer (1998). "Sabiha (Zekeriya) Sertel ve Türk Feminizmi", *Toplumsal Tarih* 9 (51) Mart: 7-14.
- Toprak, Zafer (2002). "Genç Kız ve Kadın İntiharları II - Cumhuriyet Erkeğinin Kadın İmgesi." *Toplumsal Tarih* 99 (Mart): 15-19.
- Tunçay, Mete (1990). "Kemalist Komünizm: Sabiha Sertel'in Makaleleri", *Birikim* 11 (Mart): 70-72.
- Vural, Mithat Kadri (2008). "II. Dünya Savaşı Türkiyesi'nde Bir Muhalefet Örneği Olarak "Tan" Gazetesi." *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7 (16-17): 381-395.
- Yanatma, Servet (2003). "4 Aralık Tan Baskını ve Basının Bakışı." *Toplumsal Tarih* 118: 96-98.
- Zekeriya Sertel, Sabiha (1976). "Çevirenin Önsözü." *Kadın ve Sosyalizm*. August Bebel içinde. Çev., Sabiha Zekeriya Sertel. Ankara: Toplum Yayınevi.
- Zihnioglu, Yaprak (2003). *Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*. İstanbul: Metis Yayınları.

*Cumhuriyet Evinin Alışveriş Hali: Küresel Kapitalizm, Mekân ve İktidar Diyalektiğini Ankara Alışveriş Merkezleri Deneyiminde Okumak**

Serhat Kaymas**

Öz

Bu çalışma, küreselleşme, kapitalizm ve kent arasındaki diyalektiği, yerel bir deneyim alanı, Ankara alışveriş merkezleri üzerinden okumayı amaçlamıştır. Kapitalizmin etki alanının gündelik yaşam pratiklerine, özellikle tüketim kültürüne doğru genişlemesiyle birlikte, iki önemli işleve eş zamanlı olarak sahip olan alışveriş merkezleri bir yandan kapitalizmi ve güç ilişkilerini yeniden üretirken, diğer yandan küresel ve yerel arasında kamusal alanın dönüşümünün anlamlı bir uğrağı olarak konumlanmaktadır. Çalışma kendi içerisinde birbirini önemli ölçüde tamamlayan iki ana kısma ayrılmaktadır. Mekânın yansız ve verili olmaktan daha çok ideolojik bir inşa olarak kurulduğuna dair kuramsal tartışmanın ardından, böylesi bir inşa biçimini Ankara alışveriş merkezleri üzerinden okumaktadır. Türkiye kapitalizminin 1980 sonrası küresel kapitalizme eklemlenme sürecinin yansımaları oluşturan alışveriş merkezleri tam da bu yönüyle özel bir değer taşımaktadır. Küresel kapitalizmin yapı bozucu süreci içerisindeki önemli yansımalarından birisinin de tüketim kültürü ve değişen tüketim pratikleri içerisinde kurulduğunu belirleyen çalışma, katılsız gözlem ve derinlemesine görüşme tekniklerini kullanmaktadır. Ülkelerin makro yapısal değişiminin mikro örneklerle nasıl yansıdığını bir alan araştırması üzerinden çözümleme çabasındaki çalışma, küreselleşme sürecinin mikro anlatılar ve yaşamlar üzerinde gerçekleştiğini belirlemiştir. Türkiye'nin yaşadığı genel sermaye birikim modelindeki değişimin oldukça özel bir kesitini oluşturan tüketim kültürünün değişiminin başat unsurları olarak alışveriş merkezleri oldukça önemlidir. Bu doğrultuda çalışmanın odağında yer alan alışveriş merkezlerinin, küresel kapitalizmin kendisini yeniden gerçekleştirmesinde tüketim kültürünün değişimi adına özel bir kesit açtığı söylenmelidir. Küreselleşme sürecinin aşında mikro örnekleri içerisinde çözümlenmesi gerektiğini öne süren ve tüketim kültürü ve bu kültürün gerçekleştirdiği bir alan olarak alışveriş merkezlerini küresel kapitalizmin ihtiyaçları doğrultusunda bir gözetim ve kapanma alanı olarak değerlendiren çalışma, Ankara özelinde alışveriş merkezlerinin yapısal niteliklerini de değerlendirmektedir.

Anahtar Sözcükler: Alışveriş merkezleri, küreselleşme, küyerelleşme, yerelleşme, tüketim kültürü.

* Geliş Tarihi: 30/11/2015 • Kabul Tarihi: 29/01/2016.

** Hacettepe Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü.
ahmetserhat.kaymas@windowslive.com

*The Shopping Scenes of the Republic's House: An Attempt to Read the Dialectical Relationship between Global Capitalism, Space and Power through the Example of the Shopping Malls in Ankara**

Serhat Kaymas**

Abstract

The aim of this study is to analyse the dialectical relationship between globalization, capitalism and urban space through a local example, namely the shopping malls in Ankara. In parallel with the expansion of the sphere of influence of capitalism towards everyday practices and especially towards consumer culture, the shopping malls, which assume two significant features at the same time, not only reproduce capitalism and the existing power relations, but also posit themselves as a significant instance of the transformation of the public sphere between the global and the local. The study consists of two complementary parts. Following a theoretical discussion stipulating that the space, far from being neutral and given, is an ideological construct, the study aims to analyse the presence of such a construct through the example of shopping malls in Ankara. Reflecting the integration of Turkey with global capitalism from 1980 on, shopping malls emerge as an important field of analysis. Stating that one of the significant indicators of the deconstructing process of global capitalism could be observed through the consumer culture and the changing consumption practices, the study has been carried out through non-participatory observation and in-depth interviews. Interviews with 20 participants, in this framework, offer a significant example. Aiming to analyse the reflection of macro-level changes onto micro-level examples, this study argues that the process of globalization is apparent in micro narratives and lived experiences. Shopping malls emerge as an important field of analysis in their quality as one of the most important elements of the change of consumer culture, especially when conceived of as a specific instance of the overall change in the capital accumulation model in Turkey. In this sense, one should mention that the shopping malls, which constitute the main focus of analysis in this study, plays a special role with regard to the reproduction of global capitalism especially in terms of the change of consumer culture. It is therefore inevitable to focus on the shopping malls in Ankara, which represent a totally different consumer culture compared to shopping malls in Istanbul, which now emerged as a hub of finance capital. For the purposes of this study, which argue that the process of globalization must be analysed with reference to micro level examples, the shopping malls in their capacity as a venue of a consumer culture are portrayed as spheres of surveillance and confinement designed in accordance with the needs of global capitalism. Therefore, the study also makes reference to the structural features of shopping malls in Ankara.

Keywords: Shopping malls, globalization, glocalization, localization, consumer culture.

---

* Received: 30/11/2015 • Accepted: 29/01/2016.

** Hacettepe University, Faculty of Communication, Department of Radio Television and Film. ahmetserhat.kaymas@windowslive.com

Cumhuriyet Evinin Alışveriş Hali: Küresel Kapitalizm, Mekân ve İktidar Diyalektiğini Ankara Alışveriş Merkezleri Deneyiminde Okumak

“Birey, tüketimi mümkün olan zaman ve mekânda, şehirde ya da kırdada olsun, işte ya da evde olsun, kendisi, ailesi ve toplumsal çevresi hakkında bir şeyler söylemek için kullanır” (Douglas ve Isherwood; 1999: 83).

Küresel kapitalizm bir yandan mekânı öte yandan yaşam biçimlerini dönüştürerek kendisini yeniden nasıl üretir? Bu denli karmaşadan uzak bir soruya bir dizi yanıt verebilmek mümkün olsa da, bu çalışmanın öne sürdüğü ve tartışmayı amaçladığı gibi, hiçbir yanıtın alışveriş merkezleri ve tüketim kültürünün dönüştürülmesi kadar hem bütüncül hem de tartışmaya değer bir cevap oluşturamadığı söylenmelidir. Üstelik Türkiye'nin oldukça yakın siyasi tarihine yalnızca üç yıl öncesine, bir yolculuk yapıldığında; bütün bir ülkeye yayılan eylemler dizisinin, Türkiye'nin siyasal yaşamı içerisinde tam da bu yönüyle özel bir kesitaçlığı belirtilmelidir. İktidar partisine duyulan daha geniş bir hoşnutsuzluğun gölgesinde kalsa da, başlıca nedenini Atatürk Kültür Merkezi'nin karşısına isyancı bir yeniçeri kışlasının¹ bir alışveriş

merkezi olarak diriltilmesi oluşturulan Gezi Eylemleri eş zamanlı iki önemli sorunla yeniden yüzleşme olanağı sunmuştur. Gerçekten de en azından neden-sonuç ilişkisi içerisinde bakıldığında eylemler, Türkiye kapitalizminin küresel kapitalizme eklemleme yolculuğunun özel bir kesitini oluştururken bir yandan da bu kez yaşam biçimlerinin denetimine dair oldukça anlamlı bir tartışma açmıştır.

Çalışma içerisinde, küresel kapitalizm ve mekân diyalektiğinin bir

---

çerilerin Topçu Kışlası merkezinde başlatılan II. Meşruyet karşındaki hoşnutsuzluğun doğurduğu isyanı bastırmaktan aciz kalması, dönemin başkenti hatta başkentin tam da merkezindeki ayaklanma, 31 Mart Vakası sonucunda Selanik'teki Harekât Ordusu'nun isyanı bastırmak için çağırılmasıdır. Üstelik Harekât Ordusu'nun Kurmay Başkanlığını Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptığı düşünüldüğünde kışlanın tarihi önemi daha rahat olarak anlaşılır. Kışla, isyanın sonucunda Harekât Ordusu tarafından yıkılır (http://www.milliyet.com.tr/topcukislasina_nlaminedir.blog).

---

¹ Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yeni-

mikro deneyim alanı içerisinde okunması tam da böylesi bir tartışmaya hem yeni boyutlar getirebilmeyi hem de küresel kapitalizmin ruhunun yansıdığı, ancak iletişim ve kültüre dair tartışmalarda ikincil kalan bir alana yeniden bir değer biçebilmeyi amaçlamıştır. Çalışmanın söz konusu ilk amacı, sermaye ve mekân arasındaki diyalektiğin tam da mekân üzerinden inşa edilme pratiğine dair bir tartışmanın gerçekleştirilmesidir. Bu yönüyle, yansız ve tarafsız bir mekân algısından daha çok hegemonya, ideoloji ve mücadele eksenlerinde yeniden yapılanan bir kent kurgusunun tartışılması bu açıdan oldukça önemlidir. Çalışmanın ilk amacı ile önemli ölçüde örtüşen ikinci amacını ise bu kez bir mikro deneyim alanı içerisinden küresel kapitalizm, mekân ve kültür arasındaki ilişkinin tartışılması oluşturmaktadır. Bu neden bizatihi kapitalizm ve tüketim kültürü arasındaki ilişkinin doğasına dayanır. Kapitalizmin kendi içerisinde çelişkili bir süreklilik oluşturduğu (da) söylenmesi gereken birikim rejimlerinin, gündelik yaşam pratiklerindeki değişime nasıl ve hangi koşullarda yansıdığını anlamlandırma çabası, yazının hemen girişinde alıntılanan sözün ve içerdiği iktidarın bu kez alternatif bir yaklaşımla, kapitalizmin tüketim dair neyi / nasıl söylediğini çözümlenmekle mümkündür. Kapitalizmin “hayali uzvu”² olarak tüke-

tim kültürünün ve dönüşümünün çözümlemesi, ekonomi politik yaklaşımın kültüre dair nasıl bir söze sahip olabileceğini göstermektedir. Küresel kapitalizmin kendisini gerçekleştirme ya da farklı ifade edildiğinde “yerli yurtlulaşma” yolculuğunun bu kez kentsel mekânları ve kamuya ait alanları dönüştürerek geçirdiği etaplar içerisinde alışveriş merkezlerinin özel bir uğrağı oluşturduğu söylenmelidir. Mark Gottdiner (2000a: 275) ile birlikte düşünüldüğünde; kentsel mekânlar içerisinde parçalanmış, özelleştirilmiş ve oldukça sıkı kurallarla düzenlenmiş alışveriş merkezlerinin, kapitalizmin yeni birikim rejiminin başat göstergeleri olarak değerlendirilmesi gerekir. Bu çalışma içerisinde, küresel kapitalizmin kendisini ‘yerli yurtlulaştırma’ çabası, alışveriş merkezleri özelinde ele alınacaktır.

Kapitalizmin Yeniden Üretiminde Kent ve Tüketim Kültürü

Kapitalizmin ihtiyaç duyduğu sosyal örgütlenmeleri hem doğrudan hem de etkili bir biçimde ürettiğini, var olanı dönüştürdüğünü ve yeni biçimler eklediğini belirten John Urry (1995: 67-73), aslında oldukça yalın bir varsayım üzerinden hareket etmektedir. Kapitalizmin kendisini gerçekleştirdiği alanlarda bir sınır oluşturması ve söz konusu sınır içerisinde toplumsal olanı dö-

² Aslında tıp bilimindeki ismi ile “phantom limb” (hayali organ hastalığı) çeşitli nedenlerden dolayı kesilen, kayba uğrayan, hastalık taşıyan ya da fonksiyon kaybına uğrayan

organların kemiği ile birlikte kesilmesinin ardından uzuvların ve uzuvlarla ilgili ağrıların hasta tarafından varmış gibi hissedilmesi haline verilen isimdir (Fuchs, 2014: 99).

nüştürmesi aslında kendi içerisinde tutarlı ve oldukça anlaşılabilir bir bütünlük sunmaktadır. Gerçekten de kapitalizmin en azından ondokuzuncu yüzyıldan itibaren kendisini yeni birikim alanları ve coğrafyaları üzerinden gerçekleştirme çabası tam da mekân üzerindeki dönüşüm gücüyle ortak bir anlatı sunmaktadır. Küreselleşme, neo-liberalizm, örgütsüz kapitalizm³, bilişsel ya da enformasyonel kapitalizm, sürtünmesiz kapitalizm gibi dönüşümleri⁴ üzerinden gündelik yaşam pratiklerinde edindiği yeri genişleten yapısına yeniden değer biçmek, aslında değişimin işaret ettiği gibi, ideoloji ve mekân arasında bir sürelilik olduğunun vurgulanmasına doğru bir yol haritası oluşturmaktadır. Kapitalizm, mekânı dönüştürür çünkü böylesi bir dönüşüme ihtiyacı vardır. Bütün bir tarihi boyunca sermaye ve mekân bileşkesinin tam da böylesi bir “ihtiyaç” üzerinden değerlendirilmesi gerekir. Örneğin on dokuzuncu yüzyıl kapitalizminin bir disiplin mekanizması olarak değerlendirdiği ve oldukça temel bir düzeyde, iktidarın

araçsallaştırdığı mekânlar içerisinde bireyin nasıl denetlenebildiğine dair yanıt arayan Foucault, sorusunun yanıtını bir kapatılma deneyimi ve pratiği içerisinde bakarak çözümlemekte ve iktidar çerçevesini oluşturmaktadır. Buna göre, on dokuzuncu yüzyıl kapitalizminin okullar, kışlalar, hastaneler, hapishaneler ve fabrikalar gibi makro yapıların tam da iktidarın denetim mekanizması olarak konumlandığını belirler (akt. Güler, 2014: 34-35). Ancak iktidarın tek işlevi denetim değildir. Bununla birlikte Foucault'nun, “soy kütüğü” olarak isimlendirdiği, keşif ve düzenleme mekanizmaları üzerinden teknolojinin yeni biçimleriyle bulunduğu biyo-siyaset alanlarını kurmasıdır.

Hasan Güler'in belirlediği gibi; “biyo-siyaset, insan yaşamının siyasal bir kategori olarak yönetim mantığının içine sokulmasına, yaşamın siyasetin nesnesi olma durumuna ve iktidarın sahip olduğu gücün bu yaşam üzerinde kontrol ve düzenleme yetkisine işaret eder” (2014: 35). On dokuzuncu yüzyıl kapitalizminin biçimlendirdiği hapishane, kışla ve hastane örnekleri aslında kapitalizmin yeni birikim coğrafyaları ve alanları eksenindeki gelişmesinin on dokuzuncu yüzyılın ardından dabu kez insan yaşamının içinde üretildiği, kontrol edildiği hatta kapitalizmin kendisini ağırlıklı olarak insan yaşamı üzerinden yeniden ürettiği alışveriş merkezlerine yansıdığını belirtmek gerekir. Öyle ki yeniden yapılanan, bu kez küreselleşerek derinleşen kapitalizmin yeni bir sınıf deneyimi ile bir-

³ Arif Dirlik'in “küreselleşmenin çağdaş kavranışı, modernitenin, bir küreselleşme olgusunun ağır ağır ortaya çıkmasındaki her aşamada işaretlediği bir farkındalık yaratmıştır” (2012: 9) sözü tam da böylesi bir modernitenin dönüşümü olarak küreselleşme sürecini ortaya çıkartmaktadır.

⁴ Kapitalizmin tarihsel bütünlüğü içerisinde bakıldığında, aslında hiçbir döneminde olmadığı denli bütün bir 1970'li yıllara yayılan Fordizmin krizinden itibaren, sermayenin değerlendirilme biçimleri ile üretim ve emek örgütlenmesini dönüştüren yapısal bir dönüşüm içerisine girdiği görülür (Liebert ve Vercellone, 2015: 17).

likte çıktığı yolculuk ilk eksenini oluşturmaktadır. İkinci eksen, kapitalizmin krizlerinin bir sermaye birikim alanı olarak alışveriş merkezlerini ortaya çıkartması ve üçüncü kerte bir sermaye birikim alanı olarak bizatihi alışveriş merkezlerinin konumlanmasıdır. Burada söz konusu olan kapitalizmin kendisini yeniden gerçekleştirme stratejisi olarak mekâna gittikçe daha da fazla ihtiyaç duymasıdır ki, kapitalizmin krizlerini aşarken kullandığı “zaman/mekân sabitlemesi” tezi bu doğrultuda yeniden ziyaret edilmelidir (Yücesan, 2014: 61). Yaklaşımına göre, kapitalizmin krizlerinin aşılabilmesi kendi içerisinde bütünlük oluşturan üç yöntemle dayalıdır. İlk yöntem, aşırı sermayenin uzun dönemli olarak yeniden faaliyete girebilmesi yönünde gerçekleşen sosyal programlar, araştırma programları, eğitim programları gibi alanlara yönelmesi, yani zamansal sabitlemedir. İkincisi, herhangi bir yeni yerde yeni pazarlar, yeni üretim kapasiteleri, yeni kaynaklar ve toplumsal olanaklar ile emek olanakları açmak suretiyle mekânsal yer değiştirme/sabitlenmedir. Üçüncü biçim ise ilk iki biçimin birleşmesi yoluyla gerçekleşir (Harvey, 2004: 24’ten akt. Özdemir, 2014: 61). Alışveriş merkezleri tam da böylesi bir yapılanmanın tipik örneğini oluşturmaktadır. Zeynep Aygen’in (2014: 47) belirttiği gibi; Türkiye’de yönetimlerin “yeni” olduğunu söylediği alışveriş merkezleri, aslında endüstri devriminin ardından Avrupa kapitalizminin sosyal sorunları ancak fizik-

sel yapı değişimi üzerinden çözebileceğine inandığı on dokuzuncu yüzyılın egemen anlayışının ürünleridir. Türkiye’de yönetimlerin yeni olduğu iddiası üzerinden kurduğu alışveriş merkezleri inşasının aslında kamusal alanları yeniden, ancak bu kez küresel kapitalizmin ruhu ile ördüğü alanları oluşturduğu önemle belirtilmelidir. Bu bağlamda, oldukça genel olsa da küresel kapitalizme eklenme sürecinde Türkiye ve kentlerin dönüşümü tartışılmalıdır.

Küresel Kapitalizme Eklemlenme Sürecinde Türkiye ve Kentlerin Dönüşümü

Türkiye’de kent mekânlarının, sermaye birikim rejimi içerisinde araçsal bir konum üstlenmesi ile özellikle son dönemde daha yaygın ve keskin örnekleri görülen ve “kentsel dönüşüm” üst başlığı altında toplanan ilkel sermaye birikimi arasındaki keskin farka değinmek gereklidir. Havva Ezgi Doğru’nun, Türkiye’de neo-liberal politikaların uygulanmaya başladığı ya da kurumsallaştığı dönem içerisinde, iktidar partisinin (o dönemde Anavatan Partisi) eliyle önemli bir çelişkinin nasıl başlatıldığı yönündeki sorularını yeniden düşünmek gerekir (2015: 149). Doğru, ideolojilerin sonuna gelindiği ilanı ile birleşen söz konusu dönem içerisinde üstelik tek başına Başbakanlığa bağlı bir kurumun (Toplu Konut İdaresi) oluşturulmasını bir çelişki olarak değerlendirir (2015: 149). Doğru böylesi bir diyalektiği sermaye

birikiminin kapitalist ve otoriter modernliğin devleti nasıl da dönüştürdüğü üzerinden okumaktadır. Yazara göre, bütün bir 1990'lı yıllara yayılan birikim krizleriyle birlikte, Dünya Bankası'nın özellikle 1997 yılındaki Raporu ile birlikte artık yeni bir sıfat, 'etken' üzerinden tanımlanan devlet biçimi aşamasına geçildiği gözlenir. Doğru, küresel ölçekte bir dizi örneğinin gözlemlendiği "Etkin Devlet" uygulamasının, Türkiye'de somut açıklamasını Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı dönemiyle birlikte yaşandığını iddia etmektedir (2015: 151). Bununla birlikte, ülkenin sermaye birikim modelini önemli ölçüde kentsel mekânların sermaye birikiminin bileşeni olarak yeniden yapılandırılması ve Toplu Konut İdaresi'nin refakatinde Cumhuriyet tarihi boyunca hiç olmadığı denli kent formunun tek tipleştirilmiş olduğu söylenmelidir. Henri Lefebvre'in, kapitalist üretim ilişkileri ve mekân diyalektiği üzerine tartışmasından hareket eden Doğru, AKP döneminde Türkiye'de kentsel mekânların nasıl da bir birikim aracına dönüştüğünü şöyle açıklar:

Lefebvre'in belirttiği üzere, mekân, kapitalist üretim ilişkilerinin içine çekildikçe ve kapitalist üretim ilişkilerinin neticesinde üretildikçe, devlet politikası ve birikim ile şekillenerek, somut mekândan soyut mekâna dönüşmektedir; artık insan yaşamına, ilişkilenebilir, deneyimlere, ortaklaşmalara dayalı değil, aksine bankaların, işletmecilerin, yatırımın tahakkümündedir. Geç mo-

dernleşen, Türkiye'nin parçalı ve muğlak mülkiyet yapısına dayanan kentler ilk defa AKP hükümeti döneminde tamamen soyutlaştırılarak birikim mekanizmasının içine çekilmiştir (2015: 152).

AKP'nin "Etkin Devlet" söylemi altında, aslında sermayenin hegemonyasını tesise yönelik politikalarının en azından son kertesinde geniş halk kesimlerinin güçlü protestolarıyla karşılığını bulması ise kaçınılmazdır. Ancak, kentin ve mekânlarının sermaye birikiminin bir bileşeni olarak yok edilmesiyle tam da bu yok edilme üzerine inşa edilen alışveriş merkezlerinin, üstelik sınıldığının ya da iddia edildiğinin aksine, çok daha yoğun bir diyalektiği bulunmaktadır. Gerçekten de böylesi bir değerlendirmenin, alışveriş merkezleri üzerinden kapitalizmin kendisini yeniden üretme dinamiklerine dair bir düşünme çabasını bu kez değişen kültürel formlar ve yaşam pratikleri üzerinden kanıtlaması gerekmektedir. Alışveriş merkezlerinin, sermaye birikiminin bileşeni olarak iki önemli unsurunu üstelik çoğu kez iç-içe geçmiş yapı ve pratikler ağı içerisinde yerine getirmesi aslında üstü örtülü bir dönüşümü zaten kendisinde barındırır. Ancak böylesi bir içerme ya da dışlama pratiği olarak sermaye birikim döngüsünü anlamlandırmak için tek başına örgütsüz kapitalizm pratiğinin okunması yeterli değildir. Mısır'da değişen yaşam pratiklerini değişen tüketim kültürü ve iletişim olanakları üzerinden açıklayan Mona Abaza, gelişmiş ve

gelişmekte olan ülkeler arasındaki keskin farklılıkların bir arada yaşandığı Mısır ve değişimini tartışır. Abaza'ya göre, Mısır'da, bir yandan yaşam pratiklerinin İslamileştirilmesinin bir sonucu olarak siyasal ve toplumsal alanda yükselen siyasal İslam'ın kamusal alandaki görünür-lüğünü keskin bir biçimde deneyimlerken diğer yandan kültürün Amerikanlaştırılmasını, tam da alışveriş deneyimleri üzerinden edindiği deneyim ile karşılamaktadır (2001: 107). Gelişmekte olan ülkelerin neredeyse ortak paydasını oluşturan böylesi bir küyerelleşme sürecinin tam da alışveriş merkezleri üzerinden bakıldığında tartışılması gereken oldukça önemli boyutları bulunmaktadır. Bu doğrultuda Roudomedof'un, Khondker'in küyerelleşmeyi, küreselleşmenin "karmaşık" biçimi olarak değerlendirdiği tartışmasını ve küyerelleşmenin üç önemli niteliğini yeniden hatırlamak gerekir. Buna göre küyerelleşme; 1. Sosyal yaşamdaki karmaşanın özünü oluşturur, 2. Tüm farklılıkların silinmediği, yok edilmediği bir kamusal alan oluşturur ya da bu alan içerisinde farklılıkların bir arada deneyimlenmesine olanak sağlar. 3. Grupların (kültürlerin, toplumların veya milletlerin olarak da okunabilir) tekillik duygusunun ilerleyebileceği bir biçimde tarih ve kültürün özerk olarak işleyebileceği bir alan oluşturur. 4. Küreselleşmenin tarih, kültür ve topluma dair alanlarındaki farklılıkları yok etmediğine dair korkuları siler. 5. Küyerelleşme, çatışmalardan arınmış bir dünya görüşünü vaat edemese

de, en azından, çatışmaların tarihsel ve faydacı bir bağlam içerisinde ele alınabilmesine olanak sağlar (2015: 3). Türkiye özelinden bakıldığında böylesi bir küyerelleşme sürecinin, alışveriş merkezleri içerisinde yaşandığı açıktır. Ankara'nın ilk alışveriş merkezinin tam da şehrin o dönemdeki en büyük camisinin altında inşa edilmesi küresel şirketlerin, yerel değerler üzerinden genişlemesine dair bir örneği oluşturmaktadır. Henri Lefebvre'in, "Mekân ideoloji ya da siyasetten arındırılmış bilimsel bir nesne değildir; her zaman politik ve stratejik olmuştur" (akt. Baysal, 2015: 126) önermesi tam da hem mekân üzerinde kurulan güç ve iktidar mücadelesinin hem de söz konusu mücadelenin bağlamının anlamlandırılabilmesi için oldukça önemlidir. Mekânın, toplumsal güç ve iktidar ilişkilerini tam da kullanımı üzerinden ürettiği, kendi içerisinde iktidarı ve iktidar ilişkilerini taşıdığı zaten açıktır. Bu nedenle, sermaye ve mekân diyalektiğinin çözümlenebilmesine dair önemli bir uğrak, ülkenin makro düzeydeki refakatinde kentin değişimi üzerinden kurulmaktadır. Bununla birlikte kentlerin birer yaşam alanı olarak değişimi, gündelik yaşam pratiklerinin değişimini içeren oldukça büyük bir parantez açmakta ve bu çalışma içerisinde tartışılmasının amaçlandığı gibi büyük bir değişim içerisinde, iletişim ve tüketim pratiklerinin dönüşümüne dair bir metni saklayarak yansımaları bulmaktadır. Asuman Türkün, kentsel mekânların insanlar için yaşanabi-

lir ve paylaşılabılır bir toplumsal üretim ve tüketim alanı olması ile bir birikim aracı olması arasındaki gerilimin, kapitalist kentin oluşumundan itibaren her dönemde görüldüğünü belirler (2015: 139). Bununla birlikte, kentlerin neo-liberal kent politikaları refakatindeki dönüşümü politikaların uygulanmaya konulduğu 1990'ların ikinci yarısından itibaren karşılaşılan tam da bir birikim aracı olarak kentsel mekânların, değişim değeri üzerinden belirgin bir biçimde yeniden yapılandırılmasıdır. Ankara özelinde bakıldığında, ülkenin sermaye birikiminin bu kez küresel kapitalizme eklenme üzerinden yeniden yapılandırıldığı 1980'lerden itibaren kentsel mekânların nasıl da sermayenin kendisini yeniden üretmesi bağlamında araçsallaştırıldığına dair keskin örneklerin verilebilmesi mümkündür. Ancak, Ankara'daki büyük bir caminin (Kocatepe) altına yerleştirilen market irisi bir alışveriş deneyiminin sunduğu kesit⁵, kapitalizm ve din arasında oluşturduğu bağ kadar dikkat çekici olmasa gerektir.

Türkiye'de kapitalist sermaye birikiminin yoğunlaştığı İstanbul ile kıyaslandığında, ilk alışveriş merkezlerinin İstanbul'da bağımsız ve tam da kapitalist sermaye birikim

rejiminin doğasına uygun özelleştirilmiş bir tüketim alanında kurulmasından farklı olarak Ankara'daki ilk alışveriş merkezinin, o dönemdeki en büyük caminin altında kurulmuş olması, en azından dikkat çekmektedir. Gerçekten de, Türkiye'de Marmara Bölgesi'nin üretim potansiyelinin oldukça yüksek olduğu dikkate alındığında 1998 yılında İstanbul'da kurulan Türkiye'nin ilk alışveriş merkezi, Galeria, küresel kapitalizme eklenme sürecinde ülkenin yaşadığı dönüşümü yukarıda söz edilen "tüketim katedrali" ekseninde örneklenmektedir⁶. Kapitalizmin küreselleşmesi, yeni birikim alanları ve coğrafyaları içerisinde yayılmasına koşut olarak, cami altında kurulan alışveriş merkezlerinin aslında kapitalizmin bu kez yerli-yurtlulaşmasına dair daha genel bir anlatının eksenine yerleştirilmesi gerekir. Gerçekten de küresel kapitalizmin bu kez yerel uzamlara yerleşmesi, Ankara özelinden bakıldığında, o güne değin hiç olmayan biçimde parçalanmış ve özelleştirilmiş bir alan üzerinden gerçekleşmiştir. Aslında böylesi bir yerleşme deneyimi düşünüldüğünde bunun Nilanjana R. Bardhan'ın, kültürlerarası iletişim içerisinde düşündüğü gibi, bir kültürel bariyer oluşturduğu yerelleştirmekten daha çok parçalamaya

⁵ Ulaş Başar Gezgin'in isabetle belirlediği gibi böylesi bir durum kendisini çelişkili olsa da muhafazakâr demokrat kimliği üzerinden tanımlayan AKP'yi aslında neo-liberal muhafazakâr kimliğe doğru yerleştirmektedir ki, liberalizmin hele neo-liberalizmin yanında muhafazakâr kimliği eklemleyebilmek, belki de sonundaki "kâr" son eki ile mümkün olabilecek bir çelişkidir (2015: 166).

⁶ Tülin Vural Arslan, İstanbul için Galeria'nın Ankara için ise Atakule'nin Türkiye'nin ilk alışveriş merkezleri olduğunu söyler. Bu çalışmanın devam ettiği dönemde içerisinde Atakule genel olarak yıkılmış ancak inşaat alanını çevreleyen çitler üzerinde "kule size emanet" yazısı yer alan bir görünüm arz etmekteydi (2009: 153).

Fotoğraf 1: Beğendik Alışveriş Merkezi⁷

yönelen bir pazarlama stratejisini tam da kentin merkezine yerleştirdiği belirtilmelidir (2016: 55). Gerçekten de, Türkiye'nin bütün bir tarihi içerisinde İslam ile kurduğu ilişki biçiminin sorgulanmasına gerek kalmayacak denli doğrudan doğruya ve yoğun olduğu düşünüldüğünde, böylesi özelleştirilmiş ve hatta parçalanmış bir kamusal alan deneyiminin sorgulanması gerekir. Ankara için bunun somut anlamı gelenekselin dönüşümüdür.

alışveriş merkezinin kendi içerisindeki sürekliliği bu kez alışveriş merkezi olarak açılan mekânların altında mescitlerin kurulması ile devam etmektedir. Türkiye'deki egemen yapı ve pratikler içerisinde bakarak, yukarıdaki fotoğrafın, yükselen siyasal İslam'ın kapitalizmle kurmuş olduğu ilişkinin bir yansıması olarak ya da ancak kapitalizmin olanak sunduğu boşluklar içerisinde dini inancın kendisine bir yer açması olarak da okunabilecek

Fotoğraf 2: Kocatepe Camii

Ankara için önemli bir dönüşümün daha vurgulanması gerekir. Gerçekten de, cami altında açılan

boyutlar sunduğu iddia edilebilir. Alışveriş merkezleri için böylesi bir mescit ya da camii birlikteliğinin aslında gösterinin bir parçası olarak pazarlanabilir bir pratik oluşturduğu söylenmelidir.

⁷ Bütün fotoğraflar araştırmanın yazarı tarafından çekilmiştir.

Ankara'nın ikinci büyük değişiminin, AKP'nin iktidarda olduğu 2002-2015 gibi uzun bir sürede hem kentsel mekânların sermaye birikim aracına dönüşmesi hem de daha da önemlisi, kapitalizm ve İslamcı ideolojinin kesişim kümesinde canlandığı söylenmelidir. Ayşe Buğra ve Osman Savaşkan'ın, Amerika Birleşik Devletleri'nde kutsalın değişen görünümünü değerlendiren Wuthnow'un çalışmasından yola çıkarak belirttiği gibi "kamusal alanda dinin yeri verili bir kültürel evrende zaten mevcut olan inanç ve değerler içinde kendiliğinden ortaya çıkmaz. Farklı örgütler ve aktörler bu inanç ve örgütleri yorumlar ve anlamlandırır, böylece ekonomik, siyasal ve sosyal yaşamda bu değerlerin tezahür etme yollarını biçimlendirirler" (2014: 108). Bu saptama özellikle alışveriş merkezlerinin altındaki ya da üstündeki kutsala ait olanın gündelik yaşam pratiklerine aktarılması sürecini biçimlendirdiği için dikkat çekmektedir. Güliz Mugan Akıncı (2013: 133), alışveriş merkezlerinin, bir hegemonya mücadelesi olarak hem kapitalizminin açık mesajlarını hem de "küreselleştirilmiş yerelliğin" karakteristiğini eş zamanlı olarak taşıdığını belirtir. Ankara özelinde böylesi bir okuma gerçekleştirildiğinde, söz konusu hegemonya mücadelesinin bir yandan da alışveriş merkezlerinin sınıfsal karakteristiği içerisindeki bir mücadelenin aracı olduğu eklenmelidir. Cumhuriyetin ev sahibi Ankara'nın böylesi bir değişimin olanca açıklığı ile gözlenebile-

ceği bir kesit sunduğu belirtilmelidir⁸.

Kapitalizmin Biyo-Siyaset Aracı Alışveriş Merkezleri

Kapitalizmin kamusal alanda yer edinmesi ve gittikçe de edindiği yeri genişletmesinin mekân üzerinden gerçekleştiği yönündeki iddianın çözümlenebileceği bir alan olarak alışveriş merkezlerinin en azından iki önemli açıdan tartışma uzamı sunduğu belirtilmelidir. Bu alt bölüm içerisinde söz konusu alanların ilki küresel kapitalizm ve sınıf denklemi, diğeri ise kapitalizmin simgesi olarak alışveriş merkezleri üzerinden tartışılacaktır. Sermaye birikim sürecindeki değişimin sınıfsal pratiklerle ilgisinin aslında çok daha derin olduğu söylenmelidir. Öyle ki küreselleşme ve küreselleşen kapitalizmi Hindistan deneyiminde tartışan Nitha Mathur'un belirlemesine bu doğrultuda yeniden dönülmesi gerekir. Mathur, küreselleşme süreciyle birlikte düşünüldüğünde anlamlı bir değişimin tam da "orta sınıf"⁹ ve bu sınıfı bes-

⁸ Fuat Ercan, Dolarn yeşilinin "doğanın yeşiline" en azından şimdilik egemen olma çabasının, Türkiye'nin birikim ve bölüşüm rejimi ile tam da bu kesit içerisinde gözlenen kentsel mekânların gittikçe daha fazla sermaye birikiminin önemli bir bileşenine dönüşmesi üzerinden gerçekleştiğini belirler (2015: 430).

⁹ Marksist politik iktisadın terimleriyle bakıldığında, "küçük burjuvazi" ya da üretim araçlarının mülkiyetine el koyan sınıf kavramsallaştırmasının dışında yer alan, üretim araçlarına sahip olmayan ancak proletaryaya da dâhil edilemeyecek olan kesimi işaret etmektedir (Blageevv, 2015: 2785).

leyen kültürel kimlik pratikleri üzerinden geliştiğini belirler (2010: 212). Bu çalışmanın henüz başlangıcından itibaren düşünmeye (de) davet ettiği kesit, tam da kapitalizmin yeni birikim rejimi ve toplumsal sınıf diyalektiği içerisinde kurulmaktadır. Max Weber sosyolojisi içerisinde bakarak sınıf, statü ve yaşam değişimi arasındaki bağın tüketim kültürü ve pratiklerindeki değişim üzerinden okunması, en azından kendi içerisinde, iki önemli eksen oluşturmaktadır. Böylesi bir değişimin ilk eksenini, “tüketen yurttas” üzerinden açılmaktadır ve bu kez kapitalizmin kendisini gerçekleştirme ya da yeniden üretmesine dair sorgulanması için olanak sunmaktadır. Bu doğrultuda tartışılması gereken oldukça anlamlı iki etken bulunmaktadır. İlki kapitalizmin sermaye birikim rejiminin yeniden yapılanması ve esnek üretim biçimlerine dayalı yeni bir birikim rejiminin, aslında oldukça anlaşılabilir bir biçimde, sınıf rejimini dönüştürmesi, hatta ilerleyen kısımlarında ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere, görece olarak yüksek eğitilmiş ve üretim ilişkilerinde kültürel sermaye üzerinden yer edinen yeni bir sınıfın doğmasıdır. Böylesi bir açıdan bakıldığında, iki önemli belirlemenin gerçekleştirilebileceği açıktır. Rodrigo Salcedo'nun (2003: 1084), küreselleşmenin inşa ettiği (kurguladığı olarak da okunabilir) alışveriş merkezlerinin tüketim üzerinden toplumsal sınıflar arasında eş zamanlı olarak tek tipleşmenin ve ayrılaşmanın kurulduğu bir ka-

musal alan¹⁰ olarak da değerlendirilmesi gerektiği yönündeki belirlenmesi ilk eksenini oluşturmaktadır. İkinci eksenini de yine Salcedo'nun önemli bir diğer belirlemesi üzerinden değerlendirmek gerekir.

Rodrigo Salcedo'ya göre, alışveriş merkezleri bu güne değin özellikle post modern yazın içerisinde “sanki evrenselmiş” gibi bir değerlendirme dizgesi içerisinde yer edinmekte ve bu yönüyle daha çok tek tipleştirilmenin aracı olarak değerlendirilmektedir. Oysaki Salcedo, alışveriş merkezlerinin küresel bir forma sahip olsa da yerel dinamikler tarafından yoğun olarak etkilenmediğini belirtir (Salcedo, 2003: 1084). Salcedo'nun tezini karşıtı, Malcolm Joyce'un (2006: 273), Avustralya'da dönüşen bir alışveriş merkezi deneyiminden okuyabilmek mümkündür. Joyce, alışveriş merkezlerinin yarı yapılandırılmış bir kamusal alan olduğunu daha doğru bir ifadeyle kamusal alandan uzama doğru geçiş sürecinin oldukça anlamlı bir göstergesini oluşturduğunu söyler (2006: 275). Ancak alışveriş merkezleriyle birlikte, kapitalist sermaye birikiminin yeni birikim coğrafyaları ve yeni birikim alanları üzerinden yapılan alanlar olarak değerlendirilmesi ve mekâna dayalı temsil pratikleri üzerinden kamusal alanda yer edindi-

¹⁰ Alışveriş merkezlerinin sınıf temelli incelemesi tam da yukarıda yapılan değerlendirmeyi görünür kılmakta ve maddi temellerini sağlamaktadır. Bir sınıf örüntüsü olarak alışveriş merkezlerinin özellikle outlet'den başlamak üzere sınıf karakterini vurgulayan yapısı bulunmakta ve değişen sınıf ilişkilerini yansıtmaktadır.

ğinin belirlenmesi gerekir. Kapitalizmin yalnızca sermaye birikim rejimi ile değil, bununla birlikte egemen söylemleriyle de önemli bir bütünleşme içeren alışveriş merkezlerinin reklamlarında dâhi söz konusu “mekân temsillerinin” okunabilmesi olasıdır. Fotoğraf 3 içerisinde, Ankara’da üst orta sınıfın sıklıkla kullandığı bir alışveriş merkezinin fotoğrafı yer almaktadır.

bir aşamasının çözümlenebilmesini sağlayan bir bütünlük sunmaktadır. Küresel kapitalizmin söz konusu yeni yaklaşımı, “etkililik”, “ölçülebilirlik”, “öngörülebilirlik” ve “kontrol” ilkelerine dayanırken bütün bu ilkeleri kendi içerisinde bütünsellik içerisinde tutabilen ise insan emeğinin, insani olmayan teknolojilerle yer değiştirebilmesidir.

Alışveriş merkezlerine bu tartış-

Fotoğraf 3: Panora Alışveriş Merkezi Girişi

Kapitalizm içerisinde önemli bir form olarak alışveriş merkezlerini tartışmak aslında, kapitalizm içerisinde yeniden yapılanan mekân kurgusunun tartışılabilmesi için anlamlı bir davetiye sunmaktadır. George Ritzer’in küresel kapitalizmi, Weber sosyolojisinin özellikle akılcılık yaklaşımıyla bütünleştiren çalışmasında bir mikro model olarak seçilen “McDonalds” ve “Dünyanın McDonaldslaştırılması” tartışması (Ritzer, 1996: 1’den akt. Ritzer ve Ovadia, 2000: 33), aslında bu tarihten sonra da kapitalizmin önemli

ma doğrultusunda yeniden bir değer biçildiğinde, en azından şaşırtıcı bir biçimde, Ritzer’in tezi için oldukça uygulanabilir bir alan bulunduğu belirtilmelidir. Gerçekten de, Fotoğraf 3 içerisinde görülebileceği gibi alışveriş merkezleri bu süreci tam da kendileri için ayırt edici bir nitelik olarak sunmaktadır. Üstelik alışveriş merkezlerinin, küresel kapitalizmle bileşen sözü edilen unsurlarının (örneğin ölçülebilirliğin) yalnızca alışveriş merkezi yönetimleri ya da dernekleri tarafından değil, bununla birlikte Türkiye İsta-

tistik Kurumu gibi resmi kurumlar eliyle de ölçüldüğü söylenmelidir.

Türk halkının alışveriş merkezleri deneyimi ise aslında hem sınıfsal hem de cinsiyete dayalı ayrımların belirgin olduğu bir diğer alanı oluşturmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu 2014-2015 Hane Halkı Araştırması'nda (<http://www.tuik.gov.tr>); alışveriş merkezlerinde, sınıfların aksine, erkeklerin (%42,8) ile kadınlardan (%38,3) daha fazla vakit geçirdikleri, daha doğru bir ifadeyle alışveriş merkezlerinin bir erkek alanı olarak öne çıktığı belirtilmektedir. Bu açıdan, alışveriş merkezlerinin sıklıkla aile üzerinde yaptığı vurgunun aslında gündelik yaşam pratiklerinde çok da bir anlamının olmadığı belirtilmelidir. Çalışmanın, iletişimin politik ekonomisi ekseninin yanı sıra bu kısımda derinlemesine görüşmelerle elde edilen bilginin de yansıtılması gerekmektedir¹¹. Bununla birlikte çalışma, genel bir kavramsal çerçevenin oluşturulabilmesi amacıyla, kapitalizmin bir birikim alanı olarak kentten yeniden düşünülmesi ile başlamaktadır. Kuramsal tartışmanın ardından çalışma, alan gözlemleri ve derinlemesine görüşmeler üzerinden Ankara alışveriş merkezlerinin sorgulanmasına doğru genişlemektedir. Her ne kadar kendi içerisinde eklektik bir tartışma olarak görülsün

de, kapitalizmin bizatihi kendisini yeniden ürettiği ya da gerçekleştirdiği sürecin, üstelik belirgin bir biçimde gözlenebileceği alışveriş merkezleri özelinde böylesi bir eklektizme ihtiyaç duyduğu belirtilmelidir. Aşağıdaki dipnot (11) içerisinde de açıklandığı üzere, çalışmanın öncelikli olarak bir makale olarak yapılandırılması hem kapsam olarak hem de bizatihi yöntemin, derinlemesine görüşme ve veri işleme süreci dikkate alındığında, işleme pratiği ile ilgili olarak bir dizi sınırlamanın gerçekleştirilmesine yol açmaktadır. Araştırmacının katılımcıları ve nitelikleri aşağıda tablolaştırılmıştır.

Katılımcıların Nitelikleri / Araştırma için Değişkenler	Katılımcıların Sayısal Dağılımı
Yaş	Toplamda, 10 kadın 10 erkek katılımcı en genç katılımcı 22 (7 kişi), en yaşlısı 61 (6 kişi) olmak üzere dağılım göstermektedir. Çalışma içerisinde gerçekleştirilecek alıntılarda ayrıntılı bilgi verilecektir.
Cinsiyet	Eşitlik sağlanmıştır. 10 Erkek 10 Kadın katılımcı bulunmaktadır.
Eğitim	Çalışma içerisinde, lise – yüksek lisans ve doktora seviyelerindeki katılımcıların yer almasına özel bir çaba gösterilmiştir.
Elde Edilen Aylık Gelir Ortalaması	Sınıf farklılıklarına, daha doğru bir ifade ile çalışmada ayrıntılı olarak tartışılacağı üzere metanın “kullanım” ve “değişim değeri” olmak üzere iki önemli dinamiğine dikkat edildiğinde gelir farklılıkları çalışma içerisinde önemli bir değişken olarak değerlendirilmiştir. Araştırma boyunca katılımcıların 2500 TL ile 7600 TL arasında değişen bir gelir dağılımının olduğu belirtilmelidir. Ancak, eğitim ve gelir ortalaması arasında doğrudan bir ilişkinin var olduğu söylenememektedir.

Tablo 1: Araştırmanın Katılımcıları ve Nitelikleri

¹¹ 28 Kasım 2015 tarihinde başlayan görüşmeler 14 Aralık 2015 tarihine değin sürdürülmüştür. Toplamda 20 alışveriş merkezi kullanıcısına ulaşılan çalışmada, katılımcılar bir yandan cinsiyet diğer yandan eğitim olmak üzere iki ana belirleyici üzerinden saptanmış ve eşit bir dağılımın gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır.

Katılımcıların seçiminin yanı sıra, araştırma içerisindeki, bir diğer sınırlılık ise kapitalist sermaye birikim rejimleri ile tüketim kültürü arasındaki ilişkinin doğasından kaynaklanmıştır. Burada söz konusu olan yalnızca kapitalizm ve tüketim arasındaki ilişkinin doğasını (bir kez daha) tartışmak değil ancak; kapitalizmin tüketime dair neyi / nasıl söylediğinin tartışılmasıdır ki, sermayenin bileşeni olarak mekânın üretimine dair bu çalışma içerisinde böylesi bir konu genel hatları ile ele alınmak zorunda kalmaktadır. İlerleyen bölümde ayrıntılı olarak tartışılacağı üzere, John Urry'nin kapitalizmin kendisine içkin mekânları yeniden oluşturma ya da diriltme çabası olarak değerlendirdiği süreç (1995: 63), aslında anlamlı bir dönüşümün okunabileceği bir uzam sunmaktadır.

diği gibi bu çalışma içerisindeki odak, öncelikli olarak tüketicinin gerçekleştiği mekânın nasıl üretildiği ve hangi niteliklere sahip olduğudur. Böylesi bir tartışmanın gerçekleştirilebilmesi için çalışmada kapitalizm, sermaye birikiminin bileşeni olarak yeniden düzenlediği mekân kurgusu üzerinden ele alınmıştır. Ancak sermaye ve mekân arasındaki ilişki söz konusu olduğunda iki önemli tartışma alanının oluştuğu görülür. Bu alanların ilki kapitalizmin tüketim kültürü eksenindeki yer edinme ya da daha farklı söylendiğinde kapitalizmin bu kez kendisini tüketim üzerinden yerli-yurtlulaştırmasıdır. İkincisi ise yine kapitalizmin kendisini gerçekleştirdiği ya da yeniden ürettiği bir mücadeleye alanı olarak kent ve tüketim kültürüne dair yeniden bir değer biçilmesi gerekliliğidir. İlk eksen

Fotoğraf 4: Next Level Alışveriş Merkezi

Tüketicinin kapitalizme içkin olmadığı, kapitalizm ve tüketim ilişkisini tartışan çalışmalarda (Gottdiener, 2000: 13) sıklıkla tekrarlanmasına rağmen, yukarıda söz edil-

Mark Gottdiener'ingenel olarak tartıştığı gibi aslında tüketim kültürü üzerindeki düşüncelerin yeniden biçimlenmesi ve ağırlıklı olarak bu kez tüketim ve kapitalizm arasın-

daki ilişkinin yeniden düşünülmesi gereken önemli bir kesit açmaktadır (2000b: 13-20). Bu nedenle, tüketim kültürüne dair çalışmaların ilk dönemi ile oldukça somut bir ayrımın gerçekleştiği sermayenin bileşeni olarak mekânın tam da kapitalizmin kendisini gerçekleştirdiği bir alan olarak kent ve tüketim kültürü üzerinden bir tartışmanın sürdürülmesi anlamlı olacaktır.

Ankara söz konusu olduğunda alışveriş merkezlerinin, halkın algısında, bir “zorunluluk” olarak görüldüğü belirtilmelidir. Gerçekten de, araştırma boyunca alışveriş merkezlerinin, araştırma katılımcıları için gerçekte ne ifade ettiğinin sorgulanması böylesi bir zorunluluk algısını öne çıkartmaktadır. Örneğin, 48 yaşında İstanbul merkezli bir holdingin Ankara yöneticisi olan E-48¹² ifadesi dikkat çekmektedir; “Ankara gibi ruhu çekilmiş bir kent yok. Neden alışveriş merkezine gidiyorum, şu an tek başıma hafta sonu ailemle birlikte her cumartesi istisnasız, çünkü başka bir sosyal faaliyet alanım yok. Bu bir zorunluluk”. Bir üniversitede öğretim üyesi olarak çalışan K-36 kendisini kafese konulmuş bir canlıya benzetmektedir. “Bütün aile hafta içi sabah iş, akşam ev döngüsünde yaşıyoruz. Bu durumu kümesteki tavuk yaşamına benzetmek mümkün, hafta içi bir kafesteyiz Ankara’da, hafta sonu kafesin kapısı açılıyor ama özgürlüğe değil başka bir kafese yollanıyoruz.

Çocuklar için belki güzel, palyaçolar özel günler gibi. Erkekler için de klasik otomobiller, üst katta yemek alanı hiç değişmiyor. Kendi adıma sıkılıyorum ama gidecek, nefes alabilecek bir yer yok ki.”

Kapitalizmin bir biyo-iktidar ve denetim mekanizması oluşturduğunu belirleyen bu alt bölüm içerisinde, özellikle katılımcılar ile gerçekleşen derinlemesine görüşmeler boyunca, aslında sermayenin bir birikim alanı olarak kentsel mekânları nasıl dönüştürdüğüne dair oldukça anlamlı tartışmaların yaşandığı belirtilmelidir. Gerçekten de, alışveriş merkezlerinin en azından Ankara’da kendisini kurma biçimi aslında her ne kadar bir “sosyalleşme” söylemi ekseninde biçimlenmekteyse de, aslında böylesi bir toplumsallaşma biçiminin bizatihi kendisinin sorgulanması gerekmektedir. Jean Baudrillard’ın “simülasyon” tezine yeniden bir değer biçildiğinde; alışveriş merkezlerinin nasıl da kapitalizmin hayali uzvu olarak kentin simülasyonu olduğu ve söz konusu sanal gerçekliğin kendine dair kuralları olan, denetime açık, parçalanmış bir kamusal alan oluşturduğu daha açık olarak görülmektedir (1997: 21-22). Derinlemesine görüşmeler içerisinde üzerinde en çok durulan unsurlardan birisini kapalı ve parçalanmış kamusal alanda davranışların da yeniden düzenlenmesi oluşturmuştur. Örneğin, araştırma katılımcılarından E-47, Ankara’ya yerleşmeden önce yüksek lisansını yurt dışında (Belçika) tamamlamış ve ardından yeniden Türkiye’ye gelmiştir. Bu

¹² Çalışmada erkek ve kadın katılımcılar anonimleştirmek amacı ile E ve K olarak belirtilmiştir.

Fotoğraf 5: Ankara'da Bir Alışveriş Merkezi'nin Reklamında Mekân Kurgusu ve Dönüşen Kapitalizm İlişkisi (<http://www.rekmay.com.tr>)

yıllar, Ankara'da alışveriş merkezlerinin kurulmaya başladığı bir dönemi oluşturmaktadır. Enver'in gözlemlerine göre, "Armada ilk açıldığında ailece hayatımıza yeni bir kavram girmişti. Hazırlanıp alışveriş merkezine gitmek, o güne kadar kentte dolaşarak, hatta kentin semtlerinde arayarak yapılan alışveriş, yerini özel olarak hazırlanılan, yeni elbiselerin giyildiği ve içerisinde hareketlerin, tavırların düzenlendiği farklı bir yere bırakmıştı". Bu çalışmanın önceki kısımlarında tartışıldığı gibi, tüketicinin zorunlu olarak kapitalizmi gerekli kılmadığı yönündeki tartışma aslında katılımçıların söylemlerinde farklı bir algıya dönüşmektedir. Alışveriş merkezlerinin, kapitalizmin bir simülasyonu olmasının ötesine geçen bir

boyutu daha bulunmaktadır ve kavramın olumlu algısıyla birlikte düşünülürken, araştırma katılımçıları için alışveriş merkezleri bir "modernleşme" deneyimine açılmaktadır. Türkiye'nin modernleşme ve batılılaşma ile etkileşiminin daha çok "hayali" bir algı oluşurmasıyla birlikte ele alındığında aslında alışveriş merkezlerinin toplumun geniş kesimleri tarafından da nasıl algılandığına dair önemli bir kesit açmıştır. Aşağıdaki fotoğrafta görüldüğü gibi, Ankara'da bir alışveriş merkezinin reklamlarında "yer çekimsiz" bir alan oluşturması, bu doğrultuda düşünülebilir.

Türkiye ve dönüşen kapitalizm kurgusu içerisinde bakıldığında, "yer çekimsiz" bir uzam oluşturduğu yönündeki söyleme dönüşmesi, en azından kendi içerisinde anlaşılabilir bir bütünlük oluşturmaktadır. Gerçekten de, Türkiye'nin gün-

Fotoğraf 6: Statü Üzerinden Ankara'da Bir Alışveriş Merkezi Reklamı (<http://www.ankamall.com.tr>)

delik yaşam pratiklerinde farklı bir mekân kurgusu olarak “uzayın” ve bileşen mekân deneyimlerinin oldukça yaygın olarak kullanılan bir söyleme dönüşmesi alışveriş merkezlerinin isim seçimine dahi yansımaktadır.

Yukarıda yer alan her iki görsel (fotoğraf 5 ve fotoğraf 6), aslında bir ideolojik söylem olarak kapitalizmin kendisini gerçekleştirme ya da yeniden üretme pratiklerinin tartışılabilmesi için oldukça anlamlıdır. Gerçekten de, daha önce Joyce’dan alıntılandığı gibi, alışveriş merkezlerinin mekân temsilleri, üstelik her ne kadar en azından kent- sel alanların özelleştirilmesi ve kamusal yararın özel çıkarlara devredilmesi için anlamlı örnekler olarak ortaya çıksa da, kapitalist sermaye birikim rejiminin getirim araçları olmanın ötesine geçen boyutlara sahiptir (Joyce, 2006: 271). Bu açıdan alışveriş merkezlerine bir kontrol ve gözetim mekanizması olarak yeniden bir değer biçilmesi için anlamlı nedenler oluşmaktadır.

Bir kültürel biçim olarak tüketimin, gösteri toplumunun başat bir formu olarak konumlanması ve buradan hareketle bir gözetim aracı olarak konumlanmasına dair oldukça temel biçimler alışveriş merkezlerine bu kez ideolojik bir söylem olarak yeniden değer biçilmesiyle mümkündür. Guy Debord (1996), gösterinin ideolojik boyutunu şöyle tartışır:

Gösteri, öncelikle ideolojidir, çünkü kendi bütünlüğü içinde, bütün ideolojik sistemlerin özünü sergiler

ve gösterir; yoksullaşma, köleleşme ve gerçek yaşamın yadsınması. Gösteri, maddi olarak insanlar arasındaki ayrılık ve uzaklaşmanın ifadesidir. Gösteride yoğunlaşmış olan “sahtekârlığın” yeni gücünün temeli bu üretimde yatmaktadır ve bu üretim sayesinde, nesnelere yığınyla birlikte insanı köleleştiren yabancı varlıkların yeni alanı da gelişir (1996: 113).

Debord, nesnelere gösteri toplumunun başat anlatıları olarak konumlanmasıyla birlikte, yabancı varlıkların yeni alanının genişleyeceğini iddia ederken alışveriş merkezlerinin ötesindeki bir toplumsal değişimin ya da dönüşümün ana hatlarını çözümlenmeye doğru bir çaba gösterir. Ancak, böylesi bir dönüşümün sergilenebileceği ya da kamusal alanda gittikçe artan bir genişlemeye sahip olmasına dair anlamlı bir göstergenin tam da tüketim pratikleri ve alışveriş merkezleri üzerinden de tartışılması gerekir. Gerçekten de, altta yer alan fotoğraf 7, alışveriş merkezlerinin aslında nasıl da bir gösteri unsuru olarak konumlandığına dair anlamlı bir ör-

Fotoğraf 7: Bir Gösteri Alanı Olarak Alışveriş Merkezleri: Armada Örneği

nek vermektedir. Aslında tartışma bir gösteri olarak tüketim olgusuna doğru genişlerken böylesi bir gösterinin (ideoloji olarak da okunabilir) alanı olarak alışveriş merkezlerine yeniden bir değer biçilmesi gerekmektedir.

George Ritzer'in, Weber, Baudrillard ve Benjamin sosyolojisine dayanarak alışveriş merkezlerini "büyüsü bozulmuş dünyayı yeniden büyüleyen" araçlarından birisi olarak değerlendirmesi (akt. Osbaldiston, 2011: 216) ve bu doğrultuda alışveriş merkezleri için "tüketimin yeni katedralleri" değerlendirmesi aslında yeni bir dönüşüm süreci içerisindeki kapitalizmin, tüketim pratikleri içerisindeki gölgesinin açık bir göstergesidir. Ritzer'in tüketimin yeni katedralleri olarak isimlendirdiği yapının aslında eş zamanlı olarak kapitalizmin, özellikle küreselleşme ve post fordist dönemde almış olduğu biçimler üzerinden, yeni formlarına uygun olan alışveriş merkezlerini işaret ettiği belirtilmelidir.

Salcedo, alışveriş merkezlerinin küreselleşmenin değil aksine küyelleşmenin bir formu ve sonucu olarak konumlandığını iddia etse de, yerelleşmenin tam da küresel sermayenin yeni birikim alanlarındaki genişlemesinin yol açtığı dinamikler üzerinde olduğu belirtilmelidir (2003: 1084-1085). Küyerelleşmenin bu boyutu, Victor Roudomdofun tartıştığı gibi, çoğu kez kendi başına yeterli bir kuramsallaştırmanın odağında yer almamasına ve küreselleşmenin "ikiz kardeşi" olarak tartışılmasına rağmen, alışveriş merkezleri özelinde tam da bir şemsiye kavram olarak küreselleşmenin değil, aksine kendi başına bütünsellik oluşturan, küyerelleşmenin örnekleri açık bir biçimde gözlenir (2015: 2).

Kamusal alanın gittikçe kentin bütünlüğünden özerk ve korunaklı özel alanlara taşınması, yurttaşın da gittikçe tüketici kimliği üzerinden tanımlanabilmesini sağlayan, ya da yukarıda tartışıldığı gibi, kapitalizmin kent ve mekânla kurdu-

Fotoğraf 8: Panora Örneğinde Alışveriş Merkezi ve Zaman Algısı

Tüketimin yeni "katedralleri" denilmesinin nedeni ise aslında oldukça anlaşılabilir bir nitelik oluşturmaktadır. Her ne kadar Roger

ğu diyalektiği tam da sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda biçimlendiren yapısı bir eklektik biçimin basat forma dönüşmesini sağlayan ilk

koşuldur. Bu doğrultuda alışveriş merkezlerinin bir diğer önemli mekanizması daha görülmektedir. Gerçekten de, yurttaşın, tam da kapitalizmin biçimlendirmeyi amaçladığı gibi, tüketici yurttaş dönüşmesi henüz giriş kapılarındaki güvenlik noktalarında başlamakta ve ardından bütün katlara doğru genişlemekte ya da yayılmaktadır. Foucault, iktidarın uyguladığı disiplinin bir “kapatılmışlık” üzerinden gerçekleştiğini yani disiplinin kendi içerisinde kapatılmış, sınırları belirli ve özelleştirilmiş bir alan içerisinde gerçekleştiğini belirtir (Foucault, 1979: 138’den akt. Güneş, 2014: 36). Ancak daha da önemlisi, bir iktidar tarafından araçsallaştırılan mekânlar, sonuçta bütün birimlerinin ana yapıya ya da üretim sürecine bağlandığı alt alanların kurulduğu özelleştirilmiş ve görece olarak özerk alanların oluşturulduğu bir parçalanmışlığa dayanmaktadır.

da küreselleşmenin bu kez gündelik yaşam pratiklerinde daha da görülebilir olmasını sağlamaktadır. Fotoğraf 8 ve 9, kapitalizmin bu kez yeni formları üzerinden iktidarın oluşturduğu disiplin ve yönetim aracı olarak alışveriş merkezlerinin özelleştirilmiş alanlar olarak kurulduğunu göstermektedir. Örneğin, 43 yaşında özel sektörde yöneticilik görevini yerine getiren (E-43), böylesi bir güvenli alan deneyimini şöyle açıklamaktadır: “Dışarıda kapkaççılar, tinerciler ne olduğu belli olmayan insanlar cirit atarken en azından burada bir güvenlik var”. Erkek katılımcılar için daha çok güvenlik ve boş zaman aktivitesi olarak değerlendirilen alışveriş merkezlerinin, araştırmanın kadın katılımcıları için oldukça farklı bir anlamı bulunmaktadır. Alışveriş merkezinin kadın gözüyle değerinin bir kamusal alan değişimi ve daha çok bir sosyalleşme deneyimi olarak ku-

Fotoğraf 9: Bir Gözetim Olarak Alışveriş Merkezi: Armada Örneği

Gittikçe güvenilir olmaktan uzaklaşan kentsel mekânların aksine söylemini “kentin güvensizliğinden uzak” olmakla oluşturan alışveriş merkezlerinin, tıpkı küresel ölçekte de gözlenebileceği gibi, bir kontrol ve denetim mekanizması üzerinden bir “güvenli” alan oluşturması, tam

rulduğu görülmektedir. Örneğin bir kadın katılımcı için, “sokakların artık özgürleştirmediği çok açık, alışveriş merkezleri ise öyle değil ancak amacımız önemli. Örneğin artık iş görüşmeleri buraya taşındı, arkadaş ziyaretleri burada yapıyor hem de evler temiz kalıyor (K-48)”

Fotograf 10: Bir Kapanma Olarak Alışveriş Merkezi: Cema Örneği

derken tam da böylesi bir dönüşümü okumak olasıdır. Bununla birlikte kadın kullanıcılar için söz konusu merkezlerin bir diğer özelli-

“taklidi” olarak alışveriş merkezlerinin önemli bir dönüşüm yaşadığı da belirtilmelidir.

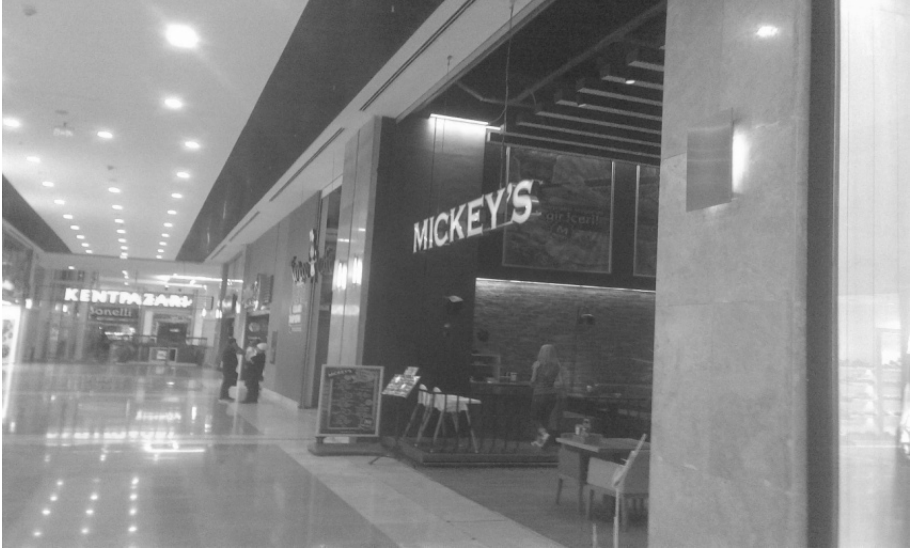
Fotograf 11: Bir Simülasyon Olarak Alışveriş Merkezi: Armada Örneği

ğinin daha vurgulanması gerekir. Pazarın aynı iş kolundaki işyerlerinin bütün biralana, bir koridora ya da bir kata, taşınmasının araştırma içerisinde kadın kullanıcılar için çok daha işlevsel olduğu belirlenmiştir. Aslında burada daha önce de tartışıldığı gibi, örgütsüz kapitalizmin hem yapısal hem de niceliksel bir örneğinin gözlemlendiği söylenmelidir.

Alışveriş merkezi kullanıcılarının güvenli bir alan oluşturulması yönünde olumlu olduğu böylesi bir parçalanmanın aslında yeni bir kültürel biçimi ve bu doğrultuda eklektik bir formu oluşturduğu söylenmelidir. Kentsel kamusal alanların yerine bu kez gittikçe kentin

Alışveriş Merkezleri ve Dönüşen Tüketim Kültürü

Ülkelerin makro düzeydeki değişiminin mikro yansımalarını okuyabilme deneyimi içinkentlerin değişimi özel bir kesit oluşturur. Hatta Richard Florida, küreselleşme sürecinin, tek başına ulusal ölçekte yaşanan bir makro değişimin değil aksine daha mikro düzeylerinde kentsel hatta kentsel koridorlar ya da kent havzaları anlamına gelen “megapolis” içinde yaşandığını belirtir (2007’den akt Keyman ve Tok, 2013: 229). Bu doğrultuda, küreselleşme sürecinin açtığı kesit içerisinden bakarak, kentlerin değişiminin ele alınması ve bizatihi süre-

Fotoğraf 12: Kent Park Alışveriş Merkezi Giriş Katı

cin içinde açılan, önemli bir alt metin olarak, gündelik yaşam pratikleri ve iletişim örüntülerinin değişimini tartışmak oldukça önem kazanmaktadır.

Ankara alış-veriş merkezleri deneyimi özelinde, değişen sermaye birikim modeli çerçevesinde kamusal iletişimin nasıl sınırlandırıldığı ve yeni bir toplumsal ilişki modeli olarak “tüketici-yurttaşın” oluşumu özelinde, sınıf ilişkilerinin gündelik yaşam pratikleri ve kamusal alanda nasıl bir görünüm oluşturduğunu sorgulamaktır. Gerçekten de araştırmanın katılımcıları içerisinde, (E-54) alışveriş merkezlerinin bu konumunu daha genel bir düzeyde iktidar ve mücadele alanı olarak değerlendirmektedir. “Ankara’da alışveriş merkezleri var çünkü farklı bir hayat önerisi getirirken aslında yeni bir vatandaş biçimlendiriyorlar. Bu dünyanın her yerinde, gelişmiş ve gelişmekte olan arasında

çok da fark yok, böyle”. Araştırma katılımcısının belirlediği gibi; alışveriş merkezlerinin, sermaye ile kurduğu diyalektik aslında sıradan bir tüketim kültürünün değişimi ekseninde değil tam aksine ülkelere değişimi ve küresel kapitalizme eklenme çabası üzerinden okunduğunda bir anlam taşımaktadır. Sermaye birikim koşullarındaki değişimin, kentlere üstelik doğrudan yansıdığını belirleyen Fuat Keyman ve Evren Tok’a göre, “küresel bir mimarinin ve küresel düzeyde düzenlemenin olmadığı bir küreselleşme süreci içinde, yerel düzey belki de kapitalist sermayenin yeniden yapılanmasına verilecek yanıt alanı olarak görülmektedir” (2013: 231). Bu, kentlerin, küreselleşme süreci refakatinde oluşturabildiği esnek yapı kurabilme potansiyelleri ile ilgilidir.

Sermayenin Alanı Olarak Kamusal Yeniden Düşünmek

Kapitalizmin yeniden yapılanması refakatinde, küreselleşmenin Amerika Birleşik Devletleri gibi “mimarları” için değil, Türkiye, Hindistan, Çin Halk Cumhuriyeti gibi “yeni aktörleri” için de farklı tepkiler ve yol haritaları oluşturmaya rağmen, yeniden kurulan ve inşa edilen yapılar oluşturduğu belirtilmelidir. Küreselleşmenin refakatinde yeniden yapılanan kentler, özellikle alış-veriş merkezleri, için böyle bir iddianın tipik bir örneği Hindistan üzerinden okunabilir. Nita Mathur, Hindistan’da liberalleşme programının izlendiği 1990’lı yıllar ve ardından kimlik edinme sürecinin önemli bir boyutu olarak kendisini tüketim kültürü üzerinden ifade eden yeni bir orta sınıfın, tıpkı küreselleşme sürecinin ihtiyaç duyduğu kentleri ortaya çıkarttığı gibi yapılandırıldığını ifade eder (2010: 212-213). Ülkeler arasındaki benzerlik ve farklılıklar bir yana bırakıldığında, küreselleşme sürecinin yeni aktörleri arasında yer alan Türkiye’nin de alışveriş merkezleri üzerinden benzeri bir deneyimi paylaştığı belirtilmelidir. Gerçekten de, 1980’li yılların hemen başından itibaren neo-liberalizme eklenme çabasının toplumsal dönüşümü de içeren Türkiye deneyimi, tüketim kültürü, yeni orta sınıfların oluşumu ve tüketim üzerinden kimlik edinme çabasına dair bir anlatının önemli bir örneği olarak değerlendirilebilir. O kadar ki, kapitalizmin önceki uğraklarından farklı olarak

gelişen neo-liberal siyasa döneminde, eğitilmiş bir orta sınıfın doğuşu ve tüketim kültürünün biçim değiştirerek gündelik yaşam pratiklerine doğru genişlemesi, kamusal alanın dönüşümünün anlamlandırılabilmesi için yeni bir uzam oluşturmuştur (Mathur, 2010: 213)¹³. Mathur’un belirttiği gibi “orta sınıfın” tanımlanması güç bir kavramı işaret etmesine rağmen¹⁴, küresel kapitalizmin yeni birikim alanları ve yeni birikim coğrafyaları içerisinde bir dizi ortak nitelik paydası altında değerlendirilebilecek bir doğaya sahip olduğunun altı çizilmelidir.

¹³ Aslında tüketim pratiklerinin refakatinde kamusal alanın değişen biçimi için anlamlı bir tartışma tam da Scott Lash ve John Urry’nin sıklıkla alıntılanan “örgütsüz kapitalizm” tartışması üzerinden gelmektedir (akt. Marshall, 1999: 564). Her ne kadar örgütsüz kapitalizm terimi, gelişmiş bir yapı olarak kapitalizmin ilerleyen aşamasında ekonomi, devlet ve sivil toplum arasındaki gözlenen parçalanmayı ifade etmek amacıyla kullanılır sa da içerdiği anlam, dağılan bir sistemi ya da örgütsüzlüğü değil tam aksine yeni bir düzeni ve yeniden örgütlenen kapitalizmi işaret etmektedir. Buna göre söz konusu kavram daha da genişletildiğinde, Urry ve Lash’ın aslında kapitalizmin önceki aşamasındaki sermayenin merkezleşmesinin aksine yeniden dağılmasına dair bir hareketi işaret ettiği belirtilmelidir. Mike Wayne’in belirttiği gibi, örgütsüz kapitalizm tezine oldukça benzeyen diğer bir tez ise “dikey çözümler”. Sermayenin farklı alanlara nasıl yayıldığını analiz etmek için işlevseldir (2009: 96).

¹⁴ Gamze Yücesan Özdemir’in belirttiği gibi, orta sınıf kavramı ilk kez 1960’lı yıllarda Keynes’i refah devleti politikalarının genişlettiği kamu istihdamını ve bu istihdamla bileşen göreceli olarak güvenli çalışma biçimini tanımlamaya yönelmiş, ancak tam da bu yönüyle iki sınıflı bir toplum tahayyülü geliştiren Marksizmin toplumsal gelişmeyi kavrayamadığı iddiasına dayanmıştır (2014: 54).

Sonuç

Kapitalizmin hem kendisini yeniden ürettiği, sabitlediği hem de yeni etkileşimler üzerinden dönüştüğü anlamlı bir uğrağın tam da alışveriş merkezleri üzerinden açılması aslında yukarıda söz konusu olan “satın alma” ya da daha geniş bir perspektiften bakıldığında tüketim pratiklerinin değişimi üzerinden gerçekleştiğini söylemek aslında şaşırtıcı olmamalıdır. Gerçekten de, yalnızca Türkiye’de değil neo-liberal politikalara eklemleme sürecinde bir dizi ülkenin de, üstelik git-tikçe birbirine benzediği düşünülen kentsel alanlarında tüketim pratiklerinde yaşadığı değişim, kapitalizmin sınırlı bir sermaye birikim rejimi üzerinden değil, aksine gündelik yaşam pratikleri üzerinden tartışılması gereken boyutlarını daha da görünür kılmaktadır. Çalışma içerisinde gönderme yapılan Hindistan, Mısır ve bir dizi Batılı ülkenin alışveriş merkezleri tam da böylesi bir gündelik yaşam pratiği üzerinden kapitalizmin anlamlandırılmasına dair oldukça anlamlı örnekleri birbiri ardına sunmaktadır. İktidarın, bir disiplin ve denetim mekanizması oluşturmasının ötesine geçerek bir “biyo-iktidar” alanı oluşturmasının tipik örneklerinin gözlemlendiği alışveriş merkezleri, aslında bir yandan da kentsel değişim ve dönüşüm süreçlerini oluşturması ile değişen tüketim kültürünün özel bir uğrağı oluşturmaktadır. Çalışmanın önceki kısımlarında tartışılan, Foucault’dan ödünç alınan te-

rimle, “biyo-iktidar” alanı olarak alışveriş merkezleri, her ne kadar eşitsiz ve sınıfsal ayrımlara dayalı bir metni de kendi içerisinde gizlemekten de böylesi bir metni okuma çabasını tam da bu kez kapitalizmi hayali bir uzuv haline getirerek gerçekleştirmektedir. Bu nedenle toplumun geniş kesimlerinin, en azından bu çalışma içerisinde gerçekleştirilen alan araştırması boyunca, alışveriş merkezlerinin ne sınıf karakteristiğini ne de kapitalizmin bizzatı kendisinin yol açtığı eşitsizlikleri bir sorun haline getirmedikleri belirtilmelidir. Ancak her iki halde de, gerek bir iktidar disiplin mekanizması ve gerekse kapitalizmin hayali uzvu olarak bakıldığında, alışveriş merkezlerinin anlamlı bir uğrak olarak konumlandığı belirtilmelidir. İktidarın aslında dönüştürdüğü mekân üzerinden bir toplumsal denetim mekanizması olarak kullandığı disiplin ve toplumsal gücün, kapitalizmin yeni formları içerisinde alışveriş merkezlerinin dönüşümüne doğru genişlemesi şaşırtıcı değildir. Bu doğrultuda, Türkiye’nin de eklemlemeye çalıştığı küresel kapitalizm içerisinde ülke ihtiyaçları ve dinamikleriyle uyumlu olan yenilikçi ve özgün bir yaklaşım geliştirmekten daha çok, eklemlemeye çalıştığı yeni iktidar alanına uyumlu bir dizi düzenlemeyi gerçekleştiren bir ülke olduğu söylenmelidir. Kentsel alanların neo-liberal siyasanın elinde özelleştirilen alanlar olarak ortaya çıkması ve kamusal alanın bu kez tüketim pratikleri üzerinden

parçalanması, sisteme dair sorunların da ele alınmasını ikincil kılan temel unsuru oluşturmaktadır. Alışveriş merkezlerinin, kapitalizmin

başat değerleriyle anlamlı bir uyum içerisinde olmasının nedeni tam da burada aranmalıdır.

Kaynakça

- Abaza, Mona (2001). "Shopping Malls, Consumer Culture and Reshaping of Public Space in Egypt". *Theory, Culture and Society*. 18(5):97-122.
- Akıncı, Mugan Güliz (2013). "Ideological Process of Shopping Malls Within the Framework of Glocalization". *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 6 (2): 124-137.
- Arslan, Vural Tülin (2009). "Türkiye'deki Alışveriş Merkezleri İncelemelerine Eleştirel Bir Bakış: Yorumlar, Eleştiriler, Tartışmalar". *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*. 14(1):147-159.
- Aygen, Zeynep (2014). "Kentlerin Tarihi Dokusu Korunmalı mıdır?". *Cogito*. 8 (Yaz '96): 43-63.
- Bardhan, R. Nilanjana (2016). "Building Bridges Along the Edges of Culture". *Globalizing Intercultural Communication*. Ed: Kathryn Sorrells ve Sachi Sekimoto. Los Angeles, London, Washington DC, New Delhi, Singapore ve Boston: Sage. 55-63.
- Baudrillard, Jean (1997). *Tüketim Toplumu*. Çev., Hazal Deliçaylı. İstanbul: Ayrıntı.
- Blagoev, Dimitar (2015). "Middle Classes Undergoing Transformation in a Digitizing World". *International Journal of Communication*. (9): 2784-2800.
- Buğra, Ayşe ve Savaşkan, Osman (2014). *Türkiye'de Yeni Kapitalizm: Siyaset, Din ve İş Dünyası*. İstanbul: İletişim.
- Debord, Guy (1996). *Gösteri Toplumu ve Yorumlar*. Çev., Ayşen Ekmekçi ve Okşan Taşkent. İstanbul: Ayrıntı.
- Dirlik, Arif (2012). *Küreselleşmenin Sonu mu?*. Çev., İsmail Kovancı ve Veysel Batmaz. İstanbul: Ayrıntı.
- Doğru, Havva Ezgi (2015). "Kapitalist Modernitenin Kentsel Akıl: Toplu Konut İdaresi (TOKİ)". *Marka, Takva, Tuğra: AKP Döneminde Kültür ve Politika*. Kemal Inal, Nuray Sancar ve Ulaş Başar Gezgini (der.) içinde. İstanbul: Evrensel Kültür Kitaplığı. 149-153.
- Douglas, Mary ve Isherwood, Baron (1999). *Tüketimin Antropolojisi*. Çev., Erden Atilla Aytekin. Ankara: Dost.
- Ercan, Fuat (2015). "Yeni Türkiye Pragmatik Neslini Yaratırken". *Marka, Takva, Tuğra: AKP Döneminde Kültür ve Politika*. Kemal Inal, Nuray Sancar ve Ulaş Başar Gezgini (der.) içinde. İstanbul: Evrensel Kültür Kitaplığı. 423-458.
- Fuchs, Christian (2014). *Dijital Emek ve Karl Marx*. Çev., Tahir Emre Kalaycı ve Senem Oğuz. İstanbul: Nota Bene.
- Gezgin, Ulaş Başar (2015). "AKP'nin Politik Psikolojisi: Stratejiler ve Araçlar". *Marka, Takva, Tuğra: AKP Döneminde Kültür ve Politika*. Kemal Inal, Nuray Sancar ve Ulaş Başar Gezgini (der.) içinde. İstanbul: Evrensel Kültür Kitaplığı. 165-174.
- Gottdiener, Mark (2000a). "The Consumption of Spaces and the Spaces of Consumption". *New Forms of Consumption* Mark Gottdiener. Lanham, Boulder, (ed.) içinde. New York, Oxford: Rowman & Littlefield. 265-287.

- Gottdiener, Mark (2000b). "The Consumption of Spaces and the Spaces of Consumption". *New Forms of Consumption* Mark Gottdiener. Lanham, Boulder (ed.) içinde. New York, Oxford: Rowman & Littlefield. 3-33.
- Güler, Hasan (2014). *Patron Baba ve İşçileri: İşçi Sınıfı, Köylülük ve Paternalizm*. İstanbul: İletişim.
- "Ankamall Hızlanıyor". <http://www.ankamall.com.tr>. Erişim tarihi: 27.10.2015.
- "Topçu Kışlası ve Gerici Ayaklanma". <http://www.hurbakısim.com>. Erişim tarihi: 25.02.2015.
- "Topçu Kışlasının Anlamı Nedir" <http://www.milliyet.com.tr/topcukislasininanlaminedir.blog>. Erişim tarihi: 10.12.2015.
- "Antares Reklamı". <http://www.rekmay.com.tr>. Erişim tarihi: 27.10.2015.
- "2013 Gezi Parkı Protestoları". <http://www.tr.wikipedia.org> (2015). Erişim tarihi: 25.02.2015.
- "31 Mart İsyanı". <http://www.tr.wikipedia.org> (2015). Erişim tarihi: 25.02.2015.
- "Taksim Topçu Kışlası". <http://www.tr.wikipedia.org> (2015). Erişim tarihi: 25.02.2015.
- "Zaman Kullanım Araştırması: 2014-2015". <http://www.tuik.gov.tr> (2015). Erişim tarihi: 16.12.2015, 14:49.
- Keyman, Fuat ve Tok, Evren (2013). "Küreselleşme, Modernleşme ve Türkiye'de Kentsel Dönüşüm". *Türkiye'nin Yeniden İnşası: Modernleşme, Demokratikleşme ve Kimlik*. (der.) Fuat Keyman içinde. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları. 229-249.
- Liebert, Didier ve Vercellone, Carlo (2015). "Kapitalizmin Uzun Vadeli Dinamiği İçerisinde Bilginin Rolü: Bilişsel Kapitalizm Varsayımı". *Bilişsel Kapitalizm: Post Fordist Dönemde Bilgi ve Finans* içinde. Çev., Durdu Kundakçı. İstanbul: Otonom. 17-38.
- Marshall, Gordon (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Çev., Osman Akinhay, Derya Kömürçü. Ankara: Bilim ve Sanat.
- Mathur, Nita (2010). "Shopping Malls, Credit Cards and Global Brands: Consumer Culture and Lifestyle of India's New Middle Class". *South Asia Research*. 30(3):211-231.
- Osbaldiston, Nicholas (2011). "Book Review: Enchanting a Disenchanted World: Continuity and Change in the Cathedrals of Consumption". *Journals of Sociology*. 47(2):216-217.
- Özdemir, Yücesan Gamze (2014). *Inatçı Köstebek: Çağrı Merkezlerinde Gençlik, Sınıf ve Direniş*. İstanbul: Yordam.
- Ritzer, George ve Ovidia, Seth (2000). "The Process of McDonalidization is not Uniform, nor are Its Settings, Consumers or the Consumption of It's Goods and Services". *New Forms of Consumption* Mark Gottdiener. Lanham, Boulder, (ed.) içinde. New York, Oxford: Rowman & Littlefield. 33-49.
- Roudomedof, Victor (2015). "Theorizing Glocalization: Three Interperations". *European Journal of Social Theory*. September: 9. 1-18.

- Salcedo, Rodrigo (2003). "When the Global Meets the Local at the Mall". *American Behavioral Scientist*. 46(8): 1084-1103.
- Türkün, Asuman (2015). "Kentsel Dönüşümün Toplumsal Maliyeti: Yeni Konut Alanlarında Bıçak Sırtı Yaşananlar". *Marka, Takva, Tuğra: AKP Döneminde Kültür ve Politika..* Kemal İnal, Nuray Sancar ve Ulaş Başar Gezgin (der.) içinde. İstanbul: Evrensel Kültür Kitaplığı. 139-148.
- Urry, John (1995). *Consuming Places*. London and NewYork: Routledge.
- Voyce, Malcolm (2006). "Shopping Malls in Australia: The End of Public Space and the Rise of Consumerist Citizenship". *Journal of Sociology*. 42(3):269-286.
- Wayne, Mike (2009). *Marsizm ve Medya Araştırmaları: Anahtar Kavramlar, Çağdaş Eğilimler*. Çev: Barış Cezar. İstanbul: Yordam Kitap.

*Kent ve Kimlik İlişkisi Bağlamında Anlamın Üretim Yeri Olma Açısından Simge Mimari**

Pınar Eke**

Öz

Çalışma kapsamında kent ve kimlik ilişkisi bağlamında, kent belleğinde önemli bir yeri olan simge mimari öğeleri üzerinde durulmakta ve bu yapıların kente kimlik kazandırmadaki rolü, Ankara örneğinde tartışılmaktadır. Çalışmanın çıkış noktası, 32 yıl boyunca kullanılan, Ankara'yla özdeşleşen ve kentin simgesi haline gelen Hitit Güneşi ambleminin 2005 yılında değiştirilmesiyle başlayan ve son meyvelerinden birini geçtiğimiz yıl Ankara Kapıları ile ortaya koyan Büyükşehir Belediyesi'nin, kente dair yeni bir kimlik yaratma sorunu ve çabasıdır. Bu bağlamda, kentin Cumhuriyetle eş anılan mimari nitelikleri ve bu niteliklerin temsil ettiği ideoloji yok edilmeye ve/veya değersizleştirilmeye çalışılmakta, Selçuklu'ya dayanan yeni bir kentsel tarihse yeni mimari öğeler vasıtasıyla yazılmaktadır. Bu dönüşüm, hâkim ideolojinin kentsel politikalara tezahürüdür ve daha önce de farklı bir eğilimle erken Cumhuriyet döneminde uygulanmıştır. Cumhuriyet'in özellikle ilk yirmi yılında Ankara, modern ve batılı bir ulus devletinin sahip olması gerektiği düşünülen pragmatist ve minimal mimari tahayyülü ile şekillendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmada işte bu iki inşa süreci ele alınmış, değişen ideolojiyle birlikte kent kimliğinde dönüştürülmeye çalışılanın ne olduğu ve bu noktada simge mimarinin neden önem arz ettiği tartışılmıştır.

Çalışma bağlamında yanıt aranan sorular, "Ankara kent kimliğinin kurucu unsurları nelerdir?" ve "Bugün tarihsel ve kültürel arka plandan kopuk, indirgemeci ve diktacı bir çabayla kente yeni bir kimlik kazandırılabilir mi?" olmuştur. Buradan yola çıkarak, Ankara Kapıları'nın kent hafızası ve kültürü için anlamı sorgulanmış ve kentsel yapılarla kent kimliği arasındaki ilintinin dinamikleri ortaya konulmuştur. Çalışma yöntemi olarak, betimsel bir analiz tercih edilmiş, literatür taraması yapılarak oluşturulan kuramsal ve tarihsel çerçevede içinde birer simge mimari örneği olan Ankara Kapıları'nın anlamı tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kent, kimlik, simge mimari, anlam, ideoloji, Ankara Kapıları.

---

* Geliş Tarihi: 13/01/2015 • Kabul Tarihi: 24/01/2016

** Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Doktora Programı.
pinareke@gmail.com.

*Iconic Architecture as a Site of the Production of Meaning within the Framework of the Relationship between Urban Space and Identity**

Pınar Eke**

Abstract

This study will focus on the examples of iconic architecture, which assume a significant place within urban memory, in the context of the relationship between urban space and identity. To this end, the role such structures play in creating a meaning for the urban space will be discussed with a specific focus on Ankara. The starting point of the study is the effort of Ankara Metropolitan Municipality with a view to creating a new identity for the city, a process that began in 2005 with the replacement of the municipality's logo based on the Hittite Sun, which had been in use for 32 years and which had come to symbolize Ankara. The construction of the City Doors last year served as the most recent examples of this process. In this context, the architectural qualities of the city associated with the proclamation of the Republic and the ideology that they represent are wiped out and/or trivialized. A new urban history, on the other hand, is being written through new architectural elements based on Seljukians. This transformation is a manifestation of the dominant ideology within the scope of urban policies, a similar policy that had been undertaken by the early Republic though with different tendencies. Especially in the first twenty years of the Republican period, attempts were made to shape Ankara with a pragmatist and minimal architectural imagination, the qualities that were regarded worthy of a modern and Westernized nation state. The study focuses on these two construction processes with a particular emphasis on the transformed aspects of the urban identity in parallel with the changing ideology. The important role that the iconic architecture plays in this framework will also be discussed.

Central to this study are the questions including, "What are the constitutive elements of the urban identity in Ankara?" and "Is it possible to design a new identity for a city through an attempt which is disconnected with the historical and cultural background, reductionist and peremptory. Based on this framework, the study problematizes the meaning of Ankara Doors in terms of urban memory and culture, while it also touches upon the dynamics of the relationship between urban constructs and urban identity. This study has been undertaken with a descriptive analysis approach and the meaning of Ankara Doors, which are examples of iconic architecture, has been discussed within the theoretical and historical framework constituted through a literature survey.

Keywords: Urban, identity, iconic architecture, meaning, ideology, Ankara Doors.

---

* Received: 13/01/2015 • Accepted: 24/01/2016.

** Hacettepe University, Graduate School of Social Sciences, PhD Program in Communication.
pinareke@gmail.com

Kent ve Kimlik İlişkisi Bağlamında Anlamın Üretim Yeri Olma Açısından Simge Mimari

“Hadi Şuraya da Büyük Şaşaalı Ne İdiğü Belirsiz Bir Kapı Yapalım!”¹

*Kimin evi burası?
Kimin gecesi ışığı buradan uzakta tutuyor?
Söyle, bu evin sahibi kim?
Ben değilim.
Ben başka, daha tatlı, daha parlak,
Boyalı sandallarla geçilen göllere bakan bir yer düşlemiştim.
Benim için açılan kollar kadar uçsuz bucaksız tarlalar.
Bu ev yabancı,
Gölgeleri yalancı.
Söyle, anlat bana; neden kilidi anahtarıma uyuyor?²*

Toni Morrison

Toni Morrison'un *Ev* adlı roma-

nında yer alan ve okuyucuda derin bir huzursuzluk hissi uyandıran bu şiiri, bireyi *benim* dediği mekânlar ve bu mekânlarla kurduğu bağlar üzerine bir sorgulamaya götürüyor. “Bir ev ne zaman benim evim olur?” “Bir kentle, benim kentim dedirtecek aidiyet bağı nasıl kurulur?” “Birey, neden aslında yabancı olduğu bazı kentlerde kendini evinde hisseder?” ya da “Neden kendini bir ülkenin sınırlarıyla sarmalar?” Ne zaman bu şiiri okusam, bu ve benzeri sorular zihnimde uçuşuyor. Ve bu soruların bir dala konduğu noktaysa; kent, simge mimari ve kimlik ilişkisi oluyor.

Bazen kimi kentler, tüm aidiyet bağlarımız orada olsa dâhi, size ait olmuyor. Bazense bir kentte bir ya-

¹ İlk kez 1993 yılında TRT 2'de yayınlanan *Resim Sevinci* adlı programla hayatımıza giren; yarım saat içinde o anki halet-i ruhiyesine göre çizdiği manzara resimleriyle bir dönem çocuklarının belleğinde yer eden ressam Bob Ross'un meşhur repliklerinden birine atıfla... Ross sıklıkla “hadi biraz vandyke kahverengisi alalım ve şuraya da büyük mutlu yaşlı bir ağaç yapalım, üzerine kuşlar konsun!” gibi cümleler kurmaktaydı. Her ne kadar o yıllarda Melih Gökçek 40'li yaşlarının içinde olsa da, anlaşılabilir ki program onu da derinden etkilemiş; zira neredeyse sadece *yakışır* mantığıyla Ankara'nın muhtelif yerlerine geçmişten, kültürden, gelecekten kısacası her şeyden kopuk “simge mimari” örnekleri kondurmakta beis görmüyor.

² Toni Morrison, *Home*. (New York: Vintage International, 2013). Orijinali İngilizce olan şiirin çevirisi Yar. Doç. Dr. Didem Kılıçkiran'a aittir.
Erişim Adresi: http://data.axmag.com/data/201408/20140828/U125476_F298922/FLASH/index.html, Erişim Tarihi: 02.12.2014.

bancı olarak var olup kendinizi evinizde hissedebiliyorsunuz. Yaşanmışlıklara dayanmayan ve kocaman bir açmaz gibi duran bu durum, aslında çok basit bir ilişkiden can buluyor. Zihin haritalarımız ve kentsel doku arasındaki ilişki bu, ya da başka bir ifadeyle bireysel kimliğimizle, değerlerimizle, anlamlı ötekilerimizle kent ve kent kimliği arasında kurduğumuz özdeşlik.

Söz konusu bu özdeşlik, kendini en çok imgeler üzerinden var ediyor ve kentsel dokudaki simgelerle de gerçek ya da olanaklı kılıyor. Her bireyin, bilinçli ya da bilinçsiz, kendi zihninde kendisine biçtiği bir anlam vardır. Bu anlam, büyük oranda bireysel kimliklerimizin yapı taşı ve taşıyıcısıdır. Benzer şekilde, bizler bir mikro mekân olan bedenimizin temasta bulunduğu her makro mekâna ve o mekânın barındırdıklarına bir anlam atfederiz. Ve çoğu zaman bu atfediş, ilk izlenim misali, görünenler üzerindedir.

Bu bağlamda, kentler için *simge mimari*³ örneklerine sahip olmak çok önemlidir. Bir kente dokusunu, kimliğini, kültürünü kazandıran, kentle iletişim kurmayı sağlayan faktörler arasında, belki de görsel yanı nedeniyle en hızlı algı-

lanan, bir imaj yaratan, bireysel ve toplumsal hafızada uzlaşmış anlamlar üreten ve belleklere bir resim olarak kolayca sızan simge mimari örnekleri olduğundan; son yıllarda *kentsel dönüşüm planları* adı altında bu yapıların yok edilmesi ya da biçim değiştirmesi kente dair başka mevzulara kıyasla daha dikkat çekicidir. Gündelik sohbetlerden medyaya dek birçok mecra da karşımıza çıkan bu konu pek çok yanıyla tartışmaya açıktır; ancak, çalışma kapsamında kent ve kimlik ilişkisinde anlamın üretimi çerçevesinde ele alınacaktır.

Bilhassa imajlar üzerinden gerçeklik algılarının yaratılabildiği, içinde bulunduğumuz bu postmodern zamanda, simge mimari örnekleri daha bir değerlidir. Zira kolaylıkla, bu yapılar vasıtasıyla *miş gibi* kurgular üretilebilmekte ve yeni hikâyeler dillendirilmektedir. Ve tarih bilincinden, kentli olma ve kente sahip çıkma güdüsünden, sebep-sonuç ilişkilerinden uzak olan -ya da uzak tutulan- kitleler düşünüldüğünde, bu hikâyelerin hızla yayılması ve kamuoyunda bir karşılık bulması, benimsenmesi pek de şaşırtıcı değildir.

Burada, çalışmanın sınırları içerisinde, sorun edilen ise bu dönüşümün kentsel doku bağlamındaki inorganik yapısı kadar estetik niteliklerinin de tartışmalı olması ve kent paydaşlarının ortak ihtiyaçlarını/arzularını/değerlerini görmezden gelen anti-demokratik bir uygulama olarak varlık bulmasıdır. Her alanda katılımcı demokrasinin önemle vurgulandığı çağımızda, ya-

³ Çalışma kapsamında “simge mimari” olarak nitelenecek bu kentsel öge, Lynch tarafından “işaret öğeleri” olarak adlandırılmıştır. Lynch, işaret öğeleri için “ölçekleri çeşitlilik gösterebilen basit fiziksel unsurlardır. Bağlam içerisinde kolayca hatırlanan, biricik ve tek öge oluşlarıyla dikkat çekerler. Pek çok noktadan görülebilirler veya hizaları ya da yükseklikleri gibi özellikleri bakımından etraflarından ayrılırlar.” demektedir (2013: 87-88).

şanlıabilir, özgün, karakterli kentler için geçmiş ve gelecek arasındaki bağı korunması ve iktidarların kentlere ortak uzlaşısı ile alınmış kararlar çerçevesinde dokunması şarttır: Kendilerini kendi tahayyül ettikleri bir geçmişe tarihleme ve ekleme girişimi olarak değil!

Bu çerçevede çalışma kapsamında şu sorulara yanıt aranacaktır: Kent Kimliği Nedir?, Kent Kimliğinin İnşasında Mekânsal Düzenlemelerin ve Ideolojinin Rolü Nedir?, Cumhuriyetin Başkenti Ankara'nın Kimlik İnşasındaki Temel Unsurlar Nelerdir?, Bir Simge Mimari Örneği Olarak Ankara Kapılarının Anlamı Nedir?

Kent Kimliği

Günümüz kentlerinin hızına yetişmenin mümkün olmadığı oranda yüksek bir debiyle dönüştüğü düşünüldüğünde, belki de tartışılması gereken en önemli, ancak kaderine terk edilmiş mevzu *kent kimliği*dir.

Tıpkı bireylerin, grupların ya da toplumların olduğu gibi, kentlerin de birer kimliği vardır -en azından olmalıdır. Zira Demir'in altını çizdiği gibi kimliği olan bir kentin pek çok kazanımı mevcuttur. Kent kimliği:

- Kentin diğer kentler arasından sıyrılıp, tanınır hale gelmesini sağlar,
- Büyüme modellerinin kimliğe uygun biçimde gelişmesini mümkün kılar,
- Kentin var olan kimliğine zarar verecek kullanımları en baştan reddeder,

- Toplumsal duyarlılığı artırır,
- Yapılması düşünülen yatırımlarda nitelik ve uygunluk aranmasını teşvik eder,
- Kentsel kaynakların kullanımının kimliğe paralel olarak gerçekleşmesini sağlar (2006: 117).

Bir kent için önem taşıyan tüm bu maddelerin hayata geçirilmesinde kent kimliği nirengi noktasıdır ve üzerinde dikkatle durulmalıdır. Ancak öncesinde, kısaca kimlik tanımlarına bakmak yerinde olacaktır.

Kimlik, Latince *identities* kökünden gelen ve anlamca aynılık/özdeşlik kavramına denk düşen bir kelimedir (Yurdigül, 2008: 13). Kimlik, bazı insanlarla nelerimizin ortak olduğuna ve bizi başkalarından nelerin farklılaştırdığına dair bir *aitlik* meselesidir. En yalın anlamıyla, bir kişisel konum duygusunun temelidir ancak aynı zamanda, toplumsal ilişkilerde diğerleriyle olan karmaşık bağlara da ilişkindir (Weeks, 1998: 85). Bu açıdan kimlik, birbiriyle çatışan iki kavramın, aynılık ve farklılığın kombinasyonuna dayanmaktadır. Kimlik, bize benzeyenlerle ortak yanlarımıza vurgu yapmasının yanı sıra, eşsizliğe ve buna bağlı olarak da farklılığa çektiği dikkatle önem kazanmaktadır (Anık, 2012: 21).

Dolayısıyla kimlikler yansız değildir. Kimlik arayışlarının arkasında farklı ve çoğunlukla çatışan değerler vardır. Kim olduğumuzu söylemek, aynı zamanda ne olduğumuzu, neye inandığımızı ve ne istediğimizi de anlatmaktır. Ve bunlar, yalnızca farklı toplumsal gruplar

arasında değil, kendi içinde de çeşitli ilişki halindedir (Weeks, 1998: 86). Zira kimlik, anlamlar dünyasının bir ifadesidir. Kişi, grup, topluluk veya ulusun kendisini tanımlarken kullandığı sözcükler, ilişkiler, ilişkiler ağı içerisindeki pozisyonlar vb. bütünüyle onların kimlikleriyle bağlantılıdır. Bu açıdan kimlik, büyük oranda bir inşadır (Anık, 2012: 22). Bu inşa içindeki kimlik algımız ise zamansal ve mekânsal farklılıkların yanı sıra, muhatap kesime bağlı olarak da değişmektedir (Anık, 2012: 9).

Bu çerçevede düşünüldüğünde, kimlik asla durağan bir konumlanma değildir; geçmişinden ve geleceğinden izler taşır. Kimlik, farklılıklar oyununda ve yaşam anlatılarımızda kesin olmayan, çoğu zaman geçicilik üzerinde şekil alan bir noktadır (Rutherford, 1998: 25). Bu anlamda kent kimliğinde de kimi değişimlerin olması kaçınılmaz ve doğaldır, zira kimlik bahsedildiği gibi esnek ve devingen bir yapıdır. Dolayısıyla sorun, kentsel dönüşümlerin bizatihi varlığı değil; uygulanma tarzıdır; ki zaten kimlik sorunlarının çoğu da fotoğrafik imge üretim süreçlerinde ortaya çıkmakta ve yeniden oluşturulmaktadır. Kimliklerin toplumsal ve psikolojik yapılanmaları, her tür özcü ya da durağan belirleyici etkene karşı çıkan devinimi yüksek bir süreçtir. Kimlikler sabit değildir, karmaşık ve değişkendir, sürekli yeniden konumlanır (Parmar, 1998: 121). Bu noktaların farkında olarak kent kimliğinin de sürekli yeniden inşa edilen bir yapı olduğu akılda tu-

tulmalı ve tanımlar bu açıdan ele alınmalıdır.

Kent kimliği, Türkiye'nin mimari gündeminin yanı sıra sosyo-ekonomik gündemine de son zamanlarda dâhil olmuş bir konudur ve özellikle 90'ların ikinci yarısından bu yana üzerinde gittikçe daha fazla durulmaktadır. Bu bağlamda kent kimliği; bir kenti diğerlerinden ayıran, ona aidiyet bağıyla bağlı olduğu bir geçmişin ve bu geçmişe paralel gelişen bir geleceğin izlerini yükleyen ve insanlar için uzlaşmış anlam haritaları oluşturan bir yapı olarak tanımlanabilir. Kent kimliği, bir kenti özel ve biricik kılan ve bir bütünlük içinde var olan her şeydir.

Kentsel kimlik sorgulandığında başlıca beklenti, kentin bir yer olarak kendine özgü karakter ve farklılıkları yansıtması, başka bir deyişle, özel olmasıdır (Oktay, 2009: 35). Dolayısıyla kentler ve mimari öğeler açısından bakıldığında kentsel kimlik, görsel boyutuyla ön plana çıkan; ancak sadece buna dayanmayarak doğal, coğrafi, kültürel ürünler ile sosyal yaşam normlarını da kapsayan çok geniş bir tanımlı içermektedir (Ulu ve Karakoç, 2004: 59).

John Locke'un, kimliği hatırlama, idrak etme ve şuurluluk hali olarak tanımladığı (Anık, 2012: 21) düşünülürse, kentsel kimlik de bir kente dair her tür cemaatin, imgenin, sembolün, yaşantının, hikâyenin ve benzer unsurun temsil ettiği hatırlama, idrak ve şuurluluk halidir. Sözgelimi kentsel kimliğin bir yansıması olan *Ankaralı* sözcüğü,

Ankara'dan olmak veya Ankara'ya ait olmak anlamlarını taşır. Onun bir parçası olmak, onu temsil etmek, kenti iyi tanımak, orada yaşamış veya hâlihazırda yaşıyor olmak ve diğer Ankaralılarla birlikte, kelimelerle ifade edilmesi güç bir şeyin, hayali bir cemaatin parçası olmak demektir (Mills, 2014: 28). Dolayısıyla kentsel kimlik salt fiziki nesnelere ve organizasyonlara bağlı olmanın dışında, çok daha geniş bir bütüne işaret etmektedir. Zira kent, fiziksel gerçekliğin yanı sıra toplumsal ve kültürel bir öze sahiptir ve kenti var eden de aslında bu toplamdır. Bu bağlamda kent, bir yapılar yığımindan ziyade birbirleriyle ilişki ve etkileşim içinde olan bir işlevler kompleksidir; tek başına bir güç yoğunlaşması değil, aynı zamanda bir kültür kutuplaşmasıdır. Bu nedenle kentten söz etmek doğrudan bir kültür kalıbından, kültürel hayattan söz etmek de demektir (Alver, 2010: 36).

Kent, onu kırdan ayıran, kentsel tutum ve davranışlar olarak nitelenen bir ağa sahiptir ve bu ağın yarattığı özgün bir kültür/kent kültürü vardır. Bu kültür ise büyük oranda görsellikler yoluyla inşa edilir ve aktarılır. Kent kültürünün, yalnızca görsel öğelere indirgenemeyeceği ancak görsel olanın daima ağır bastığı akılda tutulmalıdır. Bu açıdan, kültürün taşıyıcısı kent simgeleri, toplumsallaşma sürecinde önemli bir aktördür. Bu simgelerin üzerinde düşünülmeden uzlaşılan varlığı, az çok istikrarlı bir gündelik ilişki ağı içinde, öğrenilen toplumsal norm ve rollerin devamını sağla-

maktadır (Mai, 2010: 107). Ancak toplumların gelenekselden moderne olan evriminde, yaşanan değişimlerin etkisiyle, eski ve yeni değerler ekseninde çeşitli kimlik krizleri ortaya çıkmakta ve kimliğe dair konular daha çok tartışılır hale gelmektedir (Anık, 2012: 18). Kimlik ancak bunalımda olduğu zaman, sabit, tutarlı ve dengeli olduğu varsayılan bir şeyin yerini kuşku ve belirsizlik süreci aldığı zaman, *sorun* olarak incelenmektedir (Mercer, 1998: 49). Böyle bir aşamada ise kentsel kimlik açısından ön plana çıkan şey, işte bu kent simgeleri ya da başka bir deyişle simge mimari öğeleri/örnekleri olmaktadır. Bu öğeler bir Roma Hamamı kalıntısından modern bir gökdelene, bir yerleşim bölgesinden peyzaj tasarımına dek çok geniş bir aralıkta yer alabilir. Söz gelimi Cumhuriyet Ankarası için Yenışehir bölgesi, tam bir simge mimari örneğidir ve yeni ulusun modern yüzünü temsil eder. Görüldüğü gibi, simge mimari örnekleri değer, beklenti ve ideoloji yüklü öğelerdir; bu nedenle kentsel kimliğin inşası açısından dikkatle incelenmeleri önemlidir. Bu öğelerin kentsel kimliği nasıl kurduğu ve hâkim ideolojiye nasıl eklemlendiği soruları ise bir sonraki başlığın konusudur.

Kent Kimliğinin İnşasında Mekânsal Düzenlemelerin Rolü ve İdeoloji

Kent kimliği, büyük oranda göstergeler ve semboller üzerinden inşa edilen bir yapıdır. Bunların vücut

bulduğu yere mekândır. Mekân, bireyin ve toplumun pratik yansımalarından biridir. Birey ve toplum, belli bir mekânda varlık kazanmakta, oluşmakta ve dönüşmektedir. Mekân, bu açıdan kimlik unsuru olmasının yanı sıra, başlı başına bir değer ve referans alanıdır (Alver, 2010: 11). Bu yönüyle, toplumsal ilişkileri yalnızca pasif bir şekilde yansıtmakla kalmayıp aynı zamanda etkilemektedir. Etki iki yönlü olabilir: Ya var olan ilişkiler güçlendirilir, ya da tam tersine zayıflatarak ortadan kaldırılabilir. Mekân, bu açıdan diyalektiktir (Öztürk, 2012: 26-27). Ve mekân, verili bir durum olan yerin yeniden yorumlanmasının ve biçimlendirilmesinin işaretidir; dolayısıyla hareketin de kesişim noktasıdır. Bütünüyle toplumsal, insani ve kültürel bir kategoridir (Alver, 2010: 18).

Bu kategori içinde, insan etkinliğinin doğaya bıraktığı izler olarak tanımlanan peyzajı ise toplumun *farkında olmadığı* otobiyografisi diye nitelenmek mümkündür. Peyzaj, geçmişin birleşik ve katmanlı kalıntısı veya varolan maddi gerçeklik olarak da kavranabilmektedir (Mills, 2014: 49). Peyzajlar, tarihsel anlatıların tarihsel izlerini ve/veya kasıtlı temsillerini aydınlatmanın da ötesinde, görsel/maddi biçimler olmalarından ötürü özel bir güce sahiptir. Maddilikleri tarihin katıksız ve tarafsız izi gibi görünmelerini sağlar; ama yine de bakıldığında tutarlı bir mantığa sahip, birleşik bir bütün algılanır. Dolayısıyla peyzajlar, maddiliklerini de aşan birer görme biçimidir (Mills, 2014: 51). Bu

görme biçimi, içinde estetik ve işlevsel amaçlar kadar kültürel kaygıları ve ideolojileri de barındırır. Hiçbir peyzaj, öylece yapılmış bir edimin sonucu değildir, -açık ya da örtülü- mutlaka bir amaca yöneliktir. Bu amaç etrafında şekillenen görsel kültürün rolü ise toplumsal düzeni sürekli olarak yeniden üretmektir. Dolayısıyla peyzajı maddi bir söylem gibi düşünmek, dönüşümünde saklı olan güç ilişkilerine ışık tutar; bu nedenle, maddi peyzajı şekillendirmeye çalışarak birbirine tezat yer ve kimlik iddialarında bulunan muhtelif aktörlerin farklı niyetleri onların güdümündeki peyzaj düzenlemeleri üzerinden rahatlıkla okunabilir (Mills, 2014: 50). Zira geçmişin imgeleri bir araya geldiğinde, o sırada var olan toplumsal düzeni meşru gösterebilecek bir güç yaratmaktadır (Conner-ton, 1999: 10). Bunda geçmişin anımsama edimiyle sürekli yeniden kurulan bir yapı olmasının payı fazlaca etkilidir. Geçmiş, ancak kendisiyle ilişki içinde olduğunda var olabilir. Bunun için de iki koşulun yerine gelmesi zorunludur: a) geçmiş tamamen kaybolmamalı, geride bazı deliller kalmış olmalıdır ve b) bu deliller *bugüne* göre karakteristik bir *farklılık* taşımalıdır (Assmann, 2001: 36). Böylece çağrılan geçmiş, ideolojik bir çerçevede ve bugünün bakışına koşut şekilde ayağa kaldırılmaktadır.

Bu noktada, hatırlamanın saf gerçekliği diye bir şeyden söz edilemeyeceği ise aşikârdır. Tarih sürekli olarak yeniden kurulur. Hiçbir belleğin geçmişi olduğu gibi ko-

rumasının mümkün olmadığı; geçmişten geriye kalanın yalnızca topluluğun her dönemde kendi bağlamına özgü olarak yeniden kurabildiği bir biçim olduğu vurgulanmalıdır (Assmann, 2001: 44). Konu bu çerçevede ele alındığında, peyzajlarda barınan ideolojileri, onları bir metin gibi okuyarak ve simgelerde saklı anlamları inceleyerek açığa çıkartmanın olanakları doğacaktır. Bu eleştirel bakış açısı, peyzajları *ideolojilerin somut bir biçime dönüşümü* olarak kavramakta ve maddi peyzajların toplumsal ilişkileri yeniden üreten süreçlerle ilişkilendirilmesini olanaklı kılmaktadır (Mills, 2014: 50).

Buraya kadar kent kimliği denildiğinde üzerinde önemle durulan üç kavram olduğu dikkat çekmiştir; bunlar *peyzaj*, peyzajın bir ögesi olarak *simge mimari* ve peyzajla simge mimarinin ideoloji ile kesişiminden doğan bir kavram olarak kentsel yaşam *ritüelleri*dir. Bu kavramlar dikkate alındığında akıllara neden kent kimliği açısından peyzajın değil de simge mimari öğelerinin ön plana çıkarıldığı sorusu gelebilir. Çalışmanın temel iddiaları ve sınırlılıkları dâhilinde, kent kimliği açısından peyzaj yerine onun bir ögesi olan simge mimarinin tartışılma nedeni, peyzajların çoğu zaman özel bir dikkat göstermeden ve gerekli bilgisel donanıma sahip olmadan algılanamayacak düzeyde geniş alanlarla ilgili olmasıdır. Eşdeyişle peyzajın kent paydaşları açısından algılanıp kavranmasında bir ölçek sorunu söz konusudur. Diğer taraftan peyzajın bir ögesi olan sim-

ge mimari, peyzaja kıyasla özel bir donanım gerektirmeyen yalınlığı ve ölçeksel sınırlılığıyla çok daha kolay algılanabilir niteliktedir⁴.

Bu bağlamda, bir sonraki bölümde, Ankara peyzajlarındaki simge mimari öğelerine göz atılacak ve mimarinin ideolojik olarak ele alınması aracılığıyla nasıl bir görsel kültür/toplumsal bellek ve değerler sistemi yaratıldığı sorgulanmıştır. Zira kentler, kendine özgü hayat tarzları, mekânlar ve ritüeller paralelinde bir kimlik edinmekte ve bu kimliğe ait bir dil oluşturmaktadır (Alver, 2010: 41). Bunuysa sıklıkla, mekânsal düzenlemeleri ya da başka bir deyişle peyzajları ve simge mimariyi ideolojik amaçlarla kurarak/dönüştürerek yapmaktadır. Kenti sistematik ve bütüncül şekilde planlamak da, olanı yapı bozumuna uğratmak, bağlamından ve anlamından kopartarak yeni anlamlarla donatmak da bu dilin inşasının

⁴ Peyzajı, ilk kez karşılaşılan bir bireyin bedensel özelliklerinin genel görünümü olarak düşünenecek olursak; simge mimariyi bu görünüm içerisinde en çok akılda kalan ve dikkat çeken spesifik öge olarak tanımlamak ve neden çalışma açısından ön plana çıktığını netleştirmek daha kolay olacaktır. Burada altı çizilmesi gereken nokta, bedensel görünüm içinde belli bir öğenin ancak bütüne kıyasla anlam kazanması misali; kentsel görünüm içinde de simge mimarinin ancak peyzajla ilişkisi bağlamında anlamlı oluşudur. Bu nedenle çalışma kapsamında, yalnızca simge mimari değil onu çevreleyen peyzaj da ideolojinin/anlamın yaratılması açısından önemli bulunmuş ve üzerinde durma gereği duyulmuştur; zira bu iki kavramı birbirinden bağımsız düşünmek mümkün değilken kapsayıcılığı nedeniyle peyzaj için söylenebilecek hemen her şeyi simge mimari öğeleri için de söylemek mümkündür.

da bir yoldur. Ve unutulmamalıdır ki, söz konusu bu dil vasıtasıyla temsil edilen kentsel kimlikte her ne kadar görsel öğelerin ağırlığı hissedilse de; kent kimliği yalnızca bu öğelere indirgenemeyecek denli girift bir konudur. Ankara, bu bakımdan kayda değer iki dönemden geçmiştir. İlki cumhuriyetin başkenti olarak Ankara'nın yaratılma süreci, ikincisi ise bunun silinme/unutturulma dönemi olan bugünün faaliyetleridir.

Bizler, peyzajlarda barınan anlamları sorgusuz sualsiz kabul etmeye eğilimliyizdir; oysa peyzajlar, dillendirdikleri tarihsel anlatıların *gerçek gibi* görünmesini mümkün kılmak için yapay bir şekilde yaratılmış sahicilik duygusuna yaslanabilmektedir. Kökenleri nadiren sorgulandığı için peyzajlar, doğallaştırılırlar: Baktığımızda *temsil ettikleri şeyi görür* ancak ne bu temsili ne de toplumsal normları kalıcı kılmak için yerine getirilen kültürel işlevi sorgularız (Mills, 2014: 51). Oysa felsefeci Paul Feyerabend'in ifadesiyle, "değerlerden bahsetmek, bireyin sürmek istediği ya da sürmek istediğini düşündüğü yaşam tarzını tanımlanmasının dolaylı yoludur" (akt., Weeks, 1998: 88). Bu anlamda her peyzaj da toplumsal hafızada bir değer simgesidir; dolayısıyla bugün yapılanlar birileri için zaferken, diğerleri için yenilgidir. Tıpkı yakın geçmişte olduğu gibi.

Aslında bu algının temeli, tarihsel olayların kelimeler kadar nesnelere de saklı olan izleridir. İnsan eliyle oluşturulmuş nesnelere bütü-

nü olan maddi kültür; bu nesnelere yaratma esini, bilgiler öbeği ve kültürü oluşturan inanış, norm ve değerlerden kaynaklanır. Bu yüzden de nesnelere insan hayatındaki olayların, duyguların ve düşüncelerin temsilcisi gibi algılanır (Kyvig ve Marty, 2011: 96). Bu, temsil kabiliyetinden ötürü de önemlidir. Bugün, Ankara'nın kentsel kimliği cumhuriyet ideolojisi açısından düşünüldüğünde ciddi bir tehditle yüzleşmekte; oysa Muhafazakâr-İslami ideoloji açısından düşünüldüğünde, asıl şimdi kendi özüne kavuşmaktadır. Kent, hatırlamanın, unutuşun ve tahayyül etmenin gerçekleştiği alan ve bunu sağlayan araçtır (Mills, 2014: 52). Bu anlamda Ankara, için için kemirilen bir meyve gibi şekil değiştirmekte, "yeni" bir şeye dönüşmektedir. Pe-ki, nedir o yeni olan?

Burada, yeni olan *icat edilmiş gelenektir*. İcat edilmiş gelenek, açık ya da örtük şekilde kabul görmüş kurallarla yönlendirilen, bir ritüel ya da sembolik özellik sergileyen, geçmişle doğal bir sürekliliği ima edecek şekilde tekrarlara dayanarak belli değerleri ve davranış kurallarını aşılama çabası bir pratikler kümesidir (Hobsbawm ve Ranger, 2006: 2). İnsanların kendilerinin ulusal veya kültürel kimlik de dâhil olmak üzere belirli bir kimliği paylaştıklarını tahayyül etme süreçlerindeki en önemli unsurlardan biri, geçmişe dair ortak bir hafızanın yeniden üretimidir (Mills, 2014: 46). Bu açıdan icat edilmiş gelenek kavramı çok önemlidir, zira ortak bir hafızayı alev-

lendirir ve bunu yaparken ona öyle bir ebedilik atfeder ki, kimse başı sonu üzerinde düşünme gereği hissetmez.

Kentsel peyzajda tarihin -gerçek ve hayali- katmanlarına odaklanarak, bir kentin dönüştürülmesi aracılığıyla bir ulus tahayyül etme süreci (Mills, 2014: 39), aslında bizlerin çok da yabancı olmadığı bir durumdur. 1920'lerde ve 30'larda, neredeyse aynı yöntemle ancak bütünüyle tezat bir ideolojiyle *Modern Türkiye*, Ankara örnekleminde inşa edilmiştir. Ancak burada vurgulamak gerekir ki aynı yöntemden kasıt, bu insanın simge mimari vasıtasıyla ideolojik bir ülkü ekseninde yapılmasıdır; yoksa Cumhuriyet Dönemi, gelenekten kopuşla tanımlanırken bugünkü süreç geleneğin yeniden keşfi ile eşittir. Ve gelenekler icat etmek, -bunu tekrar etmeyi dayatarak yapsa dahi- geçmiş referansla belirginlik kazanan bir formelleştirme ve rutinleştirme sürecidir (Hobsbawm ve Ranger, 2006: 5). Dolayısıyla bugün yapılan, yakın geçmiş silmek ve uzak geçmiş referansla *yeni* bir ulus tahayyül etmektir⁵.

Toplumun mekânda görüldüğü, kimliğini mekâna yansıttığı dikkate alındığında; toplumsal kimliklerin, mekânlara kazınarak bir gelenek ve bilinç oluşturduğu ve bu pratiğin anlamı daha net açığa çıkmaktadır. Bu ilişki çerçevesinde, toplumsal yapıdaki değişimleri de, bu yapının bir göstergesi olan mekândan okumak mümkün hale gelmektedir (Alver, 2010: 19).

Harvey, toplumu değiştirmek isteyen herhangi bir projenin, mekânsal ve zamansal anlayış ve pratiklerin geçirdiği dönüşümün kar-

---

sıyla 1923 totaliterliği, dönemin şartları ve muasır medeniyetler seviyesine çıkma ülküsü içinde kısmen makul görülebilir. Ne var ki Gökçek uygulamaları için aynı şeyi söylemek mümkün değildir; zira cumhuriyetin modernite projesi sonucu gelinen noktada modernitenin içsel bir değeri olarak ön plana çıkan demokrasi söylemi (Tekeli, 2014: 75) sayesinde bugün iktidarı elinde bulunduranların kamuoyunu gözardı etme ve katılımcı demokrasinin gerektirdiği ortak uzlaşma çerçevesi dışında eyleme lüksü yoktur. Kentler elbette zaman içinde dönüşüp yeni bir kimlik edinebilir, ancak bunun yolu artık tarihsel ve kültürel arka plandan kopuk, indirgemeci ve diktacı bir tavır değildir. Bu tavır, katılımcı demokrasiye dayanması gereken modern kent yönetim anlayışı açısından sorunludur. Ayrıca vurgulanmalıdır ki, Tankut'un da kitabında (1993) altını çizdiği gibi, erken cumhuriyet politikaları arzu edilen sonuca bütünüyle ulaşma açısından tökezlese de; her şeye rağmen somut, sistemli ve kent vizyonu ile misyonu açısından maddi temelleri olan bir programa dayanmaktadır (ki buna rağmen dönemin ideolojisini her şeyin üstünde tutup, maddi gerçeklikleri ve toplumsal gereklilikleri göz ardı ettiğinden başarıya ulaşması mümkün olmamıştır). Oysa bugünün dayatmacı uygulamalarında savrukluk söz konusudur ve gerçekle temellendirilemez bir "hayali geçmiş" ya da "icat edilen gelenek" kurma çabası bakımından ayakları yere basmayan, kamu yararı tartışmalı bir projedir.

⁵ Bu tahayyül, bütünüyle siyasi bir konulanmanın sonucu olması kadar simge mimari üzerinden uygulamaya konması nedeniyle de erken cumhuriyet politikalarına denktir. Ve her iki politikada da totalitarizm ortak eğilimdir. Ancak Tekeli'nin de altını çizdiği üzere -cumhuriyetin ilan edildiği tarihin hemen öncesindeki mevcut- geleneksel toplumun meşru siyasal iktidarı dayanağını halktan almadığından değişen durumlara uyum sağlamak amacıyla modernite projesi doğrultusunda yapılan reformların da demokratik olup olmama açısından sorgulanması tutarlı değildir (2014: 75-76). Dolayı-

maşık ağını kavramadan başarıya ulaşamayacağını dile getirmektedir (akt. Alver, 2010: 28). Bu bağlamda Türkiye'nin son on yılına baktığımızda, yaratılmak istenen dönüşümün bir kavrayış meselesinden ziyade farkına varma ve taklit etme meselesi olduğu iddia edilebilir. Zira Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan politika başka bir pencereden hayata geçirilmektedir ancak, gözden kaçırılan bir şey vardır: O da, zamanın ruhudur. Simge mimari aracılığıyla ayağa kaldırılmaya çalışılan geçmiş, çağın gereklerine, düşünce yapısına ve yaşam tarzına neredeyse bütünüyle tezat ve bu açıdan da sorunlu bir geçmiştir. Bir nostalji özlemiyle diriltilmekte ve bugüne adapte edilmeye çalışılmakta; bu yapılırken de sürekli yüceltilen katılımcı demokrasinin gerekleri hiçe sayılmaktadır.

Bu noktada geçmişin, içinde bulunulan zamanın bağlamından ve anlam ihtiyacından doğan sosyal bir yapı olduğu anımsanırsa, doğal olarak bulunmayan, bir kültürel varlık olduğu da anlaşılacaktır (Assmann, 2001: 51). Dolayısıyla iktidar, modern kültür karşısında konumlandığı kendi muhafazakâr ve geleneksel ideolojisini, bir kültür alternatifi olarak ön plana çıkarma ve yegâne geçer akçe konumuna getirme uğraşı içindedir. Bu açıdan, iktidar ve hatırlama arasında bir ittifak vardır. İktidar, belleğe müdahalesiyle, kendisine geriye yönelik meşruluk ve ileriye yönelik ebedilik kazandırır (Assmann, 2001: 73). Bu işleyişte, peyzajların görsel

yanı, temsillerin nesnel görünmesini sağlar ve böylelikle, peyzajların üretimine zemin teşkil eden politik ve toplumsal açıdan koşullanmış tüm süreçler bulanıklaşır. Bunun bir sonucu olarak, peyzajlarda barınan hafızanın anlatıları karşı çıkılmaz bir güce/yetkiye sahip olmaya başlar; dolayısıyla da tarihin alternatif anlatılarını bastırarak bunların görünürlüğünü engeller (Mills, 2014: 51).

Bu engelleyişte, bellek ve hatırlamanın öznesi ise her zaman anıları kurgulayan bir *çerçeve*ye bağlı tekil bireylerdir. Haliyle bir insan ve bir toplum, geçmişi sadece bağlantı kurduğu ilişki çerçevesinde yeniden inşa ediyorsa, bu ilişki çerçevesinin dışında kalan diğer her şeyi de kaçınılmaz olarak unuttacaktır (Assmann, 2001: 40). Dolayısıyla kimlik, bir bellek ve hatırlama sorunudur. Gerek bireyler gerekse topluluklar kendi kimliklerini ancak bir bellek sayesinde oluşturabilir (Assmann, 2001: 91). Bu çalışma da, toplumsal belleğin görsel öğelerle sıkı ilişkide olduğu iddiasıyla, belleğin ve bellek dolayısıyla kentsel kimliğin oluşumunda simge mimari öğeleri üzerine eğilmektedir.

Cumhuriyetin Ütopyası Ankara: Kent Kimliğinin İnşasında Temel Unsurlar⁶

Her türlü başlangıcın içinde bir anımsama ögesi yatar. Toplumsal bir grubun tümüyle yeni bir yol tutturmak üzere eşgüdümlü bir çaba gösterdiği durumlarda, bu özellikle geçerlidir (Connerton, 1999: 14). Bu bağlamda yeni bir ülkenin, Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olan Ankara, geçmişin *olumsuz* olarak kodlanan geleneksel değerlerini anımsama ve bunların karşısına geleceğin/Batı'nın/modernin *olumlu* değerlerini yerleştirerek yeni bir ulus yaratma tahayyülünün cisimleşmiş halidir. Ve bugün yine benzer bir anımsamayla, konumlar ters yüz edilmekte ve yaratılmaya çalışılan bu yapıdan köklü bir kopuş gerçekleşmektedir. Bu dönüşüme geçmeden önce, -dönemin ideolojisinin sureti sayılan- simge mimari öğelerine müdahalelerle neyin değiştirilmeye, silinmeye ve oluşturulmaya çalışıldığını ortaya koyabilmek için kısaca Ankara'nın kentsel kimliğinde ön plana çıkan temel unsurlara değinmek gereklidir.

⁶ Çalışma kapsamında kent ve kimlik kavramları, modernizm bağlamında ele alındığından; Ankara'nın kentsel kimlik inşası da Türkiye'nin modernist kent planlama tarihinin sınırları dahilinde incelenmektedir. Bu nedenle bir yerleşim olarak Ankara'nın Cumhuriyet öncesinde de kendine has nitelikleri ve önemi olduğu kabul edilmekle birlikte, gerek modern anlamda bir kent vasfına sahip olmayışı gerekse de bu niteliklerin ve önemin modern kimlik tanımları çerçevesinde tartışılmayacağı düşünülerek, 1923 öncesi konu dışı bırakılmıştır.

Üst üste yaşanan savaşların ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti, kentleşmenin İstanbul ve İzmir'le sınırlı kaldığı bir yapıyı devraldığından (Bayraktar, 2006: 109); Ankara mevcutlara eklenen üçüncü kent ve yeni ideolojiyle tasarımılanan ilk kent oluşuyla Cumhuriyet tarihinde önemli bir yere sahiptir.

Türkiye'deki kentlerin kimliğini oluşturan tarihsel arka plana bakıldığında, Anadolu toprakları üzerinde yaklaşık beş bin yılı bulan bir geçmişe ve bu geçmişten gelen farklı ve zengin kültürlerin karşılıklı etkileşimlerine rastlamak işten değildir. Bu geçmiş, hükümlanlığı altıyüz yılı aşan Osmanlı İmparatorluğu ile daha da çeşitlenmiştir (Ulu ve Karakoç, 2004: 60). Ne var ki, kuruluş aşamasında, kendinden önceki devlet olan Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaa anlayışından vatandaşlık anlayışına geçen ve devleti milli bir kimlik üzerinde şekillendiren genç Cumhuriyet, Osmanlı'nın bir uzantısı olarak hayat bulmayı reddetmiş ve özgün, yeni, farklı bir devlet idealiyle yola koyulmuştur. Hal böyle olunca, Türkiye Cumhuriyeti 1923'te resmen kurulduğunda, yeni ulusun kimliğini Anadolu'nun tam kalbinde inşa etmek ve Osmanlı şehir simgelerinden kaçınmak için başkent, Ankara olarak belirlenmiştir (Mills, 2014: 38).

Ankara, başkent ilan edildiğinde, üzerinden sadece yedi yıl geçen büyük yangının külü hâlâ eteklerinde olan, yirmi bin nüfuslu, tozlu ve çorak bir kasabadır. Bir anekdotta göre Kemal Atatürk, Ankara'ya

neden başkent seçtiğini şöyle anlatmaktadır:

Ben Ankara'yı hükümet merkezi yapmakla bir hedef göttüm. Türk'ün imkânsız imkân hâline getiren gücünü dünyaya bir kere daha göstermek istedim. Bir gün gelecek şu çorak tarlalar, yeşil ağaçların çevirdiği villaların arasından uzanan yeşil sahalara asfaltlarla bezenecek. Hem bunu hepimiz göreceğiz. O kadar yakında olacak! (Erendil, 1988: 158).

Yalnızca bu cümlelerde bile görüldüğü üzere Ankara, omuzlarına büyük bir misyon yüklenmiş bir ütopya kenttir ve cumhuriyetin simgesidir. Belli bir kültürü yansıtan mekânın taşıdığı ilk özelliğın *anlam* olduğu düşünöldüğünde, mekânda hayat bulan ve yaygınlaşan kültürün, mekâmı bir göstergeye dönüştürdüğü görölecektir. Bu yönüyle de mekân, ne tür bir mekân olursa olsun, mutlaka belli bir anlam dünyasını içerecektir (Alver, 2010: 22). Dolayısıyla Ankara da bir anlam çerçevesine sahiptir ve bu çerçeve, simge mimari öğeleriyle inşa edilmiştir.

Bu anlam, kentin adında dâhi kendini ifşa eder, öyle ki Ankara antik kaynaklara göre *gemi çapası* anlamına gelen *Ancyra/Ankyra* sözcüğü ile ilişkilidir (Güven, 2012: 41) ve tıpkı çapanın gemiyi istenilen yere sabitlemesi misali, kurucu elitlerin tahayyülünde de Ankara, cumhuriyet değerlerini kendinde sabitleyip ilelebet yaşatacaktır. Tekeli, üç imparatorluğa başkentlik yapmış İstanbul'un yerine Anka-

ra'nın tercih edilmesini "Anadolu'nun ortasında yozlaştırıcı etkilere uzak gerçekten aydınlanmış bir ulus devlet" arzusu ile açıklamakta ve bunu, yeni ülkenin kuruluşundaki "mekânsal bir strateji" olarak ele almaktadır (2014: 111). Söz konusu stratejinin Ankara'nın tarihiyle yakından ilgisi vardır; zira İstanbul gibi cumhuriyetten önce kentleşmiş ve bu açıdan bir kimlik edinerek belli nitelikleri ön plana çıkılmış bir merkezden, Ankara gibi şekillendirilmeye müsait ve görece nötr bir merkez, yaratılmak istenen ulusun amaçlarıyla daha çok örtüşmektedir.

Bu bağlamda kısaca hatırlamak gerekirse, Ankara'nın tarihinin oldukça eskiye uzandığı görölecektir. Resmi kaynaklar bu tarihi, kent merkezi ve çevresinde bulunan kimi kalıntılara dayanarak Hititler dönemine, eşdeyişle M.Ö. 2000'lere dek götürse ve Hitit kenti olan *Ankawa'yı* bugünkü Ankara olarak imlese de, bu iddia kanıtlanmadığından kentin tarihi çoğu kez M.Ö. sekizinci yüzyılda Frigyalılar ile başlatılmaktadır. Frigyalılardan sonra Persler'in eline geçen kent, o dönemde kral yolu üzerinde kaldığından önemli bir konaklama ve ticaret merkezi haline gelmiş; hatta Anadolu'da Persler'in egemenliğine son veren Büyük İskender, Doğu Seferi'ne giderken burada konaklamıştır. Ankara, M.Ö. 25'te Roma İmparatorluğu'na bağlanan Galatya Eyaleti'nin başkenti ilan edilip metropolis unvanı almış; Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasıyla Doğu Roma sınırları içine dâhil olmuş

ve on birinci yüzyılın ilk yarısında görülen veba salgını, depremler ve kıtlık nedeniyle büyük bir göç vermiştir. 1073 yılında Selçuklularca fethedilmiş, 231 yıl sonra ise görelî özerklikle Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanmıştır. 1841'de vilayet ilan edilen Ankara, 1916 büyük yangınıyla ciddi bir yıkıma uğramış; 1923'te ise Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olmuştur.

Tarihi boyunca yıldızı bir parlayıp bir sönen Ankara'dan başkent ilan edildiği dönemde "keçisi, kedisi ve armudundan başka bir şeyi olmayan, sıtmalı bir Orta Anadolu kasabası" diye söz edilmektedir (Şimşir, 2006: 16). Sovyet Sanatçı Lansere, 1922 yılında Ankara'da geçirdiği bir yazı anlattığı kitabında şehri Roma, Bizans ve kısmen de Selçuklu döneminden kalan kalıntıların kalabalıklığıyla betimlenmekte ve eski şehirde -kale içinde- göze çarpan sadelik ve fakirlikten bahsetmekte, ayrıca Avrupalı anlamda bir toplum hayatının -dernek, kulüp, sinema, tiyatro gibi sosyal faaliyetlerin- olmayışına, şehir yaşamında gözlemlendiği genel *köylü* tipine dikkat çekmektedir (Lansere, 2004: 27-30). Kısacası Ankara, köklü tarihine karşın cumhuriyetin ilan edildiği dönemde kendi halinde bir yerleşim olarak akıllarda kalmıştır.

Tankut, Ankara için üç doruk noktası saptamaktadır. Bunların ilki Roma devrine, ikincisi on yedinci yüzyıl Osmanlısına, üçüncüsü ise Cumhuriyet'in başkenti seçilmesinden bu yana olana sürece denk düşmektedir (1993: 16). Ankara'nın bu özet tarihçesi, cumhuriyetle bir-

likte onun kent kimliğinde öne çıkan unsurlara zemin teşkil etmesi açısından anılmaya değer bulunmuştur. Zira cumhuriyet, yakın tarihi eşdeyişle Osmanlı ve biraz daha öncesindeki Selçuklu dönemini değil; uzak tarihi eşdeyişle Hitit ve Roma dönemlerini odağına almış ve Ankara'yı bu zamanlara ait unsurları ideallerle kesıştırerek yapılandırmıştır. Buradaki amaç, Osmanlı İmparatorluğu'nun geride kaldığını mimari eser ve kent planlarıyla gözler önüne sermektir. İstanbul'un başkent olmaktan çıkması, eski taşra kenti Ankara'nın ülkenin idari merkezi ilan edilmesi ve Batı'daki örnekler doğrultusunda bir metropol yaratılması, Cumhuriyet'in mimari kültürünün kurulmasına -ve ideallerinin cisimleşmesine- yönelik önemli adımlardır (<http://www.goethe.de>, 2014).

30 yılı aşkın süredir Ankara üzerine çalışan Mehmet Tuncer, Ankara'nın binlerce yıllık birikim sonucu oluşmuş bir kent olduğuna vurgu yaparak, bir kentin kimliğini oluşturan öğelerin başında mimari unsurların geldiğinden söz eder. Tuncer, mimari unsurları da *çevresel öğeler* ve *tek yapı öğeleri* olarak iki gruba ayırır ve inceler. Buna göre Ankara'nın çevresel öğeleri arasında sokak dokusu -çıkmaçlar, meydanlar, topografyaya uyum, vb.- Eski Ankara, panoramik bakış noktaları -Çankaya, Kale, Anıtkabir, Atakule vb.-, manzara noktaları -AOÇ-, anıtsal yapılar -han, hamam, cami, kilise vb., Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Hacıbayram Camii, Augustos Tapınağı, Roma Hamamı,

Çukur ve Çengel Hanlar, Atakule, İş Bankası, Ziraat Bankası, Meclis ve Bakanlık binaları vb.- sayılabilir. Tek yapı öğeleri arasında ise kentin kültür mirasını oluşturan, kente kimlik kazandıran mimari öğeler sayılabilir (<http://ankaratarihi.blogspot.com.tr>, 2014). Bunlardan bazıları Anıtkabir, Atakule, Ziraat Bankası binası, İş Bankası Genel Müdürlük binası, Ankara Palas Oteli, Meclis binaları, Tren Garı, Ankara Devlet Tiyatrosu'nun olduğu II. Evkaf Apartmanı, Etnografya Müzesi binası, Devlet Resim ve Heykel Müzesi binası, Atatürk Lisesi, Genelkurmay Başkanlığı binası, Numune Hastanesi binası, Gazi Üniversitesi Rektörlük binası ya da Zafer Anıtı, Güven Anıtı, Veteriner Fakültesi yerleşkesindeki İsmet İnönü heykeldir. Bunların yanı sıra sivil mimari örneklerinden şimdiki Soysal Han'ın yerinde bulunan Soysal Apartmanı, kapanan Bulvar Palas Oteli'nin binası, yıkılan Kızılay binası, Yenişehir'in modern apartmanları, Celal Bayar Köşkü, Falih Rıfki Atay'ın evi, Çankaya Köşkü, Pembe Köşk, Marmara Köşkü, Saraçoğlu Mahallesi'nde yer alan ve ilk toplu konut projesi olarak tasarlanan eski vekil lojmanları, Cebeci Mezarlığı ya da Ulus Hali gibi yapılar da tek yapı öğeleri olarak sıralanabilir. Tüm bu yapılar, erken Cumhuriyet döneminde ve hemen sonrasında inşa edilmiştir ve yeni, modern, batılı bir ulusun simgeleridir.

Başkent ilan edilmesinin peşi sıra, Ankara'ya ilişkin ilk plan denemeleri de başlamıştır. 1924 yılında asker haritacılar tarafından ilk harita

çıkarılmış; ardından 583 sayılı yasanın ekinde sunulan kamulaştırma alanlarına ilişkin bir kroki hazırlanmıştır. Ancak bu iki görsel belge de geleceğe yönelik bir düzenleme içermediğinden, Şehremaneti'nin bir inşaat şirketine ısmarladığı biri eski kente, diğeri de yeni kente dair düzenlemeleri gösteren iki farklı plan, ilk planlama girişimi olarak kabul edilmektedir. Bu planlardan eski kente ilişkin olanı uygulanamaz bulunduğu reddedilmiş; Alman mimar Carl Christoph Lörcher'in yeni kent için hazırladığı ise aciliyet arz eden konut talebi sebebiyle Yenişehir Planı adı altında uygulamaya konmuştur (Tankut, 1993: 54).

Modern ve düzenli bir çehreye kavuşturulması prestij meselesi haline getirilen Ankara için, Lörcher planının kısıtlılığı ve yetersizliği nedeniyle, 1927 yılında yeni bir plan gerekliliği doğmuş ve açılan yarışmada -yine Alman olan- mimar Hermann Jansen birinci seçilerek Ankara'nın silüetinin şekillenmesinde kilit isim olmuştur (Tankut, 1993: 56-57). Ankara, Atatürk'ün isteği doğrultusunda başlatılan modern mimari akımları⁷ ve yabancı

⁷ 1900'lerin başından 30'lara dek Türk mimarisinde hakim paradigma bir tür Osmanlı canlandırmacılığı olan "milli üslup"tur. Ancak devrimlerle beraber bu üslup hızla terk edilmiş ve mimaride "Avrupa Modern Hareketi" geçerli akım haline gelmiştir. Zira bu hareketin biçimsel ve estetik kuralları, Kemalizmin rasyonalist ve pozitivist ideallerinin en uygun ifadesi olarak görülmekte; reformlarla mimari arasında böylece bir bağ kurulmakta; mimari ideolojik bir form olarak, tarihsel çağrışımlardan yoksun türden bir soyutlamanın ve biçimsel yeniliğinin

mimarların çalışmalarıyla simge binalarına kavuşmuştur. Bu binalar, kent kimliğinin yaratılmasında ve korunmasında, Cumhuriyet ideolojisinin sonraki kuşaklara aktarılmasında önemli bir yere sahiptir.

Dönemin ünlü mimarları arasında Mimar Kemalettin Bey'in, Vedat Tek'in, Arif Hikmet Koyunoglu'nun adları geçer. Başlangıçta bu mimarlarca Ankara'da inşa edilen kimi önemli yapılar, ilerleyen yıllarda yeterince modern bulunmadığından ve hâlâ doğunun oryantalist çizgilerini taşıdığından, Cumhuriyetin ideolojileriyle bağdaştırılamaz ve 1930'lar, Almanya ve İsviçre gibi Batılı ülkelerden getirilen mimarların izlerinin görüldüğü yıllar olur (Aydın, 2012: 61).

Eski mimarlık geleneğini geride bırakma arzusu yalnızca dini yapıları, örneğin cami, saray ve medreseleri değil; kubbeleri, minareleri, bezeme dolu cepheleri ve ayrıntılarıyla Osmanlı Dönemi'nin tüm mimari imge dilini de kapsar. Gelişen Ankara'yı ziyaret edenler, kenti işte tam da bu biçimde yorumlar: "Uzakta, kayalık bir tepenin üzerinde yükselen, ortadan ikiye bölünmüş bir kale, ön planda ise köşeli, nesnel bir tarza sahip son derece modern binalar. Ufukta doğmakta olan Ankara bu!" (<http://www.goethe.de>, 2014).

Ankara'nın kentsel kimliğinde en çok dikkat çeken nokta, kente karakteristik niteliğini veren önemli kamu binalarında gözlenen iki

farklı üslubun biraradalığıdır. Merkezdeki küçük bir kesimde yabancı mimarlarca inşa edilmiş Avrupalı binaların modernist ve kübik estetiğinin hemen yanında Türk mimarların eseri olan modernize edilmiş kubbeleri, sivri kemerleri, çini ve mermer bezeli dekorasyonlarıyla başka binalar yer almaktadır (Bozdoğan, 2002: 61). Bu ikinci yapılar, Cumhuriyetin ilk yıllarından 1927'ye dek *Birinci Ulusal Mimari* akımının etkisi altında tasarlanmıştır. Mimar Kemalettin ve Mimar Vedat Beylerin uyguladığı bu akımdan -oryantalist öğeleri kadar- yapım işinin uzaması ve pahalıya mal olması nedeniyle vazgeçilmiş ve işlevselliğin ön planda olduğu kübik yapılara yönelinmiştir. Bu yeni yönelimin örnekleri, özellikle Avusturyalı Mimar Holzmeister'in tasarladığı Bakanlık binalarıyla cisimleşmiştir (Duru, 2012: 186). 1930'lar kırka yakın yabancı mimarın ve şehir planlamacısının Ankara'ya damgasını vurduğu yıllardır (<http://www.goethe.de>, 2014) ve Ankara'nın Cumhuriyet Dönemi'ne ait pek çok önemli simge mimari ögesi bu yıllarda yapılmıştır.

Cumhuriyet Ankarası'nda, Osmanlı şehirlerinin görünümünden çok farklı olan ve tüm alanları kapsayan siyasi bir imar söz konusudur. Osmanlı şehir yapısının karakteristik özelliği; dünyevi olanın öte dünyanın aynası olmadığı, düzenin Allah tarafından yaratıldığına dair İslam ilkesidir. Dolayısıyla kadercilik her tür kentsel iradenin ya da ilerleme düşüncesinin üstündedir. Oysa Ankara, Batı Avrupa örneği

---

aracı olarak kullanılmaktadır (Bozdoğan, 2002: 74-76).

doğrultusunda düzenli bir kent olarak tasavvur edilmiştir (<http://www.goethe.de>, 2014) ki bu yönüyle de bir ilktir. Zira -Osmanlı'da görülen-geleneksel kentle, -Ankara özelinde Cumhuriyet'in yaratmaya çalıştığı-modern kent arasında belirgin bir kavramsal fark vardır; öyle ki birinci kategoride yapısal değişiklik bilinçli bir talep değilken, ikincide değişim ve başkalaşım iradesi sürekli gündemdedir. Kent bağlamında modernite işlevsel, yapısal, fiziksel ve toplumsal bünyeye aktif müdahalenin doğuşu ile tanımlanmaktadır (Tanyeli, 1998: 109). Ayrıca Osmanlı'da imar, -daha çok-mülkün imarı anlamına gelip halkın refahına doğrudan bir referans içermezken (Tekeli, 2014: 138), Cumhuriyet'le birlikte müreffeh bir ulusun ve modern bir toplumsal hayatın anahtarı olmuştur. Bu bağlamda Batı'yı model alan ancak yokluklarla boğuşan Cumhuriyet'in modernliğin tözüne değil de kolayca tanımlanabilen simgeleri ile dışsal biçimleri üzerine yoğunlaşması ve görünümle ilgilenip önce onu dönüştürmeye çalışması, sonuçta ise görsel bir modernlik kültürü oluşturması şaşırtıcı değildir (İnce, 2012: 366-367).

Yirminci yüzyılın yirmili ve otuzlu yıllarında Türkiye'deki siyasi, toplumsal ve kültürel tartışmalara modern, uluslararası örnekleri model alan ama yine de Türklere özgü bir kimlik arayışı hâkimdir. Yeni yönetimin hedefi, ülkenin gelişmiş uluslar arasında lâyük olduğu yere kavuşmasıdır. Bu hedef doğrultusunda yeni mimari yapıdan

beklenen ise ilerlemeci ve dinamik bir etki yaratması, ayrıca işlevsel olmasıdır. Devrimlere benzer şekilde, mimari de toplumun ilerlemesinin ve teknolojik olanaklara kavuşmasının bir simgesi olarak algılanmaktadır. Bu açıdan, dönemin modern mimari örnekleri, yalnızca toplumsal bir proje olarak hafızalara kazanmamış; aynı zamanda bu projenin biçim kazanmasında da en somut öğelerden biri olmuştur (<http://www.goethe.de>, 2014).

90 Yıl Sonra: Yeni Bir Simge Mimari Örneği Olarak Ankara Kapıları

Yukarıda, çalışmanın sınırlılıkları içerisinde bahsedilmeye çalışıldığı üzere, Ankara'nın modern bağlamda kentsel kimliği Cumhuriyet döneminde oluşmuştur. Öncesinde, eşdeyişle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde, Ankara zaman zaman öne çıksa da genel olarak kaderine terk edilmiş bir kasabadır. Osmanlı dönemine ait kaynaklarda Ankara hinterlandının adı *Ankara Çölü* olarak yer almakta; iklim ve coğrafya bakımından kötü bir yer olduğundan bahsedilmektedir (Aydın, 2012: 74). Dolayısıyla, Türk-İslam Devletleri hâkimiyetindeki tarihi Selçuklulara dek uzansa da, Ankara'da o dönemden ve sonrasındaki Osmanlı döneminden kalan *kayda değer* pek bir eser yoktur⁸.

⁸ Elbette Selçuklular da Osmanlılar da Ankara'ya döneminin sanatsal ve mimari üslubunu yansıtan kıymetli eserler bırakmıştır. Bunlar arasında yer alan Alaaddin Camii, Arslanhane Camii, Akköprü, Kesikbaş Tür-

Bu açıdan, Cumhuriyet'in ilanından ve Ankara'nın imarına başlanmasından yaklaşık 90 yıl sonra, kenti tekrar Selçuklu şehri⁹ olarak nitelemek ve bu nitelermeye uygun biçimde -sözde- Selçuklu motifleri taşıyan simge mimari örnekleri üretmek, mânidar ve ideolojik bir edimdir. Ayrıca, genç Cumhuriyet döneminde olduğu gibi, hâkim politik aktörlerin zihniyet yapısını mimari aracılığıyla yansıması bakımından da dikkat çekicidir.

Bu edimin son halkası ise *Ankara Kapıları* adıyla anılan ve Ankara'nın -Samsun, Konya, İstanbul, Esenboğa ve Eskişehir olmak üzere- farklı girişlerine inşa edilen beş adet kapıdır. Söz konusu bu kapılar üzerinde yer alan Selçuklu kümbet külahları, Osmanlı kuleleri ile on dokuzuncu yüzyıl oryantalizmi ve Milli Mimarlık esinli başka öğeler, bir arada son derece arabesk bir üsluptur ve nostaljik bir tavidir. Kapılarda ön plana çıkarılan üslup, Türk-İslam sentezinin Selçuklu-

Osmanlı hayranlığının eklektik bir somutlaması ve bir "altın çağ özlemi"dir (<http://www.arkitera.com>, 2014). Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Melih Gökçek, kapıların bu özelliğini bizzat kendisi vurgulamakta ve bununla da övünmektedir. Oysa gözden kaçan nokta dikkat çekicidir: Ankara'nın, her ne kadar on yedinci yüzyıl Osmanlısı'nda yükselişte olduğu bir dönem bulunsa da, Türk-İslam tarihinde Cumhuriyet'e kadar hiçbir zaman *altın çağ*¹⁰ olmamıştır.

Dolayısıyla, burada tarihin maniple edilmesi ve yeniden biçimlendirilmesi söz konusudur. Zira mekânların üretimi ve tüketimi, toplumsal bir örgütlenmenin yanı sıra bu örgütlenmenin sosyo-ekonomik ve politik ölçütlerini de kapsamaktadır. Bu yönüyle de insanın duygu ve eylem dünyasını etkilemektedir. Dolayısıyla, mekânları değerlerden, dünya görüşlerinden ve hayat tarzlarından bağımsız ele almak mümkün değildir (Alver, 2010: 20).

Funda Şenol Cantek'in deyişiyle bunlar siyasi adımlardır. Cantek bu görüşünü, "Her iktidar kendi üslubunca ve politik duruşunu yansıta-

---

besi, Yörük Dede Kümbeti gibi eserler Selçuklulardan; Hacı Bayram Veli Camii, Cenab-ı Ahmet Paşa Camii, Çengel Han, Sulu Han gibi eserlerse Osmanlılardan kalmaz. Ancak bu eserlerin sayısı Cumhuriyet dönemiyle kıyaslandığında hem oldukça sınırlıdır; hem de İstanbul'a Osmanlı saraylarının ve camiilerinin, Konya'ya Selçuklu hanlarının, türbelerinin ve medreselerinin ya da Edirne'ye Osmanlı camiilerinin damga vurması misali Ankara'yı etkilememişlerdir. Kayda değerlik bu açıdan düşünülmelidir.

⁹ Büyükşehir Belediyesi'nce yayımlanan *Tarih İçinde Ankara* adlı kitaba göre; kentte Selçuklu döneminden kalma 12 esere karşılık Roma döneminden kalma 17, Bizans döneminden kalma 7 eser bulunmaktadır. Ayrıca cumhuriyetin kuruluş dönemine ait 97 eser vardır. Detaylı bilgi için: <http://www.arkitera.com>, 2015.

¹⁰ Burada "altın çağ" ile kast edilen Ankara'nın ekonomik, siyasal, kültürel ve toplumsal önemiyle *her açıdan* ülke için gözde bir yer haline gelmesidir. Zira on yedinci yüzyılda Evliya Çelebi'nin Ankara'yı "bayındır, bereketli ve güzel bir kent" olarak tanımlamasına ya da on sekizinci yüzyılın başında Fransız gezgin Paul Lukas'ın kentten "iyi bir ticaret merkezi" olarak bahsetmesine rağmen (Şimşir, 2006: 28-30); Ankara kısmi özellikleriyle göze çarpmaktadır ve imparatorluk açısından İstanbul misali bir önem arz etmemektedir.

çak şekilde mekânı düzenliyor. Rejiminin dışladıkları, rejiminin mekânsal düzenini dışlamak, değiştirmek istiyor” sözleriyle aktarmaktadır (http://dergi.aljazeera.com.tr, 2014). Söz konusu bu siyasi tavır, iktidarın mekâna yansımış suretidir¹¹. Foucault, iktidarın uygulanmasını birileri için başkalarının mümkün eylem alanını biçimlendirmenin bir yolu olarak tanımlamaktadır (2014: 77). Burada, diğer Gökçek projelerinin yanı sıra, Ankara'nın beş önemli geçiş güzergâhına beş ayrı kapı dikilmesi de işte böyle bir biçimlendirmenin ürünüdür.

Gökçek, gelenekle modern birleştiren bu kapıların kentin tarihini anımsamada önemli bir sembol olduğundan söz etmektedir. Büyükşehir Belediyesi'nin resmi internet sitesinde kapılar için *eser* nitelmesi yapılmakta ve “her biri açıldığı bölgeye ait izler taşıyan bu kapılarla Ankara'ya yeni bir simge kazan-

dırılacak” denmektedir (http://www.ankara.bel.tr, 2014). Oysa geleneksel mimari, hâlâ yaşayan ve kullanılan töresel alışkanlıklara göre üretilip tüketilen bir mimaridir (Özer, 2009: 347).

Kapıların kent için anlamına ve mimari açıdan tercih edilen üsluba bakıldığında akıllara “hangi gelecek?” sorusu gelmektedir. Zira kent kapısı denen şey, tarihi, Antik Yunan'daki şehir devletlerine dek uzanan ancak en son on dokuzuncu yüzyılda ulus devletler kurulmadan önce görülen bir kentsel öğedir.

Kent kapısı, bir yerleşim biriminde kale veya surun bir parçası olacak şekilde kentlere kontrollü giriş çıkış sağlanan ve savunmayı güçlendiren tahkimat türüdür. Tarihsel dönemlerine göre kent kapıları savunma, güvenlik, kamu sağlığı, ticaret, vergilendirme ve töresel faaliyetler için kullanılmıştır. Siyasi dengelerin değişmesiyle birlikte şehirlerin surları ve tahkimatları kaldırılınca, bu kapılar da işlevini yitirmiş ve tarihsel birer anıt olarak bugüne erişmiştir (http://tr.wikipedia.org, 2014). Dolayısıyla Gökçek'in modernlikle özdeşleştiği kent kapısı, kavram ve uygulama olarak bu haliyle modern değil, tersine çağdaş şehirlerde çoktan terk edilmiş bir gelenektir (http://www.arkitera.com, 2014).

Klasik dönemde kentlerin ayrılmaz bir parçası olan ancak bugün geleneksel önemini yitirmiş gözükken kent kapıları, kentin sınır birimidir. Kapılar, ayrıca kapanma eyleminin de temsilcisidir. Kapı, kent ile dışarı arasında keskin sınırlar

¹¹ Kent kimliğinde yaratılmaya çalışılan değişimle siyasal erk, modernist kent planlama yöntemlerinden uzaklaşmakta ve “gelenekten kopuş” siyasetinin açıkça reddine yönelmektedir. Bu siyasi bir tercihtir ve dolayısıyla gücü elinde tutanların -bir anlamda çoğunluğun- böyle bir siyaseti savunma ve uygulama hakkı mevcuttur. Ancak unutmamak gerekir ki demokrasilerde kent paydaşlarının *tamamının* kent üzerinde söz hakkı vardır. Şayet bu siyaset, kamuoyu oylamasına açılmış olsa ve Gökçek lehine sonuçlansaydı bu denli infial yaratmayabilirdi. Oysa uzlaşmadan uzak böyle bir belirlenimci siyaset, kamuda yarattığı huzursuzluk kadar kentin geleceği açısından da tartışmaya açıktır, zira Ankara'nın sürdürülebilir ve yaşanabilir bir kentsel gelecek bağlamında bile çözüm bekleyen onlarca sorunu varken; sınırlı kent kaynakları siyasi rövanşlar uğruna heba edilmektedir.

koymakta ve kenti dışarıdan kati bir biçimde ayırmaktadır. Bu yanıylayla, kimin içeride kimin dışarıda olduğunu belirten güçlü bir sosyopolitik öğedir (Alver, 2010: 45). Kapı, dışı açılan yolun başlangıcı olduğu gibi şehre gelenlerin yolculuğunda da son noktadır. Bu yönüyle önemli bir *geçiş* ve *güvenlik* mekânıdır. Ayrıca tıpkı evlerde olduğu gibi bir mahrem alan ve bu alana özgü kurallar yaratmaktadır. Söz gelimi, Osmanlı'da her bir kapı civarı, iskân politikası gereği ayrı millet veya topluluktan getirilen insanların yerleştirildikleri yerlerdir (<http://www.zaman.com.tr>, 2014).

Kapı kavramının çok yoğun bir anlam evreni vardır. Kapı, tarihte siyasi iktidar ve egemenlik simgesi olmasının yanı sıra, kozmolojik ve dini anlamlara da sahip bir öğedir. Kapı, bir boyuttan diğerine, dindışı alandan kutsal alana, kaostan kozmosa, hissedilen alandan hissedilemeyen alana geçişin bir simgesidir. Kapının, özellikle taç kapı -portal- ve eyvan biçimini alan örnekleri, üçüncü bir boyut kazanarak ara mekânlar yaratmaktadır. Bu mekân kazanımı ise bir yere giriş ve çıkış eylemlerini birer sürece dönüştürerek ilişkili törenlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Kapının dikkate değer bir simgesel gücü vardır (<http://www.arkitera.com>, 2014).

Eski kentlerin giriş kapılarında her zaman egemenlik ve iktidar sembelleri yer almıştır. Bunlar aslan, kartal, kompozit hayvanlar, mitolojik kahramanlar, imparator heykelleri, arma, haç, tura gibi sembeller

veya kitabelerdir. Kente giriş kapısı bu şekilde sadece insanların gelip geçtiği bir açıklık değil, hükmeden otorite ve baskın inanç sistemi hakkında bilgi verilen/alınan yerlerdir (<http://www.arkitera.com>, 2014). Mekânlarla iletişime geçmenin, hayatı mekânlar etrafında örmenin doğrudan kimlik oluşumuna etki ettiği düşünüldüğünde (Alver, 2010: 21), kapının bu sembolik anlamları daha da değerli hale gelmektedir. Ancak tüm önemine karşın kent kapıları geçmişi, ölü bir tarihi imlemektedir.

Bu anlamda, Gökçek'in kapı projesi incelendiğinde, geçmişten, kültürden, gelecekte kısıacası her şeyden kopuk "simge mimari" örnekleriyle karşılaşılmaktadır. Şayet amaç, gerçekten kentin Cumhuriyet öncesi mirasını anımsatmak ve canlandırmak idiyse, pekâlâ eski Ankara -ya da eşdeyişle kale çevresi ve içi- üzerine yoğunlaşılabilirdi. Böylece tarihsel arka planı, bir hikâyesi olan ve doğal olarak turistik bir mekân konumunda bulunan Kale ile bu mekândaki mimari mantık içinde önem arz eden Kale Kapıları,¹² hem dünya kültür mirasına ka-

¹² Ankara Kalesi "İç Kale" ve "Dış Kale" olmak üzere iki parçalıdır. İç kaleden dışarıya iki kapıdan çıkılır. Bu kapılardan biri, Saat Kulesi yanında yer alan Hisar Kapısı, diğeri ise Dış Kapıdır. Detaylı bilgi için: <http://www.ankarakalesi.com>. (2015). <http://www.ankarakulturturizm.gov.tr>. (2015). <http://www.ankararehberi.com>. (2015). Bir de şehir surlarının kapıları vardır ki bunlardan Cenabî Kapısı, Doğanbey Zaviyesi Kapısı, Araba Pazarı Kapısı, Çankırı Kapı, İstanbul Kapısı, İzmir Kapısı ve Namazgah Kapısı isimleri bilinenlerden bazılarıdır (Erdoğan, Günel ve Kılıcı, 2007: 275).

zandırılmış olur; hem de gerek Ankaralıların gerekse Ankara'ya gelmesi arzulan turistiklerin beğeni-sine sunulabilirdi.

Ne var ki, kültürlerarası kutuplaşmanın arttığı, geleneklerde kırılma yaşandığı, yeni bir düzen arayışının ortaya çıktığı zamanlarda yoğun olarak görülen *kanonlaşma* (eşdeyişle yüksek içeriksel bağlayıcılık ve ileri düzeyde resmi belirlenmişlik barındıran gelenek biçimleri) süreci (Assmann, 2001: 105) burada da iş başındadır. Gökçek, tıpkı Cumhuriyet döneminde yapıldığı üzere ancak ters istikamette, mimari öğeler üzerinden yeni bir "gelenek" biçimi yaratmaktadır.

Peter Berger, sekülerleşmeyi toplumu ve kültürü kuran kurumların ve ilişkilerin dini kurum ve sembollerin baskınlığından uzaklaşması olarak tanımlamaktadır (akt. Keyman, 2003: 124). Buna karşın, bilhassa son on yıldır, Gökçek Ankarası giderek muhafazakârlaşmakta ve kent kimliğinde dinsel öğelerin görünürlüğü belirgin şekilde artmaktadır. Bu ideoloji, gerek Cumhuriyet'in modern değerleriyle bağdaşmaması gerekse zaten ona karşı bir tepki olması nedeniyle, geçmişe gözünü dikmekte ve mezarından kaldırmaya çalıştığı geleneklerin hayali biçimleriyle yeni bir Ankara inşa etmektedir.

Bu bağlamda, günümüzün hızla büyüyen metropollerinden olan Ankara gibi bir kente kapılar yapmak, kenti böylece bir sınıra tabi tutmak ve bu sınırı da İslami-oryantalist öğelerle donatmak ne iletişim kültürü açısından, ne mimarlık tarihi

açısından, ne de toplumsal gerçeklik ya da ekonomik beklenti açısından ayakları yere basan bir projedir. Ancak çok sistematik olduğu da takdirle belirtilmelidir. Zira geçmişin hatırlanmadığı, eşdeyişle yaşanmadığı anda tarih öne çıkar. Tarih genelde geleneğin yok olduğu, sosyal belleğin kaybolduğu noktada başlar (Assmann, 2001: 48). Türkiye'de Gökçek'in de dâhil olduğu siyasi tandansca özellikle son on yıldır yapılan tam da budur: Önce belleği ve bağları zayıflatmak, sonra tarihsel olduğu iddiasıyla bambaşka bir bellek, algı ve eylem alanı yaratmak.

Türk modernleşmesinin tarihsel bir kopuş olma iddiası, modernleştirici devlet ideolojisinin kendi hegemonyasını kurmak için gereksinim duyduğu bir tarihselleştirme kurgusuydu (Çetin, 2003: 31). Benzer şekilde, İslami-muhafazakâr siyaset aktörlerinin de Osmanlı-Selçuklu sentezini diriltme çabası, bir siyasal iktidar mücadelesidir ve Ankara Kapıları da bu mücadele bağlamında değerlendirilmelidir. Her ne kadar Gökçek, Ankara Kapılarını turistik mekân olma yönüyle ön plana çıkarmaya çalışsa ve Paris, Berlin, Prag gibi Avrupa kentlerinde, kent kapılarının bir başka versiyonu olarak yoğun turist çeken zafer taklarının bu kentlere kazandırdığı dövizden dem vursa da, bu *iyi niyetli* projesinde çok önemli bir nüansı unutmuş gözükmektedir. O da, Ankara Kapılarını kıyasladığı tüm zafer taklarının hikâyesi olan, tarihe not düşülen mühim bir olay ya da başarı nedeniyle ve bir

anı mahiyetinde inşa edildiği bilgisidir. Gökçek, bu haliyle gaipten tarih yazmaya girişmektedir ki bu da, kent kültürü ve kimliği açısından zedeleyici bir edimdir¹³.

Tekeli, kentlerin kendi tarihsellikleri içinde demokratik olarak oluşturdukları vizyonlarla geleceğe yönelmesi gerekliliğinden söz ederek, bu tarz bir vizyonun kimliğe ilişkin iki konuyu içermek durumunda olduğunu belirtir. Tekeli'ye göre:

Kent vizyonları kentin gelecekteki işlevini tanımladığında, genel kategoriler türü bir kimlik tanımı yapılmıştır. Oysa bir kent vizyonu yalnızca bu konu üzerinde durursa eksik kalır. Bu vizyonun kentin nasıl bir farklılık üreteceği üzerinde de durması gerekir. Bu farklılığın üretilmesini ise sadece geçmişin kültürel öğelerine atıflarda aramak tek başına yeterli değildir. Hele hele yöneticilerin değer yargılarını yansıtan yeni tarihler icat etmek çok tehlikelidir. Burada unutulmaması gereken iki önemli nokta vardır: İlki farklılıkların yaratılmasının bir tasarım konusu da olmadığıdır. İkincisi ise kimliklerin ve farklılıkların üretilmesinin demokratik ve katılımcı süreçler dahilinde ele alınması gereğidir ve ancak böyle bir sürecin sonucunda

oluşan kimlikler toplumca benimsenir (2014: 86-87).

Sonuç

Günümüz global dünya düzeninde, artık kentler de birer marka gibi pazarlanmakta ve -belki de bu yüzden- cazip ve arzulanır bir kimliğe sahip olmaları geçmişe kıyasla daha önemli bulunmaktadır. Ne var ki bu önem, neredeyse tamamen piyasa şartlarına ve neoliberal politikalara göre şekil almakta ve bugün kentler, geçmişleriyle bağlantılı var olan kullanım değerleri göz ardı edilerek, değişim değerleri ise birer ticari meta misali ön plana çıkarılarak tasarlanmaktadır. Kentin ve kentlinin ürettiği geçmişle ilintili kent dokularının zaman içerisinde ranta dönüştürülmesi, kent içerisinde tecrit edilmiş mekânların oluşmasına ve değerlerin maddi karşılıkları ile ölçülmesine neden olmaktadır (Ulu ve Karakoç, 2004: 64).

Bu tarz yaklaşımlar, yeni kentsel ortak alanların halk katılımıyla üretilmesi, kolektif simgesel sermayenin biriktirilmesi, kolektif bir hafızanın ve hikâyelerin harekete geçirilmesi, özgül kültürel geleneklere başvurulması gibi konuları hangi tandanstan olursa olsun siyasal eylemin gündemine taşımakta ve kimlik savaşlarına yol açmaktadır (Harvey, 2013: 162). Bu bağlamda çalışmamızın da odağı olan Ankara Kapıları, Melih Gökçek tarafından aynı anda hem çok modern hem de geleneksel öğeler olarak adlandırılmakta ve aslında kendisinin de iti-

¹³ Turistik açıdan kapılarla ilgili bir diğer sorun da bunların dünyadaki örnekleri gibi kentlerin önemli ve merkezi noktalarında değil, Ankara'nın girişi olarak varsayılan ve şehirlerarası trafik açısından yoğun olan otoyollar üzerine inşa edilmiş olmasıdır. Dolayısıyla turistik açıdan işlevselliği de tartışmalıdır.

raf ettiği üzere, bir rant alanı, turistik bir değer/mekân olarak kurgulanmaktadır. Bu kurgu ise Ankara'nın kentsel kimliğine ciddi bir darbe indirmekte ve kent kültürünü bambaşka bir noktaya sabitlemektedir.

Oysa kültür birikerek gelişen, karmaşıklaşp yayılma eğilimi taşıyan bir süreçtir (Adanır, 2003: 26). Şayet bu süreç baltalanır ve tarihsel kopma/kırılma noktaları yaratılırsa suni değerler ve icat edilmiş gelenekler etrafında eklektik bir kimlikle yüz yüze kalınır. Bu ise kent

bağlamında toplumsallaşmadan mimariye her alanda kaotik, köksüz ve manasız bir duruma gebe ilişkilerle ifade edilen ve doğru yere konumlandırılmayan bir toplumsal gerçeklik yaratır. Her gerçeklik, onu yaşayanlar tarafından bilinçli bir şekilde kavranamayan bir "sosyal kurgu" olsa da (Assmann, 2001: 136), iktidar odaklarının bu kurguda titiz davranması şarttır; zira kent, içinde yaşayanları görmezden gelecek düzenlendiğinde açık cezaevinden farksız bir hal almaktadır.

EKLER

Ankara Kapıları:

1. Esenboğa Kapısı

2. Eskişehir Kapısı

3. Konya Kapısı

4. Samsun Kapısı

5. İstanbul Kapısı

Kaynakça

- Adanır, Oğuz (2003). "Kültür ile Zihniyet." *Kimlikler, Doğu Batı Düşünce Dergisi* 6(23): 23-35.
- Alver, Köksal (2010). *Siteril Hayatlar*. Ankara: Hece Yayınları.
- Anık, Mehmet (2012). *Kimlik ve Çokkültürcülük Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Assmann, Jan (2001). *Kültürel Bellek*. Çev., Ayşe Tekin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Aydın, Suavi (2012). "Ekolojik Tahribat ve Kültürel Çöküş: Bir Şehir Yaratma Projesinin İflası Olarak Ankara." *Cumhuriyetin Ütopyası: Ankara*. Funda Şenol Cantek (der.) içinde. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayinevi. 57-96.
- Bayraktar, Erdoğan (2006). *Gecekondu ve Kentsel Yenileme*. Ankara: Ekonomik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Bozdoğan, Sibel (2002). *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Connerton, Paul (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar?* Çev., Alaeddin Şenel. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çetin, Halis (2003). "Gelenek ve Değişim Arasında Kriz: Türk Modernleşmesi." *Modernliğin Gölgesinde Gelenek. Doğu Batı Düşünce Dergisi* 7(25): 11-40.
- Demir, Cüneyd (2006). "Kent Kimliği Geliştirme Sürecinde Mekânsal Model Tasarımı ve Kent Plancılarının Rolü." *Planlama Dergisi* 6(3): 117-122.
- Duru, Bülent (2012). "Mustafa Kemal Döneminde Ankara'nın İmarı." *Cumhuriyetin Ütopyası: Ankara*. Funda Şenol Cantek (der.) içinde. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayinevi. 173-191.
- Erdoğan A, Günel G ve Kılçı, A (2007). *Osmanlı'da Ankara*. Ankara: Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Erendil, Muzaffer (1988). *İlginç Olaylar ve Anekdotlarla Atatürk*. Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Basımevi.
- Foucault, Michel (2014). *Özne ve İktidar: Seçme Yazılar 2*. Çev., Işıl Ergüden ve Osman Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Güven, Suna (2012). "Ankara'nın Taşına Bak: Kentsel Bellek ve Süreklilik Üzerine." *Cumhuriyetin Ütopyası: Ankara*. Funda Şenol Cantek (der.) içinde. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayinevi. 32-41.
- Harvey, David (2013). *Asi Şehirler*. Çev., Ayşe Deniz Temiz. İstanbul: Metis Yayınları.
- Hobsbawm, Eric ve Ranger, Terence (2006). *Geleneğin İcadı*. Çev., Murat Şahin. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Ince, Şengül (2012). "Cumhuriyet'in Evi: Var mı, Yok mu?." *Cumhuriyetin Ütopyası: Ankara*. Funda Şenol Cantek (der.) içinde. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayinevi. 365-387.
- Keyman, Fuat (2003). "Türkiye'de 'Laiklik Sorunu'nu Düşünmek: Modernite, Sekülerleşme, Demokratikleşme." *Kimlikler, Doğu Batı Düşünce Dergisi* 6(23): 119-136.

- Kyvig, David ve Marty, Myron (2011). *Yanıbaşımızdaki Tarih*. Çev., Nalan Özsoy. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Lansere, Evgenii Evgen'enich (2004). *Ankara Yazı*. Çev., Arif Acaloğlu. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Lynch, Kevin (2013). *Kent İmgesi*. Çev., İrem Başaran. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mai, Ulrich (2010). "Doğu Alman Kentlerinde Kültür Şoku ve Kimlik Bunalımı." *Mekân, Kültür, İktidar: Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler*. Ayşe Öncü ve Petra Weyland (der.) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları. 107-115.
- Mercer, Kobena (1998). "Cangıla Hoşgeldiniz: Postmodern Politikada Kimlik ve Çeşitlilik." *Kimlik: Topluluk, Kültür, Farklılık*. Jonathan Rutherford (der.) içinde. İstanbul: Sarmal Yayınevi. 49-84.
- Mills, Amy (2014). *Hafızanın Sokakları: İstanbul'da Peyzaj, Hoşgörü ve Ulusal Kimlik*. Çev., Cem Soydemir. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Oktay, Derya (2009). "Yerel Bağlam ve Kent Kimliği: Ankara Örneğinde Bir Tartışma." *Dosya 10.1. TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Dergisi* 10(1) : 35-43.
- Özer, Bülent (2009). *Kültür, Sanat, Mimarlık*. İstanbul: Yem Yayınları.
- Öztürk, Serdar (2012). *Mekân ve İktidar: Filmlerle İletişim Mekânlarının Alt Politikası*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Parmar, Pratibha (1998). "Temsil Stratejileri." *Kimlik: Topluluk, Kültür, Farklılık*. Jonathan Rutherford (der.) içinde. İstanbul: Sarmal Yayınevi. 119-129.
- Rutherford, Jonathan (1998). "Yuva Denilen Yer: Kimlik ve Farklılığın Kültürel Politikaları." *Kimlik: Topluluk, Kültür, Farklılık*. Jonathan Rutherford (der.) içinde. İstanbul: Sarmal Yayınevi. 7-30.
- Şimşir, Bilal (2006). *Ankara: Bir Başkent'in Doğuşu*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Tankut, Gönül (1993). *Bir Başkent'in İmarı*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınları.
- Tanyeli, Uğur (1998). "Yıkarak Yapmak." *Üç Kuşak Cumhuriyet*. Uğur Tanyeli (der.) içinde. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları. 109-114.
- Tekeli, İlhan (2014). *Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ulu, Ali ve Karakoç, İlknur (2004). "Kentsel Değişimin Kent Kimliğine Etkisi." *Planlama Dergisi, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını*, 2004/3/ISSN 1300-7319, 29(2004): 59-67.
- Yurdigül, Yusuf (2008). *Medyatik Kimlikler: Farklılık, Ötekilik, Sıradışılık, Bağlamında Travesti Kimliği*. Konya: Tablet Kitabevi.
- Weeks, Jeffrey (1998). "Farklılığın Değeri." *Kimlik: Topluluk, Kültür, Farklılık*. Jonathan Rutherford (der.) içinde. İstanbul: Sarmal Yayınevi. 85-100.
- Ankara Büyükşehir Belediyesi. <http://www.ankara.bel.tr/haberler/ankaranin-simge-kapilari-15-mart-aciliyor/#.VI2OXSusUZI>. Erişim Tarihi: 14.12.2014.
- Ankara Kalesi.
http://www.ankarakalesi.com/index.php?option=com_content&view=article&id=16&Itemid=4. Erişim Tarihi: 11.12.2015.

Ankara İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

<http://www.ankarakulturturizm.gov.tr/kultur-ve-tabiat-varliklari/arkeolojik-degerler/ankara-kalesi>. Erişim Tarihi: 11.12.2015.

Ankara Rehberi. <http://www.ankararehberi.com/ankara-kalesi.html>. Erişim Tarihi: 11.12.2015.

Ankara Tarihi Blog. <http://ankaratarihi.blogspot.com.tr/2009/12/ankara-kent-kimligi-ve-ankara-amblemi.html>. Erişim Tarihi: 09.12.2014.

Arkitera. http://www.arkitera.com/gorus/470/ankara-kent-kapilari-neyin-zaferi_. Erişim Tarihi: 14.12.2014.

Arkitera. <http://www.arkitera.com/haber/7215/ankaraya-selcuklu-giydirmesi>. Erişim Tarihi: 11.12.2015.

Aljazeera Türk Dergisi. <http://dergi.aljazeera.com.tr/2014/12/01/cumhuriyetin-rol-modeli/>. Erişim Tarihi: 14.12.2014.

Goethe Enstitüsü. <http://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/geb/trindex.htm>. Erişim Tarihi: 09.12.2014.

Zaman Gazetesi. http://www.zaman.com.tr/aksiyon_kapilari-eganla-acilip-eganla-kapanan-sehir_2176587.html. Erişim Tarihi: 14.12.2014.

Vikipedi. http://tr.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eehir_kap%C4%B1s%C4%B1, Erişim Tarihi: 14.12.2014.

*Kim Korkar Halktan? Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Kişiselleştirme, İndirgeme ve İkilem Retoriği: 1987 Anayasa Değişikliği Müzakereleri**

İnan Özdemir Taştan**

Öz

Parlamentolar, modern demokrasilerde ulusu temsilcileri aracılığıyla bir araya getiren müzakere mekânlarıdır. Bu müzakereler, önemli sosyo-politik sorunların semantik ve sembolik olarak temsil edilme biçimlerinin ve dışlanan anlamların niteliklerini belirleyen sınırların ortaya çıkarıldığı bir zemin oluşturmaktadır. Bu özellikleriyle parlamento müzakerelerinin analizi son yıllarda giderek artan bir şekilde yeni bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, 1982 Anayasası'nda ilk değişiklikleri gerçekleştiren 1987 tarihli ve 3361 sayılı yasanın Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) genel kurul tartışmaları incelenmiştir. Yasa, seçmen yaşını 21'den 20'ye düşürmüştü, TBMM'deki milletvekili sayısını 400'den 450'ye çıkarmış, Anayasanın değiştirilme prosedüründe Cumhurbaşkanı karşısında TBMM'ye göreceli bir kolaylık sağlamış ve 1980 askeri darbesiyle getirilen siyasi yasakları düzenleyen Anayasa'nın geçici dördüncü maddesini kaldırmak üzere halkoylamasına sunmuştur. Yasa, darbe sonrasında demokrasiye geçiş sürecinde olan Türkiye'de anayasa, halkoylaması, demokratik hak ve özgürlükler ve halkoylamalarının demokratik işlevleri üzerine bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir.

Bu çalışmada yasaya ilişkin TBMM tutanakları, eleştirel retorik analizi aracılığıyla incelenmiş ve dönemin politik iklimine ve demokratik ufkuna ilişkin çıkarımlarda bulunmak amaçlanmıştır. Çalışmada öncelikle TBMM tartışmalarında tarafların ele alınan konuya ilişkin temel iddiaları ve bunları nasıl gerekçelendirdiği saptanmış, daha sonra da tartışmalara yön veren temel retoriksel stratejiler ortaya çıkarılmıştır. Çalışmanın bulguları, yasaya ilişkin TBMM tartışmalarında tarafların argümanlarını üç temel retoriksel strateji etrafında ördüğünü göstermektedir: İlk strateji ele alınan konuyu politik ve felsefi yanlarından soyutlayarak "kişi"lerin çıkarları ve niyetleriyle ilişkilendiren 'kişiselleştirme' stratejisidir. İkincisi, ele alınan konuyu genel bağlamından soyutlayarak, belirli bir ögeye 'indirgeme' stratejisidir. Üçüncüsü de karşı tarafı istediği yasa maddesini geçirmek karşılığında karşı çıktığı maddeleri de onaylamak durumunda bırakan 'ikilem' stratejisidir. Tartışmalarda belirleyici olan bu üç retoriksel strateji sadece TBMM müzakerelerinin demokratik ufkunun sınırlılığını değil, aynı zamanda Türkiye'de politika yapım süreçlerinin çoğulcu ve demokratik bir katılıma olan uzaklığını da göstermesi açısından önemlidir.

Anahtar Sözcükler: 1987 anayasa değişiklikleri, TBMM tartışmaları, retorik, kişiselleştirme, indirgeme, ikilemde bırakma.

* Geliş Tarihi: 01/02/2016 • Kabul Tarihi: 15/02/2016.

** Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü.
iozdemir@media.ankara.edu.tr

*Who does Scare of the People? Rhetoric of Personalisation, Reduction and Dilemma in the Grand National Assembly of Turkey: 1987 Constitutional Amendment Negotiations**

Inan Özdemir Taştan**

Abstract

Parliaments are spaces of deliberations that gathers nation through its representatives in modern democracies. These deliberations provides us a general frame, by which we can infer the way the important socio-political problems are (mis)represented semantically and symbolically. As a result of this feature, the analysis of the parliamentary negotiations has increasingly become a new research area during the last two decades. This study analyses the negotiations at the Grand National Assembly of Turkey on the law no. 3361 in 1987 which made the first amendments in the Constitution of 1982. The law decreased the voting age from 21 to 20, increased the numbers of parliamentarians from 400 to 450, enhanced the position of the assembly vis a vis the president in terms of procedure of constitutional amendments and repealed the political bans those enacted by the National Security Council after the 1980 coup d'etat. So, the law brought about a debate on the constitution, referendum, democratic rights and freedoms and democratic functions of the referendums in Turkey in a transition to democracy following a coup d'etat.

In this study, minutes of the proceedings of the grand assembly were analysed through critical rhetorical analysis to make inferences about the political climate and democratic horizon of that period. During the analysis, the basic arguments and the rhetorical strategies of the sides of the debate in the grand assembly are defined. The analysis shows that parties of the debate in the grand assembly constructed their arguments with the help of three rhetorical strategies. First strategy is 'personalisation' which relates the topic with the interests and intentions of the "individuals" by ignoring its political and philosophical aspects. The second strategy is the "reduction" of the topic to a specific issue. Third one is the strategy of 'dilemma' which obliges the opponent to ratify the articles of the law that they oppose in return for repealing the political bans on their leaders. Three rhetorical strategies determinant within the debates not only shows the constraints of the democratic horizon of the deliberations in the Grand National Assembly but also the distance of the policy making processes from pluralist and democratic participation in Turkey.

Keywords: : 1987 constitutional amendments, debates in Grand National Assembly of Turkey, rhetoric of personalisation, reduction, dilemma.

---

* Received: 01/02/2016 • Accepted: 15/02/2016.

** Ankara University, Faculty of Communication, Department of Public Relations and Advertising. iozdemir@media.ankara.edu.tr

Kim Korkar Halktan? Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Kişiselleştirme, İndirgeme ve İkilem Retoriği: 1987 Anayasa Değişikliği Müzakereleri

1982 Anayasası hem hazırlanmış süreci hem de içeriği bakımından daha ilk yıllarından itibaren birçok aydın ve siyasetçi tarafından anti-demokratik olarak nitelendirilmiş, çok eleştirilmiş, çeşitli maddelerinin düzeltilmesi, kaldırılması veya yeni bir anayasa yapılması önerilmiştir (Hürriyet Vakfı, 1983; Parlamento Muhabirleri Derneği, 1984; Cemal, 1986; Soysal, 1987; Tanilli, 1987; Üskül; 1991, 1992; Özbudun, 1993; Mumcu, 1997; Parla, 2002). Anayasaya ilişkin eleştirilerin iki temel noktaya vurgu yaptığı söylenebilir: İlki anayasa yapım sürecinin dışlayıcılığıyla ilgilidir, zira 1982 Anayasası halkın değil, Milli Güvenlik Konseyi'nin (MGK) seçtiği kişilerden oluşmuş bir kurucu meclis tarafından, geniş kapsamlı, çoğulcu ve demokratik bir tartışma süreci olmadan hazırlanmıştır. İkinci eleştiriler anayasanın demokratik olmaktan uzak içeriğine ilişkindir ve temel hak ve özgürlüklerin kısıtlandığı savı etrafında şekillenmektedir (Tanilli, 1987: 81-98). Dolayısıyla daha baştan ciddi eleştirilerle karşılaşan 1982 Anayasası hemen her dönemde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin önemli gündem

maddelerinden birini oluşturmuştur.¹

1982 Anayasası'nda ilk değişiklikleri gerçekleştiren 1987 tarihli 3361 sayılı kanun ve sonrasında yapılan halk oylamasının Türkiye demokrasi tarihinde özel bir yeri vardır. Bu değişiklikler Türkiye'nin 1980 askeri darbesi sonrasında demokrasiye geçiş sürecinde önemli bir aşamaya tekabül eder. Bu saptama, değişikliklerin içeriğine ve bir maddesinin kabulü için gidilen halk oylamasının sonuçlarına bağlı iki gerekçeye dayanmaktadır:

Yasa içerik olarak önemli anayasa değişiklikleri gerçekleştirmiştir. 3361 Sayılı, "7/11/1982 Tarih ve 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 67, 75, 175'inci Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici 4'üncü Maddesinin Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun" olarak yasalaşan bu ilk anayasa değişikliğiyle birlikte, seçme yaşı 21'den

¹ 1982 Anayasası 1982-2015 yılları arasında 18 ve 20. Yasama dönemleri hariç bütün yasama dönemlerinde değişikliğe uğramıştır. 1982 Anayasası'nın değişiklik tarihlerini içeren en son hali için bakınız: tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf, Son erişim tarihi: 31.01.2016

20'ye indirilmiş, milletvekili sayısı 400'den 450'ye çıkarılmış, Anayasa değişiklikleri meclis üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu yerine beşte üç çoğunluğuyla mümkün kılınır hale getirilmiştir (Parla, 2002: 128). 3361 Sayılı Kanunla ayrıca 1982 Anayasası'nın Geçici 4. Maddesiyle getirilen siyasi yasaklar da kaldırılmıştır. Geçici 4. Madde, darbe öncesinde Türkiye'de etkinlik gösteren başta siyasi partiler, bu partilerin genel başkanları ve milletvekilleri olmak üzere, diğer temel siyasi aktörleri beş ila on yıllık sürelerle siyasi faaliyetlerden uzaklaştırmayı öngörmüştür. 3361 sayılı kanunla getirilen Anayasa değişiklikleriyle bir yandan anayasanın nasıl değiştirileceği gibi önemli bir konuda Cumhurbaşkanı karşısında Meclis'e göreceli bir kolaylık sağlarken, diğer yandan da darbe öncesinin önemli siyasi aktörlerine getirilen siyasi yasaklar kaldırılarak, 1987 Genel seçimlerinin demokrasi adına daha özgür bir ortamda gerçekleşmesinin yolu açılmıştır. 1987 Anayasa değişikliklerinin darbe sonrası demokrasiye geçiş sürecindeki bir diğer önemli etkisi, 6 Eylül'de gerçekleştirilen halkoylamasından sonra alınan hızlı bir kararla, 29 Kasım 1987'de yapılan erken genel seçimlerin bir tür provasını oluşturmasıdır (Abadan-Unat, 1989).

3361 Sayılı Kanun yukarıda belirtilen dört maddede değişiklik önermekle birlikte, yasa tasarısına ilişkin hem yasa tasarısı meclise gelmeden önce kamuoyunda hem de yasalaşma sürecinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) gerçek-

leştirilen tartışmalar, yasanın anayasanın değiştirilme prosedüründe değişiklik öngören üçüncü maddeyle Anayasanın Geçici 4. Maddesinin getirdiği siyasi yasakların iptal edilmek üzere halkoyuna sunulmasını öngören dördüncü maddesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Böylece askeri darbe sonrasında demokrasiye geçiş sürecindeki Türkiye'de, anayasa, halkoylaması, demokratik hak ve özgürlükler ve halkoylamalarının demokratik işlevleri üzerine kamusal bir tartışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada TBMM'de 1982 Anayasası'nda ilk değişiklikleri yapan ve darbe döneminin siyasi yasaklarını kaldıran 3361 sayılı yasanın tartışılma süreci incelenmiştir.

Ulusun Temsili Müzakere Mekânı Olarak Parlamentolar ve Parlamento Tartışmalarının Analizi

Parlamentolar, modern demokrasi-lerde ulusu temsilcileri aracılığıyla bir araya getiren müzakere mekânlarıdır. Parlamento konuşmaları önemli sosyo-politik sorunların semantik ve sembolik olarak temsil edildiği ve dışlanan anlamların niteliklerini belirleyen sınırları ortaya çıkaran bir zemin oluşturur. Parlamentoların yürütme karşısında etkinliğini yitirdiği, karizmatik liderlerin ve parti gruplarının karar alma ve yasa yapımında gücünün arttığı, medya dolayımıyla yürütülen politik tartışmaların parlamento tartışmalarını gölgede bıraktığı (Hirst, 1990: 1-6; Kalaycıoğlu, 1994: 312, Keane, 1994: 228-231; Pélassy, 1994); partilerin popülist ve seçim-

lere endeksli politikalarının, bireysel olarak parlamenterlerin 'yükselme' çabalarının, parlamentoların çalışma koşullarını düzenleyen içtüzüklerin... bu kurumların üretkenliğini düşürdüğü (Turan, 2000: 16) eleştirilerine rağmen, özellikle kriz dönemlerinde (Norton, 1990: 4, 8) ya da demokrasiye geçiş süreçlerinde (Kalaycıoğlu, 1994: 321) parlamentoların çatışmaları çözme, sisteme ilişkin bir uzlaşmayı gerçekleştirme ve politik konuşmanın merkezi olma işlevleri önemini korumaktadır. Temel politik aktörler arasında müzakereye dayalı barışçıl mücadelenin zeminini kuran parlamentolarda, milletvekillerinin komisyon çalışmaları sırasında yasa tasarılarını tartışarak oluştururken genel kurullarda bu tasarıları savunup eleştirirken, hükümete yaptığı işler konusunda sorular yöneltirken, kendi bölgesinin sorunlarını ve şikâyetlerini dile getirirken ve çatışma konularında uzlaşmaya varmak üzere müzakere ederken başvurdukları en temel araç konuşmadır (Bayley, 2004: 14,18,19). Bu nedenle parlamentolar üzerine yapılan çalışmaların giderek gelişen bir yönünü parlamento müzakerelerinin analizi oluşturmaktadır. Pragmatik, eleştirel söylem analizi, retorik ve bilişsel dilbilim analizleri bu konuda ön plana çıkan araştırma türleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Ilie, 2010a: 4).

Retorik geleneği, parlamento konuşmaları üzerine kafa yoran ilk yaklaşım sayılabilir. Aristoteles bu konudaki ilk bütünlüklü kitap olan *Retorik*'te, adli, törensel ve politik

hitabet türlerini ayırtmış ve halk meclisinde gerçekleştirilen konuşmaları politik hitabetin örnekleri olarak ele almıştır. Aristoteles'e göre politik retorikğin "amacı, yararlıdır: tartışma, sonuçları değil sonuçlara götüren yolları, yani yapılacak en yararlı şeyin ne olduğunu" saptamakla ilgilenir (2004: 52). Bu retorik türünün temel konularını yollar ve araçlar, savaş ve barış, ulusal savunma, dışalım-dışsattım ve yasalar oluşturmaktadır. Dinleyiciden beklenen ortak gelecek konusunda en avantajlı kararı vermesidir (2004: 46). Aristoteles, hatibin dinleyicisini ikna ederken başvurabileceği üç temel ikna etme yolu saptamıştır. Hatip konuşmasında öncelikle kendisine güvenilir bir *ethos* çizmek, diğer bir deyişle dinleyicisinin sempatisini ve güvenini kazanacak bir kişilik olarak görünmek durumundadır. Hatip ayrıca dinleyicilerin duygularına da hitap edebilmeli (*pathos*) ve konuşmasında savunduğu argümanları destekleyecek mantıklı gerekçeler öne sürebilmelidir (*logos*) (Aristoteles, 2004: 38, 39).

Temel çerçevesini Aristoteles'in *Retorik*'inde bulabileceğimiz klasik retorik geleneği içerisinde şekillenen, hatibi ve hatibin niyetlerini merkezine alan ve konuşmada ikna edici unsurları bulup çıkarmayı amaçlayan klasik retorik analizleri, yirminci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan eleştirel retorik çalışmaları tarafından eleştirilmiştir. Bu çalışmalar konuşmalarda iktidarın retoriksel olarak nasıl kurulduğuna ve kabul edilebilir- reddedilmesi ge-

reken anlamların nasıl inşa edildiğine, hatibin konuşmasında biz ve onlar ikiliğini nasıl kurduğuna retoriksel iletişimin bağlamsal ve etkileşimsel boyutlarına da vurgu yaparak odaklanmışlardır (Özdemir-Taştan, 2012: 11-18). Böylelikle eleştirel söylem analizleriyle retorik çalışmaları arasında bir yakınlaşma ya da ortaklaşmadan bahsedilebilir olmuştur. Bu durumun örneklerinden biri parlamento müzakerelerinin söylemi üzerine çok sayıda çalışma yapan Teun A. van Dijk'in özgül bir tartışma biçimi olarak parlamento müzakerelerinin söylemsel analizi için önerdiği modelde karşımıza çıkmaktadır (örn. 1997, 2000a, 2000b, 2003, 2004).

van Dijk, Avrupa parlamentolarında göçmenler üzerine yürütülen tartışmaları ırkçı söylemlerin kuruluşu bağlamında incelemiştir (1997, 2000a, 2000b, 2003). Parlamento tartışmalarını kendine özgü bir bağlamı ve biçimi olan söylemsel bir tür olarak ele alan van Dijk, bu tartışmaların söylemi incelenirken anlamsal öğeleri (konu, anlamsal tutarlılık, muğlaklık, genellik-özgüllük, inkârlar, adlandırma biçimleri, zamirler vb), biçimsel özellikleri (konuşmanın akışı, klişeler, argümantasyon, söz dizim kuralları, seslendirme, sözsüz etkileşim, retoriksel öğeler) ve etkileşimsel boyutu (parlamentoda konuşma kuralları, suçlama, hakaret, değersizleştirme, söz kesme vs.) incelenen konunun (örneğin ırkçılığın) özgül niteliklerine uyacak şekilde bir arada ele almak gerektiğini ileri sürmüştür (2000b: 90-102).

van Dijk'in bu kapsamlı analiz modelinin yanı sıra, çalışmalarında söylem analizi ya da retorik analizi yaptıklarını belirten çeşitli araştırmacılar, parlamento konuşmalarının daha özgül yanlarına odaklanmışlardır. Bu çalışmaların bir bölümü parlamento konuşmalarının etkileşimsel boyutuyla ilgilenmiş ve parlamentoda söz kesme (Bevitori 2004, Carbo, 2004), hakaret etme (Ilie, 2004) ve hitap etme biçimleri (Ilie, 2010b), mizah kullanımı (Tsakona, 2009) ya da kibarlık kodlarının retoriksel işlevleri üzerinde durmuştur (Ilie, 2005). Bir kısım çalışma parlamentodaki konuşma türlerini -örneğin meşrulaştırıcı veya bilgilendirici konuşmalar (Dibattista, 2004), önceden hazırlanmış veya soru cevap bölümünde gerçekleştirilen spontan konuşmalar (Vuković, 2012) gibi- incelemiştir. Bazı çalışmalar da parlamento müzakerelerindeki argümantasyon süreçlerinin çeşitli boyutlarını -örneğin klişelerin bir argümanı gerekçelendirmek amacıyla nasıl kullanıldığı (Ilie, 2000), önceki tartışmalara yapılan atıflar (Ilie, 2003), çerçeveleme, tanımlama, önceki olaylara atıf yapma, alıntılardan faydalanma stratejileri (Martinez-Guillem, 2009), karşıtının güvenilirliğini çürütmek üzere başvuru "stratejik manevralar" (Plug, 2010)- ele almıştır. Steenbergen ve arkadaşları ise "katılım, gerekçelendirme düzeyi, gerekçelendirmenin içeriği, saygı ve yapıcı politikalar" olarak adlandırdıkları beş kategori aracılığıyla, parlamento müzakerelerinin niteliğini ortaya koyacak bir ölçek geliştirmiş-

lerdir (2003). Çeşitli çalışmalar ise parlamento tartışmalarında belirli bir konunun söylemsel ve retoriksel olarak nasıl kurulduğu üzerinde durmuştur (örn. Bayley vd. 2004; Bayley ve Vicetce, 2004; Dibbatista, 2004; Doğanay, 2007; van Dijk 1997, Karaaslan-Şanlı, 2011; Özdemir, 2004).

TBMM'nin 1982 anayasasına ilişkin ilk değişiklik önerisi tartışmalarını inceleyen bu çalışmada, yukarıda sıralanan araştırmalara benzer şekilde milletvekillerinin yasaya ilişkin temel argümanları ortaya konmaya ve birbirlerini ikna etmek, kendi görüşlerini destekleyip karşıtlarını eleştirmek üzere hangi temel retoriksel stratejilere/oyunlara başvurdukları saptanmaya çalışılmıştır.

Anayasa Değişikliğinin Arka Planı: Demokrasiye Geçiş Sürecinde Türkiye

1987 Anayasa değişikliklerinin Meclis tartışmalarını anlayabilmek için, bu değişikliklerin nasıl bir politik bağlamda gerçekleştiğine bakmakta fayda var. Bu değişiklikler, Türkiye'nin 1980 askeri darbesi sonrasında demokrasiye geçiş sürecinin bir parçasıdır ve ancak bu konjunktürle anlamlıdır. Bu konjunktür 1980 Askeri darbesiyle siyasi yasaklı sayılan parti ve liderlerin, tedrici bir şekilde siyaset sahnesine ve TBMM'ye dönüşleri aracılığıyla okunabilir.

Askeri darbe sonrasında MGK'nın denetim ve "yönlendirmesi"nde gerçekleştirilen 1983 Genel Seçim-

leri, demokrasiye geçişin ilk aşamasıdır. MGK'ya hiçbir gerekçe öne sürmeden kurucu üyeleri veto etme yetkisi veren Siyasi Partiler Yasası kapsamında darbe sonrasında kurulan 15 partiden 12'si veto edilince, 1983 genel seçimlerine MGK'nın destek verdiği eski General Turgut Sunalp başkanlığındaki Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), Turgut Özal başkanlığındaki Anavatan Partisi (ANAP) ve Necdet Calp başkanlığındaki Halkçı Parti (HP) katılabilmiş ve beklenenin aksine ordunun desteklediği MDP üçüncü, ANAP birinci ve HP de ikinci parti olarak meclise girmiştir. Bu seçim her ne kadar ordunun sıkı kontrolünde gerçekleştirilmekle eleştirilse de, parlamenter sürecin yeniden doğuşunu beraberinde getirmiş ve sonraki süreçte ordunun politik yaşama doğrudan müdahalesine son vermiştir (Abadan-Unat, 1989: 22).

1983 genel seçimlerinden altı ay sonra gerçekleştirilen ve bu sefer 1980 askeri darbesinin yasakladığı parti ve siyasilere devamı sayılabilecek yeni partilerin de katılabildiği 1984 Yerel Seçimleri askeri darbeye yasaklanan lider ve partilerin TBMM'ye girmesinin önündeki engellerin aşılmasında önemli bir adım olmuştur. Seçim sonuçlarına göre TBMM'de temsil edilen partiler içerisinde ANAP oyların %41,52'sini alarak seçimi birinci bitirirken, HP oyların %8.76 ve MDP de %7.06'sını alabilmiştir. O sırada Meclis'te temsil edilmeyen Erdal İnönü başkanlığındaki Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) %23.35 ve Adalet Par-

tisi'nin (AP) devamı niteliğindeki Doğru Yol Partisi (DYP) de %13.25'lik oy oranıyla HP ve MDP'nin önüne geçmişlerdir. Bu sonuçlar TBMM'nin meşruiyeti açısından önemli bir paradoksun göstergesi olmuştur: Seçim meşruiyetine sahip bir iktidar partisi karşısında, toplumsal tabanları olmayan güçsüz muhalefet partilerinin varlığı (Abadan-Unat, 1989: 24).

Meclis'te temsil edilmeyen partilerin oy oranları, eski Milli Selamet Partisi'nin (MSP) devamı niteliğinde olan Refah Partisi'nin (RP) aldığı %4.4'lük oy oranı da eklendiğinde seçmenlerin %41'ini bulmaktaydı. Yerel seçimlerdeki büyük başarısızlık sonucunda, HP, SODEP'le birleşerek 2 Kasım 1985'te Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) adını aldı. MDP ise 1986 yılında kendisini feshetti ve milletvekillerinin bir kısmı ANAP'a katılırken, bir kısmı da DYP'ye katıldı. Aralık ayında SHP'den ayrılan 18 milletvekili Demokratik Sol Parti'ye (DSP) geçti. Böylece 1984 Yerel Seçimleri öncesinde ANAP, HP ve MDP'den oluşan TBMM'de 1986'ya geldiğinde iktidarda ANAP ve muhalefette SODEP, DYP ve DSP yer alıyordu (Ahmad, 2007: 226; Zürcher, 2007: 413-414).

Feroz Ahmad'ın anlatımıyla: "1986'nın başında askeri yöneticilerin oluşturdukları parti yapısı fiilen dağılmıştı ve yasaklı liderlerin en önde gidenleri başka isimler taşıyan partilerin başında ortaya çıkmışlardı" (2007: 229). 1986'da gerçekleştirilen ve boşalan 11 milletvekilliği için yapılan ara seçimlere

böyle bir ortamda gidilmiştir. Seçimler ANAP'a altı, DYP'ye dört ve SHP'ye bir milletvekili kazandırmış, SHP Genel Başkanı Erdal İnönü bu seçimlerde İzmir'den milletvekili seçilerek TBMM'ye girebilmiştir. Sonuç olarak 1987 Anayasa değişikliği teklifi, 1980 askeri darbe rejiminin yasakladığı parti ve liderlerin aşama aşama meclise girmeye başladığı böyle politik ortamda tartışılmıştır.

DYP ve DSP, anayasa değişikliği tartışmalarını bir adım ileriye taşıyarak, daha 1986 yılı başında yeni bir anayasa yapılmasına ilişkin bir gündemi parti programlarına aldıklarını ve yeni anayasanın nasıl yapılacağı konusunda bir mutabakata vardıklarını açıklamışlardır. Mutabakata göre yeni anayasa "milletin gerçek temsilcilerinden oluşan TBMM tarafından" hazırlanarak halkoylamasına sunulacak ve "temel hak ve özgürlükleri içeren bu çağdaş anayasada dışlanacak tek şey ihtilaller ve askeri darbeler" olacaktır (*Cumhuriyet*, 11. Ocak 1986, akt. Parla, 2002: 184). Bu iki parti aynı zamanda yaklaşan 1987 Genel Seçimleri'ni de dikkate alarak, yasaklı ancak hali hazırda fiili liderleri olan Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit'in siyasi yasaklarının kaldırılması için gerekli olan anayasa değişikliğinin gerçekleştirilmesi yönündeki taleplerini 1986 yılı boyunca gündemde tutmuşlardır. Bir yandan iç politikada muhalefetten ısrarla gelen Geçici 4. Madde'nin kaldırılması talepleri, diğer yandan Türkiye'nin üyelik talebinde bulunduğu Avrupa Birliği'nden de

mokratikleşme yönünde gelen bas-kılar sonucu 3361 sayılı yasa olarak kabul edilecek olan anayasa değişikliği önerisi 28 Nisan 1987’de Başbakan Turgut Özal tarafından TBMM’de açıklanmış ve imzaya açılmıştır. Yasa önerisi 4 Mayıs 1987’de Anayasa Komisyonunda görüşülmeye başlanmış, komisyon-da kabul edilen öneri 13 Mayıs’ta Meclis Genel Kurulu’nun gündemine gelmiştir.² Ancak Başbakanın meclise sunduğu tasarı, muhalefet partileri açısından birtakım “sürp-riz”leri de beraberinde getirmiştir:

Tasarının ilk iki maddesi seç-men yaşının 20’ye düşürülmesi ve TBMM milletvekili sayısının 450’ye çıkarılmasını öngörürken, üçüncü maddesi Anayasa’nın değiştirilme prosedürüyle ilgili olmuştur. Daha önce çeşitli maddeleri değiştirmek isteyen ancak anayasayı değiştirecek 2/3’lük meclis çoğunluğuna sahip olamayan Turgut Özal, anayasa değişikliğini görelî olarak kolaylaştırarak, kendi partisinin sahip olduğu 3/5’lik orana düşüren bir mad-deyi de tasarıya eklemiştir. Özal’ın değişiklik önerisi ayrıca, diğer mad-delerin TBMM tarafından kabul edilirken, siyasi yasakları kaldıran 4. Maddesinin halkoylamasına sunulmasını öngörmüştür. Ahmad’a göre Özal böylelikle, “Halk siyasal hakların iadesine karşı oy kullanır-sa, Demirel’in meydan okumasın-

dan ... kimsede nefret uyandırmadan” kurtulmayı amaçlamıştır (Ahmad, 2007: 131).

TBMM Genel Kurulu Öncesinde Anayasa Değişikliği Önerisine İlişkin Tartışmalar

ANAP, milletvekili transferleriyle bünyesine yeni milletvekilleri katarak meclisteki sandalye sayısını arttırsa da hiçbir parti tek başına Anayasa değişikliğinin kabulü için gerekli üçte ikilik orana sahip olmadığından, yasa önerisi konusunda partiler birbirlerini ikna etmeye yönelik yoğun bir çaba içerisine girmişlerdir. İktidar ve muhalefet partilerinin yanı sıra, Anayasa değişikliklerini veto etme hakkını taşıyan ve 1982 Anayasasının hazırlanmasındaki temel aktörlerden biri olan Cumhurbaşkanı Kenan Evren ile yasanın en çok tartışılan siyasi yasakların kaldırılmasıyla ilgili maddesinin doğrudan etkilediği siyasi yasaklı eski liderler de yasa meclise gelmeden önceki süreçte konuya ilişkin fikirlerini beyan etmişlerdir. Bu bölümde yasa önerisinin Başbakan Turgut Özal tarafından 28 Nisan’da mecliste imzaya açılmasından 13 Mayıs 1987’de TBMM genel kurulunda görüşülmesine kadar geçen süre içerisinde yasa önerisine ilişkin partiler, siyasi yasaklılar ve Cumhurbaşkanı arasındaki tartışmalara yer verilecektir.

Yasa önerisini mecliste imzaya açan Başbakan, öneriyi tanıtırken Geçici 4. Maddenin iptal edilmesi için öncelikle Anayasanın, anayasa değişikliklerini düzenleyen 175.

² Özal, Şubat 1987’de konuyu bir yasa önerisiyle meclis gündemine getirmiş; ancak siyasi partiler arasında uzlaşma sağlanamadığından TBMM Genel Kurulu’nda yasa önerisinin işleme konulmaması kararlaştırılmıştır. Bkz. BYEGM (1986, 1987a)

Maddesinin değiştirilmesi gerektiğini ileri sürmüştü; Geçici 4. Madde'nin ise Anayasayı onaylayarak siyasi yasakları koyan halk tarafından kaldırılması gerektiğini, bu nedenle de yasa önerisinin bu maddesinin halkoyuna bırakılmasını önermiştir. Başbakan ayrıca Cumhurbaşkanı Kenan Evren'le anayasa değişikliği konusunda "mutabakat" içinde olduklarını belirtmiştir (BYEGM, 1987b).

Ertesi gün açıklama yapan muhalefet partilerinin genel başkanları bu öneriye karşı çıkmışlardır. SHP Genel Başkanı Erdal İnönü, "önerilerin anayasa değişikliğini zorlaştırdığı için kendileri açısından hiçbir cazip yanı olmadığını" belirtirken, DYP Genel Başkanı Hüsamet'in Cindoruk, yasa önerisini "Anayasa değişikliğini halkoylaması ile reddettirme mantığı" olarak tanımlamış, DSP Genel Başkanı Rahşan Ecevit de "İktidarın anayasa değişikliği önerisinin yürürlüğe girmesi halinde, Türkiye'nin sonu görünmeyen bir rejim bunalımına sürükleneceği" görüşünü savunarak muhalefet partilerini "Özal'a karşı" "ortak strateji" belirlemeye çağırmıştır (BYEGM, 1987b).

30 Nisan 1987'de yapılan "ortak strateji toplantısı" sonrasında bir bildiri yayınlayan muhalefet partileri genel başkanları, Başbakanın yasa önerisini meclisteki parti gruplarına danışmadan imzaya açmasını eleştirmiş, "bir demokratik geleneği başlatabilmek için" teklifin anayasa komisyonunda görüşülmeden önce, mecliste grubu bulunan partiler arasında ortak bir çözüm yolu

aranmasını talep etmişlerdir. Muhalefet partilerinin liderleri ayrıca Cumhurbaşkanı'na yaptıkları çağrıda Cumhurbaşkanı'nın Başbakan'la vardığı "mutabakatın" mahiyetini açıklamasını istemişlerdir (*Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1987: 11).

Bu konuda kamuoyuna bir açıklama yapmak istemediğini bildiren Cumhurbaşkanı, parti liderleriyle aylık olağan görüşme sırasında konuşmayı yeğlemiştir. Yasa önerisine doğrudan değinmeyen Cumhurbaşkanı, konuyu siyasi partilerin kendi aralarında çözmesi gerektiğini söylese de, yaptığı açıklamalarda Anayasanın getirdiği seçim yasaklarının kaldırılmaması yönünde görüş bildirmiş, halkı siyasi yasakların kaldırılmasının ülkeyi 1980 öncesinin kaos ortamına sürükleyeceği konusunda uyarmıştır (*Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1987: 11; *Milliyet*, 1 Mayıs 1987: 1). Cumhurbaşkanı'nın açıklamaları, muhalefet partileri tarafından halkoylamasında halkın baskı altına alınacağına belirtisi olarak yorumlanmış ve eleştirilmiştir (*Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1987: 1).

Anayasanın Geçici 4. Maddesinin halkoylamasına sunulmasına ilişkin öneriler, yasa tasarısının en çok tartışılan bölümü olarak karşımıza çıkmaktadır. Önce maddenin halkoylamasına sunulup sunulmamasına ilişkin tartışmalar, daha sonra halkoylamasında oy kullanma zorunluluğu getirilip getirilmemesi, halkoylamasının geçerli sayılabilmesi için belirli bir katılım oranının zorunlu tutulup tutulmaması, propaganda süresi, tarafların televizyon ve radyodan yararlanma

koşulları konularına yönelmiştir.

Cumhurbaşkanı halkoylamasında oy kullanılmasının zorunlu olmasını isterken, Başbakan Turgut Özal böyle bir zorunluluğa karşı çıkmıştır. Önceleri halkoylaması nedeniyle yasa tasarısına tamamen karşı çıkan DYP ve DSP genel başkanları, bu durum karşısında, halkoylamasının geçerli sayılması için Başbakan ve Cumhurbaşkanı tarafından ileri sürülen %60'lık katılım oranı koşulu kaldırılır, televizyonda siyasi yasaklılara da konuşma hakkı verilirse tasarımı kabul edeceklerini açıklamışlardır. SHP Genel Başkanı İnönü ise, siyasi yasakların kaldırılabilmesi için halkoylamasını kabul ederken, tasarının anayasa değişikliğiyle ilgili maddesini kabul etmeyeceklerini belirtmiştir (*Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1987: 1; *Milliyet*, 6 Mayıs 1987: 8).

Aynı dönemde siyasi yasaklılar arasında olan Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit de konuya ilişkin tartışmalara katılmış, önce halk oylamasını reddederken, daha sonra DYP ve DSP genel başkanlarıyla uyumlu bir şekilde baraj zorunluluğunun kalkmasını ve kendilerine de televizyonda konuşma hakkı tanınmasını istemişlerdir (*Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1987: 1). Ancak hem Başbakan Özal hem de ANAP Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Keçeciler yaptıkları sert açıklamalarla bu talebi reddettiklerini belirtmişlerdir (*Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1987: 11 ve 9 Mayıs 1987: 1).

Yasa önerisine ilişkin tartışmalar sonraki günlerde de devam etmiş, “düşüm” Başbakan'ın halkoylama-

sında %60 barajının tamamen kaldırılmasını kabul ettiğini ve yasakların kalkması için “evet” oylarının “hayır” oylarından bir fazla olmasının yeteceğini açıklamasıyla, tasarının Meclis Genel Kurulu'nda görüşüldüğü günden bir gün önce, 12 Mayıs'ta çözülmüştür. Bu durum sonucunda DYP ve DSP genel başkanları yasaya olumlu baktıklarını açıklarken, SHP Genel Başkanı 175. Maddedeki değişikliğe karşı oldukları için yasaya da karşı olduklarını belirtmiştir (*Milliyet*, 12 Mayıs 1987: 1, 8).

Yukarıda aktarılan tartışmalara bakıldığında, gündemi tasarının anayasa değişikliğini yeniden düzenleyen maddesi ile siyasi yasakları kaldıran maddesinin oluşturduğunu, seçmen yaşı ile milletvekili sayısına ilişkin maddelerin temel bir tartışma konusu yapılmadığı görülmektedir. Anayasanın değiştirilme sürecini belirleyen madde ile siyasi yasakları kaldıran madde ise, Anayasa'da tasarının öngördüğü değişikliklerin gerekliliği, siyasi yasakların demokrasi açısından zararları, anayasa değişikliği yapmanın normatif koşulları veya anayasal sistemde yapacağı değişikliklerle ilişkilendirilerek ele alınmamıştır. Bu konudaki tartışma halkoylamasının nasıl yapılması gerektiğine ilişkin teknik bir konuya indirgenmiş, siyasi parti ve liderler arasında bir “pazarlık” konusu olmuştur. Bu durum, kendisini gazete manşet ve haber başlıklarında da göstermektedir: “Açık Pazarlık” (*Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1987: 1), “Pazarlık kilitlendi” (*Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1987:

1), “Pazarlığa devam” (*Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1987: 1), “Hem diyalog hem kavga” (*Milliyet*, 5 Mayıs 1987: 1), “Anayasada arapsaçı” (*Milliyet*, 8 Mayıs 1987: 1), “Özal DYP’yi köşeye sıkıştırdı” (*Milliyet*, 13 Mayıs 1987: 8).

TBMM’de 1987 Anayasa Değişikliği Tartışmaları: Temel Argümanlar ve Retoriksel Stratejiler

3361 Sayılı yasaya ilişkin “İstanbul Milletvekili Turgut Özal ve 199 arkadaşının verdiği “7.11.1982 Tarih ve 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 67, 75, 104 ve 175 inci Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi” adını taşıyan tasarı, TBMM genel kurulunda 13, 14 ve 17 Mayıs 1987 tarihlerindeki 102, 103 ve 106. birleşimlerde görüşülmüştür (TBMM Tutanak Dergisi, 1987a, b ve c).

Yasa tasarısına ilişkin ilk TBMM oturumu 13 Mayıs 1987’de gerçekleştirilen 102. birleşimdir. Birleşimde önce yasa tasarısının tümü üzerinde konuşmak üzere parti grupları ve hükümet adına yapılan konuşmalara 30’ar dakika, milletvekillerinin şahısları adına yapılan konuşmalara da 15’er dakika süre tanınmıştır. Ardından tasarının maddelerinin görüşülmesine geçilmiş ve tasarının ilk maddesi kabul edilmiştir. Tasarının diğer maddeleri 14 Mayıs’ta gerçekleştirilen 103. birleşimde görüşülerek kabul edilmiştir. 17 Mayıs 1987 tarihli 106. birleşimde, sadece tasarı maddeleri üzerinde verilen değişiklik önergeleleri görüşülmüş, ardından tasarı

maddeleri teker teker yeniden açık oya sunulmuştur. Teklifin tümü üzerindeki lehte ve aleyhteki birer konuşmadan sonra, tasarının tümü açık olarak oylanmıştır. Bu oylama sonucunda tasarı, kullanılan 371 oy içerisinde 315 kabul, 56 ret oyuyla kabul edilmiştir. Oylamada SHP dışındaki partiler yasa teklifine olumlu oy kullanmışlardır.

Yasa tasarısının görüşüldüğü birleşimler boyunca meclis genel kuruluna hitaben parti grupları, şahıslar veya hükümet adına ya da yasa maddelerine ilişkin değişiklik önergelerinin açıklanması sebebiyle konuşmalar yapılmıştır. Çalışmada yasa tasarısının geneli hakkındaki konuşmalar ile hakkında en çok tartışma yürütülen üçüncü ve dördüncü maddelerine ilişkin konuşmalar incelenmiş ve bu kapsamda 30 konuşma tespit edilmiştir.³ Bu

³ İncelemeye dâhil edilen konuşmacılar listesi şöyledir:

Yasanın Genel Hakkında: SHP Grubu adına İzmir Mv. Erdal İnönü, ANAP Grubu Adına Zonguldak Mv. Pertev Aşçıoğlu, DYP Grubu Adına Zonguldak Mv. Köksal Toptan, DSP Grubu Adına İçel Mv. Edip Özgenç, Şahsı Adına Ankara Mv. M. Seyfi Oktay, Hükümet Adına Başbakan Turgut Özal, Şahsı Adına Samsun Mv. Fahrettin Uluç (TBMM Tutanak Dergisi, 1987a)

Anayasanın 175. Maddesini Değiştiren 3.

Madde üzerine: DYP Grubu adına İstanbul Mv. Doğan Kasaroglu, SHP Grubu adına Antalya Mv. Aydın Güven Gürkan, DSP Grubu adına Tekirdağ Mv. Salih Alcan, Şahsı adına İstanbul Mv. Günseli Özkaya, Hükümet Adına Mahmut Oltan Sungurlu, Şahsı Adına Çorum Mv. İhsan Tomuş, Önergeleri Hakkında İstanbul Mv. Tülay Öney, Kayseri Mv. Muzaffer Yıldırım ve Edirne Mv. Türkan Turgut Arıkan (TBMM Tutanak Dergisi, 1987b)

Anayasanın Geçici 4. Maddesini Değiştiren

4. Madde üzerine: DYP Grubu Adına İzmir

konuşmalar tarafların yasa tasarısı konusunda dile getirdikleri temel argümanlar ve Meclis Genel Kurulu tartışmalarında ortaya çıkan temel retoriksel stratejiler açısından incelenmiştir.

Anayasanın Değiştirilmesi Konusundaki Temel Argümanlar

Tartışmalarda anayasaların ihtiyaç duyulduğu zaman değiştirilmesi gerektiği konusunda bir uzlaşma olduğu görülmektedir. Anayasaların devlet düzenine ve yurttaş haklarına ilişkin temel metinler olduğu konusu da konuşmalarda vurgulanmıştır. Bununla birlikte yasa önerisini eleştiren konuşmacıların, anayasaların bir tür toplumsal sözleşmeye dayanması gerektiğini, oysa tartışılan yasa önerisinin böyle bir zeminden yoksun olduğunu sık sık tekrarladıkları, Başbakanın yasa önerisini “kapalı kapılar ardında” Cumhurbaşkanıyla yaptığı görüşmeler sonucunda, kamuoyundan gizleyerek hazırladığını ileri sürerek bu durumu eleştirdikleri görülmektedir.⁴

Mv. Vural Arıkan, SHP Grubu Adına Sivas Mv. Mustafa Kemal Palaoglu, DSP Grubu Adına Izmir Mv. Durcan Emirbayer, Şahsi Adına Erzurum Mv. Sabahattin Eryurt, Hükümet Adına Adalet Bakanı Mahmut Oltan Sungurlu, Şahsi Adına Ağrı Mv. Paşa Sarıoğlu, Önerge Üzerine Edirne Mv. Turgut Türkan Arıkan, Önergeleri Hakkında Balıkesir Mv. Cahit Tutum, Antalya Mv. Aydın Güven Gürkan, İstanbul Mv. Tülay Öney, Antalya Mv. Aydın Güven Gürkan ve İzmir Mv. Erdal İnönü. (TBMM Tutanak Dergisi, 1987b)

Teklifin Tümü üzerinde Lehte: İstanbul Mv. Sabit Batumlu, **Aleyhte:** İstanbul Mv. İbrahim Ural (TBMM Tutanak Dergisi, 1987c)

⁴ bkz. Birleşim, Köksal Toptan (TBMM Tuta-

Konuşmalarda Türkiye’deki Anayasa geleneğine de değinilmiş, muhalefet partilerine mensup konuşmacılar, Türkiye’de sık sık anayasa değiştirilmesini bu metinler üzerinde bir milli uzlaşmanın yokluğuna bağlamışlardır. Konuşmacılar anayasaların askeri rejim dönemlerinde değiştirilmesini ya da yeniden yapılmasını eleştirmişler, üzerinde geniş kapsamlı bir uzlaşımın olduğu, sivil bir anayasa özlemine vurgulamışlardır.⁵ Bu doğrultuda ANAP adına konuşan konuşmacılar dışındaki konuşmacıların 1982 Anayasasını eleştirdiği görülmektedir.

Anayasa’ya yöneltilen eleştiriler aynı zamanda yasa önerisini eleştirmenin de bir yolu olmuştur. Bu konudaki ana argüman, 1982 Anayasası’nda temel hak ve özgürlükleri sınırlayan maddelerin değiştirilmesi gerektiğidir. Bu argüman özellikle Meclis’in sosyal demokrat kanadını oluşturan SHP ve DSP’li konuşmacılar tarafından dile getirilmiştir.⁶ Erdal İnönü, partisinin anayasa değişikliği konusundaki görüşünü SHP Grubu adına yaptığı konuşmasında şöyle ifade etmiştir: “175. maddeden önce, ya da parti çıkarı için Anayasanın bir iki mad-

---

nak Dergisi, 1987a: 288-289); Edip Özgenc (TBMM Tutanak Dergisi, 1987a: 291-292); M. Seyfi Oktay (TBMM Tutanak Dergisi, 1987a: 297-299)

⁵ bkz. Pertev Aşçıoğlu, (TBMM Tutanak Dergisi, 1987a: 285); Köksal Toptan (TBMM Tutanak Dergisi, 1987a: 288-289); Edip Özgenc (TBMM Tutanak Dergisi, 1987a: 291-292); M. Seyfi Oktay (TBMM Tutanak Dergisi, 1987a: 297-299)

⁶ bkz. Edip Özgenc (TBMM Tutanak Dergisi, 1987a: 292, 293); M. Seyfi Oktay (TBMM Tutanak Dergisi, 1987a: 295)

desini değiştirme yöntemini kolaylaştırılmazdan önce, temel hak ve özgürlükler bakımından Anayasanın büyük eksikliklerini düzeltmeyi öneriyoruz” (TBMM Tutanak Dergisi, 1987a: 283).

SHP ve DSP'li konuşmacılar 1982 Anayasası'nın sendikalar, yargı bağımsızlığı, üniversite özerkliği ve baraj altında kalan küçük partilerin kendilerini ifade etmelerini önleyen seçim sistemiyle ilgili maddelerini eleştirmişlerdir. DSP Grubu Adına yasanın geneli hakkında konuşan İçel Milletvekili Edip Özgenç bu eleştirilere ek olarak, 1982 Anayasası'nın “emekçi kesimin bırakınız korunmasını, onu egemen sınıfların tahakkümüne adeta terk eden ve toplumsal barışı sağlamaktan uzak yasaklar” içerdiğini belirterek, 1982 Anayasası yerine yeni bir anayasa yapılması gerektiğini belirtmiştir. Parti olarak, 1982 Anayasası'nı yumuşatıcı, demokrasi, laiklik, bağımsızlık, ülke ve devlet bütünlüğü ilkelerine yaslanan değişiklikleri destekleyeceklerini ifade eden konuşmacı, var olan öneriyi çoğulcu ve demokratik bir tartışma platformuna dayanmadığı ve “aceleyle getirildiği” için eleştirmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1987a: 291-295).

Muhalefet partilerine mensup konuşmacıların yeni bir anayasa yapılması veya 1982 Anayasası'nda daha köklü ve demokratik değişiklikler yapılması önerisi, iktidar partisi temsilcilerince kabul görmemiştir. Yasa önerisini savunan ANAP'lı konuşmacılar 1982 Anayasası'nın içeriğine ilişkin söz söylemezken,

istikrar sağlayıcı işlevine değinmişlerdir. Örneğin yasanın geneli hakkında ANAP Grubu adına konuşan Pertev Aşçıoğlu, 1982 Anayasası'nın halkoylamasında %92'lik bir kabul oyu aldığını vurgulayarak, “Biz, Anavatan Partisi olarak, 1982 Anayasası'nın ülkede huzur, güven ve istikrarı sağladığına ve bu ortamda ekonomik kalkınmanın hızlanmasında önemli bir etken olduğuna inanmaktayız” açıklamasını yapmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1987a: 284). Bununla birlikte, ANAP'lı konuşmacılar da sivil iktidarların ve temsilcilerin anayasa yapımı sürecinde etkili olması gerektiği argümanını desteklemişlerdir.

Tartışmalarda, 1982 Anayasası'nın demokratikleştirilmesi ya da geniş toplumsal katılımı yeni bir anayasa yapılması önerilerinin daha güncel, kısa vadeli sorunlar ve partiler arası çıkar tartışmaları nedeniyle ve bir uzlaşmaya varmanın güçlüğü de vurgulanarak etkisizleştirildiği, tartışmalara yeni bir açılım sağlama potansiyelinin göz ardı edildiği söylenebilir.

Yasa maddesinin Anayasanın değiştirilme şeklini düzenleyen 175. Maddesi'nde getirdiği değişiklikler üzerindeki tartışmalar yasa değişikliğinin amacı, sonuçları ve gerekliliği üzerinde yoğunlaşmıştır. ANAP milletvekilleri, Hükümet adına konuşan vekiller ve Başbakan Turgut Özal, 175. Madde'de yapılan değişiklikleri iki temel gerekçeyle açıklamışlardır: 1) Siyasi yasakların kaldırılması için önce anayasa değiştirme usulünün değiştirilmesi gerekmektedir. 2) Yapılacak değişik-

likle daha önce hep askeri yönetimlerce değiştirilen anayasaların sivil iktidarlar ve temsilciler tarafından değiştirilmesinin yolu açılacaktır.

Bununla birlikte, ANAP adına yapılan konuşmalarda, konuşmacılar yeni bir anayasa yapılmasına ilişkin bir talepte bulunmamışlardır. Örneğin ANAP Milletvekili İhsan Tombuş sözünü keserek “Uzlaşalım, düzeltelim, gelin beraber yapalım” çağrısında bulunan Antalya Milletvekili Aydın Güven Gürkan’a “birçok meselelerde uzlaşmak mümkün olmamaktadır siyasi kadrolar arasında. Eğer her meselede uzlaşma olsa, partilerimiz ayrı olmazdı zaten” cevabını vermiştir. Tombuş, 175. Madde’nin anayasa değişikliği için daha az sayıda milletvekili onayı getirmesini uzlaşmanın olmadığı durumlarda da anayasa değişikliği yapılabilmesinin önünü açtığı için bir çözüm olarak görmüştür (TBMM Tutanak Dergisi, 1987b: 364, 365).

Bu gerekçelerin yanı sıra maddeyi destekleyen konuşmalarda ortaya atılan bir diğer argüman, aslında var olan sistem üzerinde temel bir değişiklik yapılmadığıdır. 175. Madde’de yapılan değişiklikleri savunan konuşmacıların, daha çok konunun teknik yönünü vurguladıkları, değişiklik öncesi ve sonrasına ilişkin aritmetik hesaplamalara konuşmalarında daha çok yer verdikleri görülmektedir.⁷

Maddeye ilişkin iktidar partisi temsilci ve milletvekillerinin konuşmalarına bakıldığında, anayasanın

nasıl değiştirileceğini düzenleyen belirleyici nitelikte bir maddenin, milletvekili sayıları ve oranları üzerinden yapılan teknik bir tartışmaya sıkıştırıldığı söylenebilir. Bu konuşmalarda anayasa değişikliği yapmak, seçimlerden başarıyla ve yeterli sayıda milletvekiliyle çıkacak olan partinin, diğer partilerle uzlaşmak zorunda kalmadan yapabileceği bir eylem ve hak olarak kabul edilmektedir. Biçimsel bir demokrasi anlayışının ötesine geçemeyen böyle bir perspektif Anayasa gibi temel bir düzenleyici kanunda olması gereken toplumsal uzlaşmayı yok saymaktadır.

Maddede yapılacak değişikliğe getirilen ortak eleştiriler, muhalefet partilerinin yasa teklifi hazırlama sürecinden dışlandıkları, bu maddeyle anayasa değişikliği yapmanın daha da zorlaşacağı ve maddenin ANAP’ın ve Turgut Özal’ın çıkarlarına hizmet etmek için değiştirildiği yönünde olmuştur. Ayrıca SHP ve DSP Grubu adına konuşan milletvekilleri bu maddeyle daha sonraki hükümetlerin, Cumhurbaşkanı’yla anlaşma içerisinde, TBMM’yi ve diğer siyasi partileri saf dışı bırakarak, anayasayı istediği gibi değiştirmesinin önünün açılacağını ileri sürmüşlerdir. Bu konuda SHP Grubu adına söz alan Aydın Güven Gürkan, “aşırı din tehdidi”nden bahsetmiştir. Konuşmacıya göre, bu anayasa değişikliğinin yürürlüğe girmesiyle birlikte “Türkiye’nin gündemine, örgütlü ve dış destekli aşırı dinci kesimin anayasa değişikliği talepleri de girecek”, bu istekler karşısında ANAP parti içyapısı ve

⁷ bkz. Adalet Bakanı Mahmut Oltan Sungurlu (TBMM Tutanak Dergisi, 1987b: 361).

seçmen desteğini kaybetmemek nedeniyle direnemeyecektir (TBMM Tutanak Dergisi, 1987b: 358).

Muhafif konuşmacıların bir diğer eleştirisi, yasayı savunan milletvekili ya da hükümet temsilcilerinin, anayasayı değiştirmek için gerekli milletvekili sayısının ve oranlarının değiştirilmesine ilişkin açıklamalarını bir tür “sayı hesabı” halinde sunarak konunun özüne değinmedikleri yönünde olmuştur. Madde üzerinde DYP Grubu adına konuşan Doğan Kasaroğlu eleştirisini şöyle ifade etmiştir: “175. maddede yapılan değişiklikler nedir, ne oluyor; bulabilmek için herkes elinde kâğıt kalem bulmaca çözmeye başladı. Mesele tamamen hukuk mecrasından dışarıya çıktı, mesele tamamen demokrasi ilkelerinin dışına çıkarıldı, ... bir bulmaca şekline döküldü” (TBMM Tutanak Dergisi, 1987b: 354). Sonuç olarak, bir tür sayı hesabı veya pazarlık konusu haline getirilen 175. Madde, bu maddeyi eleştiren DYP ve DSP’li milletvekillerinin, eski liderlerine yönelik siyaset yasaklarının kaldırılması karşılığında verdikleri “bedel” oylarını da alarak kabul edilmiştir.

Siyasi Yasakların Kaldırılması Konusunda Temel Argümanlar

Anayasa değişikliğine ilişkin TBMM tartışmalarında tüm konuşmacılar siyasi yasakların demokrasiye aykırı olduğunu ve kaldırılması gerektiğini kabul etmiştir. Mesele siyasi yasakların kaldırılması gerekip gerekmediği değil, nasıl kaldırılacağı

olmuş, konuşmaların büyük bölümü halkoylamasının “zararları” ve “gerekliliği/gereksizliği”ne ayrılmış, tüm konuşmacıların argümanlarının dönüp dolaşıp vardığı yer, siyasi yasakların kaldırılmasının partilerin çıkar dengesi üzerindeki etkisi olmuştur.

ANAP’lı milletvekilleri, hükümet adına söz alan konuşmacılar ve Başbakan Turgut Özal, siyasi yasaklar konusunun askeri darbe sonrası kurulan bir parti oldukları için kendilerini ilgilendirmediklerini, bu nedenle tartışmaların dışında kaldıklarını iddia ederlerken; muhalefet temsilcileri Başbakanı, yaklaşan yeni seçimler öncesi, siyasi yasakları mecliste kaldırmak yerine kendi çıkarı için halkoyuna sunmakla eleştirmişlerdir. ANAP’lı milletvekilleri gibi SHP’li konuşmacılar da DYP’nin Süleyman Demirel, DSP’nin de Bülent Ecevit’le olan bağına atıf yaparak, hiçbir “siyasi yasaklı” kişilikle doğrudan bir bağları olmadığını vurgulamaya özen göstermişlerdir. Buna rağmen yasakların kalkmasından yana olduklarını belirten SHP’li konuşmacılar, hem siyasi yasakların kaldırılması için halkoylamasına başvurulmasını öneren ANAP’ı hem de eski liderlerine yönelik yasakların kalkması için 175. Maddeyi kabul etmek zorunda kalan DYP ve DSP’li milletvekillerini eleştirmişlerdir.

Siyasi yasakların meclis yerine halkoylamasına götürülerek kaldırılması gerektiğini savunan ANAP’ın bu konudaki temel gerekçeleri, Başbakanın sıklıkla tekrarladığı Geçici 4. Madde’nin siyasi bir karar oldu-

ğu için, bir anayasa maddesi sayılamayacağı, bu nedenle de diğer Anayasa maddeleri gibi değil de; Anayasayı onaylayan halk tarafından, halkoyuna başvurularak kaldırılması gerektiğidir (TBMM Tutanak Dergisi, 1987a: 300-306). Buna karşılık muhalif konuşmacıların temel argümanları, bir anayasa maddesi olan Geçici 4. Maddenin de diğer maddeler gibi Meclis içinde oylanarak kaldırılması gerektiği (Köksal Toptan ve Edip Özgenç, TBMM Tutanak Dergisi, 1987a: 290, 295); halkoylamasına gidilmesinin 12 Eylül öncesi döneminin anlaşmazlıklarını yeniden gündeme getireceği için ülkede büyük sosyal huzursuzluklar yaratacağı (Köksal Toptan ve Edip Özgenç, TBMM Tutanak Dergisi, 1987a: 288-291 ve 291- 295; Vural Arıkan, TBMM Tutanak Dergisi, 1987b: 376-380); “halk koydu halk kaldırsın” anlayışının, halk bu yasaklara ilişkin maddeyi ayrıca değil, bir bütün olarak 1982 Anayasası içerisinde onayladığı için geçersiz sayılacağı yönündedir (Erdal İnönü, TBMM Tutanak Dergisi, 1987a: 283).

Tartışmalarda diğer konuşmacılardan farklı olarak, SHP’li milletvekillerinin ve sözcülerinin konunun demokratik ilkelerle olan ilişkisini daha çok vurguladıkları söylenebilir. SHP Grubu adına söz alan Mustafa Kemal Palaoglu, temel hakları ellerinden alınmış yurttaşlara bu haklarının iade edilmesinin bir halkoylaması konusu olamayacağını dile getirmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1987b: 381). Meclisin sosyal demokrat partilerinin temsilci-

leri, halkoylamasının her durumda demokratik bir uygulama olmadığını da konuşmalarında dile getirmişlerdir (Salih Alcan, TBMM Tutanak Dergisi, 1987b: 359).

Siyasi Yasaklar Kimin Sorunu?: Kişiselleştirme Retoriği

3361 sayılı yasaya ilişkin TBMM Genel Kurul tartışmalarında ön plana çıkan temel retorik stratejilerden biri kişiselleştirmedir. Meclis tartışmalarına bakıldığında, konuşmacıların tartışılan konuyu, kendisini diğerlerinden ayırarak ötekinin şahsi sorunu olarak sunduğu görülmektedir. Bu durumun en belirgin örneklerinden biri Başbakan Turgut Özal’ın siyasi yasakların kaldırılmasına ilişkin yasa maddesinin kendi şahsi sorunu ya da çikarıyla ilgili bir şey olmayıp “12 Eylül iktidarıyla, 11 Eylül iktidarı arasında bir mesele” olduğunu ileri sürmesidir (TBMM Tutanak Dergisi, 1987a: 303). Buna karşılık muhalefet partilerinin sözcüleri ve milletvekilleri de konuşmalarında yasa önerisini “Turgut Özal’ın” yasası ve onun çıkarlarına hizmet eden bir araç olarak tanımlamışlardır. Öyle ki, yasanın geneli üzerine şahsi adına konuşan Ankara Milletvekili M. Seyfi Oktay’a göre, her ne kadar bu yasa önerisi Meclise 199 kişinin imzasıyla gelmiş de:

amacı, kapsamı, rejime, Türk siyasal ve toplumsal yaşamına getirecekleri ve götürcekleri hususunda teklife imza atanlar, konuyu kendi bilinçlerinde değerlendirerek, irde-

leyerek, tartışarak, düşünerek, anlayarak; böylece önerge içeriğini Sayın Özal'la paylaşmak suretiyle hazırlanmamıştır. Görülüyor ki, ANAP Grubundaki birçok değerli milletvekili, devletin temel nizamına ilişkin anayasa gibi bir yasanın değiştirilmesinde dahi, kendi iradelerini kayıtsız ve koşulsuz bir tarzda Sayın Özal'ın kişisel iradesine teslim etmiş görüntüsü içerisinde bulunmaktadır (TBMM Tutanak Dergisi, 1987a: 296).

Başbakanın yasa önerisinin hazırlanma sürecinde Cumhurbaşkanıyla yaptığı içeriği bilinmeyen toplantılar ve bu konuda kişisel olarak Cumhurbaşkanını ikna etmeye çalıştığı yönündeki açıklamaları da milletvekilleri tarafından eleştirilmiş ve Özal'ın anayasa gibi önemli bir konuyu kendi kişisel meselesi haline getirdiği ileri sürülmüştür (Günseli Özkaya, TBMM Tutanak Dergisi, 1987b: 303).

Kişiselleştirmenin en belirgin örneklerinden biri, tartışmalar boyunca ara ara kullanılan “gol” benzetmesidir. SHP Genel Başkanı Erdal İnönü'nün SHP Grubu adına yaptığı konuşmaya Başbakan Turgut Özal'ın verdiği yanıtı yetersiz bulan Sinop Milletvekili Barış Can ile Başbakan arasında şöyle bir diyalog geçmiştir:

BAŞBAKAN TURGUT ÖZAL (Devamla) — Sayın İnönü'nün konuşmasında bir noktaya hakikaten üzuldüm.

H. BARIŞ CAN (Sinop) — Göreceğiz.

H. BARIŞ CAN (Sinop): İnönü golü attı golü.

BAŞBAKAN TURGUT ÖZAL: Öyle zannediyor, bakalım golü kim atıyor?

AYÇAN ÇAKTROĞULLARI (Denizli) — Kendi kalesine (TBMM Tutanak Dergisi, 1987a: 305).

“Gol” atma benzetmesi, bir sonraki oturumda da kullanılmış; DYP Grubu adına söz alan Vural Arıkan, “Şimdi, ben yüksek huzurlarınızda Sayın Başbakanımıza soruyorum: Eğer matematiksel olarak, ben size geçici 4 üncü maddenin hakikî bir Anayasa maddesi olduğunu ispatlar isem halk oylamasına gitmekten vazgeçer misiniz?” sorusunu yöneltmiş ve konuşmasının sonunda bunu kanıtladığını ve Başbakana bir “gol attığımı” ileri sürmüştür: “Siz öyle kabul etmeseniz dahi Sayın Başbakan, bu size bir goldür” (TBMM Tutanak Dergisi, 1987b: 376). Tartışılan konunun bu şekilde kişiselleştirilmesi, yasaya ilişkin konuları rakip kişiler arasındaki bir tür mücadeleye dönüştürmüş ve ele alınan konunun ilkesel bir düzeyde tartışılmasının önüne geçmiştir.

“Halktan mı Korkuyorsunuz?": İndirgeme Retoriği

1987 Anayasa değişikliği tartışmalarının siyasi yasakların kaldırılmasını düzenleyen maddesine ilişkin tartışmaların etrafında şekillendiği temel retoriksel strateji halkoylamasının “halka gitmekten korkmak/korkmamak” karşılığına indirgen-

mesi olmuştur. Retoriksel stratejinin merkezinde anayasa değişikliğini öneren Başbakan Turgut Özal ve iktidar partisinin temsilcileri bulunmaktadır. Değişiklik önerisinin diğer maddelerinin TBMM’de onaylanmasına rağmen, siyasi yasakların halkoylamasına sunulmasını talep eden ve tasarımı bu doğrultuda hazırlayan Özal ve TBMM’de söz alan diğer hükümet ve ANAP temsilcileri, bu durumu gerekçelendirmek üzere halkın verdiği kararın her şeyden üstün olduğu ve demokrasinin bir gereği olarak halkoylamasına gidilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Hükümet temsilcileri halk oylamasını siyasi yasaklılar için bir önseçim veya şerefli bir dönüş olarak sunarak bu maddeyi eleştiren muhalefeti halktan korkmakla itham etmişlerdir. TBMM kürsüsündeki hatiplerin konuşması ANAP milletvekillerce beş defa “Korkuyor musunuz?” sorularıyla kesilmiştir.

İktidar partisinin halk oylamasına gidilip gidilmemesini “halktan korkup korkmamak” meselesine indirgemesi karşısında, muhalefetin temel retorik stratejisi bu söylemi çeşitli yollarla tersine çevirmek olmuştur. Bunlardan biri “Asıl siz korkuyorsunuz” cümlesiyle ifade edilebilecek iddianın sıklıkla tekrarlanmasıdır. Bu iddia, iktidarın siyasi yasakların kalkmasından ve eski karizmatik siyasi liderlerin yeniden siyaset sahnesine çıkmasından korktuğu, halkın iradesinin demokratik ve özgür bir şekilde şekillenmesinin engellenmek istendiği, iktidarın referandum sonucuna gö-

re hızlı bir erken seçim hazırlığında olduğu gibi desteklerle kanıtlanmaya çalışılmıştır. Örneğin, SHP grubu adına konuşma yapan Aydın Güven Gürkan, “asıl iktidar partisinin halktan korktuğu” iddiasını şu sözlerle ifade etmiştir:

Biz buna varız, biz halktan korkmuyoruz. Asıl siz, halktan ve halk iradesinin demokratik ve özgür koşullarda oluşmasından korkuyorsunuz. Eğer bundan korkmuyorsanız, şu radyo ve televizyonda tartışma yolunu açınız; sizinle Anayasayı da, anayasa değişikliklerini de, siyasal yasakları da, inanılmaz hayat pahalılığını da, dayanılmaz açlığı da, giderek yaygınlaşan yoksulluğu da, dış borçları da, iç borçları da, yolsuzluğu da, rüşveti de, soygunu da, talanı da, saltanat yönetimini de (SHP sıralarından «Bravo» sesleri, alkışlar) demokrasiyi de, temel hak ve özgürlükleri de, ikili anlaşmaları da, doğu ve güneydoğu sorununu da, Yunan ve Ege ödünlerini de, Avrupa Topluluğunu da, irticai da, partizanlığı da, baskıyı da tartışalım. Açınız!.. (SHP sıralarından «Bravo» sesleri, alkışlar; ANAP sıralarından gürültüler) (TBMM Tutanak Dergisi, 1987b: 356-357).

Bu konuda verilebilecek bir diğer örnek Anayasa’nın 175. Maddesi üzerine şahsı adına konuşan İstanbul Milletvekili Günseli Özkaya’nın konuşmasında karşımıza çıkmaktadır. Özkaya, “Bu halk bu kadar karışık işlerden anlamaz, aldatırım” zihniyetine sahip olduğunu ima ettiği Turgut Özal’ın “iktidar partisi-

ne ve muhalefete mensup bu kadar mütehasıs eleman ve Anayasanın teknik işlerinden anlayan ve bu işi bilen uzman”ın bulunduğu TBMM’den korktuğunu ileri sürdükten sonra sözlerine şöyle devam etmiştir:

GÜNSELİ ÖZKAYA (Devamla) — Muhalefete diyor ki; «Siz halka gitmekten korkuyorsunuz.» Ben, bu konuda şunu söylüyorum sayın milletvekilleri; Hayır, Başbakan bu Meclisten korkuyor. Bakınız, Başbakan dün altı konuda ateş yaktı ve muhalefeti bu ateş hattından yürütmek istedi; ama göreceksiniz arkadaşlarım, kendisi, kendi hazırladığı bu ateş hattında ateş dansı yapmak zorunda kalacak (TBMM Tutanak Dergisi, 1987b: 361).

İktidarın “halktan mı korkuyorsunuz” retorığının bir diğer tersine çevrilme yolu, yasa tasarısının geneli hakkında DYP grubu adına konuşan Köksal Toptan’dan gelen “evet halktan korkuyoruz çünkü...” stratejisi olmuştur. Toptan’ın retoriksel manevrası şöyle ifade bulunmuştur:

Biz siyasetçi olarak,- biz Doğru Yol Partisi olarak, elbette halktan ve Hak’tan korkarız. Yaptığımız her iş için bu dünyada halka, öbür dünyada da Hak’ka hesap vereceğimizi her anımızda düşünerek yaşarız. (DYP sıralarından «Bravo» sesleri, alkışlar) Halkımızdan korkarız ama, ona da, onun sağduyusuna da ve onun hiç eksilmeyen ve göz yaşartan vefasına, da güveniriz (TBMM Tutanak Dergisi, 1987a: 290).

Toptan’ın yukarıdaki sözlerinin de gösterdiği gibi, siyasi yasakların kaldırılmasını halktan korkup korkmama meselesine indirgeyen retorığın bir sonucu olarak “halk”, tarafların kendi savlarını meşrulaştırmalarının retoriksel aracına dönüşmüştür. “Egemenliği kayıtsız şartsız elinde tutan”, bununla birlikte propagandayla “kafası karıştırılabilen”, “demokrasinin temel unsuru” ve Meclis tarafından alınan kararları onaylama mercii olarak görevlendirilen “halk”, konuşmalarda popülist söylemlerin adresi ve yaklaşan seçimlerin oy kaynağı olarak görülmüştür. Teker teker bireylerden oluşan bir kitle olarak “halk” anlayışının bir sonucu olan böyle bir yaklaşım, çeşitli siyasi kurumlar aracılığıyla örgütlenmiş; yasa veya anayasa yapımı sürecinin çeşitli aşamalarına aktif olarak katılması beklenen daha demokratik bir yurttaş anlayışının konuşmalarda yeterince yer bulmasını engellemiştir.

Siyasi Yasakların Kaldırılması mı Anayasa Değişikliği Prosedürünün Kabulü mü? İkilem Retoriği

Anayasa değişikliği tartışmalarının tamamına sızan, kendisine konuşmalarda çok yer bulmamakla birlikte, tüm konuşmalara sinen ve belki de tartışmaların seyrini ve sonucunu en çok belirleyen retoriksel oyun, iktidarın gerçek liderleri yasaklı muhalefet partilerini bir ikilemle karşı karşıya bırakmasıdır. İktidar partisinin muhalefete yönelen bu stratejisi, hükümet adına konuşan Adalet Bakanı Mahmut Ol-

tan Sungurlu tarafından açıkça şöyle ifade edilmiştir: “Bu itibarla, eğer aftan yana iseniz, eğer eski siyasilerin siyasî haklarının iadesinden yana iseniz, bu teklife evet demek zorundasınız” (TBMM Tutanak Dergisi, 1987b: 363). Turgut Özal ve arkadaşlarının 1982 Anayasası’nda değişiklikler öngören yasa tasarısı, siyasi liderleri yasaklı DSP ve DYP’yi yasakların kaldırılmasının yolunu açabilmek için, tasarının diğer maddeleri yanı sıra, siyasi yasakların kaldırılmasının halkoylamasına sunulmasını da kabul edip etmeme ikileminde bırakmıştır. Benzer şekilde SHP’yi de yasakçı olmadığını, siyasi özgürlüklerden yana olup olmadığını ispatlamak üzere halkoylamasına gitmeyi doğru bulsa da bulmasa da, teklifin dördüncü maddesini kabul etmeye çağırmıştır.

Muhalefet bu ikilemle iki temel retoriksel strateji aracılığıyla baş etmeye çalışmıştır. Bunlardan ilki, bizzat bu ikilemin varlığını kabul edip, iktidarı ve Turgut Özal’ı kötü niyet ve samimiyetsizlikle suçlamak olmuştur. Örneğin DSP grubu adına konuşan Tekirdağ Milletvekili Salih Alcan, muhalefetin içinde bırakıldığı ikilemi “Sayın Başbakanın, 175 inci madde kabul edilmezse, geçici 4 üncü maddenin kaldırılması teklifini geri alacağı tehdidini sürdürmesini, yakışsız bir baskı olarak görüyoruz.” diyerek eleştirmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1987b: 359). Madde hakkında DYP Grubu adına konuşan İstanbul Milletvekili Doğan Kasaroğlu ise konuşmasında yasa tasarısının kötü niyet barındırdığını ve 175. Mad-

de’nin gündeme getirilmesinin tek olası nedeninin, geçici 4. Madde’nin kaldırılmasını engellemek olduğunu iddia etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1987b: 354).

Muhalefet partilerinin ikilemle retoriksel olarak başa çıkma yollarından ikincisi, tartışmalarda yasa tasarısını ve maddeleri eleştirirken, oylamada kabul etme stratejisidir. DSP ve DYP grubu adına konuşan hatipler konuşmalarında maddeleri eleştirmeye devam etmiş, ancak bu parti grupları, her defasında eleştirdikleri maddeler için olumlu oy kullanmışlardır. Bununla birlikte DSP anayasanın değiştirilme biçimine müdahale eden 175. Madde için hayır oyu vermiştir, ancak madde yine de ANAP-DYP ittifakıyla geçirilmiştir. SHP ise tasarının tüm maddelerini eleştirmiş, diğer maddelerine hayır oyu verirken, siyasi yasakları kaldıran dördüncü maddesine evet oyu vermiştir. Sonuç olarak iktidarın ikilemde bırakma retoriksel oyununun başarılı olduğu ve başka durumda muhalefet partilerini ikna edemeyecek olan iktidarın böylelikle yasa tasarısını meclisten geçirebildiği görülmektedir.

Sonuç

1982 Anayasası’nda, askeri rejim sonrasında kurulan ilk sivil meclis tarafından yapılan değişikliklere ilişkin tartışmalar incelendiğinde, TBMM’nin bir karara varmak üzere yapılan müzakere ortamı olmaktan uzak olduğu söylenebilir. Zira, tartışılan anayasa değişikliği tasarısı ANAP, DYP ve DSP arasında par-

lamento dışında gerçekleştirilen “pazarlıklar” sonucunda TBMM gündemine gelmiş ve tartışmaların sonucu daha baştan belli olmuştur. Dolayısıyla TBMM genel kurul tartışmaları, önerinin kabul edilip edilmemesinin belirlendiği değil, partilerin ve parlamenterlerin yasa değişiklikleri konusunda düşüncelerini dile getirdikleri/tekrarladıkları bir platform işlevi görmüştür. TBMM daha çok dönemin politik iklimine ilişkin veriler sunabilecek; farklı politik görüş ve çıkarların karşılaştığı ve dile getirildiği bir konuşma zemini olmuştur.

Anayasa değişikliğine ilişkin tartışmalara bakıldığında katılımcı ve demokratik bir tartışma süreci sonucunda, uzun dönemli bir planlamaya dayalı olarak yasa çıkarma anlayışı yerine, Türkiye’de politika üretmenin genel karakteri olan, fiili durumun dayatmasına karşı bir düzenleme yapma ve kısa dönemli çıkarılara öncelik tanıma geleneğinin (Kejanlıoğlu, 2004) bu tartışmada da devam ettiği görülmektedir. Anayasa değişikliğine ve siyasi yasakların kaldırılmasına ilişkin tartışmalar, meclisteki partiler arasındaki çıkar ilişkilerinin, birkaç ay sonra yapılması muhtemel genel seçimlerin ve iktidar partisinin muhalefeti içinde bıraktığı retoriksel ikilemin gölgesinde gelişmiştir. Bu durum ele alınan konuların mantıksal bir düzlem yerine, sorunların kişiselleştirildiği ve tartışmalarda ileri sürülen argümanların “halktan korkup korkmama” melesine indirgendiği bir zeminde sürmesini beraberinde getirmiştir.

Anayasa değişikliğine ilişkin yasa önerisinin Cumhurbaşkanı Kenan Evren ile Başbakan Turgut Özal arasındaki gizli ve kamuoyuna açıklanmayan “mutabakatlarla” hazırlanması, kimi zaman eleştirilse de, siyasi yasakların kalkmasına yönelik taleplere cevap olarak Kenan Evren’in halkı darbe öncesi kanlı, çatışmalı döneme karşı uyaran söyleminin milletvekilleri tarafından da kullanılır olması, ordunun ve askeri liderlerin “geçiş sürecindeki” ilk sivil meclis olan TBMM’de ve daha genel anlamda politika oluşturma sürecinde hâlâ etkili olduğunu da göstermektedir.

Bir yandan askeri elitlerin TBMM ve politika üretme sürecindeki varlığı devam ederken, diğer yandan “halkın egemenliği” vurgusunun sıklıkla dile getirilmesi bir çelişki gibi görünse de, özgür ve özerk basın-yayın kuruluşları aracılığıyla desteklenecek çoğulcu bir kamusal alanda, örgütlü bir şekilde kendi geleceğiyle ilgili kararların alınmasında etkin söz söyleme hakkına sahip bir yurttaş anlayışının gereklerine ilişkin taleplerin, meclisin sosyal demokrat partilerinin sözcülerinin birkaç konuşmasıyla sınırlı kaldığı düşünüldüğünde, bu çelişki ortadan kalkacaktır. Anayasa gibi siyasi ve toplumsal yaşamı düzenleyen temel bir sözleşmenin değiştirilmesi konusundaki müzakereler, bırakalım böyle bir yurttaş katılımını, yurttaşların temsilcilerini barındıran TBMM’de vekiller aracılığıyla bile demokratik ve çoğulcu bir katılımı gerçekleştirilememiştir.

1982 yılında Milli Güvenlik Kurulu'nun atadığı kişilerce oluşturulan ve halk tarafından "onaylanan" 1982 Anayasası, darbe sonrasındaki ilk TBMM tarafından değiştirilmeye başlanıp sonraki hemen her yasama döneminde yeni değişikliklere uğrasa ve bu değişiklikler iki kere halkoylaması sonucunda onaylansa

da, katılımcı bir süreç sonucunda ulaşılabilecek geniş bir toplumsal uzlaşıya dayalı yeni bir anayasa taleplerinin önemli ölçüde dile getirilmeye devam etmesi, Türkiye'de toplumsal müzakere zeminlerine olan ihtiyacın hâlâ varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

Kaynakça

- Abadan-Unat, Nermin (1989). "Legitimacy, Participation and Restricted Pluralism: The 1987 Elections in Turkey." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 44(1).17-38.
- Ahmad, Feroz (2007). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Aristoteles (2004). *Retorik*. (İngilizceden Çev. Mehmet H. Doğan). İstanbul: YKY.
- Bayley, Paul (2004). "The Whys and Wherefores of Analysing Parliamentary Discourse." *Cross-Cultural Perspectives on Parliamentary Discourse*. P. Bayley (der.) içinde. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 1-44.
- Bayley Paul vd (2004). "Threat and Fear in Parliamentary Debates in Britain, Germany and Italy". *Cross-Cultural Perspectives on Parliamentary Discourse*. P. Bayley (der.) içinde. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 185-236.
- Bayley Paul. ve Félix Can Vicente (2004). "Ways of Talking about Work in Parliamentary Discourse in Britain and Spain". *Cross-Cultural Perspectives on Parliamentary Discourse*. P. Bayley (der.) içinde. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 237-270.
- Bevitori, Cinzia (2004). "Negotiating Conflict: Interruptions in British and Italian Parliamentary Debates". *Perspectives on Parliamentary Discourse*. P. Bayley (der.) içinde. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 87-110.
- Bryce, Lord (1990). "The Decline of Legislatures". *Legislatures*. P. Norton (der.) içinde. New York: Oxford University Press. 47-58.
- BYEGM (1986) Aylık Arşiv Ocak 1986. <http://www.ayintarihi.com> erişim tarihi: 6 Ocak 2016
- BYEGM (1987a) Aylık Arşiv Şubat 1987. <http://www.ayintarihi.com> erişim tarihi: 6 Ocak 2016
- BYEGM (1987b) Aylık Arşiv Nisan 1987. <http://www.ayintarihi.com> erişim tarihi: 6 Ocak 2016
- Carbo, Teresa (1992). "Towards an Interpretation of Interruptions in Mexican Parliamentary Discourse (1920-60)." *Discourse & Society*. 3(1): 25-45.
- Cemal, Hasan (1986). *12 Eylül Günlüğü*. Ankara: Bilgi Yay.
- Dibattista, Denise (2004). "Legitimising and Informative Discourse in the Kosovo Debates in the British House of Commons and the Italian Chamber of Deputies." *Perspectives on Parliamentary Discourse*. P. Bayley (der.) içinde. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 151-184.
- Doğanay, Ulkü (2007). "The Turkish Parliament on Democracy". *Parliamentary Affairs*. 60(3): 388-408.
- Erdoğan, Mustafa (2001). *Anayasal Demokrasi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Eroğul, Cem (1997). *Anatüzeğe Giriş*. Ankara: İmaj Yay.
- Gençkaya, Ömer Faruk (1994). "Consolidation of or Resistance to Democracy: Redemocratization and the Turkish Grand National Assembly." *Working Papers on Comparative Legislative Studies*. Lawrence D. Longley (der.) içinde. Appletown, Wisconsin: IPSA. 321-334.

- Hürriyet Vakfı (1983). *Basın ve Basının Karşılaştığı Hukuki Sorunlar, Seminer Tutanakları*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay.
- Hirst, Paul (1990). *Representative Democracy and Its Limits*. Oxford: Polity Press.
- Karaaslan-Şanlı, Halise (2011). “Basında ve Mecliste 1948 Tasfiyesine İlişkin Tartışmaların Söylemi”. *Kültür ve İletişim/Culture and Communication*. 14(1): 105-133.
- Kejanlıoğlu, Dilek Beybin (2004). *Türkiye’de Medyanın Dönüşümü*. Ankara: İmge Yay.
- Ilie, Cornelia (2000). “Cliche-based Metadiscursive Argumentation in the Houses of Parliament.” *International Journal of Applied Linguistics*, 10 (1): 65-84.
- Ilie, Cornelia (2003). “Discourse and Metadiscourse in Parliamentary Debates.” *Journal of Language and Politics* 1(2): 269–291.
- Ilie, Cornelia (2004) “Insulting as (Un)Parliamentary Practice in The British and Swedish Parliaments A Rhetorical Approach”, *Cross-Cultural Perspectives on Parliamentary Discourse*. P. Bayley, (edit.) içinde. Philadelphia, USA: John Benjamins Publishing Company.
- Ilie, Cornelia (2005). “Politeness in Sweden: Parliamentary Forms of Address”. *Politeness in Europe*. L. Hickey ve M. Stewart (der.) içinde. Clevedon: Multilingual Matters. 174-188.
- Ilie, Cornelia (2010a). “Introduction” *European Parliaments under Scrutiny: Discourse strategies and interaction practices*. C. Ilie (der.) içinde. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 1-28.
- Ilie, Cornelia (2010b). “Strategic Uses of Parliamentary Forms of Address: The Case of the UK Parliament and the Swedish Riksdag”. *Journal of Pragmatics* 42(4). 885–911.
- Keane, John (1994). *Demokrasi ve Sivil Toplum*. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Martinez-Guillem, S. (2009). “Argumentation, Metadiscourse and Social Cognition: Organizing Knowledge in Political Communication.” *Discourse & Society*. 20(6): 727-746.
- Mumcu, Uğur (1997). *24 Ocak Anayasası*. Ankara: Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı Yay.
- Norton, Philip (1990). “Parliaments: A Framework for Analysis.” *Parliaments in Western Europe*. P. Norton (der.) içinde. London: Franc Cass Pub. 1-9.
- Özbudun, Ergun (1993). *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*. İstanbul: Bilgi Yay.
- Özdemir, Inan (2004). “TBMM’de Savaş Retoriği: Körfez ve Irak Savaşları”. *Savaşın Yüzleri, Uzlaşmanın Aşamaları/Faces of War Phases of Reconciliation*. Ü. Doğanay (der.) içinde. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- Özdemir-Taştan, Inan (2012). *Devrimci Yol’un Retoriği: Devrimci Yol Dergisinde Bir Kurtuluş ve Gelecek Tasavvuru Olarak Devrim*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Parla, Taha (2002a). *Türkiye’de Anayasalar*. İstanbul: İletişim Yay.

- Parla, Taha (2002b). *Türkiye'nin Siyasal Rejimi*. İstanbul: İletişim Yay.
- Pèlassy, Dominique (1994). "Le Déclin du Parlement en Europe." *The Evolving Role of Parliaments in Europe*. Cees Flinterman vd. (der.) içinde. Verlag: NOMOS. 55-72.
- Plug, H. Jose (2010). "Ad-hominem Arguments in the Dutch and the European Parliaments: Strategic Manoeuvring in an Institutional Context." *European Parliaments under Scrutiny: Discourse strategies and interaction practices*. C. Ilie (der.) içinde. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 305-328.
- Parlamento Muhabirleri Derneği (1984). *Demokrasi ve Basın Sempozyumu*. Ankara: PMD Yay.
- Soysal, Mümtaz (1987). *100 Soruda Anayasanın Anlamı*. İstanbul: Gerçek Yay.
- Steenbergen, Marco R. vd (2003). "Measuring Political Deliberation: a Discourse Quality Index." *Comparative European Politics*. 2003(1): 21-48.
- Tanilli, Server (1987). *Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz?* İstanbul: Amaç Yay.
- Tsakona, Villy (2009). "Humor and Image Politics in Parliamentary Discourse: a Greek Case Study". *Text & Talk - An Interdisciplinary Journal of Language, Discourse Communication Studies*. 29(2): 219-237.
- Turan, İlter (2000). "Parlamentoların Etkinliği ve Türkiye Büyük Millet Meclisi." *TBMM'nin Etkinliği*. İlter Turan (der.) içinde. İstanbul: TESEV Yay. 15-30.
- Üskül, Zafer (1991). *Türkiye'nin Anayasa Sorunu*. İstanbul: Afa Yay.
- Üskül, Zafer (1992). *Geniş Tabanlı Bir Uzlaşma Arayışı İçin Karşılaştırmalı Anayasa Taslağı ve Anayasa Anketi*. İstanbul: Toplumda Diyalog Forumu Yay.
- van Dijk, Teun A. (1997). "Political Discourse and Racism: Describing Others in Western Parliaments." *The Language and Politics of Exclusion. Others in Discourse*. S. H. Riggins (der.) içinde. Thousand Oaks, CA: Sage Pub. 31-64.
- van Dijk, Teun A. (2000a). "Ideologies, Racism, Discourse: Debates on Immigration and Ethnic Issues" *Comparative perspectives on racism*. J. Wal ve M. Verkuyten (Der.) içinde. Aldershot etc.: Ashgate. 91-116.
- van Dijk, Teun A. (2000b). "On the Analysis of Parliamentary Debates on Immigration". *The semiotics of racism. Approaches to critical discourse analysis*. M. Reisigl & R. Wodak (der.) içinde. Viyana: Passagen Verlag. 85-103.
- van Dijk, Teun A. (2003). "Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım." *Söylem ve İdeoloji: Mitoloji, Din, İdeoloji*. B. Çoban ve Z. Özarslan (der.) içinde. İstanbul: Su Yay. 14-112.
- van Dijk, Teun A. (2004). "Text and Context of Parliamentary Debates". *Cross-cultural Perspective on Parliamentary Discourse*. P. Bayley (der) içinde. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 339-372.
- Vuković, Milica (2012). "Positioning in Pre-prepared and Spontaneous Parliamentary Discourse: Choice of Person in the Parliament of Montenegro." *Discourse & Society*. 23(2): 184-202.
- Zürcher, Erik Jan (2007). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yay.

Tutanaklar:

- TBMM Tutanak Dergisi (1987a). “Birleşim 102”. TBMM Dönem 17, Cilt 40
Yasama Yılı 4.
- TBMM Tutanak Dergisi (1987b). “Birleşim 103”. TBMM Dönem 17 Cilt 40
Yasama Yılı 4.
- TBMM Tutanak Dergisi, (1987c). “Birleşim 106”. TBMM Dönem 17 Cilt 40
Yasama Yılı 4.

Gazeteler:

- Cumhuriyet* (1 Mayıs 1987). “... Ve ortak çağrı”, s.11.
- Cumhuriyet* (2 Mayıs 1987). “Evren’in açıklamalarına tepkiler” s.1.
- Cumhuriyet* (6 Mayıs 1987a). “Özal ile röportaj”. s.11.
- Cumhuriyet* (6 Mayıs 1987b). “Açık Pazarlık”. Manşet.
- Cumhuriyet* (8 Mayıs 1987). “Pazarlık kilitlendi”, Manşet.
- Cumhuriyet* (9 Mayıs 1987). “Kritik Hesap”. s.1.
- Cumhuriyet* (10 Mayıs 1987). “Pazarlığa devam”. Manşet.
- Milliyet* (1 Mayıs 1987). “Üç’lerden Özal’a Hayır”. Sürmanşet.
- Milliyet* (5 Mayıs 1987). “Hem diyalog hem kavga”. Manşet.
- Milliyet* (6 Mayıs 1987). “Liderler Çankaya’da”. s.8.
- Milliyet* (8 Mayıs 1987). “Anayasada Arapsacı”. Manşet.
- Milliyet* (12 Mayıs 1987). “Özal’dan uzlaşma formülü: Yasakları kaldırmada
barajsız oylama”. s.1 ve 8.
- Milliyet* (13 Mayıs 1987). “Özal DYP’yi köşeye sıkıştırdı”. s.8.

*Yedinci Sanat Aylık Sinema Dergisinde Film Eleştirisinin Ana Çizgileri**

Ali Karadoğan**

Öz

Bu yazı 1973 yılında yayınlanmaya başlayan *Yedinci Sanat* Aylık Sinema Dergisi'nin film eleştirisinde kullandığı dilin, hangi kategoriler üzerinden bir eleştiri dili oluşturduğunu analiz etmeye çalışmaktadır. Yerli filmler üzerine yapılmış eleştirilerden yola çıkarak derginin sosyolojik ve ideolojik bir eleştiri dili geliştirdiğini göstermeyi amaçlayan yazı, dergide film analizleri yapılırken başvurulan temel, sınıf, gerçekçilik, üslup, bütünlük gibi kavramlar aracılığıyla bu sosyolojik ve ideolojik dilin içerimlerinin neler olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Yazı, *Yedinci Sanat* dergisinin eleştiri dilinin temel motiflerinden biri olan Yeşilçam'dışı bir sinema anlayışının yol açtığı yeni bir sinema düşüncesinin bu eleştirel söylem içerisinde nasıl biçimlendiğini göstermeye çalışmaktadır. Bir yandan materyalist sinema, ileriye dönük sinema, devrimci sinema gibi kavramlarla açıklanmaya çalışılan bu yeni sinema anlayışı, aynı zamanda derginin eleştirel dilinin belirlenmesine de yol açmıştır. Dergi istediği politik olarak angaje sinema yapma biçimlerine bağlı olarak söylemini de bu politik dil içerisinde kurmuş ve bu dil onun eleştirel yöntemini belirlemiş, derginin sinemanın sanatsal yönüne ilişkin ifadelerini ise baskılamıştır. Dergide dile getirilen her şey politik söylem içerisinde ifade edilmiş, sinemanın sanat olup olmadığına ilişkin tartışma bile bu yönünün geriye itilebileceği düşüncesiyle sınırlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Yedinci Sanat Aylık Sinema Dergisi, sosyolojik eleştiri, ideolojik eleştiri, Engin Ayça, Nezih Coş, gerçekçilik.

---

* Geliş Tarihi: 31/01/2016 • Kabul Tarihi: 16/02/2016.

** Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü.
Ali.Karadogan@media.ankara.edu.tr

*Main Lines of Film Critique in Monthly Cinema Journal of Yedinci Sanat**

Ali Karadoğan**

Abstract

This article is an attempt to analyze upon which categories Monthly Cinema Journal of Yedinci Sanat that has started to publish from 1973 does constitute its own language of film critique. Following the critiques published upon native films in the Journal, this article aims to reveal that the Journal has developed its own sociological and ideological language of critique. This paper discusses the implications of this sociological and ideological language of critique by means of common concepts of that language such as base-structure, reality, style, and totality. This article tries to show how the language of critique in Yedinci Sanat has produced a new cinematic approach that is based on mainstream Turkish cinema (Yeşilçam). This cinematic approach which is explained through the concepts such as materialist cinema, progressive cinema, and revolutionary cinema has also determined the critical language of the Journal. The Journal has supported a certain kind of political cinema and has constructed its own discourse and methods in this political context and this emphasis on the political stance of the Journal has suppressed all statements that may elaborate the artistic aspects of cinema. Almost every statement expressed in the Journal has been stated within this political discourse; even the debates whether cinema is an art or not has enjoyed limited representation in the Journal due to the fact that these debates may push back the political emphasis of the Journal.

Keywords: Monthly Cinema Journal of *Yedinci Sanat*, sociological critique, ideological critique, Engin Ayça, Neziğ Coş, realism.

---

* Received: 31/01/2016 • Accepted: 16/02/2016.

** Ankara University, Faculty of Communication, The Department of Radio, Television and Film.
Ali.Karadogan@media.ankara.edu.tr

Yedinci Sanat Aylık Sinema Dergisinde Film Eleştirisinin Ana Çizgileri

Türkiye’de sinema alanında 1960’ların ortalarından itibaren çıkan dergilere bakıldığında, önemli bir kısmının Yeşilçam sinemasıyla bir gerilim yaşadığı rahatlıkla görülebilir.¹ Bu gerilimin temel nedeni, dergi taraşındakilerin çoğunlukla bir “siyasal sinema”dan yana olmaları, buna karşın Yeşilçam’ın hiçbir zaman bu isteğe kısmen bile olsa yanıt verememiş olmasıdır. Bu “yeni bir sinema” talebinin yarattığı gerilimin belirgin biçimde ortaya çıktığı örneklerden biri de *Yedinci Sanat* dergisidir. Yedinci Sanat’ın yeni bir sinema talebinin önemsenmesinin nedeni ise derginin diğer dergilere oranla Türk Sineması’na daha fazla yer ayırmış olmasıdır. Bu nitelik *Yedinci Sanat* dergisinin aynı zamanda döneminin ekonomi, politika ve edebiyat alanındaki tartışmalarının karakteristik özelliklerini de bünyesinde barındırıyor olmasıyla ilişkilidir. Sinemanın diğer alanlar-

la arasındaki ilişkinin, sinemaya bakışı nasıl etkilediğini ve biçimlendirdiğini dergideki film eleştirilerinde ve yazılanlarda görmek mümkündür. Dergi incelenirken onun Yeşilçam sinemasına ya da o günkü Türkiye sinemasına nasıl yaklaştığı, bunun karşısına hangi tür bir sinema anlayışını koyduğu ve kendi bünyesinde nasıl bir eleştiri anlayışı geliştirdiği incelenecektir. *Yedinci Sanat*’ın eleştiri anlayışı derginin “Filmler” ve “İnceleme” bölümü altında yayınladığı eleřtiri² ve analiz yazılarına bakılarak ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu noktada *Yedinci Sanat*’ta temel olarak iki tür eleştiri yazısının yer aldığını belirtmek gerekmektedir. Bunlardan ilki “Filmler” bölümünde yayınlanan daha kısa ve belirli bir ölçüde analiz içeren, ancak filmi bütün yönleriyle derinlemesine ele almayan yazılardır. İkinci tür yazılar ise bazen “İnceleme” başlığı ile yayınlanan, bazen de bu başlık belirtilmeden dergide yer verilen daha uzun, filmleri “derinlemesine” ele alan yazılardır.

Bu inceleme kapsamında öncelikle derginin varolan seyirciye bakışı ve yeni bir seyirci inşa etme

¹ Bu durum özellikle 1965’te *Yeni Sinema* dergisi ile başlayan ve 1970’lerin ortalarına kadar süren dönem için geçerlidir. Bu tür dergilerin içerisinde de *Yeni Sinema*, *Yedinci Sanat* ve *Genç Sinema*, *Gerçek Sinema*, *Çağdaş Sinema*, *Yeni Türk Sineması* gibi dergiler en belli başlı olanlardır. Burada *Yedinci Sanat*’ın inceleme nesnesi olarak alınmış olmasının nedeni, Türk Sinemasına diğer dergilerden daha fazla yer ayırmış olmasıdır.

² Türkiye’de film eleştirisinin gelişimi konusunda bkz. Bir yıldız (2003); Ormanlı (2005).

konusunda nasıl bir perspektifi olduğu ele alınmıştır. Sonrasında bu seyircinin niteliğiyle yeni sinema biçimlerinin araçsal kullanımı arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Sonraki başlık ve alt başlıklarda ise, Yedinci Sanat dergisinin sinema eleştirisinde kullandığı kategoriler ele alınmaktadır.

Yedinci Sanat'ta Sinema ve Seyirci

1973 yılının Mart ayında çıkan ilk sayısıyla³ “Türkiye’de uzun bir süredir boşluğunun duyulduğuna inandığımız bir sinema dergisi doğdu” denilerek yayın hayatına başlayan *Yedinci Sanat* dergisi, amacını Türkiye’deki sinema hareketinin kültür hayatının neresinde olduğunu, bu sinema hareketinin “düşünce düzeyi, siyasal işlevi ve ekonomik yapısının niteliği”nin ne olduğunu saptamak olarak belirlemiştir (“Başlarken”, 1973/1: 3). Bu amaçla hareket eden dergi, 1975 yılının Haziran ayına kadar ancak yirmi dört sayı çıkabilmiştir. Derginin temel yayın politikasını ve onun sinema alanına bakışını ifade eden asıl vurgu sinemanın “politik işlevi” ve “sosyo-ekonomik yapı ile ilişkisi” ve bu ikisinin toplumun dönüştürülmesinde “nasıl bir rol

üstleneceği” üzerinedir. Sinema toplumun dönüştürülmesinde, dahası gerçekleşecek olası bir “devrim”e katkısı ölçüsünde ele alınıp işlenmiş, bu nedenle “ileriye dönük” olarak görülmüştür. Bu sinema ile anlatılmak istenen, “Türk halkının bütün olarak gerçekten özgür ve eşit olabileceği bir toplum yapısına kavuşması yolundaki mücadelelerin içinde olacak bir sinema”dır (Ayça, 1974/16: 9-10). Bu nokta, derginin sinemaya ve filmlere bakışında önemli olmuş, Türk sinemasına bakışını da radikal bir biçimde belirlemiştir. Dönemin hâkim sinema anlayışı olan Yeşilçam’ı, “olması gereken”, “ileriye dönük”, “devrimci” bir sinemanın karşısında görmüş ve onu “düzen sineması”, “yoz sinema”, “burjuva sineması” olarak nitelemiştir. Bu nedenle derginin ilk sayısında Engin Ayça “Sinemanın Yeni Tanımlamalara İhtiyacı Var” başlıklı bir yazı kaleme almıştır.

Ayça bu yazıda bir sanayi haline gelmiş olan sinemanın onun yaratıcısı olan toplumsal sınıfın (sermayenin) denetiminde bir sanat olduğunu ve bunun sinemanın gösterilme yerleri ve yapıma biçimleriyle birlikte seyirciyle olan ilişkisini de belirlediğini ifade eder (1973/1a: 6). Burada önemli ve belirleyici olan seyirciyle olan ilişkidir. Ayça’ya göre, toplumsal düzenin nasıl davranacağını çeşitli biçimlerde kendisine öğrettiği insanlar, toplumsal sistemin kendisinden beklediği biçimde davranacaktır. Bunun en önemli araçlarından olan “Burjuva sineması” da “etki-tepki” mekanizması so-

³ Derginin ilk sayısı Mart 1973’te son sayısı ise Haziran-Ağustos 1975’te çıktı. Nezih Coş, Engin Ayça ve Atilla Dorsay tarafından kurulan dergide Coş ve Ayça son sayıya kadar yazmayı sürdürdü. İlk sayıda derginin sahibi Nezih Coş, Genel Yayın Yönetmeni Atilla Dorsay, Yazı İşleri Sorumlusu ise Engin Ayça’ydı. Atilla Dorsay on birinci sayıda ayrıldıktan sonra Genel Yayın Yönetmenliği görevini Abdullah Anlar sürdürdü.

nucu sinema seyircisinin seyirci olma niteliğini de kesin olarak belirler (1973/1a: 6). Ayça'ya göre bu sinema, seyirciyi genel, homojen bir kategori olarak ele almakta ve "zel" seyircilere değer vermemektedir. Bunun için de "devrimci sinema"ya ihtiyaç vardır. Bu sinema da, ancak izleyiciyle ilişkisini yeniden tanımlayarak yeni filmler yapabilir. Buradaki devrimci sinema, "izleyiciyi genel tanımlaması içinde" ele almayan, seyirciyi ayıran, kime ne vereceğini bilen ve seyirciyle kuracağı ilişkiyi diyalektik bir biçimde oluşturan, "gerçek" seyirciyi seçen bir sinemadır (1973/1a: 7). Bu bakımdan da mevcut sinema düzeni içerisinde yapılacak sinema ile bir karşıtlık taşır. Devrimci sinema her Şeyden önce heterojen bir seyirci kitlesini değil, ekonomik yapısı, toplumsal hayatı ve sınıfsal konumu aynı olan bir kitleyi kapsar, ki bu da bu kitleye ihtiyacı olan "bilinci taşımayı" kolaylaştırır.

Yedinci Sanat dergisinin temel karakteristiği olarak belirlediğimiz "sinemanın politik işlevi" ve "sosyo-ekonomik yapı ile ilişkisi" gibi önemli ölçütlerin dışında bir de sinemanın sanat yönüne ilişkin başka bir bakış açısı, derginin söyleminde zaman zaman görünür. Bu da sinemanın estetik ölçütlerinin de bu iki ögeyi btnlemesi gerektiğine olan zayıf inançtır. Ancak sinemanın estetik ölçütlerle ele alınması hiçbir zaman başat bir değerlendirme kriteri olarak dikkate alınmamış, sinemanın "toplumsal olamı", ele alıp işlediği olayları sınıfsal bir temelle ve ekonomik ölçütlerle

değerlendirdiği oranda bir değer taşımıştır. Örneğin Engin Ayça "Türkiye'de İleriye Dönük Sinema" adlı yazısında "sinemayı sanat içi ve sanat dışı her cephesiyle, her olağanlığıyla toplumun hizmetinde kılmak gerekir" (1974/16: 9) diyerek sinemanın sanat olması ve onun toplumsal bazı işlevleri yerine getirmesi arasında bir karşıtlık kurar. Ayça "Sanatsız Sinema Yapmak" başlıklı yazısında "sinemayı sanat olarak değil de, yalnızca bir araç olarak ele alsak, düşünsek acaba yanlış mı olur" diye sorar ve sinemanın sadece sanat olmadığını, sinemaya sanatsal bir olay olmanın dışında da yaklaşılabileceğini belirtir (1973/6: 21). Bu anlayış da kökenlerini Türkiye'nin 1960 ve 1970'lerde yoğun olarak tartıştığı Marksist bir politika ve sanat anlayışında (toplumcu gerçekçilik, sosyalist gerçekçilik vb.) bulur. Bunun en iyi kanıtı, sosyalist gerçekçilikle arasında büyük bir bağlantı olmasına rağmen "toplumsal gerçekçi" olarak adlandırılan "gerçekçi" eğilim ve "Devrimci Sinema"yı tanımlanırken Brecht'in "epik tiyatro" anlayışına doğrudan göndermede bulunmasıdır.

Bir Araç Olarak Yeni Bir Sinema İsteği (Devrimci, İleriye Dönük, Materyalist Sinema)

Yedinci Sanat dergisinin düşünsel çerçevesini de belirleyen Engin Ayça ve Nezih Coş'un tanımlamaya çalıştıkları "Devrimci Sinema", "İleriye Dönük Sinema", "İlerici Sinema", "Materyalist Sinema", "Bağım-

sız Sinema” gibi farklı adlarla anılsalar da aynı içerikle tanımlanan “yeni bir sinema” anlayışı derginin düşünsel ve ideolojik perspektifini de belirleyen kavramlar olmuştur. Dergi yazarlarının “yeni bir sinema” konusuna yaklaşımını anlatmadan önce var olan sinemaya nasıl baktıklarını açıklamak onların “yeni bir sinemayı” neden istediklerini ve bu sinemayı neden savduklarını anlamayı daha da kolaylaştıracaktır. Dergi yazarlarının bu konudaki düşünceleri onların Türkiye’nin sosyo-ekonomik durumuna ilişkin fikirlerinden kaynaklanır. Nezih Coş “Örgütlenme Gereği” adlı yazısında Türkiye’yi “emperyalizmin, tekelci yabancı sermayenin etkisi altında bulunan geri bırakılmış bir üçüncü dünya ülkesi” olarak tanımlar (1974/16: 11). Temel meselesi “emperyalizmin ve tekelci yabancı sermaye”nin geri bıraktıran karakteri olan bu bakış açısının, toplumun “dönüşmesi” ve “modernleşmesi” yönündeki mücadelesinin ana eksenini “anti-emperyalist” bir çizgide tanımlaması şaşırtıcı değildir. Bu nedenle ülkedeki her kurum gibi sinema da bu “anti-emperyalist” mücadeleye katılmalıdır. Ayça’ya göre “kapitalizmin son aşaması emperyalizm çağında, konuya sömürülen ülkeler ve sömürülen sınıflar açısından yaklaşmak daha doğrudur. Bütün dünyada sömürünün kalktığı bir düzen için sinema kullanılacaktır. Özü işlevi budur bu sinemanın” (1974/16: 10). Nezih Coş içinse bu nitelikteki bir ülkede “ilerici” sinemanın her şeyden önce “emperyalizme ve

onun işbirlikçisi durumundaki egemen sınıflara karşı ve emekçi sınıflardan yana” “ezilen kitleleri uyanıdırıcı, silkindirici, devrimci bir sinema” olması gerekmektedir; fakat var olan Türk sineması bu haliyle “egemen sınıfların çıkarlarına dönük bir çizgide yoz bir kültür düzeyini seyirciye, kitlelere benimsetme çabasıdadır” (1974/16: 13). Bu temel eleştiri Yeşilçam’la dergi arasındaki gerilimi açık bir biçimde ortaya koyar. Ancak Ayça Türkiye’de böyle bir sinemanın “soluğunun” cılız da olsa var olduğunu söyler. Ayça’ya göre bu “devrimci sinema” Yeşilçam’ın yapısının, onun mevcut tutucu kurumlarının dışında oluşacak, bu da “ileriye dönük devrimci bir hareketin içinde onunla bütünleşmiş ve onun kurumlarıyla “birlik- olacaktır” ve “ancak devrimci sınıf ve kesimlerle bütünleşerek var olacaktır.” Kapitalizmin içinde bu öncü rolü üstlenmiş olan işçi sınıfıdır. Bu mücadele de işçi sınıfının öncülüğünde yapılmalıdır; “devrimci sinema, ileriye dönük sinema bu mücadelenin sinemasıdır, ürünüdür” (1974/16: 10-11).

Nezih Coş ise Ayça’nın tersine Yeşilçam koşulları içerisinde “ilerici bir sinema”nın ortaya çıkıp çıkmayacağı sorusuna “Hayır” diyerek çok net bir yanıt verir. Ancak Coş da Türk sinemasının içerisinde “emekçi sınıflardan yana bir sinemanın gerçekleştirilmesi yolunda” (1974/16: 13) küçük de olsa çabalar olduğunu ekler. Bunlara örnek olarak *Karanlıkta Uyananlar* (Ertem Göreç, 1964), *Umut* (Yılmaz Güney, 1970), *Bitmeyen Yol* (Duy-

gu Sağıroğlu, 1964) gibi filmleri gösterir. Ancak Coş'a göre "Yeşilçam'ın içerisindeki" bu "tekil" çabalarla az sayıda seyirci kitlelerine ulaşacak yapıtlar ortaya konarak "ilerici", "toplumcu" sinema yapılamaz. Buna örnek olarak da Yılmaz Güney'i verir. Güney'in filmlelerinin "açık belirgin toplumsal boyutlar taşımadıkça" piyasa tarafından benimseneceğini ancak emekçi sınıflardan yana sert toplumcu filmlere yöneldiği anda da engelleneceğini belirtir (1974/16:15). Bu nedenle "ileriye dönük Türk sineması" ancak "belirli bir dünya görüşü asgari müşterekinde birleşerek sinema yapan kişilerin bir yapım ve dağıtım örgütü oluşturmaları"yla ve "Yeşilçam'ın heterojen seyirci potansiyelinden vazgeçip, yönelecekleri seyirciyi saptayarak, filmlerini onlara göre çevirmeleri" (Coş, 1974/16: 16) ile doğabilir. Toplumun değişiminde rol alan araçlardan biri olan sinema "ticari piyasa düzeninin" çarkları dışında işlemelidir. Bunun için bağımsızlık hem "fikri" olmalı hem de "ekonomik" (1974/16: 6). Coş'a göre "Yeşilçam'ın yoz sinema mantığına alternatif olabilmek, kurulacak yeni bir yapım ve dağıtım mekanizması içinde yeni ve toplumcu bir sinema hareketini başlatmaktır" (1974/16: 17). Bu yaklaşım *Yedinci Sanat* dergisini "Yeşilçam-dışı", "bağımsız bir sinema" üzerinde düşünmeye yöneltmiştir.

Engin Ayça, "Yabancılaştırılan Sinemamız" adlı yazısında "Ne Yapmalı" diye sorduktan sonra var olan bu sinema düzeni içerisinde seyir-

ciyle ilişkinin "duygular düzeyinde" kurulduğunu belirterek böylece sinemanın seyirciyi "rahatlatıcı, gevşetici" bir işlevi yerine getirdiğini vurgular. Ayça'ya göre bu durum, seyirciyi kendi gerçeklerinden uzaklaştırarak sahte bir hayale doğru yöneltmekte ve yabancılaşmasına neden olmaktadır. Ayça, kendisine "çarpıtılmış gerçekler" sunulan seyircinin artık kendi durumunu kavrayamadığını ve "Türk filmlerinin ele aldığı temaları işlerken kurduğu hikâye çatıları bakımından yabancılaşmayı yarattığını" belirtir (1973/10: 16). Ayça bu "yabancılaşma" sorununun nasıl çözüleceği konusunu üç farklı mücadele alanıyla ilişkilendirerek yanıtlar. Bu alanlardan ilki, mevcut sinema düzeninin yasalarına uyularak; ancak onları zorlayarak, bıraktığı açık kapılardan, zaafılardan, çelişkilerden yararlanarak sistemin içinden sürdürülecek bir mücadele alanıdır. İkincisi bunun tam karşısında yer alan mevcut sinema düzeninin dışında, kendi yasaları ve biçimi olan, kendi anlatımı, tanımları olan bir çalışma alanıdır. Üçüncü alan ise bu ikisine paralel olarak sürdürülecek olan yan çalışmalar, taktik anlaşmalar ve birleşmelerdir (1973/10: 19).

Hem Nezih Coş için hem de Engin Ayça için "ileriye dönük sinemayı", "devrimci sinemayı", "materyalist sinema"yı tanımlarken ağırlık noktası bu faaliyetlerin ekonomik ve toplumsal değişimi ne oranda etkilediği ve izleyenlerini ne oranda "devrim" mücadelesine hazırladığıdır. Nezih Coş, devrimci

sinemanın iki anlama geldiğini belirtir; her şeyden önce devrimci sinema “sosyalist bir devrime” katkısı olabilecek bir sinema anlamına gelir. İkincisi “kurulu sinema düzenine karşı alternatif bir sinema anlayışı”nı ifade eder. Bu ayırmadan sonra Coş, “devrimci sinema” yerine “materyalist sinema” kavramını kullanacağını ve geliştireceğini belirtir (1974-1975/20: 4). Coş’un “materyalist sinema” anlayışının referans noktası Bertolt Brecht’in “epik tiyatro kuramı”dır. Ancak bundan önceki asıl referans noktası Marksizm ve Marksizmin felsefi ve ekonomi politik bakış açısıdır. Marksist bir ekonomi-politik bakış açısından “dünyayı sadece açıklamayı değil, aynı zamanda değiştirme”yi amaçlayan materyalist sinemadan “işçi sınıfının öncülüğünde sınıfsız toplumların kurulması yolunda mücadeleye etmek amacı güden bir sinema kuramı” anlaşılmalıdır der (1974-1975/20: 4). Bu kuram Marksist dünya görüşünün sinemaya “öz” ve “biçim” açısından uygulanmaya çalışılması ile ortaya çıkacaktır. Coş’a göre “sinema yapıtının Marksist materyalist özü, yapıtta, bir sorunun ele alınışından onun ayrıntılı olarak sunulmasına, seyirci ile oluşturacağı etki-tepki ilişkilerine kadar düşünülerek yapılacak çalışmalarla belirlenir” (1974-1975/20: 4). Bu sinemanın en önemli özelliği ise “filmi ticari bir meta sayan düzen sinemasının karşısında “üretimi” esas alan, seyircinin şartlanmış beğenisine bağlı olmayan” hatta “bu şartlanmış beğeniyi eğitmeyi amaçlayan bir sinema” olma-

sıdır (1974-1975/20: 4). Nezi Coş bu yazısında Brecht’in “Dramatik Tiyatro” ile “Epik Tiyatro”yu karşılaştırdığı tabloyu (Brecht, 2011: 42) vererek, materyalist sinemanın Brecht’in bu bakışından yola çıkması gerektiğini belirtir. Bu bakış açısı temelde burjuva tiyatrosu ve bunun karşısında daha devrimci bir tiyatronun olması gerektiği inancından temellenir. Coş da bu yolu izleyerek idealist burjuva sinemasına karşılık neden materyalist bir sinemadan yana olmak gerektiğini bu iki anlayışı karşılaştırarak açıklamaya çalışır. Bunları açıklamak Coş’un Yeşilçam’a nasıl baktığını ve neden *Yeşilçam dışı* bir sinema istediğini daha da açıklığa kavuşturacaktır.

Söz konusu karşıtlığın “idealist sinema” tarafındaki özellikleri aynı zamanda “Yeşilçam sineması”nın, “düzen sinemasının”, “morfin sinemasının”, “tüketim-boşalım sinemasının”, hatta bazı özellikleriyle “reforma yönelik eleştiri sinemasının” (Ayça, 1973/1a: 9) da özellikleridir. Ayça’ya göre idealist sinema, seyirciyi toplumun gerçeklerinden uzaklaştırır, masallar anlatır, afyonlamayı, ‘boş vakit’i ‘eğlenilmiş boş vakit’ olarak tutmayı, seyirciyi geliştirmemeyi amaçlar; toplumun sorunlarını ele alsada dahi bunları çarpıtarak verir, sınıf mücadelesini gizler, bu mücadeleyi üretim ilişkilerinden koparır; toplumsal olguları kişisele indirger, her şeyi güçlü kahramanlara mal eder; bu nedenle toplumsal olguları da bu kişilerin bilinçleri belirler; sınıf ayırt etmeksizin her sınıftan insanı etki-

lemek, afyonlamak, kitleleri uyuşturmak ister. Buna karşılık materyalist sinema, seyirciyi bilinçlendirir, ona öğretir, toplum gerçeklerini gösterir, onları değerlendirmesine ve çözüm yolları bulabilmesine yardımcı olur; toplumun sorunlarına sınıfsal analizler çerçevesinde bakar. Sorunları ekonomik temelinden, üretim ilişkilerinin belirleyici rolünden soyutlamadan anlatır ve Marksizmin bilimsel yöntemlerini kullanır; kişilerin önemlerini abartmaz, her şeyi toplumun maddi koşullarının belirlediğini göstermeye çalışır. Kahramanları idealleştirmez. Kişiler sınıfsal temellerine göre tanımlanırlar. Bu nedenle kişilere değil kitlelere dayanır; seyircisini sınıfsal olarak belirlemiş, bilinçlendirici bir sinemadır (Ayça, 1973/1a: 9).

Materyalist sinema anlayışının önemli bir özelliği daha vardır. Bu da “kime”, “neyi”, “nasıl” ve “nerede” göstereceği sorundur. Yani hangi sınıftan gelen seyirciye, hangi içeriği, nasıl anlatacağını düşünen sinemacı bunların sonucu olarak filmin nasıl dağıtılacağını, nelerde gösterileceğini de saptamak zorundadır. Bu noktada önerilen çözüm Yeşilçam sinemasının “dışında” örgütlenmiş bir üretim-dağıtım-gösterim ağıdır. Bu ağ ise devrimci örgüt ve kurumlar aracılığıyla, demokratik dernekler, sendikalar, işçi partisi şubeleri ve sinema kulüpleri gibi alternatif yollarla örgütlenecektir. Buralarda yapılacak “tartışmalı gösteriler”, bu sinema anlayışının yerleşmesinde önemli bir adım olarak görülür. Bu çözüm

yolunun temelinde yine Brecht’in düşünceleri vardır. Brecht’in “Hal-kın Beğenisi Eğitilebilir”⁴ yazısına gönderme yapan Coş, böyle bir çalışma ile idealist sinemanın “uyuşturduğu” seyircinin kendi sorunlarına duyarlı hale gelen bir izleyiciye dönüşebileceğini vurgular. Ancak Coş’a göre idealist sinemayı bu ekonomik örgütlenmesiyle reddetmek yetmez, onun “betimleme” anlayışını da reddetmek ve yerine yeni bir “betimleme” anlayışı koymak gerekir. Örneğin idealist sinemanın dayandığı “saydamlık kuramı” reddedilmeli, film görüntüsünün doğrudan doğruya “gerçeğin kendisini” gösterdiğini savunan yansımacı anlayıştan vazgeçilmelidir. Film gerçeğin kavranmasına yardım eden bir araç olarak görülmeli, sanat yapıtı ile gerçek arasındaki ayrım seyirciye çeşitli yollarla hissettirilmelidir. Ayrıca idealist sinemanın doğrusal anlatımı yıkılmalı, klasik dramatik yapının belirleyiciliğinden arındırılmalıdır. Anlatım birbiriyle diyalektik olarak ilişkiye giren, birbirini etkileyen bir “bütünlük” içerisinde kavranmalıdır. Idealist sinema, seyirci ile filmdeki kahraman arasındaki özdeşlik üzerine temellenir, materyalist sinema bunu da reddetmeli ve özdeşleşme yerine “seyirciyi izlediği olgu ve durumlar karşısında birtakım duygulandırmalara götürmeli, o olgu ve durumlara yabancılaştırarak ‘karar vermeye’, ‘doğru olanı görmeye’, ‘anlamaya’ yöneltmeli yani seyirciyi ‘değerlendirici’ olarak tutmak için yabancı-

⁴ Bkz. Brecht (1974/2: 70-73).

laştırma yöntemleri uygulamalıdır” (1974-1975/20: 10).

Sinema Eleştirisinin Kategorileri

Önceki açıklamalardan yola çıkarak *Yedinci Sanat* dergisinin film eleştirilerinde temel olarak Marksist eleştirinin kavramlarını yoğun olarak kullandığı sosyolojik bir eleştiri yöntemi benimsediğini rahatlıkla söyleyebiliriz; fakat bu sosyolojik eleştiri, ideolojik eleştiriden onu baskılayacak kadar yoğun biçimde yararlanmıştır. Çoğunlukla filmin anlatsının içerisine yerleştirildiği toplumsal ilişkiler ağının yapısını ortaya koymaya çalışan sosyolojik eleştiri yöntemi, “sosyal değerlerin filmlerde nasıl yansıdığı ve somutlaştırıldığı, filmlerin sosyal değerler üzerindeki etkisi, bu değerleri güçlendirme ya da değiştirme gücü ve filmlerin toplumsal tutum ve davranış kalıplarında neden olduğu değişiklikler gibi konular” üzerinde film eleştirisinin gerçekleştirmekte, film metninde bunların izini aramakta, filmleri toplumun değer yargılarını, normlarını, ideallerini ve dünya görüşünü yansıtan birer kültür ürünü olarak ele almaktadır (Özden, 2000: 131). Özden, Arthur Asa Berger’den yola çıkarak bu yaklaşımın, sosyo-ekonomik sınıf, cinsiyet, azınlıklar, ırk, toplumsallaşma, toplumsal rol, statü, stereotip, değerler, yaşam biçimi, yabancılaşma, anomi, bürokrasi, seçkinler, sapkınlık, işlevselcilik gibi noktalar üzerinde yoğunlaştığını belirtir (2000: 136). Bu yaklaşım, filmi özgün kılan tarafı, onun

metnine taşıdığı kültürel öğeler üzerinden ortaya koymaya çalışır ve filmin metni içerisinde erittiği toplumsal ifade etmeye yönelir. Bu nedenle de bu yaklaşımda ele alınan filmin içerisinde geçtiği toplumun hangi toplumsal evrede, hangi gelişim düzeyinde bulunduğu ve onun nasıl niteleneceği sorusu da önem kazanır. Bu soruya verilen cevap bütün eleştirel yöntemin neleri dikkate alacağını da belirler. Örneğin 1960’lar ve 70’ler söz konusu olduğunda Türkiye toplumunun yapısının ne olduğu konusunda yürütülen tartışmalar, sinema eleştirisi söz konusu olduğunda dikkate alınmıştır. Bu tartışmalar sinema alanına daha çok az gelişmişlik bağlamında taşınmış, sinemayla toplum arasındaki ilişki böyle bir bakış açısının koşullandığı bir perspektifin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Doğal olarak da böylesi bir toplumda sinemanın (ve sanatın) harekete geçirici gücü önem kazanmış, yazarlar da bu perspektiften bir eleştirel söylem oluşturmuşlardır.⁵ Bu toplumsal yapının hem ekonomik hem de ideolojik yanının (*Yedinci Sanat*’ın diliyle söyleyecek olursak altyapı ile üst-yapı) neleri içerdiği ve bu içerimlerin nasıl yeniden üretildiği ve film izleyicisinin verili toplumsal uzlaşımlarla nasıl uyumlu hale gel-

⁵ Bu konuda bkz. Avcıoğlu (1968), Divitçi-oğlu (2015 [1967]), Küçükömer (1969), Gevgilili (1973, 1989 [1973]), Belli (1970). Ayrıca bu tartışmaların örtük ya da açık biçimde izlerinin görüldüğü sinemayla ilgili bazı tartışmalar için bkz. Kutlar, vd., (1966/2), Gevgilili (1969/61); Denker, vd., (1967/5), Akerson, (1967/6).

diği ise ideolojik bakış açısıyla ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Yeşilçam bütünüyle hâkim sınıfın fikirlerini dile getiren bir aygıt olarak algılandığı için tamamen ideolojik bir yapı olarak görülmüş, bu sistemin içerisinde yer alan herkesin, az ya da çok bu yapıya hizmet ettiği düşünülmüştür. Bu yapının içinde zaman zaman onu “aşmaya” çalışan, onda “kırılma” yaratma potansiyeli taşıyan eğilimler ya da kişiler olsa da bunların da nihayetinde sistem karşısında yenileceği inancı hâkimdir. Bu “hizmet etme”yle ilişkili olarak, özellikle seyirci ve onun yönlendirilmesi öne sürülerek ideolojik olarak sinemanın nasıl bir işlevi yerine getirdiği üzerinde durulmuştur.

Yukarıda da belirtildiği gibi izleyici ile film metni arasındaki ilişki ideolojik bir bakış açısıyla bu izleyicinin film metnine nasıl tâbi kılındığı ve bu tâbi kılınmanın hangi araçlarla gerçekleştiği ortaya konarak tanımlanmıştır. *Yeşilçam dışı* sinema üzerine yazılanlar bunu kırmanın yollarını, bunun karşısında yer alacak bir sinemanın araçlarının ve özelliklerinin neler olduğunu tespit etmenin bir zorunluluk olduğunu vurgulayarak ortaya koymaya çalışır. *Yedinci Sanat* film eleştirisinin ideolojik boyutunu endüstrinin üretim, dağıtım ve gösterim yapısının bozukluğu ve bu yapının bütünüyle sermaye tarafından kontrol edilmiş olması üzerine kurar ve bunu kırabilmek için “toplumcu bir sinema hareketi” ile yeni bir yapım, dağıtım ve gösterim ağı kurulması gerektiğini (Coş, 1974/

16: 13) belirtir. Film metni; yapım, dağıtım, gösterim yapısının bir sonucu olarak her zaman için endüstri ve onu kontrol edenler tarafından koşullanmıştır, bunun zorunlu sonucu olarak bu yapı içerisinde üretilen film de yapının bütün ideolojik varsayımlarını metninde taşımaktadır. İşte film eleştirisi ve eleştirmeni bu noktada, *Yedinci Sanat* gibi birkaç yayının dışında, sinema eleştirisinin ve yazarlığının burjuva sanat anlayışını öne çıkaran yapıtları ve materyalizme karşı idealist görüşleri savunan sinemayı öne çıkardığı yerde, önem kazanmaktadır. Bu nedenle sadece sinema eleştirmenine değil, aynı zamanda okura da görev düşmektedir. Marksist dünya görüşünü ve proleter sanat anlayışını özümlemiş ve benimsemiş tüm okurların önünde ise belirli görev vardır: Burjuva sanat görüşlerini ve savunucularını iyi öğrenmek, bunlara karşı çıkmak ve eleştirilerine eleştiriyle karşılık vermek, bu da ancak “devrimci ve militan kitle eleştirisi”ni benimsemek ve benimsetmekle mümkündür (“Sinemada burjuva”, 1975/24: 2). *Yedinci Sanat*’ın söyleminde kültürel bir pratik alanı olarak filmler verili ideolojileri ve onların “doğallaştırdığı” (Eagleton, 1996: 23) pratikleri görünmez kılma kabiliyetine sahiptir, eleştirmen buradaki doğallaştırmaya karşı çıkmalı, bunu deşifre etmeli ve hâkim kültürün doğallaştırma biçimlerine karşı seyirciyi uyarmalıdır.

İdeoloji eleştirisi; egemen ideoloji, altyapı, üstyapı, yanlış bilinç, toplum, aile, sınıf, cinsiyet, belirli

bir sınıfın ahlaki değerleri, hegemonya vb. gibi kavramlar aracılığıyla metinleri çözümleme ve anlama eğilimindedir (Kabadayı, 2013: 62). Bu kavramlar aracılığıyla ideolojik bir yeniden üretimin doğası ortaya konmaya çalışılır ve sosyolojik yaklaşımda olduğu gibi filmleri üretildikleri toplumun ve dönemin bir yansıması olarak ele alır, filmlerin temel ile üstyapı ilişkisi arasında nasıl belirlendiklerine odaklanır (Özden, 2000: 141). Michael Ryan, eleştiri üzerine yazdığı kitabında ideolojiyi “yandaşlarının dünyayı belirli bir biçimde –ve o ideolojinin diğer yandaşlarıyla uyum içerisinde– anlamasına olanak sağlayan tutarlı inanç sistemleri” (2013: 89) olarak ele alır ve “kapitalizm gibi [...] toplumsal sistemleri destekleyen ve bu sistemlere inanç aşıl原因 düşünceler ve düşünme biçimleri için kullanılan bir terim” (2013: 87-88) olduğunu belirtir. *Yedinci Sanat*’ın ideolojiye yüklediği anlam da benzerlikler gösterir: Bu eleştiri biçimi, popüler anlatı sinemasının gerçek olarak sunduğu dünyanın bir “yanlış bilinc” olduğunu, bu yanlış bilincin de seyircinin hazzını arttırmaya yönelik işlediğini, bu hazzın izleyiciyi sürüklediği özdeşleşme mekanizması aracılığıyla ekonomik ve kültürel bir sürekliliği sağladığını, bu sürekliliğin hâkim sınıfın ekonomik ve kültürel hegemonyasını sürdürmeye yardım ettiğini ifade eder. Sonuç olarak sürekliliğin kırılması ve yeni bir toplum tasarımının ortaya konabilmesi için bu yanlış bilincin ürettiği hazzın yapaylığının seyirciye gösteril-

mesi gerekmektedir; çünkü filmler hem “yarattıkları boş vaatler ve naïfile arzular”la, hem de “toplumun kurumlarının -yarattıkları eşitsizlikleri görmezden gelerek- doğru ve adil olduğu duygusunu” (Ryan & Lenos, 2014: 221-222) yayarak, bu düşüncenin hâkim hale gelmesine yol açarlar. Film eleştirmeni ve eleştirisinin görevi tam olarak budur; *Yedinci Sanat* için: Bu gizleme ve perdeleme mekanizmasının açığa çıkarılması. Nezi Coş “Türk Sinemasının Somun Pehlivanı: Üç Arkadaş” adlı incelemesinde, filmi incelerken bakacağı kategorileri şöyle sıralamaktadır: Bu film neyi ele almaktadır? Seyirciye ne söylemektedir? Topluma nasıl bakmaktadır? Hangi bildiriyle ortaya çıkmaktadır? Hangi ideolojinin savunuculuğunu yapmaktadır? Sinemasal olarak ne kadar özgündür? Film seyirciyle etkileşimi açısından hangi yönden ne kadar etkindir? (1975/23: 14). Ideolojik eleştirinin derginin temel eleştirel perspektifi olduğunu açıkça ortaya koyan bu yaklaşımı dergide eleştirilen ya da incelenen filmler hakkında yazılanlarda kullanılan başka bileşenlerle birlikte düşünmek gerekmektedir.

Kısaca bu bileşenlere değinmeden önce, *Yedinci Sanat*’ta ele alınan eleştiri yazılarının yazarları ve hangi filmlerle ilgili olduğunu belirtmekte yarar vardır. Burada üzerinde durulan film eleştirileri Engin Ayça, Nezi Coş, Taylan Altuğ, Atilla Dorsay, Abdullah Anlar gibi isimler tarafından yazılmıştır. Bu yazılar da 1973-1975 arasında gösterime giren, *Irmak, Kambur, Bir*

Demet Menekşe, Mahpus, Namus, Toprak Ana, Salak Milyoner, Gökçe Çiçek, Köle, Canım Kardeşim, Yarın Son Gündür, Oh Olsun, Yalancı Yarım, Dönüş, Gelin, Düğün, Elif ile Seydo, Umut Dünyası gibi filmler üzerine kaleme alınmışlardır.

Temelin Üstyapıyı Belirlemesi Gerektiği Beklentisi

Derginin sosyolojik ve ideolojik eleştirisinin temel bileşenlerinden olan “temel-üstyapı” dikotomisi, derginin eleştirel söyleminin temel öğelerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Marksist sosyolojinin ve eleştirinin kullandığı temel kavramlarından olan bu ikiliğin temel tarafı toplumun ekonomik yapısını, üstyapı tarafı ise devlet ve toplumsal bilinci ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak bu kavram çiftinin sadece bunu ifade ettiğini söylemek Marksizm içerisinde bu konuya ilişkin yürütülen pek çok tartışmayı da dışarıda bırakmak anlamına gelir. Tartışmalar içerisinde bu kavram çiftini yukarıdaki ekonomi-ideoloji karşıtlığı üzerinden tartışılmasını ek olarak bu kavram çiftinin bir yanı sıra “bilinç ya da bir sınıfın dünya-görüşüne” göndermede bulunduğu, üstyapının iki bileşeni olan devlet ve toplumsal bilincin temel tarafından belirlendiği ve bir “özerkliği”nin olmadığı, yani toplumsal üretim ilişkileri tarafından belirlendiği kabul görmüştür. Sonuç olarak bu temeldeki herhangi bir değişimin üstyapıda da değişime yol açtığı vurgulanmıştır. Ancak zamanla

Marksizm içindeki tartışmalar, madde üretim tarafından tarihsel olarak belirlenmiş olan üstyapının da belirli oranlarda etkinliğinin olduğunu ifade eden bir noktaya evrilmiş, Althusser gibi isimlerin katkısıyla ekonominin her zaman son kerte belirleyici olduğu düşüncesi zayıflatılmış ve “belirleme” ile “başatlık” arasında bir ayrım yapılarak üstyapının “görelî özerkliği” öne çıkarılmıştır (Larrain, 1993: 558-560; Eagleton, 2012: 18-23).

Temel ve üstyapı arasındaki bu ilişki Türkiye’de hem edebiyatta hem de daha sonra sinemada eleştiri yapılırken sık kullanılan kavramlar olmuşlardır. *Yedinci Sanat* dergisindeki eleştirilerde de bu kavramın sıkça kullanıldığı görülür. Buradaki eleştirilerde başlıca vurgu noktası, temel olarak kavranan ekonominin yarattığı (ya da yaratması gereken) dönüşümün üstyapıya yansımaması, onda karşılığının görünür olmamasıdır. Yeşilçam içinde “özgün olmaya çalışan iyi niyetli, iddialıca bir film” olarak tarif edilen *Kızgın Toprak* (Feyzi Tuna, 1973) hakkındaki eleştiride filmin anlatı yapısındaki değişim temel-üstyapı kavramsallaştırmasıyla anlaşılmaya çalışılır. *Kızgın Toprak* hakkındaki eleştiride filmin kahramanlarının sahip olduğu ufacık toprak parçasının onları geçindirmeye yetmediğini, bu ekonomik durumu değiştirmek için topraklarını büyütmek ve daha iyi işlemek için gübre ya da traktör gerektiğini ya da başka yan işler yapmak durumunda olduklarını belirtir (Kızgın Toprak, 1974: 55). Yeni işleri bir yatırım

gerektirdiği için tarlalarını elden çıkardıklarını, bu nedenle de tarımsal üretimin yerini salcılığın aldığını söyler. Çiftçi ailesinin geçirdiği bu *dönüşüm*, beraberinde çıkar çatışmasını da getirir. Filmin kötü adamı Çello Ağa'nın (Hayati Hamzaoğlu) yaptığı salcılık işine bir rakibin çıkmasıyla ekonomik alanda baş gösteren değişim (temeldeki değişim), ağanın yaptığı işe başkasının talip olması sonucunda da otoritesinin sarsılmasına yol açar, yani üstyapıda bir sorun ortaya çıkmasına neden olur. Üretim araçları ve sınıfların bu üretim sürecindeki yeri tarafından belirlenen mücadeleden ise Çello Ağa galip çıkar.

Yazıya göre, yaşamak için "kişisel üretim araçlarına sahip olma" üzerinden filmin baş kişileri Şirvan (Tamer Yiğit) ve Sultan (Fatma Girik) çiftinin yaşamak için verdikleri mücadele aracılığıyla kurulan çatışma "toplumsal içerikten yoksun"dur. Fakat bu sürecin toplumsal bir içerik kazanması için, çiftçi ailenin toprakları bölünürken, bu toprakların Ağa'nın elinde "bütünlüşme"sine yönelik toplumsal bir sürecin ortaya çıkması, çiftçinin Ağa'nın emrine girerek tarım işçisine dönüştüğü bir yoksullaşma sürecinin başlaması ya da daha özel ticari ve hizmet işlerine girerek "başkalaştığı" bir durumun ortaya çıkması ve bütün bunlar olurken de sınıflararası mücadelenin, var olma mücadelesinin filmde işlenmiş olması gerekmektedir (Kızgın Toprak, 1974/12: 55). Filmde süreç bu yönde ilerlemediği için filmin sonunda Şirvan ve Sultan'ın mücadelesi bi-

reysel bir ölçme hikâyesine dönüşür. Çello'nun mücadelesi ise, "sınıfsal bir düzeyde ve ekonomik amaçlar doğrultusunda" gerçekleşir; çünkü Şirvan ve Sultan "toplumsal bilinçten yoksundur" ve olayların gelişme süreci bile onlara bu bilinci vermez. Eleştiriye göre, konu her ne kadar böyle bir analize izin verecek bir yapıya sahip olsa da "doğru ve gereken boyutlarıyla işlenmek yerine", çiftçi ailesinin bir yandan doğa ile diğer yandan da ağa ile "tekil mücadelesi" ve bunun sonunda "yenilmesi" yapısı içerisinde aktarılmıştır.

Eleştiriye göre ortaya çıkan yeni durumun değer yargılarını değiştirmesi gerekirken, film bunu yerine getirememektedir. Sultan'ın uğradığı tecavüz sonucunda mücadele etmekten vazgeçmiş olmasını, "toplumsal mücadeleden çekilmek" olarak değerlendiren eleştiri, bunun "tutarlı ve doğru bir davranış" olmadığını ifade eder ve ortaya çıkan yeni durumun Sultan'ın değer yargılarında bir değişikliğe yol açmadığını, Sultan'ın "törelere uyarak" pasifize olmasına neden olduğu için başarısızlığa uğradığını belirtir (Kızgın Toprak, 1974/12: 55). Törenin, sınıfsal çıkarlarını korumak isteyen Çello'nun bir silahına dönüştüğü; ancak Sultan ve Şirvan'ın ekonomik mücadelesinin bunun karşısında yer almayı gerektirirken böyle olmadığı ve sonuç olarak da filmin eleştirel bir tavrı yerine getirmediği vurgulanır. Toplumun gelişmesi ve değişmesi için törelerin, geleneklerin, ahlaksal değerlerin de değişime uğramasının,

bu gelişimin “olumlu dinamiği” olması gerektiği belirtilir.

Benzer biçimde Lütü Ömer Akad’ın *Düğün* (1973) filminde de “altyapı alternatifleri”nin gösterilmemiş olması eleştirilir. *Gelin* (Lütü Ömer Akad, 1973) filmindeki ailenin “bozulan”, “güçlenen” ekonomik hırslının “para yerine emeğe değer veren” bir alternatif sunduğu; ancak *Düğün*’de bu tür bir karşıtlık bulunmadığı vurgulanır (Coş, 1974/12: 60). Coş, *Düğün*’deki ahlaki bozulmaya rağmen ekonomik büyüme ve zenginleşme fikrine evet denmesinin filmin iletisini “yükselin ama değerlerinizi yitirmeyin” (1974/12: 59) gibi çelişkili bir noktaya sürüklediğini belirterek, eleştirinin sadece törelere karşı çıkmakla sınırlı kaldığını vurgular. *Düğün*’ün eleştirel yorumunun sadece “törelere” yani üstyapı (ahlak) düzeyinde kaldığı, *Gelin*’deki kadar bile temelle ilişkili çelişkilerin görülmediği belirtilir (1974/12: 60).

Bu konudaki bir diğer perspektif de Engin Ayça’nın *Namus* (Duygu Sağiroğlu, 1973) filmi üzerine yazdığı eleştiride ortaya çıkar. Ayça’ya göre filmin “tartışılacak yanı”, konusunun “üstyapısal değerler düzeyinde” gelişmesi ve bütün çatışmaların da burada gerçekleşmesi, ekonomik düzeyde ise hiçbir çatışmanın gerçekleşmemesidir. Ayça için filmde bütün çatışmaların üstyapısal düzeyde gerçekleşiyor olması, “eski düzenin dengesini korumak” gibi bir sonuca yol açmaktadır. Sadece ahlaki değerler düzeyinde ortaya çıkan “bozuklukları” gidirmenin ise “ilerici, çağdaş bir

tutum olarak” gözükmediği belirtilir (1973/2b: 50). Yazarın dilinde ekonomik temel üzerinden bir çatışmanın geliştirilmemiş olması “ilerici, çağdaş” bir bakış açısından uzaklaşma anlamına gelmektedir. Bu temel-üstyapı ikiliği her zaman için ahlak (moral), töre-ekonomi karşıtlığıyla birlikte ele alınmıştır. Ekonomik yapıdaki her değişimin törel ve ahlaki anlamda (üstyapıda) bir değişim yaratması gerektiği beklentisi bütün yazılara hâkimdir. Burada temel-üstyapı ikiliği içerisinde temelden açık bir biçimde ekonomi anlaşılırken, üstyapıya ise sadece “töre”, “ahlak”, “moral” gibi kavramlarla gönderme yapılır, ideolojiyle arasında kavramsal bir paralellik kurulmaz.

Bilincine Sahip Olunmayan Bir Topluluk Olarak Sınıf

Temel-Üstyapı ikiliğini bütünleyen diğer kavramlar ise sınıf ilişkileri, sınıf bilinci, sınıf atlama ve sınıflararası mücadeledir. Taylan Altuğ, yazdığı eleştiride Akad’ın *İrmak* filmini “törel yönü ağır basan bir sınıfsal çatışma” olarak niteler ve filmin ele aldığı aşk konusunu “ardında yatan toplumsal gerçekliği sınıfsal temelleriyle yakalayıp, açığa çıkarabilseydi” filmin “büyük” bir film olabileceğini belirtir (1973/1: 39). Altuğ’a göre film bu fırsatı sınıfsal bir temel üzerine oturtamamış olması vesilesiyle kaçırmıştır. Analiz de başvurulan öğelerinden biri olarak sınıftan genellikle mülk sahipleri anlaşılır ve sınıf bu yazılarda sadece ekonomik yönü itiba-

riyle ele alınır. Bu ekonomik yön, zaman zaman sadece bu “zenginlerin”, “ağa”ların, “varlıklı”ların ahlakına ilişkin yapılan belirlemelerle ekonomik karakterinin dışına taşar. Farklı sınıflar oldukları vurgulananlar arasındaki kültürel farklar ya da yaşam tarzına, beğenilere ait vurgular değerlendirme ölçütü olarak alınmaz. Örneğin Engin Ayça, *Namus* filmi için yazdığı eleştiride filmdeki çiftlik sahibi ve kâhyasını “toplumun tarihsel bir döneminin kesiti” olarak niteleyip, bu kişilerin iki farklı toplumsal sınıfı temsil ettiğini belirtir ve filmin sadece “üst-yapısal değerler düzeyinde” gelişen konusuyla önemli bir yan taşıdığını vurgular (1973/2b: 49). Dorsay ise, filmin önemli yanının, filmin sınıfsallığının “apaçık meydanda” olması ve amaçladığı seyircisine “sınıf bilincini kesin ve katı biçimde” dururması olduğunu söyler (Dorsay, 1973/2: 50). Dorsay, filmin yönetmeni Duygu Sağıroğlu’nun da aralarında bulunduğu “ulusal sinemacılar”ın “Türk toplumunda sınıf yoktur”⁶ demelerinin önemli olma-

dığını, yönetmenin ya ulusal sinemacılarla aynı düşünmediği için “bilinçsiz şekilde” ya da onlara katılmadığı için “bilinçli şekilde” ama pekala “sınıfsal bir içeriği” olan bir film yaptığını söyler. Dorsay’a göre olayların filmde ortaya konma biçimi, “aydın gözüyle” onu “bayağı bir melodram çizgisine indiriyor”sa da, film yönetmenini aşarak ve belki de ona rağmen “sınıfsal bir film” olmaktadır. Dorsay bu tür filmlerin, yani sınıfsal vurgusu olan filmlerin aşağılanıp, küçümsenmelerine rağmen sınıflar arasındaki bu çatışmayı dile getiren bir işlevi yerine getirdiklerinde, “diyalektik gelişmenin paraleli”nde “kendilerine özgü yeri” de alacaklarını belirtir (Dorsay, 1973/2: 50).

Engin Ayça ise, *Yarın Son Gündür* (Yılmaz Güney, 1973) filmiyle ilgili yazdıklarında sınıf sorununu aynı zamanda “yabancılaşma” ve “yozlaşma” sorunuyla birlikte ele alır (1973/4: 50). Bu konulara değinilen eleştirilerde, doğru olduğu var sayılan ve bulunup çıkarılması gereken “sabit ve değiştirilemez nitelikli bir insani özün veya doğanın olduğu” (Petroviç, 1993: 600) varsayımından hareketle bu “özün” kaybedilmesinin insanı kendine yabancılaştırdığı, bunun da yozlaşmaya neden olduğu düşüncesi derginin film eleştirisindeki “özcü” yak-

⁶ Türkiye toplumunda sınıfların olmadığı tezi (“imtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir kitleyiz”) Cumhuriyet ideolojisine paralel olarak 1932’de yayınlanmaya başlayan *Kadro* dergisinin yazarları tarafından yaygınlaştırılmıştır. 1933’te *10. Yıl Marşı*’nın dizelerine de giren bu düşünce, 1960’larda ve 1970’lerde ise Türkiye’nin toplumsal yapısına ilişkin tartışmalar içerisinde, Türkiye’nin toplumsal ve ekonomik gelişiminin Batılı toplumlardan farklı olduğu düşüncesiyle birlikte işlenmiş ve Batıdan farklı bir yolla gelişen Türkiye’nin Batılı toplumlar gibi bir sınıfsal gelişim göstermediği, Osmanlı toplumsal yapısının buna izin vermediği gibi tezlerle desteklenmiştir. Sinemada bu konu bir yandan Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) Sineması tartışmalarıyla gündeme gelmiş, bir yandan da Metin Erksan, Halit Refiğ gibi yönetmenlerin hem savdukları hem de bu düşünceye uygun filmler çektikleri bir yaklaşım halini almıştır. Sinemada bu düşüncenin izleri için bkz. Refiğ (1971: 11, 49-51); MTTB (1973); “Başlarken” (1973/1).

laşımının işaretlerinden biri olarak ortaya çıkar. Ayça, filmin kahramanlarının girdikleri bir evdeki çifte sordukları sorular aracılığıyla, bu sorunları “açık, net ve dolaysız” bir biçimde ortaya koyduklarını ifade eder (1973/4: 50). Ayça filmin özgünlüğünü ise, bu sahneler aracılığıyla evin emektar yardımcısının, efendisiyle arasındaki “gerçeği” anlayarak (sabit ve değiştirilemez özün ve doğanın keşfedilmesi) köyüne dönmek istemesinde ve bu durum karşısında zengin ev sahibinin kendi çıkar ve şöhretini düşünerek polisle işbirliği yapmasıyla ortaya çıkan faşizmi göstermiş olmasında bulur. Ayça, temel meselenin açık, net, dolaysız ve basit olarak ortaya konmasının, şimdiiye kadar Türk Sineması’nda rastlanmış bir şey olacağını sanmadığını belirterek, filmin bu anlamdaki özgünlüğüne dikkat çeker ve bu niteliği filmin farklılığını kuran özellik olarak ifade eder (1973/4: 50).

Bir Demet Menekşe (Zeki Ökten, 1973) üzerine yazdığı eleştiride ise Taylan Altuğ, filmin başarısının karakterlerin yer aldığı “iki farklı çevre” ve “insan bağlantıları”nın işlendiği bölümlerden kaynaklandığını belirtir. Altuğ’a göre, iki farklı çevreden, yani iki ayrı sınıftan gelen karakterler, zengin karakterin yaptığı “öznel” seçim sonucunda önlerinde sınıfsal olarak belirlenmiş olan “kaderi” değiştirirler. Ancak Altuğ’a göre bu durum sonda söylenen sözle birlikte ele alındığında “iyimser bir bakışa işaret ederken “gerçeklik” açısından da bir “sapma” gösterir ve aynı za-

manda “biraz ütöpik ve geçersiz bir anlayışın ifadesi” haline gelir. Hale Soygazi’nin canlandırdığı Nesrin karakterinde “kendi sınıfını aşmış soyluluk emareleri gösteren bulanık bir kişiliği daha bir öne çıkararak” gerçekçi yapıda “gedikler” açar (1973/9: 137). Buradaki belirlemelere bakıldığında bir yandan farklı sınıfların ya da “çevrelerin” ve bunlar arasındaki “insan bağlantıları”nın film için önemi vurgulanırken, diğer yandan da sınıf atlamayla ilgili ortaya çıkan durum, gerçekçiliği zedeleyen bir yan olarak görülüp eleştirilir.

Kızgın Toprak (Feyzi Tuna, 1973) üzerine yazılan eleştiride ise, filmde farklı sınıfların temsilcilerinin var olmasına rağmen sınıflararası mücadelenin gösterilmemiş olması, özellikle Çello Ağa’nın kendi sınıfsal konumunun farkında olarak ekonomik çıkarları için mücadele ederken Şirvan ve Sultan’ın kendi sınıflarının bilincinde olmamaları filmin sınıfsal yaklaşımının eksikliği olarak görülür. Eleştiriye göre, Feyzi Tuna’nın kaçırdığı fırsatların bir nedeni de “alışılmış Yeşilçamcı olarak” köye gitmesi ve köyü işlemesidir; çünkü filmde köylü “kuru bir dekor”, “canlı aksesuarlar”, “yan elemanlar” olarak kullanılmış, bu nedenle de İstanbul’dan götürülen oyuncular eğreti olarak kalmıştır. Oysa filmde geçen olaylar sadece Şirvan-Sultan ve Çello arasında geçen olaylar olarak görülemezler. Bu nedenle de yaptıkları bütün köy ve çevre üzerinde etkili olan, eylemleri kişisel olanın ötesine geçip “ekonomik-toplumsal bo-

yutlarda” ve “sınıfsal düzeyde” gerçekleşen bir figür olarak Çello’nun karşısında, tüm köyün ve köylünün de görünür olması gerekmektedir. Köyün ve köylünün “genel” görünümü verildikten sonra, “genelle olan diyalektik ilişki [...] yok edilmeden” ancak bunun içinde “özel” olarak Şirvan - Sultan çiftinin öyküsü işlenmelidir. Bu nedenle de yazar, yönetmenin köye ve çevreye toplumsal, sınıfsal bir açıdan bakmadığını, bunun da seyircinin “yabancılaşmasını” sürdürdüğünü belirtir (Kızgın Toprak, 1974/12: 57).

Engin Ayça *Yalancı Yârim* (Ertan Eğilmez, 1973) üzerine yazdığı eleştirisinde Eğilmez’in konusuna sınıfsal bir açıdan yaklaşmadığını, toplumun var olan yapısıyla, “sağlıklı değerlerinden” uzaklaşmadan, birbiriyle kaynaşarak, uyum içinde var olabileceğini vurgulamaya çalıştığını ve böylece bir “halk ütopyası” sergilediğini belirtir; ancak Ayça, bunun hem mümkün hem de gerçek olmadığını ve filmin bu sınıfsallıktan yoksun hikâye kurgusunun olumsuzluğunu işaret eder (1974/12: 61). Ayça’nın içinde yaşadıkları “toplumsal kesime başkaldırmayan”, fakat daha iyi bir yaşamı isteyen, ancak bunu “sınıf atlama özlemi” olarak “doğal bir şey kabul eden insanların sevgiye, dayanışmaya açık hikâyesi” diye tanımladığı *Yalancı Yârim*’de, sınıf atlama çabası pek çok diğer eleştiride olduğu gibi olumlu bir sınıflar arası ilişki olarak görülmez; ancak buradaki farklılık sınıf atlamanın bir yandan olumsuz bir şey olarak gö-

rülürken –özellikle dâhil oldukları toplumsal sınıftan kaçıp kurtulma, birlikte yaşadıkları kesimden uzaklaşma fikriyle ilişkili olarak– diğer yandan mutluluklarını arttırmak, hayatlarını zenginleştirmek amacıyla ortaya çıktığında olumluluk atfedilerek mazur görülmesidir.

Yedinci Sanat’ın sınıf konusundaki tavrına bakıldığında sınıflı bir toplumda sinema yapıldığının farkında olan ve sinemanın da bunun farkında olarak davranmasını bekleyen bir yaklaşım söz konusudur. Fakat derginin bu sınıfsal yaklaşımı filmlerde resmedilen eşitsizliklerle dolu dünyanın temsilinin ötesine geçmesine yönelik bir beklentiyle koşullanmıştır. *Yedinci Sanat* bu eşitsizliklerin sadece resmedilmesinden değil, aynı zamanda bu eşitsizliklerin filmlerde bir sınıf mücadelesinin aracı olarak temsil edilmesinden yanadır. Bu beklenti karşılanmadığı sürece filmlerin konularına sınıfsal bir perspektiften yaklaştığı iddiasına şüpheyile yaklaşılmıştır.

Ulaşılmaması Beklenen Bir Yetkinlik Olarak Gerçekçilik

Yedinci Sanat’ın eleştirel üslubunun bir diğer bileşeni ise “gerçek” ve “gerçekçilik” kavramları aracılığıyla oluşturulan argümanlardır. Yaşamı gerçekte olduğu gibi tanımlama arayışının başlattığı gerçekçilik bir hayli tartışmalı bir konudur. Susan Hayward’a göre sinema söz konusu olduğunda, kameranın da devreye girmesiyle ve kameranın “orada olanı” yani fiziksel çevreyi

yeniden üretmesi nedeniyle, kamera neredeyse gerçekçilik için doğal bir araç olarak görülmeye başlanmış, onun kaydettiği her şey gerçekmiş gibi algılanır olmuştur. Filmin, olmayanı bir varlık haline getirme kabiliyeti perdede var olanın gerçek olarak algılanmasını daha da kolaylaştırmış, buna karakter ve onun çevresinin gösterilerek “gerçek dünyanın” doğrudan ve “hakkiki” görünümünün verildiği izlenimi de eklenince bu gerçeklik hissi daha da belirginleşmiştir (Hayward, 2000: 311). Hayward, sinema söz konusu olduğunda gerçekçiliğin iki düzeyde işlev gördüğünü söyler: Anlatı düzeyi ve fotoğrafik düzey. Fiziksel gerçeklik anlatı yapısı aracılığıyla psikolojik gerçeklikle birleşir. Hayward genel olarak gerçekçi filmlerin toplumsal konuları ele alıp işlediğini belirtir ve bu noktada “bu filmlerin anlatılarının sonu kolay çözümler bulma eğiliminde olduğundan, bu gerçekçilik biçimi genelde yalnızca toplumsal problemlerin ve bölünmelerin doğallaştırılmasına hizmet ederler ve sorunların daha derinlerdeki nedenlerini ortaya” koymazlar. Hayward’a göre sinemada iki tip gerçekçilik vardır: Bunlardan ilki ideolojik işlevi gerçekçilik yanılsamasını gizlemek olan *dikişsiz* gerçekçiliktir. İkincisi de kamerayı yönlendirici olmayan bir tarzda kullanmaya çalışan ve gerçekçiliği gerçekliğin bir, hatta bir kaç okumasını sağlama amacını göz önüne alan estetik olarak motive olmuş gerçekçiliktir (Hayward, 2000: 311-312).

Buradan yola çıkarak *Yedinci Sa-*

nat dergisinin gerçekçilikten belediği ikili bir işlev olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan ilki, Hayward’ın tanımladığı, ideolojik işlevi gerçeklik izlenimini gizlemek olan *dikişsiz* işlevle ilgilidir. *Yedinci Sanat* film eleştirisinden, ideolojik olarak gerçeklik izlenimini gizlediğini varsaydığı hâkim sinemanın bu yapısını açığa çıkarmasını bekler. Gerçekçiliğin ikinci kullanımı olan birden fazla okumayı sağlamaya yönelik bir amacı göz önüne alan, estetik olarak motive olmuş biçim açısından bakıldığında ise, *Yedinci Sanat* eleştirel dilini filmlerin tek bir okuması yönünde kurgulamıştır. Bu kurgu, hâkim sinemanın kurumsal temsil tarzına sahip filmlerin bu tarzları aracılığıyla yerine getirdikleri ideolojik manipülasyonun açığa çıkarılmasıyla ilişkilidir. Kameradan “yaşamın yüzeyindeki ayrıntıları yakalamak için eşsiz bir araç” (Armes, 2011: 20) olarak yararlanmak isteyen bir bakış açısıyla gerçekçilik söylemini biçimlendirmiştir. Dergi gerçekçiliği “yaşama bakışın yalnızca bir yolu” olarak değil (2011: 21), var olan tanımlanmış bir hakikati bulup açığa çıkarma kudretine sahip bir araç olarak görmüş, gerçekçilik hakikati bulmanın yeğlenebilir yollarından biri olarak değil, tek ve mutlak biçimi olarak ele alınmıştır.

Derginin bu kavramlar aracılığıyla nitelediği ilk ve en önemli isim kuşkusuz Lütfi Ömer Akad’dır. Taylan Altuğ, *İrmak* (1972) eleştirisinde Akad’ın “ulusal ve gerçekçi tavrı”na vurgu yaparak, bu tavrın bileşenleri olarak “Anadolu insanı-

nın tarihi belirlenme içindeki toplumsal ilişkilerini dışlaştırma gayesi” taşımasını, filmlerde “yerel boyutu” öne çıkarmasını, “sade bir durulukta derinleşen üslup anlayışında uygun anlatım tarzlarını” bulmasını ve bunların “gerçekçi sanat biçimleri” olarak kültürel yapıya dâhil olmasını ve aynı zamanda filmlerin “halk huzurunda” da belirli bir “işlevi” yerine getirmesini sayar (1973/1: 38). Akad’ın “kendine özgü, kişisel [...] sinema”sının, tesadüfiliği aşmış olan olgun ustahğının, piyasa işi filmlerinde bile görülen “Akad’ça bir gerçekçilik” olarak adlandırdığı şeye yol açtığını belirten Altuğ, *Hudutların Kanunu*’nda yaptığı aşama sonucunda girdiği yeni döneminde “ulusal bir gerçekçiliğin” temellerini araştırmaya yöneldiğini ve koşullar olarak tanıdığı sürece söz konusu gerçekçilik anlayışı açısından tutarlı örnekler ortaya koyduğunu belirtir. Halit Refiğ, Metin Erksan, Yılmaz Güney ve Atif Yılmaz gibi isimlerin farklı noktalardan geliştirdikleri ve temellendirmeye çalıştıkları –ancak hâlâ bütünlenip hatalardan arındırılmayan– “ulusal gerçekçi” bir sinema anlayışına Akad’ın yaptığı katkıların önemsenmesi gerektiğini ifade eder (1973/1: 38). Türk sinemasının kendi insanına ve onun “öz değerlerine” yönelik olarak olumlu bir tavır içerisinde olduğunu; ancak Türk sinemasının Batılılaşma karşısında, kendi yarattığı ve sonra tutsağı olduğu Yeşilçam sinema anlayışının kalıpları, trükleri, bakış açısı ve duyarlılığı nedeniyle bu olumlu şansını kullanamadığını, bu

nedenle de dolaylı bile olsa “yabancılaşma”nın “ulusal gerçekçi” Türk sineması kurma çabasındaki yönetmenlerin filmlerine girmesinin engellenemediğini belirten Altuğ, bunun “Anadolu insanının gerçeğini” tarihselliği içerisinde kavrayıp sinemalaştırma yolundaki en önemli tıkanıklık (Akad, Refiğ, Erksan, Güney ve Yılmaz gibi isimlerdeki) olduğunu belirtir ve bu etkinin hem “ulusal tavra” hem de “gerçekçi anlayışa” önemli darbeler indirdiğini söyler (1973/1: 39).

Altuğ’un bu ifadelerle kurduğu söylemin bileşenlerine bakıldığında her şeyden önce buradaki “ulusal” vurgusunun niteliğinin ne olduğunu değerlendirmek gerekmektedir. Bu ulusalın niteliğini belirleyen öğeler yine Altuğ tarafından ifade edilmiştir: Sinemada “Anadolu insanının” tarihselliği ve toplumsal ilişkileri içerisinde temsil edilmesi, filmlerde yerel boyutun öne çıkması ve bu filmlerin halk nezdinde belirli bir işlevi yerine getirmesi, kendi insanının “öz değerlerine duyarlı” ve bu değerlere “yabancılaşmamış” olması gibi özellikler bu “ulusal” anlayışın bileşenleri olarak ortaya çıkmaktadır. Buradaki “gerçekçilik”, bu niteliklerde var olduğu öngörülen öz’ün maddi gerçekle arasında bir denklik ilişkisinin olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bu öğeler arasındaki “diyalektik bütünlüğün çözümlenmesi” (Eagleton, 2012: 41) ise üzerinde fazla durulan bir şey olmamıştır.

Taylan Altuğ *Kambur* (Atif Yılmaz, 1973) filminin gerçekçiliğini tespit etmeye çalışırken de benzer

biçimde, “Anadolu insanı” olarak adlandırılan her türlü sınıfsal, toplumsal, kültürel ve psikolojik özelliklerden arındırılmış genel kategoriye başvurur. Altuğ, *Kambur* üzerine yazdığı eleştiride filmin, senaryosundan kaynaklanan ve “Anadolu insanı”nı “gerçekçi” açıdan temellendirilmesiyle dolaylı da olsa ilişkisi olduğunu belirttiği bir aksaklıktan söz eder. Altuğ’a göre bu aksaklık adadaki çocukların ve kadınları kambur kıza karşı takındıkları “kötülükçü” ahlaki tavrın tutarsız olmasıdır. Bu tavrı “gerçekçi” bulmayan yazar, yönetmenin bu tavır yerine, kambur kıızı, kendi içine kapanmasına yol açan, acısını arttıran, diğer kişilere karşı kinlendiren “acıma” duygusunun daha derinden hissedilmesine yol açan ve onu içten yaralayan tavrı koymasının gerektiğini belirtir ve bu sahnenin etkili bir biçimde düzenlenmesi ve “gerçekçi” olması için yeni bir kurgu önerir: Sakat kız yoldan geçerken, onu gören ve “kambur” diye bağırarak bir çocuk çekimi / Bu çocuğu haşlayıp susturan bir anne çekimi / Ve annenin acıma ifadesiyle dolu yüz çekimi. Yazara göre buradaki “gerçek” tavır yaratılan bu “acıma” duygusudur (1973/3: 47). Altuğ, bir yandan “bireysel içeriği”yle *Kambur*’un güzel bir film olduğunu belirtirken, diğer yandan toplumsaldan yahtılmış, “zayıf ve tek boyutlu içeriği”nden dolayı önemli bir film olmanın koşullarını kaçırdığını vurgular. Filmin toplumsal şartların belirlediği “tekil” bir aşk hikâyesini anlatmasının onu “ayrık” kıldığını, filmin de bu

“ayrık”lığı melodramatik klişelerle harcamadığını ifade ederken (1973/3: 46), filmin bir sahnesinin yeniden düzenlenmesine ilişkin yarıkarıda ifade edilen kurgunun melodramatik niteliğini ise gözden geçirir.

İşlediği aşk öyküsünün ardında yatan toplumsal gerçekliği sınıfsal temelleriyle yakalayıp açığa çıkarmayan *İrmak*’ın, bu durum bir yana bırakılsa bile, gerçekçilik açısından kendi iç tutarlılığını koruyamayan ve “bütün başarısına” gidemeyen bir çalışma olarak kaldığını belirten Altuğ, *İrmak*’ın gerçekçi tavrının “bütünü” kuşatmadığı, bu nedenle de bilindik bir dramatik yapı ve anlatı biçimiyle gerçekçiliğini sürdürmediğini vurgular. Altuğ’un eleştirisinde *İrmak*’ta bir “direnme” olarak önerilen “gerçekçi tavır”, “ulusal bir sinemanın kaynağına yönelik duyarlılığıyla” Türk sineması için bir kazanç olarak değerlendirilir (1973/1: 39-40). Gerçekçilik açısından burada bir “iç tutarlılığın” öne çıkarılmış, yapının “bütünsel” yapısının aynı ilkeler etrafında kurulmuş olması ve geleneksel anlatı sinemasının kalıp ve şemalarının ötesine geçilmesi gerektiğine ilişkin vurgular, derginin gerçekçilik konusundaki düşüncesini açığa vurur. Üstelik “ulusal bir sinemanın kaynağına yönelik duyarlılığıyla” (1973/1: 40) ifadesinde karşılığını bulan gerçekçi tavrın, filmin karakterlerinin anlatı içerisindeki rakiplerine karşı koymalarıyla karakterize edilmesi ve bunun gerçekçiliğin işareti sayılması gerçekçiliğin anlatı stratejileri açısından sınırlanmasına

yol açmaktadır. Gerçekçiliğin içerikle tanımlanması ve bu içeriğin de bir “direniş” metaforuyla doldurulmaya çalışılması, bu stratejilerin ortaya çıkması beklenen “gerçekçiliği” daha ortaya çıkmadan kalıplaştırma tehlikesi taşımaktadır.

Ayça ise, aynı film üzerine kaleme aldığı yazısında filmdeki olay ve kişilerin “belgesel-gerçekçi” bir boyut yerine “düşünsel-gerçek” (1973/2b: 49) düzeyde ele alındıklarını belirtir. Her ne kadar Ayça’nın dilinde bu iki düzey arasındaki farklılık belirgin değilse de, olayların ve nesnelerin gerçek hayatta oldukları gibi birebir kaydının alındığı film-sel tarzla, bunların belirli bir müdahaleyle dönüşüme uğradığı tarz arasında yapılan bir ayrım olduğunu söylemek zor olmasa gerektir. Özellikle çiftliğin ve orada yaşayan insanların toplumsal ilişkilerinin betimlenmesinin bu yaklaşımın ikinci tarafına dâhil olduğunu söyleyebiliriz. Filmin “belgesel” niteliğine vurgu yapılarak kurulan eleştirel üslubun bir diğer örneği ise Nezih Coş’un *Gelin* üzerine yazdıklarında bulunabilir. Coş’un dilinde gerçekçilik, günlük hayatın filmde “belgesel” bir niteliğe varan temsili ile eşitlenerek ifade edilir (1973/3: 50).

Umut Dünyası (Safa Önal, 1973) üzerine yazdıklarında Nezih Coş, “pembe, yumuşak bir gerçekçilik” olarak nitelediği filmi, yeni bir akımın filmi olarak sunar. Coş’a göre, “küçük insanın yaşam biçimi”ni çok fazla entrikaya başvurmadan, olabildiğince, yalın, düz ve gerçekçi bir tutumla yansıtma çabasında olan film, Türk sinemasında “ken-

dini yenileme” yolunda bir aşama olarak gösterilebilir. Coş, *Umut Dünyası*’nın bu niteliğini ve ondaki gerçekçiliğin karakterini belirgin kılabilmek için Yılmaz Güney’in *Umut* filmindeki gerçekçilikle karşılaştırır ve *Umut Dünyası*’ndaki gerçekçi tavrın *Umut*’taki kadar “sert, çarpıcı bir gerçekçilik” olmadığını ifade eder (1973/10: 50). Bu nedenle de *Umut Dünyası*’ndaki gerçekçilik “pembe” ve “yumuşak” bir gerçekçiliktir. Coş’un burada gerçekçiliğe kriter olarak aldığı şey ise ne gerçek hayat, ne yenilikçi bir üslup ne de toplumsal sorunların dile getirildiği bir biçemdir. Burada gerçekçiliğe kriter olarak alınan şey, başka bir sanat yapıtıdır. Bu da aslında farkında olunmadan gerçekçiliğin hep dışsal referanslarla tanımlanmasının ötesine taşarak (gerçek hayatta olduğu varsayılan) gerçeğin aktarımında dolayım işlevi görmüş bir şeyi, başka bir filmi dikkate alır. Burada gerçekçilik artık belirli kuralları uygulayan ve bu kuralları belirli bir dizge etrafında kurumsallaştıran bir kurallar kümesi haline gelmeye başlar ve gerçekle arasındaki doğrudan bağı araya giren bir dolayım (film) aracılığıyla koparmış olur. Gerçekçilik artık başka bir filmde gördüğümüz ve “gerçekçi” diye tanımladığımız şey olarak ortaya çıkar ve “gerçekçilik” iddiasındaki her filmde bunu yinelemesi beklenir.

Bu noktada Taylan Altuğ’un *Mahpus* (Nejat Saydam, 1973) filmi için söylediklerini dikkate almak gerekmektedir. Taylan Altuğ, “göstermelik gerçekçilik” olarak ni-

telediği filmin, “gündelik, içi boş, gerçek dışı, cilalı bir ‘salon’” filmi olmak yerine, bu tür filmlerin klişe ve entrikalarının oluşturduğu bir filmsel dünyadan sıyrıldığını, “hayatla bağları olan gerçekçi bir filmsel dünya kurmaya” yöneldiğini belirtmektedir (1973/10: 52). Burada *Yedinci Sanat*’ın gerçekçilik üzerinden kurduğu eleştirel dilin en önemli vurgusunun “hayatla bağları olan gerçekçi bir filmsel dünya” üzerinde olmasına rağmen yukarıda ifade edildiği gibi gerçekçiliği zaman zaman bir kurallar kümesi olarak da kavrayan bir bakışın zayıf da olsa bulunduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bu nokta Taylan Altuğ’un *Toprak Ana* (Memduh Ün, 1973) filmi üzerine olan eleştirisinde bir kez daha görünür hale gelir. Altuğ’a göre film, bugünkü [1974’teki] Türk sineması için hayati önem taşıyan bir anlayış ve tavır durumunda olan gerçekçilik söz konusu olduğunda, gerçeklikle bağlarını koparmıştır (1974/11: 48). Altuğ’a göre, filmin “gerçekçilikten soyutlanmış” insan ilişkileri çerçevesinde gelişen yapısı, yönetmeni Memduh Ün’ün melodram kalıplarına dayanan ve bu kalıplar tarafından yönetilen sinemasının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır ve bu sinemasal tarz içerisinde gerçekçi bir sinemanın var olma şansı yoktur; çünkü *Toprak Ana* “gerçeklik ötesi” bir melodram anlayışıyla inşa edilmiş bir dünya sunmaktadır (1974/11: 46-47). *Yedinci Sanat*’ta yazılanlara bakıldığında melodram genellikle gerçekçilik karşıtı bir konuma yerleştirilir. Da-

hası melodram her zaman için yeni bir sinema isteğinin karşısında yer almış, yeni bir sinemanın tanımı oluşturulurken zorunlu olarak bu tanımın içerisinde “farklılığı” ile belirleyici olmuştur. Bu belirleyicilik aynı zamanda ona, eleştirel bir araç olarak vazgeçilmez bir konum kazandırmıştır. Melodram eleştirisi sinema dergilerindeki eleştirel dile hâkim olan yapısıyla “yeni”, “farklı” bir sinema arayışının sadece melodram karşıtı bir anlatı olarak kurulmasına da olanak tanımıştır.

Anlatımda Teknik ve Estetik Bütünlük Olarak Üslup

Klasik anlatı sineması her şeyden önce bir öykü anlatır. Bu sinemanın öyküsünü anlatırken başvurduğu birçok araç vardır; ancak bu araçlardan öykünün kimin tarafından ve nasıl anlatıldığını gösteren anlatım (*narration*), belirleyici bir role sahiptir. Klasik anlatı sinemasının her metni bir öykü, bu öykünün belirli bir düzen içinde aktarıldığı bir olay örgüsü ve bu olay örgüsünü aktaran bir anlatıcısı kapsar (Rimmon-Kenan, 1999; Chatman, 2008; Bordwell, 2005). Film anlatısı, anlatımı ve anlatıcısı kavramları zaman zaman birbirinin yerine geçecek biçimde de kullanılır, oysa bu kavramlar ve kullanımları arasında belirgin farklılıklar vardı. *Yedinci Sanat* dergisinde yer alan film eleştirilerinde “anlatım”, “anlatımda bütünlük” ve “üslup” vb. gibi kavramlara sıkça rastlanır.⁷ Bu kav-

⁷ Anlatıcı kavramı, sinematografide anlatıcı tipolojisi ve bu kavramların *Takva*, *Don-*

ramların içerdiği şey her zaman belirgin olmasa da, genel olarak “anlatım”ın “üslup”la (burada biçem olarak ifade edilecektir) eş değer bir biçimde kullanıldığını söyleyebiliriz. David Bordwell, üslubun (*style*) anlatıda bir sistem oluşturduğunu ve filmde kurulmuş olan organizasyonun bileşenlerini harekete geçirdiğini ifade eder. Bu anlamıyla da biçem (üslup) basit olarak filmin sinematik araçları sistematik olarak kullanılmasına denk düşer ve tamamen araca özgü bir hale gelir. Biçem zorunlu olarak da olay örgüsüyle (Bordwell’de *syuzhet*) karşılıklı etkileşim içerisindedir (Bordwell, 1985: 50). Bunlardan yola çıkarak Bordwell anlatımı, kurmaca filmde “izleyicinin *fabulayı* (yani öykü) inşa edebilmesi için ipucu verme ve onu kanalize etmesi sırasında filmin *syuzhet*⁸ (yani olay örgüsü / söylem) ile biçemin karşılıklı etkileşimde bulunmaları süreci” olarak tarif eder (1985: 53). Bordwell’e göre film, anlatımını sadece *fabula* ve *syuzhet* (öykü ve olay örgüsü/söylem) bilgisini düzenleyerek gerçekleştirmez, bunda

aynı zamanda biçem süreçlerinin de katkısı vardır; bu nedenle de biçemi dışarıda bırakarak, *fabula* ve *syuzhet* (öykü ve olay örgüsü/söylem) ikiliğiyle anlatımı ele almak, “filmsel yapının izleyici etkinliğini etkileme yollarını dışarıda” bırakır (1985: 53). Şimdi *Yedinci Sanat* dergisinin eleştirel söyleminde “anlatım”, “üslup” (*style/biçem*) ve hatta “tavır” kavramlarının ne anlama geldiğine ve bileşenlerinin neler olduğuna kısaca bakalım.

Akad söz konusu olduğunda, ilk bahsedilen Akad’ın “ulusal ve gerçekçi tavrı” belirlemesidir. Bunun içerimlerinin neler olduğu yukarıda gerçekçilik bahsinde ifade edilmişti. Taylan Altuğ, *IrmaK* filmi üzerine yazdığı eleştirisinde Akad’ın *IrmaK*ta tutturduğu “muhteva ve üslup” (1973/1: 39) çizgisinin ne olduğu üzerinde duracağını belirtmesine rağmen, filmin üslubuna ilişkin pek bir şey söylenmez, daha çok “muhteva” vurgulanır ve filmin bu muhtevayı gerçekçilikle ilişkisi açısından nasıl ele aldığı üzerinde durulur. Burada üslup bir yanıyla daha çok hangi muhtevanın filmin dünyasına dâhil edildiğiyle ilgili olarak ortaya çıkar ve bu muhtevanın hangi biçim aracılığıyla aktarıldığı üzerinde durulmaz.

Burada üslubun bileşenlerinden biri, olay örgüsünün ortaya konması ve filmdeki karşıtlıklar ağının tespit edilmesidir. Ayrıntılı olmasa da “dengeli, yalın ve duru bir başlangıçla açılan film, Akad’ın köy mekânını küçük, kesin çizgilerle belirleyen kamerasıyla gerçekçi bir temele oturur” ifadesinde filmin si-

durmam Gaymak ve *Eve Dönüş* filmleri üzerinden analiz edildiği bir yazı için Bkz. (Sözen, 2008).

⁸ Hem *fabula* hem de *syuzhet* kavramları arasındaki ayrımın kullanıldıkları her zaman diliminde pek çok zorluğu taşıdığını ve anlatıyla ilgilenen pek çok isim tarafından da farklı biçimlerde kullanıldıklarını belirtmek gerekmektedir. Bu kavram çifti bir yandan öykü-olayörgüsü, diğer yandan öykü-söylem gibi kavram çiftleriyle hem benzerlikler hem de ayrıtlıklar taşıyan bir karaktere sahiptir. Bkz. (Bordwell, 2005, 49-53; Tomaşevski, 1995, s. 228-239; Dervişcemalolu, 2014, s. 76-82).

nematografisine ilişkin kck bir bilgi verilir; ancak buradaki asıl önemli nokta üslubun ayrılmaz parçası olarak görülen “gerçekçilik”tir. *Yedinci Sanat* yazarlarına göre sinemanın bir nitelik ve yetkinlik taşıyabilmesi için mutlaka “gerçekçi” olması gereklidir; ancak bu gerçekçiliğin araçlarının neler olduğu da belirgin değildir. Örneğin karakterlerin “gerçekçilik içerisinde gösterilmediği” gibi ifadelerde gerçekçilikten kastedilen karakterlerin sınıfsal bir konum içerisinde temsil edilmemesi ya da toplumsal vreleriyle olan ilişkilerinde bir problemin görünüyor olmasıdır; yoksa bu karakterlerin psikolojik derinlikleri olmayan karakterler olarak ortaya konmuş olması değil. Ayrıca karakterlerin derinliği olmayan, kalıplaşmış kişiler (ya da kişilikler) olarak sunulduğunun belirtildiği yerlerde ise, yine bu karakterler maruz kaldıkları olaylar karşısında gösterdikleri tepkiler üzerinden değerlendirilmişlerdir. Buradaki gerçekçilik, bir “olasılıklar yelpazesi”ni (Bordwell, 2010: 75) içermez; örneğin belgesel gerçeğe bağlılık en rağbet gören gerçekçilik biimiyken, psikolojik bir öznellik beklentisi içeren bir gerçekçiliğe ilişkin hiçbir ifade görülmez. Karakterlerin psikolojik biimlenişlerinin dışarıda bırakılmış olması, öznellik barındıran bir gerçekçilik biçiminin de dışlanması sonucunu doğurmuştur. Bu dışlanma stratejisinin bir sonucu olarak modern sinemanın aksine filmler, tekil bir okumaya ve bunun zorunlu sonucu olarak da anlatısal kapanmanın bir

zaruret halini aldığı anlatıların hâkim olmasına yol açmıştır. “Gerçekçi” olarak okunmaya çalışılan ancak “gerçekçilik”leri sürekli olarak tartışmalı olan bu film anlatıları, sonuç olarak her zaman için muhtevanın hâkimiyetiyle tanımlanmış, gerçeğin/gerçekçiliğin öznel yanı bir yana bırakılarak sadece nesnel yanı ne çıkarılmış, bu da filmsel üslubun zorunlu bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Öznelliğin geriye itilmesi, beraberinde derginin “yönetmen sineması”na (*auteur* sinemasına) da eleştirel bir tavırla yaklaşmasını getirmiştir. Derginin dilinde *auteur* sineması, “burjuva eleştirmecileri tarafından tezgâhlanmakta olan ‘metafizik’ bir anlayış” olarak görülüp, reddedilmiştir (Coş, 1975/24: 39).

Gerçekçi metnin bir diğer bileşeni ise anlatımın taşıdığı “bütünlük” halidir. Taylan Altuğ, *IrmaK*’ın, “gerçekçilik açısından kendi iç tutarlılığını koruyamayan ve ‘bütün başarısı’na gidemeyen bir çalışma olarak” kaldığını, gerçekçi tavrın bütünü kuşatmadığını belirtmiş (1973/1: 39), Nezih Coş ise, *Düğün* hakkında yazdığı eleştiride Akad’ın bir önceki filmi *Gelin*’le bir kıyaslama yaparak *Düğün*’n “bütünlük” açısından “aşağıda” olduğunu tespit etmiştir. Coş’a göre *Gelin*’in bu başarısının nedeni Anadolu’dan büyük kente genler hakkında yapılmış “en tutarlı” film olmasının yanı sıra, hem içeriğinin “kendi içinde taşıdığı tutarlılık” hem de sinema dilindeki “anlatım btnlg”dr (1974/12: 58). Bütünlük aynı zamanda “estetik ve teknik b-

tünlük” (Coş, 1973/3: 49) olarak kavranır; bu ikisi arasında belirgin bir dengenin olması beklenir, bu dengeyi sağlayamayan yapıtların ise hem gerçekçilikleri hem de üslupları sorunlu olarak görülür. Üslup sorununun bir diğer bileşeni ise gerçekçilik konusunda da öne çıkarılan “ulusal”, “yerel” bir üsluptan bahsedilmesi ve bunun “öz ve biçim” konusunda söylenenlerle desteklenmesidir. Bu noktada üslup sorununa bir başka öge daha eklenir: Daha önce değindiğimiz seyirci. “Öz ve biçim” aracılığıyla seyirciyle nasıl bir ilişki kurulduğuna dair varsayımlarla bu üslubun bütünlüğü sağlanmaya çalışılır (Coş, 1973/2: 44).

Üslup konusu “sinema dili” üzerinden tartışılmıştır. Yazılarda sinema dilinden bahsedilirken genellikle “yalın, düz, sade” (Ayça, 1973/1b: 40), “ritmik akıcılık” (Coş, 1974/12: 58), “durağan kameralı, yalın ve düz” (Coş, 1974/12: 60), “dinamik, görüntüye dayanan” (Altuğ, 1973/3: 47), “diyalogu arka plana iten [...] görüntüyle söz söyleyen” (Altuğ, 1973/3: 47) gibi ifadeler bir olumluluk ve tam olmasa da bir yetkinlik belirtisi olarak ortaya çıkarken bunların olmadığı filmler ise bu yetkinlik skalasının çok uzağında kalmakta; hatta bu tür sinema “kaçış sineması” (Altuğ, 1973/3: 46), “anlatım yönünden kişilik taşımayan”, “olumsuz, kaçamak bir sinema tavrı” (Altuğ, 1973/ 10: 53) olarak görülüp eleştirilmektedir. Bu ifadelerle nitelendirilen sinema tarzı bir yandan popüler Yeşilçam anlatısını reddetmek

için kullanılırken bir yandan da Yeşilçam’ın içinde ortaya çıkan ve farklı anlatım biçimleri konusunda denemelere girişen yapıtları “egemen sınıfların” hâkimiyetini arttıran “sahte” filmler olarak niteleyerek dışarıda bırakmaktadır.

Abdullah Anlar, *Salak Milyoner* (Ertem Eğilmez, 1974) üzerine yazdığı yazıda “bağımsız sinema”nın ilerici aydınlar ve hatta halk” tarafından daha güçlü bir biçimde gündeme getirilmesinin sonucunda Yeşilçam’ın rahatının kaçtığını belirtir (Anlar, 1974/16: 71). Her ne kadar burada Anlar’ın bahsettiği “bağımsız sinema”nın hangi sinema olduğunu kestirmek güç olsa da, bağımsız sinema derken Yılmaz Güney’in ve onun bazı takipçilerinin yaptığı sinemayı kastettiğini çıkarabiliriz (1974/16: 71). Bu dönemde böyle bir eğilim henüz baskın hale gelmemiş olsa da, “Yeşilçamdışı” bir sinema arayışının varlığından söz edilebilir. Anlar’a göre halkın ideolojik konumundaki gelişme de Yeşilçam üzerinde uyarıcı bir etkiye yol açmıştır; bu nedenle “şimdiye kadar egemen sınıfların safında” yerini almış olan Yeşilçam, “sahte halkçı (popülist)” filmlerle birlikte “daha değişik anlatım biçimlerinin arkasında gizlenmeye” çalışmaktadır. Anlar, telaşa kapılan Yeşilçam müdavimlerinin “bağımsız sinemanın” önüne geçilebilmesi ve bu popülist filmlerin hâkim kılınabilmesi için “yeni dalga anlatımı denemesine”, başka bir ifadeyle “serbest nazım” film denemesine bir kez daha giriştiklerini belirtir. Anlar’a göre Yeşilçam’ın içerisinde ortaya çı-

kan bu “yenileşme hareketi”ne *Sev Kardeşim* (1972), *Yalancı Yârim* (1973), *Canım Kardeşim* (1973) ve *Oh Olsun* (1973) filmleriyle Ertem Eğilmez de katılmaktadır (Anlar, 1974/16: 71-72).

Sonuç

Türkiye’de film eleştirisi her zaman için problemli görülmüştür. Özellikle sinemacılarla eleştirmenler arasında 1950’lerin sonundan itibaren başladığı iddia edilen karşıtlık, her dönemde farklı gerekçelerle de olsa sürmüştür. Bu gerilimli ilişki içerisinde “farklılık” peşinde olan (özellikle sol bir perspektife sahip dergilerde yer alan) film eleştirisi her zaman için kendisini bir karşıtlığın tarafı olarak görmüş ve eleştirel söylemini de bu karşıtlık üzerinden kurmuştur. Bu farklılık söylemi doğal olarak var olan sinemanın *kurumsal temsil tarzının* problemlerine odaklanmış, bu temsilin ontolojik yapısına ilişkin bir endişe üzerinden kendisini var etmeye çalışmıştır. Endişe zaman içerisinde eleştirel söylemin filmlerden belirli şey-

lerin zorunlu olarak beklendiği, hiçbir esnekliği olmayan bir yapıya bürünmüştür. Bu yapı içerisinde özellikle *öznellik* meselesinin film metnine yansımaları, film metninin toplumsal koşullarla arasındaki denklik ilişkisine vurgu yapılarak dışarıda bırakılmasına yol açmış, yönetmen sineması (*auteur* sineması) gibi öznellik barındırdığına inanılan sinema yapma tarzları da olumsuzlanmıştır. Film metinlerinde aranan sınıfa, sınıf mücadelesine, sınıf atlamaya, toplumsal yapıdaki değişikliklere ve bununu ideoloji ve ahlaki değerler düzeyinde bir değişime yol açması gerektiğine ilişkin inanç, bu eleştirel söylemi kurumsallaştıran yapı taşları olmuştur. Söz konusu kurumsallaşmayı sanatsal anlamda destekleyen ise film metinlerinin gerçekçiliğine ve üslubuna ilişkin yapılan tartışmalardır. *Yedinci Sanat*, bu tartışma ve belirlemelerin bariz olarak görüldüğü yayınların başında gelmiş, Türkiye sinema tarihi içerisinde bu anlamıyla da yer bulan birkaç dergiden biri olmuştur.

Kaynakça

- Akerson, Tanju (1967/6). "Ulusal Sinemanın Varoluş Savaşı." *Yeni Sinema* 6, 10-11.
- Altuğ, Taylan (1973/1). "İrmak." *Yedinci Sanat* 1: 38-40.
- Altuğ, Taylan (1973/3). "Kambur." *Yedinci Sanat* 3: 46-48.
- Altuğ, Taylan (1973/9). "Bir Demet Menekşe." *Yedinci Sanat* 9: 136-137.
- Altuğ, Taylan (1973/10). "Mahpus." *Yedinci Sanat* 10: 52-53.
- Altuğ, Taylan (1973/2). "Namus." *Yedinci Sanat* 2: 48-49.
- Altuğ, Taylan (1974/11). "Toprak Ana." *Yedinci Sanat* 11: 46-48.
- Anlar, Abdullah (1974/16). "Salak Milyoner." *Yedinci Sanat* 16: 71-74.
- Armes, Roy (2011). *Sinema ve Gerçeklik: Tarihsel Bir İnceleme*. Çev., Zeynep Özen Barkot. İstanbul: Doruk.
- Avcıoğlu, Doğan (1968). *Türkiye'nin Düzeni*. Ankara: Bilgi.
- Ayça, Engin (1973/1a). "Sinemada Yeni Tanımlamalara İhtiyacı Var." *Yedinci Sanat* 1: 6-9.
- Ayça, Engin (1973/1b). "Gökçe Çiçek." *Yedinci Sanat* 1: 40-42.
- Ayça, Engin (1973/2a). "Köle." *Yedinci Sanat* 2: 45-47.
- Ayça, Engin (1973/2b). "Namus." *Yedinci Sanat* 2: 49-50.
- Ayça, Engin (1973/3). "Canım Kardeşim." *Yedinci Sanat* 3: 48.
- Ayça, Engin (1973/4). "Yarın Son Gündür." *Yedinci Sanat* 4: 49-50.
- Ayça, Engin (1973/6). "Sanatsız Sinema Yapmak." *Yedinci Sanat* 6: 21.
- Ayça, Engin (1973/10). "Yabancılaştıran Sinemamız." *Yedinci Sanat* 10: 15-19.
- Ayça, Engin (1974/12). "Yalancı Yarım." *Yedinci Sanat* 12: 60-61.
- Ayça, Engin (1974/13). "Yeni Bir Sinemanın Gelişmesinde Eleştirilerin ve Eleştirmenlerin Yeri." *Yedinci Sanat* 13: 40-41.
- Ayça, Engin (1974/16). "Türkiye'de İleriye Dönük Sinema." *Yedinci Sanat* 16: 8-12.
- Başlarken (1973/1). *Yedinci Sanat* 1: 3.
- Belli, Mihri (1970). *Milli Demokratik Devrim*. İstanbul: Aydınlik Yayınları
- Biryıldız, Esra (2003). *Örneklerle Türk Film Eleştirisi 1950-2002*. İstanbul: Beta.
- Bordwell, David (1985). *Narration in the Fiction Film*. Wisconsin: University of Wisconsin Press.
- Brecht, Bertolt (1974/2). "Halkın Beğenisi Eğitilebilir." Çev. Bertan Onaran. *Çağdaş Sinema*. 2: 60-63.
- Brecht, Bertolt (2011). *Epik Tiyatro*. Çev., Kamuran Şipal. İstanbul: Agora.
- Chatman, Seymour (2008). *Öykü ve Söylem: Filmde ve Kurmacada Anlatı Yapısı*. Çev., Özgür Yaren. Ankara: De Ki.
- Coş, Nezih (1973/2). "Dönüş." *Yedinci Sanat* 2: 44-45.
- Coş, Nezih (1973/3). "Gelin." *Yedinci Sanat* 3: 49-50.
- Coş, Nezih (1973/8). "Elif İle Seydo." *Yedinci Sanat* 8: 55-56.
- Coş, Nezih (1973/10). "Umut Dünyası." *Yedinci Sanat* 10: 50-52.
- Coş, Nezih (1973/14). "Türkiye'de Bağımsız Sinema Sorunu." *Yedinci Sanat* 14: 3-6.
- Coş, Nezih (1974-1975/20). "Materyalist Sinemadan Ne Anlıyoruz?" *Yedinci Sanat* 20: 4-11.

- Coş, Nezi (1974/12). "Düğün." *Yedinci Sanat* 12: 58-60.
- Coş, Nezi (1974/16). "Örgütlenme Gereği." *Yedinci Sanat* 16: 13-17.
- Coş, Nezi (1975/24). "Hangi Toplumsal Gerçekçilik? Susuz Yaz." *Yedinci Sanat* 24: 29-39.
- Coş, Nezi (1975). "Türk Sinemasının Somun Pehlivanı: Üç Arkadaş." *Yedinci Sanat* 23: 14-22.
- Denker, İbrahim. vd. (1967/5). "Türk Sinemasının Bugünkü Sorunları Konusunda Bir Açık Oturum." *Yeni Sinema* 5, 19-26.
- Dervişcemaloğlu, Bahar (2014). *Anlatıbilime Giriş*. İstanbul: Dergah.
- Divitçioğlu, Sencer (2015 [1967]). *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*. İstanbul: Alfa.
- Dorsay, Atilla (1973/2). "Namus." *Yedinci Sanat* 2: 50.
- Eagleton, Terry (1996). *İdeoloji*. Çev., Mutlalip Özcan. İstanbul: Ayrıntı.
- Eagleton, Terry (2012). *Marksim ve Edebiyat Eleştirisi*. Çev., Utku Özmaas. İstanbul: İletişim.
- Gevgilili, Ali (1969/61). "Türk Sineması." *Yeni Dergi* 61, 357-368.
- Gevgilili, Ali (1973a). *Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçiş Aşaması: Türkiye'de 1971 Rejimi*. İstanbul: Milliyet.
- Gevgilili, Ali (1989 [1973]). *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar*. İstanbul: Bağlam.
- Hayward, Susan (2000). *Cinema Studies: Key Concepts*. London & New York: Routledge.
- Kabadayı, Lale (2013). *Film Eleştirisi-Kuramsal Çerçeve ve Sinemamızdan Örnek Çözümlemeler*. İstanbul: Ayrıntı.
- Kıral, Erden (1973/8). "Sinemada Sanatın Gerekliliği." *Yedinci Sanat* 8: 6.
- Kızgın Toprak (1974/12). *Yedinci Sanat*, 12, 54-58.
- Kutlar, Onat vd. (1966/2) "Sinema Sanatı Bakımından Gelişmiş Ülkelerdeki İlerlemeler ve Az gelişmiş Ülkelerdeki Duraklamanın Nedenleri: Açık Oturum." *Yeni Sinema* 2, 47-61.
- Küçükömer, İdris (1969). *Düzenin Yabancılaşması*. İstanbul: Ant.
- Larrain, Jorge (1993). "Temel ve Üstyapı." *Marxist Düşünce Sözlüğü*. Tom Bottomore (der.) içinde. İstanbul: İletişim. 558-561.
- MTTB (1973). *Milli Sinema Açık Oturumu*. İstanbul: MTTB (Milli Türk Talebe Birliği) Sinema Kulübü Yayınları.
- Ormanlı, Okan (2005). *Türk Sinemasında Eleştiri*. İstanbul: Bileşim.
- Özden, Zafer (2000). *Film Eleştirisi-Film Eleştirisinde Temel Yaklaşımlar ve Türk Filmi Eleştirisi*. İstanbul: Afa.
- Petroviç, Gajo (1993). "Yabancılaşma." *Marxist Düşünce Sözlüğü*. Tom Bottomore (der.) içinde. İstanbul: İletişim. 597-602.
- Refiğ, Halit (1971). *Ulusal Sinema Kavgası*. İstanbul: Hareket Yayınları.
- Rimmon-Kenan, Shlomith (1999). *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*. London & New York: Routledge.

- Ryan, Michael (2013). *Eleştiriye Giriş: Edebiyat / Sinema / Kültür*. Çev., Emrah Suat Onan. Ankara: De Ki.
- Ryan, Michael & Lenos, Melissa (2014). *Film Çözümlemesine Giriş*. Çev., Emrah Suat Onan. Ankara: De Ki.
- Sinemada Burjuva Eleştirme Geleneğini Yıkılım... Eleştiri Yazılarını Eleştirmenin Gereği (1975/24). *Yedinci Sanat* 24: 2.
- Sözen, Mustafa (2008). Anlatıcı Kavramı, Sinematografide Anlatıcı Tipolojisi ve Örnek Çözümler. *Selçuk İletişim* 5 (2): 167-182.
- Tomaşevski, Boris (1995). "Tema Örgüsü." *Yazın Kuramı: Rus Biçimcilerin Metinleri*. Tzvetan Todorov (der.) içinde. İstanbul: YKY. 225-260.

*Versions of Minor Literature: Two Contemporary Cases from Turkish Film**

Bülent Eken**

Abstract

The concept of “collective enunciation,” which Deleuze and Guattari propose in delineating their idea of minor literature/cinema, remains regrettably underdeveloped for the purpose of exploring the political investment of a given film. In the context of cinema, the concept designates the possibility of attaining a collective voice in film under a set of negative conditions, such as the crisis of a private poetics and the objective disintegration of the category of the “people,” through the transformation of both parties involved in these conditions, the author and real characters as her people. In this way, it becomes possible to imagine the political dimension of a film in such a way that goes beyond the merely thematic treatment of political issues. In the end, this refers to the politics of what is called minor cinema.

This paper reflects on the place of such a politics in the cinema of two contemporary Turkish cinematographers, Zeki Demirkubuz and Nuri Bilge Ceylan, who are rarely imagined as political filmmakers. It proposes a theoretical framework which enables reading their films as two different aesthetic responses formulated within cinema against the fragmentation of what made the classical political cinema possible: the “people.” For this purpose, it is necessary to show that Gilles Deleuze’s concept of “missing people” or “minorities,” which made modern political cinema possible according to Deleuze, is not restricted to the historical period chosen by him. The paper demonstrates that an analysis of certain aspects of Ceylan’s and Demirkubuz’s films, such as real characters, formation in series, national allegory, autobiography, interiors and outdoor landscapes, warrants an understanding of the work of these two authors as instances of a second generation, minor political cinema.

Keywords: Political film, Deleuze, minor literature, Zeki Demirkubuz, Nuri Bilge Ceylan, collective enunciation.

---

* Received: 15/12/2015 • Accepted: 11/02/2016.

** Kadir Has University, Faculty of Communication, Department of Communication Design.
bulent.eken@khas.edu.tr

*Minör Edebiyatın Görünümleri: Çağdaş Türkiye Sinemasından İki Örnek**

Bülent Eken**

Öz

Deleuze ve Guattari'nin minör edebiyat/sinema fikrini açıklamak için ortaya attıkları "kolektif bildirim" kavramından, verili bir filmin siyasi katmanlarını araştırmak için yeterince yararlanılmadı. Bu kavram sinema bağlamında, yazarın kendini içinde bulduğu kişisel bir dil yokluğu krizi ile "halk" kategorisinin nesnel olarak zayıflayıp parçalanmaya yüz tutması gibi olumsuz koşullar içinde kolektif bir söze ulaşabilme olasılığını anlatır. Öyle ki, bu olasılığın gerçekleşmesi sözkonusu koşullara tâbi olan iki tarafın da (hem sanatçı hem de sanatçının halkı olarak gerçek hayattan oyuncu) başkalaşması demektir. Böylece bir filmin siyasi boyutunu sadece siyasi meselelerin konu edildiği tematik bir sinema anlayışının ötesinde düşünmek mümkündür. Sonuçta minör sinema diye adlandırılan da bu tür bir kolektif söz siyasetiyle belirlenir.

Bu yazı, pek de siyasi sinema örneği olarak görülmeyen Zeki Demirkubuz ve Nuri Bilge Ceylan filmlerinde işleyen bu türden bir siyasetin yeri üzerine düşünmeye çalışıyor. Burada önerilen kuramsal çerçeveye göre Demirkubuz ve Ceylan sineması, klasik siyasi sinemayı olanaklı kılmış "halk" kategorisinin parçalanması karşısında geliştirilmiş farklı iki estetik cevap olarak görülebilir. Bu sorunsalı açmak için Deleuze'un "kayıp halk" ya da "azınlıklar" kavramına başvurarak bu kavramların Deleuze'ce uygulandığı tarihsel dönem dışında da geçerli olduğunu gösteriyoruz. Yazı, Demirkubuz ve Ceylan'da rastlanan profesyonel olmayan oyuncular, serileşme, ulusal alegori, otobiyografik öğeler, iç mekânlar ile dış manzaralar gibi bazı özelliklerden yola çıkan bir analizin bu sinemacıların ikinci kuşak, minör bir siyasi sinemanın örnekleri olduğunu gösterebileceğini iddia ediyor.

Anahtar Sözcükler: Politik sinema, Deleuze, minör edebiyat, Zeki Demirkubuz, Nuri Bilge Ceylan, kolektif söz.

---

* Geliş Tarihi: 15/12/2015 • Kabul Tarihi: 11/02/2016.

** Kadir Has Üniversitesi. İletişim Fakültesi, İletişim Tasarımı Bölümü.
bulent.eken@khas.edu.tr

Versions of Minor Literature: Two Contemporary Cases from Turkish Film

On Minor Literature and National Allegory

In their *Kafka: Toward a Minor Literature*, Deleuze and Guattari summarize the three characteristics of minor literature as “the deterritorialization of language, the connection of the individual to a political immediacy, and the collective assemblage of enunciation” (1986: 18). These deservedly famous maxims have been quickly adopted for critical study not only by those working in the field of literature but also in cinema studies among other fields of the humanistic study of texts. The first two maxims in particular—possibly for the immediate political energy they inject into the object of criticism—have come to be associated with the idea of minor literature. The first of these refers to the potential of the destabilizing, and therefore liberationist, creativity of a minority perspective (whether this is indexed to an ethnic, national, sexual, or social marginality) working in relation to normative language. The second one, already an extension of the influential idea of the artificiality of the separations between the private and the political

that has been operative in the humanities and social sciences since the sixties, designates the necessity not only of extending the realm of the political to hitherto unimagined corners but also granting the dignity of political writing and art, which have been aesthetically devalued in the comparison with the achievements of a personal and private poetics in the Western tradition. As Deleuze (1989), in the second of his two-volume work on cinema, created a schema of modern, third world, minor political cinema analogous to this schema we find in *Kafka: Toward a Minor Literature*, cinema studies also reflects the same tendencies and points of emphasis.

In this essay, in an attempt to reflect on the earlier films of Nuri Bilge Ceylan and Zeki Demirkubuz through the lens of the idea of minor literature, I will rather focus on the third characteristic of minor literature, “the collective assemblage of enunciation,” which I believe is an underdeveloped idea although it is critical enough to highlight the stakes in the concept of minor literature or cinema in relation to the central problems that survive in ma-

ture works of Deleuze and Guattari.

For example, in an interesting article in which he reads Yeşim Ustaoglu's *Journey to the Sun* as an example of minor cinema and provides often persuasive arguments for the place of the first two characteristics of minor literature or cinema in the film, Yasin Aydınlik is revealingly equivocal about "collective enunciation."¹ He refers ambiguously to the "dialogue" that minor films start with their spectators (Aydınlik, no date: 6). In the following pages, I will argue that collective enunciation must be conceived in relation to the force of "becoming" —the key ontological concept for Deleuze— which concerns the presence of real characters, who will have given birth to the stories of the people, and the author, who finds a way out of her private confinement in her relation to this character, in the assemblage of the film. None of this specifically concerns the spectator. Thus, the necessary medium of becoming is produced equally by the production of collective utterances and the existence of minorities (missing people). It is noteworthy that identity is not a required function here. In fact, the concept of collective enunciation remains uncertain in Aydınlik's essay because identity still seems to be a functional notion for him.

---

¹ As far as I can tell, this essay, titled "*Journey to the Sun: Minor Possibilities in New Turkish Cinema*," is unpublished and therefore does not have a date. https://www.academia.edu/15497914/Journey_to_the_Sun_Minor_Possibilities_in_New_Turkish_Cinema. Accessed on 05.02.2016.

About *Journey to the Sun* he writes that it "opens the door slightly to the possibility of a national identity which transforms and changes in a constant process of formation" (10). For the reasons I indicated, and will explain further below, identity cannot "transform" for Deleuze; rather, the force (*puissance*) of transformation (becoming) counteracts the power (*pouvoir*) of identity.²

Although minor literature/cinema is the guiding notion in my essay, I also make use of the concept of "national allegory" proposed by Fredric Jameson in reading Nuri Bilge Ceylan. At this point, I would like to clarify the context of my use of Jameson and Deleuze —whose works are informed by very different theoretical problems, projects, and traditions— in the same analytical space, in anticipation of possible questions. Jameson's idea of national allegory is useful for my account only insofar as it illuminates the allegorical structure of Nuri Bilge Ceylan's *Clouds of May*. It enables me to show that the storyline of private individuals in this text, mainly the peasant father and the artist son, cannot help but be intertwined with an "embattled" public issue in an allegorical fashion. Moreover, since the object of the allegory openly declares an irretrievable loss, i.e., the destruction of a pre-capitalist life-world by capitalism, this gives me an opportunity to conceptualize Nuri Bilge Ceylan's

---

² This is a central Spinozian problematic for Deleuze's political ontology. An excellent resume of this is found in Deleuze (1988).

position, *qua* the *author*, as an instantiation of the immediately political nature of the private in minor literature according to Deleuze and Guattari.

Deleuze and Guattari first published *Kafka: Toward a Minor Literature* in 1975. Jameson's essay dates from 1986. Jameson's notorious formula states that in the third-world texts "the story of the private individual destiny is always an allegory of the embattled situation of the public third-world culture and society" (1986: 69). Deleuze and Guattari suggest that since the private affair is immediately political in minor literature, enunciation gains a collective value in it: "What each author says individually already constitutes a common action, and what he or she says or does is necessarily political, even if others aren't in agreement" (1986: 17). Jameson's formula explicitly emphasizes the economy of textual organization ("the story"), but on the question of the distribution of the private and the political in minor/third world literature his thesis evidently repeats Deleuze and Guattari. Thus, it is at the moment of the passage from the text to the author (or authorial policy) in my reading of *Clouds of May* that I establish a relationship between Jameson and Deleuze, since whereas Jameson focuses on the "story" or the third-world text, Deleuze focuses on the minor or third-world "author." Again, this particular correlation between the two texts must be kept in view as the justification for my

reading them side by side. It is not a question of positing the identity of or even the similarity between obviously two different philosophical frameworks. What is important for me is that the textual economy of *Clouds of May* warrants Jameson's conceptual framework; it is strictly unimportant whether Jameson's conceptual framework warrants the film, which needs no warranty other than its own existence.

For this reason, I should also indicate that the place of Jameson's text in the vast literature of the post-colonial debate is the subject-matter of another essay and beyond the scope of the interests of my discussion here. On this point, I can only repeat a point I hint at later in the following pages. In fact, it seems to me that the post-colonial context of Deleuze's examples of minor literature in cinema constitutes the most outdated aspect of his reading. Even more importantly, my argument relies on the presupposition that Deleuze's theory works, perhaps even better, outside this limited historical context under the conditions defined by the contemporary constitution of capitalism that does away with the conditions of even revolutionary identity politics. Hardt and Negri's (2000: 219-325) account of the global process of "real subsumption" of society by capital can serve as a theoretical ground for this presupposition: Today "life" as such, the vital forces of human beings, is what capital relies on to reproduce itself. And capital seeks to control what itself turns

into forces that escape capitalist identities by reterritorializing them on its artificial atmosphere of identities, supported predominantly by information and communication systems. In my reading, Ceylan and Demirkubuz emerge as the first artists to have an intuition of this process insofar as they seek to oppose the identities concocted by capitalist reterritorialization in their commitment to minority.

At this juncture, it is worth emphasizing an important, but strangely often forgotten, aspect of Deleuze and Guattari's idea of minor literature. Their book on Kafka is a testament in its entirety to the fact that one cannot exclusively seek out the political nature of a text in its explicit political thematics. The paradigm case itself illustrates this: Kafka, a "suffering saint" in the eyes of many and a detached individual who had never written about the explicit political struggles of his day, is portrayed by Deleuze and Guattari as the author of the political literature *par excellence*. "Art and philosophy," they write in *What is Philosophy?* nailing this idea down, "converge at this point: The constitution of an earth and a people that are lacking as the correlate of creation. *It is not populist writers but the most aristocratic who lay claim to this future*" (1994: 108, my emphasis). Ceylan and Demirkubuz are representative for minor literature in this sense as well. Forgoing "populist" thematization of explicitly political issues, they might be seen as authors in

search of a deeper politics of resistance in the earlier films that I read here. It is relatively easier to take a film which, say, thematizes the struggle of an ethnic minority and read it in the light of the idea of minor literature, but to show the most unexpected author as political is something more rarely done.³

Collective Enunciation, Minority, and Becoming

In his well-known work on cinema, Gilles Deleuze bases the discussion of third-world film, which he sees as a second generation or modern political cinema, on an original observation. Even when they might be oppressed or deceived, the "presence of the people" in classical political cinema, whether Soviet or American, never becomes problematic. For example, the presence of the people can be portrayed through a process of evolution, as a result of which new conditions emerge for a given society, or the time of a revolution that makes a leap from the old to the new, introducing a break between two sets of conditions. Moreover, the faith in the possibility of solidarity among different people, the existence of the will for a unitary cause, functions as a strong sign of the presence of the

---

³ Ulus Baker's (2011: 145-159) assessments of modern political cinema, which draw on similar theoretical and artistic sources with mine, are in agreement with my arguments here: neither political thematics is the only measure of political cinema nor can the historical post-colonial context be the exclusive terrain of minor cinema.

people. However, according to Deleuze's famous thesis, modern political cinema becomes possible on the basis of the difficult acknowledgment that "people no longer or not yet exist," that they are "missing" (1989: 216).

If it is true that political cinema becomes worthy of that name to the degree that it concerns itself with the fate of "collectivities," one is then justified in expecting to find that a political cinema which establishes itself on the acknowledgment of the absence of people has redefined the form of discourse in which it relates to the life of collectivities: A problematic that can be covered by the notion of "collective enunciation." It is in fact Deleuze's formulation of the manner in which modern political cinema surmounts this difficulty—the difficulty of attaining a collective voice—that, I think, is the most powerful and, even today, the most relevant aspect of his theory. It is certainly the most relevant aspect for this essay.

As Deleuze formulates it, the third world author/filmmaker finds herself in a position where her disadvantages are, so to speak, her only advantage. For example, he points out that in small nations or colonized communities there is a scarcity of individuated utterances associated with great names, but this also makes it possible to imagine artistic utterance as intrinsically collective. "Because the people are missing," writes Deleuze, "the author is in a situation of producing utterances which are already collec-

tive, which are like the seeds of the people to come, and whose political impact is immediate and inescapable" (1989: 221). If this author has any privileges, it is the privilege of being relatively protected from the trap of having to invent personal stories or private fictions. But why should this be such a terrible thing, as it indeed appears to be in Deleuze's narrative? The complicity of fiction with the apparatus of power becomes more visible in the case of colonized populations. The cinema author, Deleuze argues, finds herself facing a people who is doubly colonized: Colonized by the stories that have come from elsewhere, but also by their native stories that have become impersonal narratives at the service of the colonizer.

Every private story is already a story from elsewhere, and, it is true that the author's world of fiction would be just one more of those colonizing stories, even if it is a story "about" the people or, to tell the truth, more so if this is the case. Yet following another direction away from personal or private fictions toward impersonal stories does not offer a solution either. The myth, which must have contained something like the wisdom of the people, the reservoir of the collective memory of an existing people, functions as the obverse of capitalist violence. In one of Deleuze's examples, in Yılmaz Güney's *Yol*, the protagonist who is on a conditional release from the prison has to cross a snow desert to reach the community of his unfaithful wife, who is

being held captive by her own family and whom the custom condemns to death in the hands of the husband himself. The state has no mercy on its subjects nor does the custom of the people on its own members. The state and folklore merge and swoop down on the destiny of the individuals making impossible any respite from their suffering.

In the end, this is why the people are missing. If I return to my remarks about the “old” and the “new” above, the old situation offers nothing but myths with which the people imprison itself, whereas the new situation only offers false stories imported from elsewhere and imposed on the people, even if this “elsewhere” designates the intellectual herself. The people are missing because one cannot discern *their* stories anymore. The difficulty the author is confronted with is obvious now: If “every personal fiction, like every impersonal myth is on the side of the ‘masters,’” (Deleuze, 1989: 222) the author must avoid inventing private stories, but she must also avoid becoming the ethnologist of her own people. How can she produce collective enunciations in order to escape both?

Instead of inventing a story, the film author takes “real” characters and puts them in a condition in which they will start making up stories: A condition of story-telling or creation of “fables.” It is as if she catches them in the act of making up “legends.” Is this then a situation in which we witness real stories in-

stead of the author’s private fiction simply because of the presence of a real character? I believe that the whole point of Deleuze’s argument lies here. The answer to this question must be “no,” because if getting hold of a real person was all that there is to it there would be no reason why this person, left to herself, should not also be telling just another private story. “It is the real character who leaves his private condition,” writes Deleuze, “at the same time as the author his abstract condition” (1989: 223). In the film, in its space, the real character gives birth to something that she would never be capable of otherwise, just as the filmmaker finds a material to work on with the real character that she would never have had otherwise. Thus, something takes place in the medium they both contribute to and does not belong to either of them. In fact, compared with this consequence, one realizes how they each become something other than who they are: The real character becomes someone other than what her private condition dictates through storytelling and the film author becomes someone other than what her abstract condition dictates by providing herself with real characters.

Storytelling or fabulation produces collective utterances, which are neither personal fictions nor impersonal myths but words in action, speech-acts. As Jacques Rancière observes in relation to Deleuze, fabulation marks “the suppression of fictional privilege.” For Deleuze, “free indirect discourse” does not

express the Flaubertian “absolute point of view of style” of the author but manifests the becoming of the real character when she commits that ultimate, unforgivable crime: Making up legends, which contributes to the invention of a new people (2004: 158). Indeed, there is scarcely anything more moving, in literature or film, than witnessing a character crossing the boundary of her misery and powerlessness, to which she is condemned by her private problems, with the story that she is making up in front of our very eyes. So this is how Deleuze formulates the new access to the collective by modern political cinema under conditions in which people are acknowledged to be missing: By using real characters who become “intercessors,” the author becomes a “collective agent” whose utterances carry the seeds of a people to come (1989: 223).

This is the moment to observe the intrinsic connection of two other concepts, “becoming” and “minorities,” with the concept of collective enunciation in Deleuze’s framework. Since a collective assemblage, in our case the “film” itself, is the element that causes the terms or parties to become, one can talk about becoming only when there is a production of collective enunciations. Consider the difference between the two following formulas: “A becomes B” and “X, which is the actual process of A becoming B” (Deleuze and Guattari, 1987: 106). The first formula is in fact the formula of identification: A becomes B

according to a principle of resemblance, following a model, and so on. It is the second formula that accounts for a process of becoming. It is *with* the assemblage of collective enunciation, *in it*, that the real character becomes a storyteller and the author becomes a collective agent. It is in this manner that there is a real process of becoming which involves both parties in transformation.

Secondly, the formula of becoming itself already provides the explanation why it should require or concern minorities to operate. Indeed, if there has been an identity before becoming, there would never be a process of becoming in the first place. Anything that presumes to have an identity outside the process of becoming will, therefore, make this process impossible. It is because minorities lack such identities by definition, for that is why they are termed minorities to begin with, that they are the necessary medium of becoming. Deleuze and Guattari’s concept of becoming tends to be terribly misunderstood. Becoming is a process in which the individual gains determination or distinction; it is not a vague transformation from one identity to another. The concept of becoming is grounded only when becoming decides on the fate of identity, not if it presupposes the latter. While minority may designate the membership of a set, it essentially designates the becoming of that member. If we look at the situation defined by the real character and the cinema author con-

structured above one last time, we see that the real character first appears, before she enters the assemblage of enunciation, as the member of a set through her private condition, but she also appears, *in the assemblage*, as the storyteller, the agent of a speech-act, through which she crosses the boundary that separates her private preoccupation from politics. One might offer the following formulation: What she is not capable of accomplishing *as* a minority she becomes capable of accomplishing *through* her minority.

Capitalist Reterritorialization and the Condition of Minority

Having delineated these concepts and their interrelation, I now want to move on to Nuri Bilge Ceylan and Zeki Demirkubuz. Deleuze's examples for his minor political cinema in his *Cinema II: The Time-Image* include figures as diverse as Rocha from Brazil, Sembene from Senegal, Perrault from Quebec. This is mainly what may be called an ethno-critical or mytho-critical cinema. It is an ethnic cinema that addresses a missing people in the sense I tried to explain above. This body of film also usually presupposes a colonial history and is explicitly political.

The films of Ceylan and Demirkubuz can neither be said to be political in the sense Deleuze's examples are nor, Turkey having never been a colony, do they have a proper colonial context. It is perhaps this ethno-critical body of films that

constitutes the most dated aspect of Deleuze's argument. The post-colonial contexts and the minority struggles of the sixties and seventies are today disaggregated. Now that the new conditions of the global tendency are set by a new media despotism and its opinion societies, and the fake communities, fabricated subjectivities, and self-fashioned tribes of capitalism, there is even a strain within theory that emphasizes the commodification of difference and appropriation of minorities by the capitalist machine.⁴ Although I agree that the universal tendency of capitalism has been revealed today on a scale that has never been seen before, I do not think that a puerile notion of "appropriation" is the only theoretical alternative available. On the contrary, it can even be argued that the concept of missing people or minorities is even more relevant under the new dispensation. Is it not the case that Deleuze and Guattari's concept of minority, if it is inseparable from collective enunciation and becoming, provide one of the most radical critiques of any politics of identity? At any rate, I will argue that the films of Ceylan and Demirkubuz that I will be dealing here are still defined by the problematic of the missing people or minorities, and that this problematic finds its expression in a "national allegory" in Ceylan's cinema and takes the form of a "search" for

---

⁴ Zizek's (1997) critical reflections are among the first to come to mind on this issue.

a new people in the cinema of Demirkubuz.

Capitalism can never acknowledge that people are missing. On the contrary, it compensates for this by constantly inventing fake subjectivities, people who must at all costs be identified and are good enough as consumers or opinion holders. Deleuze and Guattari were referring to this when they argued that capitalism compensates for its “deterritorialization” by a complementary “reterritorialization” (1983). Minorities or missing people are an eternally deterritorialized people; conversely, all reterritorialized people are fake substitutes. I take it that the experience of a multifaceted capitalist reterritorialization is the defining condition for both directors with which I am concerned here. This is particularly true since Turkey has witnessed an immense process of capitalist decoding in the last thirty years or so, which makes the political conjuncture I refer to a relatively recent phenomenon. And both directors belong to a generation early enough to witness the acceleration of this process and know a period where things were qualitatively different. Their filmic production that roughly spans the years between mid-nineties and mid-two thousands is confronted, therefore, with the specific problem of how to define itself against the movement of reterritorialization.

If one looked for an example of this reterritorializing tendency, one of the most appropriate would indeed concern minorities as such. In

a work that can be read as an excellent record of capitalist reterritorialization in Turkey, Nurdan Gürbilek characterizes the eighties as a period in which “two different projects of power, two different politics of discourse, ultimately two different strategies of culture” were staged simultaneously. If one mandates blatant oppression and bans, the other advocates for the seduction of souls for a more total political power. If one forces silence, the other offered ever more channels of speech for self-expression and so on (2014: 8-10). With hindsight, we can perhaps see today that the second project or strategy of power, without diminishing the least of violence or the need for it, has matured and finally become dominant, in a way that signals the global constitution of a capitalist world market.⁵

Against this background of generalized reterritorialization, one can observe that the long-standing conflict with the Kurdish minority in Turkey entirely gets recoded in the language of identities and rights or, as it is sometimes euphemistically put, the “recognition of differences.” As I have already suggested, this does not at all mean the end of violence, but through the reterritorialization on the media representation and international axiomatic of rights two simultaneous effects take place. First, the complex historical

---

⁵ An exemplary narrative of this constitution is found in Hardt and Negri (2000). Particularly compelling is the discussion on the third chapter, “Passages of Production.”

and political question becomes just another representation in the market to compete with the others, which means that several other subjectivities are already in the making. And secondly, any genuine public attuned to the question is destroyed in advance since people are isolated in what now becomes a matter of their personal opinion and choice. The masses have their opinions about what they nevertheless cannot understand and their choices on which they cannot decide. What, they are told, can only be grasped by experts, becomes a matter of having an opinion about or making a choice between. And when the reaction of the masses is animosity—the most expected outcome since everything is now a question of identity—the intellectuals, who are now the guardians of the representations that form the only atmosphere to breathe in, disdain them. Administered and disdained, the people are abandoned in an objective state of fragmentation. This is in fact nothing other than the universality of minority. Minority becomes the universal figure since minorities are defined by an existence in an objective state of fragmentation, which is why they are missing. Nuri Bilge Ceylan must surely have something of this in mind when he dedicated his award, for the best director in the 2008 Cannes Film Festival, to his “beautiful and *lonely* country.”

The Politics of Zeki Demirkubuz and Nuri Bilge Ceylan

Asuman Suner’s (2010) important survey of recent Turkish cinema remains one of the most comprehensive discussions on Ceylan and Demirkubuz. She formulates the sense in which one can see these two filmmakers as political in the following way:

Although neither of these directors directly engages in political issues, their films are implicitly political in their relentless interrogation of the question of belonging. In contrast to the popular nostalgia films that describe situations in which home is threatened from outside, the films of Ceylan and Demirkubuz focus on situations where home is challenged from within (2010: 18).

Suner’s work is an exercise in thematic criticism. The three topics announced in her subtitle—belonging, identity, memory—classify different cinematic practices and arrange them over this same topography in divergence or agreement. The lengthy plot summaries of particular films one finds in the book also attest to the thematic nature of her criticism. My reading of Ceylan and Demirkubuz is rather interested in diagnosing “formal” (or “rhetorical” or “textual”) tools in these films which shed light on socio-political situations that the aesthetic solution (i.e. the film) is a response to. “Seriality,” “national allegory,” the presence of “real cha-

racters,” “autobiographical elements” are such tools for me. Thus, I do not think that thematic criticism alone can adequately reveal the political investment in the films.

For instance, Suner’s claim in the above quotation is that Ceylan and Demirkubuz are held captive by a crisis of identity, like popular nostalgia films, although unlike them their attitude is reflexive in the face of this crisis. However, as I already revealed, in my reading Ceylan and Demirkubuz are not captivated by an identity crisis; rather, they perceive and treat identity (rightly in my opinion) as an important effect of the contemporary form of political power and seek to develop an aesthetic resistance to it. Suner wrote earlier that “nostalgia films voice a critique of present day Turkey through an idealized representation of the past as an age of collective childhood” (2010: 16). I would rather suggest that they are, let alone being its critique, the symptoms of the present day Turkey: The Turkey that turns even the items and issues of the present day into misty relics since it is incapable of grasping its own present. As opposed to this, *Clouds of May*, for instance, precisely because it grasps the present as what it is, seeks to critique it by confronting it with an impossible past.

These are in fact related to broader issues of periodization of Turkish history. Suner relies on the commonplace diachronic periodization of Turkish history which places an enormous weight on the issue of

the problematic process of modernization. However, it is also possible to see the problematic of modernization as *passé* under the conditions of a synchronic global world system, so that aesthetic production such as Ceylan’s and Demirkubuz’s addresses the challenges of this present form of political power.⁶ In this sense, saying that Ceylan and Demirkubuz are “implicitly political” is not enough for me. My understanding of the political nature of their films are essentially different from that of Suner’s.

A feature common to both Demirkubuz and Ceylan is working with real characters. If the historical conjuncture has shifted decisively for political cinema, the possibilities that real characters have in store for cinema itself certainly proved essential. The greatest example for this today is the Iranian filmmaker Abbas Kiarostami. Yet, on this point too Deleuze’s discussion seems illuminating: The issue should not be settled on the presence or absence of non-professional actors. What is important is the potential of the real characters to transform the image. They have this potential since their gestures and speech, encountering the director’s idea, tend to transform into “unforeseen” images. It is in this sense that Kiarostami claims without any exaggeration that he has learned about “life” through working particularly with non-professional actors. His description of

---

⁶ For a recent alternative periodization like this see Eken (2014).

the bilateral relationship between the author and the actor is striking: The director pushes the actor forward, but then it is he who follows the actor; the director will eventually take the actor to where he planned, but it is the actor who determines how the director gets there; the director determines the direction, the actor the actual route.⁷

Ceylan's cinematographic policy certainly betrays Kiarostami's influence. In his first three feature films he works exclusively with non-professional actors. His second film, *Clouds of May*, on which I will focus today, casts the director's own mother and father, and, in *Climates*, his fourth film, the director himself and his wife are cast as a couple. It is not without importance for my argument that the casting takes the family as the element to work on. How can this very personal and autobiographical investment be said to condition, as I suggest, a collective political expression?

Fredric Jameson's theses on "national allegory" might offer some help. The acknowledgement of and commitment to minorities, the resistance against the false communities of reterritorialization, this is what conditions the allegory of *Clouds of May*. Here, the story of the private individual destiny is indeed an allegory of the embattled public situation. The main line of thematic development is the story

of a filmmaker son and his father: The son who returns to his hometown in the country desiring to make a film, in search of characters, and finally settles on the alternative of casting his parents; and the father who is entangled in a juridical battle with the state for a piece of land with a stand of oak trees that is under the threat of being marked for cutting down. This is the same place where we will see the son shooting his film later, during which the terrible fate of the grove of trees will also be revealed. This land is therefore at the intersection of two personal stories and pushes them into an allegorical level since, inscribing in the same space the artist, the peasant, and the state, it appears as an intensive locus of political power, nature, and art. It is in this way that the father functions as the allegory of unalienated labor or a utopian relation to nature, whereas the son allegorizes the third world artist who is in perpetual crisis, lacks a private poetics, and is guilty of a complicity with the violence of the state even if only through his aestheticism and his indifference.

But the most important thing here for my argument is that the allegory takes effect only insofar as the land signifies an irretrievably lost world, a destruction already taken place, a world already in the past. It is through this unflinching acknowledgment of destruction or loss that the figures function allegorically. I think this is how one must read the final scenes of the

---

⁷ This is found in Kiarostami's video-lecture *Ten on Ten*, a companion disc to his film *Ten* (2004).

film: The sun rising on the father, his head heavy, falling asleep in a world that is gone, irretrievably in the past. Moreover, it is impossible not to take the dedication to Chekhov at the end as an allusion to *The Cherry Orchard*. In Chekhov's play the orchard that will soon be razed to the ground by the *nouveau riche* signifies the passing of a whole era, and the play ends with the aged servant forgotten and locked inside the great mansion by the leaving company: "Well, it is all over now, and I never even had a life to live" (1998: 385).

Clouds of May remains faithful to the truth of collectivity only on the condition that it acknowledges the world it depicts as already past. Neither a celebration of the country life nor a reterritorialization on the country people, it is an elegy of a world destroyed by capitalism. To put it differently, the condition of possibility of this film is a situation in which the city-country distinction is no longer valid. Rather, what becomes manifest, in the now universal subsumption of capital, is the painful truth that people are missing, that the world in which they existed has been destroyed. This is certainly how the film *a priori* condemns any attempted reterritorialization.

Unlike Ceylan's elegiac and meditative style, the films of Zeki Demirkubuz are distinguished by their sharp and apodeictic storytelling, which is perhaps a sign that the problematic has changed direction. The acknowledgment of an irre-

trievable loss induces a meditative attitude, whereas Demirkubuz's cinema seems to be animated by something racing beyond its frame. It proceeds by obsessive framings, the montage of short takes, and a camera that does not try to hide its presence. Ceylan's meditative style reaches its peak in *Climates*, a film released in 2006, in which the director and his wife play a couple whose relationship is breaking down. Several-minutes-long close range shots of faces find their corollary in the impressive landscapes. *Climates* can be usefully compared with *The Waiting Room*, Demirkubuz's film released in 2003, with which it shares things in common.

The Waiting Room also casts the director himself and his wife. Although it is about a filmmaker who is trying to put Dostoevsky's Ras-kolnikov into film and suffers from both what he feels to be his pretentiousness and an acute crisis of truthfulness, the life of the couple is no less part of the film's story. Indeed, "women" seem to be the only other indispensable component in this environment of existential crisis that has to do with artistic creativity. It is as if the rehabilitation of the artistic capacity is coterminous with the rehabilitation of the relationship with women. Lethargically sitting in front of the television all day, the director in the film gets rid of his lover using her doubts about him as an opportunity; starts an affair with his assistant during her brief stay in his apartment because of her own problems; and finally, after the

eventual departure of the assistant toward the end of the film, a young woman, a candidate for a role in the movie who comes by his apartment because no one remembered to cancel her appointment, moves in with the director. Abandoning the Dostoevsky project, the director starts another one about “himself.” But it all ends on a note of uncertainty and postponement, the artistic work as well as the future of the couple.

The Waiting Room is almost entirely shot in the apartment. In the film, the outside is reduced to sheer spectacle, whereas the private element is suffocating. Rather than being a place of awareness, it reveals nothing. The room is filled with the impenetrable spectacle of television: One poignant scene registers this well at a moment when the television occupies the room with a demonic character while its inhabitants left momentarily.

This feature of casting oneself, and as it happens one’s wife, motivates a brief reflection on an aspect of Ceylan’s and Demirkubuz’s cinema that concerns the “serial” organization of their films. The serial organization is conditioned precisely by the lack of a private poetics and subject matter. Put very crudely, imagine a situation in which the author is not in a position to “decide” to make a film about Titanic or Holocaust. In a way, this was the failure of the director in Demirkubuz’s film: The ridiculous decision to film Dostoevsky’s novel that takes place in the void. Because the material is intrinsically collec-

tive in this cinema—a minor, second generation political, or third world cinema—one does not know what can become of it until one makes the film and falls back on the films that have already been done for the next one. This is what explains the predominance of the autobiographical in this cinema without contradicting the observation about the necessarily collective nature of its material. As Jameson would say, the psychological is politicized in the third world, whereas the political is re-psychologized in the West. Then, casting oneself, putting oneself in front of the camera appears to be something like the limit of the series. It marks something like the “present” of the filmmaker, some kind of taking stock of his work and life. In Ceylan’s cinema this is quite obvious. His first three films are literally made out of each other.⁸ And now at the limit of the series, in *Climates*, having passed through his father and mother, the director puts himself and his wife in front of the camera. The limit of the series in Demirkubuz

---

⁸ His first feature film, *The Small Town*, casts four of the characters that will appear in his second film, *Clouds of May*. The shooting sequence in *Clouds of May* returns to the camping scene in *The Small Town* and shows, so to speak, its site of production: Both the location and the story are the same. The third film, *Distant*, is based on two characters from *Clouds of May*, the filmmaker and the cousin from the country who helped him in his movie. But this time they are in Istanbul, in the filmmaker’s apartment who is in this film a photographer, as the cousin has been anxious to leave the town and now stays with the photographer while looking for a job.

appears to be *The Waiting Room*; whereas *Destiny*, the film made after *The Waiting Room* returns, in a way that reveals the serial logic, to the first film (*Innocence*) that Demirkubuz owns without any hesitations. *Destiny* tells the story of the youth of the two main characters that we see in *Innocence*.

I recount these to arrive at a comparison between Ceylan's *Climates* and Demirkubuz's *The Waiting Room*. Through the figure of the "woman" and the theme of the "couple," such a comparison can reveal the divergence in their treatment of the notion of minority. I suggested above that the problematic of missing people takes the form of a "search" in Demirkubuz, the search for a new people, whereas it takes, as we have seen, the form of national allegory in Ceylan.

An excellent essay on the films of Ceylan by the well-known film theorist Robin Wood provides a point of departure. Wood suggests that we should read *Climates* as a study of "the marital problems arising out of radical feminism and its consequences." He contrasts it with the "domestic setup" in *Clouds of May* which, he suggests, is operative because the father and the mother accept the traditional roles of husband and wife, and with *Distant*, which is mainly a study of a non-sexual relationship between two males. He is so impressed with *Climates* that it is worth quoting him at some length:

I can't believe that they [Ceylan and his wife] could make a film so poised, so totally lacking in any aura of sensationalism or public self-flagellation, in which the problems of male/female relations in our contemporary cultural situation are so inwardly analyzed, without having experienced them, to some extent, themselves, and been able to pass beyond that to self awareness. I can't think of any other film as intelligent, as subtle, or as devastating in its sensitivity to the problems of heterosexual relationships in the postfeminist era (2006: 280).

I think that Wood's reading is revealingly mistaken, particularly when he judges that the "domestic setup" of the father and mother in *Clouds of May* works because of the unquestioned traditional family roles. The reason for his mistake is that one cannot transfer the categories that apply to the couple in *Climates* to the world of the father and the mother in *Clouds of May*. As I have argued above, the world of *Clouds of May* is essentially a past world, a past that has never been present in a sense, which enables Ceylan to provide a figure of collectivity without falling back on a pastoral vision. It is precisely due to this temporality that the world of *Clouds of May* does not admit of any transfer from the present. It is not even appropriate to speak of domesticity there, let alone of couples, insofar as the family remains essentially open to the social field, co-extensive with the village, and

not sealed off as a private domain as the modern family is. A scene in the movie, in which the filmmaker and his assistant enter a house in search of location where they find a baby asleep, seemingly without anyone in the house and the door unlocked, is emblematic of this situation.

If the couple simply does not have any chance or future in Ceylan, as it is evident in *Climates*, this is less because of the lessons of feminism than for the fact that the couple for Ceylan is only a reterritorialization, a false community. Indeed, the couple in *Climates* is a typical slave of the signifier: Nothing is ever done with in their world, everything keeps returning. One says things whose memory of having been said is more poisonous than the words themselves are. No conversation is possible because what one does when one speaks is to try to rid oneself of the poison. In an equally emblematic scene at the beach, which functions like the representation of the content, the “monologue” of the man, who is rehearsing his speech to announce to the woman that they should split, unexpectedly turns into a “dialogue” in the space of a couple of shots. What can be said already carries the memory of things that have been said. Thus, she cannot get over an affair he had had, and he says ridiculous things like “I feel a great potential for change this time.” One can say that Wood’s reading misses the logic of the serial organization of films. He retroactively imposes on the series the logic of the limit

case (*Climates*), which he equates with Ceylan’s outlook. However, not only such a transposition is a parallogism, it is *Clouds of May* and not *Climates* that embodies Ceylan’s outlook, if one has to name one.

It is significant that Ceylan takes his subjects outdoors and situates them against the background of impressive landscapes. It is as if he is trying to measure the distance from the primordial nature found in *Clouds of May*. This is probably why it was necessary that the couple in *Climates* is depicted against the background of nature: In this way Ceylan negates the space of the private, and the figures deserve the elegiac and meditative tone of his cinema. Demirkubuz, on the other hand, mostly prefers interiors and examines his subjects in cramped spaces, precisely because these interiors are not private or domestic spaces: Hotel rooms, night clubs, buses, coffee houses, police stations, and so on. The couple essentially belongs to these spaces in Demirkubuz, because in his cinema the woman who carries the couple outside the domestic bond has a prominent place. In *The Waiting Room* the man and the woman do not leave the apartment because, first, there is no outside but the spectacle, and second, the women in this film essentially belong to domestic spaces. However, for Demirkubuz, there is an outside to be excavated in those non-private interiors.

Thus, everything is very different in his cinema, particularly in relation to the couple and the woman.

If in Ceylan the couple simply has no future against the background of an irretrievable loss, in Demirkubuz the world of domestic couples is left behind by means of the woman figure. The woman in Demirkubuz is, on the one hand, the agent of the taming of forces, the organization within the existing society, and even of conformism as such, but on the other hand and equally, she is the agent of excess, the destruction of boundaries, morality, and any kind of rational organization. A new bond replaces that of the couple, the prototypical form of which is depicted in *Innocence* and *Destiny* as the bond between the man whose love is unrequited and the woman who is besotted with another man who is now in prison. They nevertheless stick together in a milieu where there is nothing private. This is the medium of Demirkubuz's search for a new population out of the missing people. He takes it in the direction of the lower classes, the poor, the world of petty criminality and sordid nightlife. In this world, consciousness is useless; in fact everyone is already aware of everything. The private does not evolve in Demirkubuz; it barely exists anyway, each person lives the share of life allotted to him or her: "Destiny," the characters confess to each other. However, this is also where they point toward something beyond themselves. A light that comes from elsewhere, perhaps of a people yet to come, embraces these mediocre people. It is as if Demirkubuz is constantly looking for this

missing people in the feelings, modes of behavior, gestures, speech and reflexes of the characters that we see on the screen. For example, it is very instructive to see how the regime of the signifier completely disappears between the man and the woman whose bond is no longer that of a couple. The man's "You ruined my life," in *Destiny* and *Innocence* for example, is not the same speech-act as in a middle class family or between a couple. If it brings to surface the ugliness which has been concealed by propriety when it is finally uttered in the family, among these people, conversely, the ongoing ugliness hides a deeper "innocence." Anything can be said and forgotten; nothing returns. It is as if all parties already acknowledged the uselessness of passions. Especially in *Innocence* and *Destiny*, woman's sexuality is acknowledged to such a degree that it becomes destructive, it denies *eros*, and she grows strangely philosophical.

It is perhaps appropriate to call Demirkubuz's a cinema of the will. The truth of the will is directly proportional with the harshness of its trials. In this sense, the poor and the lower, who are immersed in the misery of evil, are perhaps the only ones who carry, without knowing it, the seeds of the innocence of a future people. Beneath identity and outside the world of private domesticity, Demirkubuz's cinema substitutes its search for a missing people as way of resisting fabricated communities of the contemporary capitalist society.

Conclusion

I have been arguing in this essay for the continuing relevance of Deleuze and Guattari's notion of minor literature/cinema for the cinematographic productivity of Demirkubuz and Ceylan in a period characterized by the newer conditions of an advanced capitalism. One of the most important symptoms of this new phase is the functionality of a politics of identity, itself based on a logic of multiculturalism, for the capitalist orchestration of social desire. I argued that the cinema of Demirkubuz and Ceylan record this development and seek to resist it. This aesthetic resistance is most tangible in the discomfort the films of these cinematographers express against forms of community — whether this is the world of the couple, rediscovered traditional bonds, liberated individualism, or any self-fashioned positive identity— propagated by the current regime of media control.

Among the constellation of concepts that together form the idea of minor literature/cinema, “collective enunciation” is particularly crucial for the investigation of this type of unconventional political investment in cinema. Collective enunciation in minor cinema refers to the set of formal devices capable of elevating the discourse of a given film to a level at which it can, *in principle*, form bonds with the life of collectivities, particularly under those conditions where such a relation becomes almost impossible to imag-

ine. I argued that the absence of a private poetics, what I called the “serial” logic of productivity, the textual economy of the autobiographical element, national allegory, non-professional actors, and the milieu of lower classes in these films can be conceived as such formal tools for the construction of an assemblage of collective enunciation.

One question, however, might legitimately linger in the minds of the reader: “What about those films made by these directors after the ones discussed in this essay?” In his ongoing cinematic practice, for example, Ceylan seems irreversibly to abandon the employment of non-professional actors. Yet another example is provided by the gradual disappearance of seriality: the screenplay, in a way that is also valid for Demirkubuz, seems to gain more autonomy. One can speculate that the earlier films were, for the directors, the culmination of period of social “transition” which created a poignant contrast between an old and the new situation. Today's “new” Turkey, however, builds itself the eternal present of the advanced industries of culture without a visible alternative. So it is a question for future research whether one can observe an equal political investment in the later films by Demirkubuz and Ceylan as in the earlier ones. The category of collective enunciation will not cease to be useful for this research, since it does not refer to a fixed set of principles but to variable formal tools that might be put into political use. One

must ask which textual devices are capable of putting into motion a collective assemblage for a given socio-political period. And this could be seen as one of the final lessons of Deleuze and Guattari's minor literature/cinema: in art nothing can guarantee a political perspective.

Kaynakça

- Aydınlık, Yasin (no date). "Journey to the Sun: Minor Possibilities in New Turkish Cinema."
https://www.academia.edu/15497914/Journey_to_the_Sun_Minor_Possibilities_in_New_Turkish_Cinema. Accessed on 05.02.2016.
- Baker, Ulus (2011). *Beyin Ekran*. Istanbul: Birikim Yayınları.
- Chekhov, Anton (1998). *The Cherry Orchard*. In *The Plays of Anton Chekhov*. Trans. Paul Schmidt. New York: Harper Perennial.
- Deleuze, Gilles (1988). *Spinoza: Practical Philosophy*. Trans. Robert Hurley. San Francisco: City Lights Books.
- Deleuze, Gilles (1989). *Cinema II: The Time-Image*. Trans. Hugh Tomlinson and Robert Galeta. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Deleuze, Gilles, and Félix Guattari (1983). *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*. Trans. Robert Hurley, Mark Seem, Helen R. Lane. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Deleuze, Gilles, and Félix Guattari (1986). *Kafka: Toward a Minor Literature*. Trans. Dana Polan. Minneapolis and London: University of Minnesota Press.
- Deleuze, Gilles, and Félix Guattari (1987). *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Trans. Brian Massumi. Minneapolis and London: University of Minnesota Press.
- Deleuze, Gilles, and Félix Guattari (1994). *What Is Philosophy?* Trans. Graham Burchell and Hugh Tomlinson. London and New York: Verso, 1994.
- Eken, Bülent (2014). "The Politics of the Gezi Park Resistance: Against Memory and Identity." *South Atlantic Quarterly* 113 (2): 427-436
- Gürbilek, Nurdan (2014). *Vitrinde Yaşamak*. Istanbul: Metis Yayınları.
- Hardt, Michael, and Antonio Negri (2000). *Empire*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Jameson, Fredric (1986). "Third-World Literature in the Era of Multinational Capitalism." *Social Text* 15 (Autumn): 65-88.
- Kiarostami, Abbas (2004). *Ten on Ten*. In *Ten*. Zeitgeist Films.
- Ranciére, Jacques (2004). "Deleuze, Bartleby, and the Literary Formula." In *The Flesh of Words*. Trans. Charlotte Mandel. Stanford: Stanford University Press.
- Suner, Asuman (2010). *New Turkish Cinema: Belonging, Identity, and Memory*. New York: I.B.Tauris.
- Wood, Robin (2006). "Climates and Other Disasters," *Artforum* 45 (3): 278-83.
- Zizek, Slavoj (1997). "Multiculturalism, or the Cultural Logic of Multinational Capitalism," *New Left Review* 225: 28-51.

*Teknoloji, Disiplin ve Gözetim: Modern Kapitalist Devletten Postmodern Neoliberal Devlete Gözetimin Sürekliliği**

Uğur Yağan**

Öz

Ulus devletlerin enformasyon ve iletişim teknolojilerine dayalı olarak gerçekleştirdikleri gözetimin modernizmin ayrılmaz bir parçası olduğu genel kabul gören bir yaklaşımdır. Bu bağlamda disiplin, gözetim ve teknoloji kavramları bireysel özgürlüklerin erozyona uğraması ve modern devletlerin yurttaşlarına dönük gözetim çabaları ile ilişkili olarak modernizmin anlaşılması ve eleştirisi için merkezi öneme sahiptirler. Ancak yirminci yüzyılın son çeyreğinde iletişim teknolojilerinde yaşanan dönüşümlerle beraber devletler, gözetim teknolojileri üzerindeki tekellerini, özel şirketler ve sıradan insanlarla paylaşmak zorunda kalmışlardır. Yaşanan dönüşüm; disiplin ve gözetim gibi kavramların ele alınışında bazı yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Günümüz gözetim çalışmalarında, gözetimin artık disipline etmek gibi bir amacı bulunmadığı ve devletlerin merkezi gözetleyici olma kapasitelerini kaybettikleri, dolayısıyla bireysel özgürlüklerin eskisi gibi tehdit altında olmadığı Manuel Castells ve Zygmunt Bauman'ın da aralarında olduğu pek çok isim tarafından savunulmaktadır. Bu çalışmanın amacı, bahsedilen yaygın eğilimin çeşitli problemleri yanlarını ortaya koymak ve gözetim pratiklerinde önemli değişimler olduğunu kabul etmekle beraber, bireysel özgürlüklere etkisi ve disipline etme eğilimleri bağlamında modern devlet ile neoliberal devlet arasında bir kopuş değil devamlılık olduğuna işaret etmektir. Bu amaç doğrultusunda, modernist gözetime dönük klasik eleştirilerin gerisinde yatan bazı temel tartışmaların bugün de geçerli olduğunu göstermek üzere Max Weber, Frankfurt Okulu düşünürleri ve Michel Foucault'nun konuya ilişkin yaklaşımları ele alınmıştır. Bugünün neoliberal gözetim pratiklerini anlamak üzere Edward Snowden'in 2013 yılında *Washington Post* ve *The Guardian* aracılığıyla sızdırmış olduğu belgeler ve *Big Data* teknolojilerinin Batılı demokratik devletlerde kullanımına ilişkin çeşitli örneklerden yararlanılmıştır. Günümüz gözetim pratiklerine ilişkin veriler ile yürütülen kuramsal tartışma bir arada düşünüldüğünde, özgür bireyin erozyona uğraması ve devletlerin disipline etme çabaları bağlamında totaliter eğilimler taşımadıklarına dönük iddialar ikna edicilikten uzak görünmektedir.

Anahtar Sözcükler: Teknoloji, disiplin, gözetim, *Big Data*, Edward Snowden.

* Geliş Tarihi: 01/012016 • Kabul Tarihi: 02/02/2016.

** Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü.
uguryagan@gmail.com

*Technology, Discipline and Surveillance: Continuity of Surveillance from Modern Capitalist State to Postmodern Neoliberal State**

Uğur Yağan**

Abstract

The surveillance of citizens by nation states through information and communication technologies is widely accepted as inextricable phenomena of modernity. In this framework, the concepts of discipline, surveillance and technology have had great importance in critiquing and understanding modernism, particularly in the context of dissolution of individual freedom. However, from the last quarter of 20th century on, in parallel with the transformation of communication technologies, nation states began to lose their monopoly on surveillance technologies which were now also owned by private companies and ordinary citizens. This advancement in communication technologies caused a major shift toward the understanding of fundamental concepts like discipline and surveillance. Today, it is widely argued that discipline is not the main idea behind surveillance anymore, and state surveillance is not a threat to freedom since neoliberal states do not have capabilities of centralized surveillance. This approach became quite popular since many distinguished scholars including Zygmunt Bauman and Manuel Castells support it. This study aims to explore some problematic aspects of the most common approaches to surveillance and claims and to argue that even though there have been important changes in surveillance practices, state surveillance, disciplinary tendencies and dissolution of freedom are still important threats to individual freedom within the neoliberal state as they were in the modern capitalist state. For this purpose, some ideas of Max Weber, Frankfurt School thinkers and Michel Foucault on the modernist surveillance and discipline have been utilized to show continuities and totalitarian tendencies of neoliberal surveillance in democratic societies. Theoretical exploration in this article, supported by documents leaked by Edward Snowden through *Washington Post* and *The Guardian* and some examples of the use of *Big Data* technologies by democratic states, has been utilized to show that state surveillance along with the private surveillance still poses great threat to freedom and it is very unconvincing to claim that advanced neoliberal societies do not have tendencies toward totalitarianism.

Keywords: Technology, discipline, surveillance, *Big Data*, Edward Snowden.

---

* Received: 01/01/2016 • Accepted: 02/02/2016.

** Ankara University, Faculty of Communication, Department of Radio, Television and Film.
uguryagan@gmail.com

Teknoloji, Disiplin ve Gözetim: Modern Kapitalist Devletten Postmodern Neoliberal Devlete Gözetimin Sürekliliği

Yirminci ve yirmi birinci yüzyılların dünyasını anlamak ve tanımlamak üzere yürütülen her çaba bir düzeyde teknoloji kavramını kapsamına almaya ihtiyaç duyar. Gilles Deleuze'ün ifadesiyle, "Makine türleri, toplum türleriyle kolayca eşleştirilebilir –bu, makineler toplumu belirler demek değildir, fakat onları üretme ve kullanma kapasitesine sahip toplumsal formların ifadesidirler" (1992: 6). Teknoloji sözcüğü "makinelerle beraber gelen üretim tekniklerini ve bunların dayattığı toplumsal ilişkileri" (Marshall, 2005: 722-23) anlatmak için kullanılsa da sözcüğün içeriği daha kapsamlıdır. Raymond Williams'ın tanımına göre teknoloji sözcüğü kökünü Yunanca sistematik işleme anlamına gelen *tekhne*'den alır¹.

¹ Heidegger *Teknik ve Dönüş* isimli eserinde etimolojik sorgulamayı daha derinleştirerek sözcüğün kökü olan *tekhne*'ye dikkat çekmiştir. "*Tekhne* yalnızca zanaatsal edim ile becerinin adı değil, aynı zamanda yüksek sanat ile güzel sanatların da adıdır." Heidegger şöyle devam eder. *Tekhne* sözcüğünün taşıdığı anlam bakımından hesaba katılması gereken diğer şey ise daha da önemlidir. *Tekhne* sözcüğü, başlangıçtan Platon'un dönemine kadar *episteme* sözcüğü ile birlikte yol alır. Her iki sözcük de, en geniş anlamıyla bilmeye verilen adlardır (1998: 18).

Sözcük on yedinci yüzyıldan itibaren sanatın incelenmesi ya da belli bir sanat terminolojisi anlamında kullanılmıştır. On sekizinci yüzyıldan itibaren mekanik sanatları içine almış, on dokuzuncu yüzyıldan sonra ise tamamen pratik sanatlara özgü bir anlama sahip olmuştur. Bu tanımda dikkati çeken ilk nokta, bugünkü yaygın kullanımının aksine makineler, ağır sanayi ya da elektrik teknolojisi ile doğrudan bir bağın bulunmamasıdır (Williams, 2011: 382). Williams sözcüğün İngilizce'de ilk anlamını hâlâ kısmen korumakta olduğunu belirtmektedir².

Teknolojik dönüşümler sadece üretim tarzı ile ilgili mekanik süreçlerin ya da aletler bütünü'nün ötesine geçerek, Williams'ın tanımındaki gibi, düşünme şeklindeki köklü değişimlere de işaret etmektedirler. Bu nedenledir ki endüstri-

Ayrıca bkz. Nadal (12 Haziran 2010).

² Raymond Williams'ın *Anahtar Sözcükler* çalışması ilk kez 1976 yılında yayımlanmıştır; dolayısıyla Williams sözcük "bugün de ilk anlamını kısmen korumaktadır" derken bahsettiği dönem 1970'lerdir. Fakat Williams'ın yazdığı tarihten bu güne kavramın içeriğinde bir değişime işaret eden herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

yel toplum, post-endüstriyel toplum, enformasyon toplumu ya da ağ toplumu gibi kavramlar çeşitli teknolojik yenilikler ve bu yeniliklerle beraber, bazı durumlarda pratik dönüşümleri önceleyerek ortaya çıkan, ayırt edici düşünme ve organizasyon şekillerini tanımlamaktadırlar (Harvey, 2010: 317-342). Weber'in bürokrasi kavramı etrafında ortaya koyduğu organizasyonel ilişkiler, ya da Foucault'nun disiplin ve güvenlik toplumu kavramları, maddi üretim teknolojilerinin ötesine geçen başta yönetsel ilişkiler olmak üzere yaygın toplumsal akıl yürütme tarzlarının bir ifadesidir. Yönetme ya da organizasyona ilişkin düşünme şekilleriyle yakından ilişkili bir kavram olan gözetim ve gözetim teorilerindeki tarihsel bütünlük ve dönüşüm, burada yürütülecek olan teorik sorgulamanın merkezi konusunu oluşturmaktadır. Özellikle neoliberalizmin³ yaygınlaşmaya başladığı 80'li

yıllar ve dijital teknolojilerin büyük bir gelişim gösterdiği 90'lı ve 2000'li yıllarda, teknoloji ve gözetim arasındaki ilişkiyi, geçtiğimiz iki yüzyılın disipline edici totaliter gözetim pratiklerinin artık geçerli olmadığı iddiası etrafında sorunsallaştırılan çok sayıda yaklaşım ortaya çıkmıştır. Çoğunlukla yukarıdan aşağı devlet merkezli gözetimin etrafında şekillenen klasik kavrayış karşısında bugün sıklıkla merkezlessiz ve güç ilişkilerini sarsan yeni gözetleme pratiklerinin gelişmekte olduğu savunulmaktadır. Castells (1996/2008a; 2008b) ve Bauman'ın (1998/2012) konuya ilişkin erken dönem tartışmalarında görülebileceği gibi, yukarıdan aşağı devlet merkezli gözetimin somut teknolojik dayanaklarının ortadan kalktığı iddiası en yaygın temalar arasında yer alır. Bu düşünceyi takip eden en önemli yaklaşımlardan biri *sousveillance* kavramsallaştırmasıdır. Aşağıdan yukarıya gözetleme anlamına gelen bu sözcük postmodern dünyada

³ Neoliberalizm çoğunlukla 1970'lerin sonunda başlayan, refah devleti düzenlemelerine karşı, devletin, küçülmesini ve sermayenin gelişmesine uygun zemini hazırlamak dışında etkinliğini mümkün olduğunca azaltması gerektiğini savunan egemen politik-ekonomik yaklaşımın yaygın adıdır. Harvey'in tanımına göre Neoliberalizm "insanın refahını arttırmanın en iyi yolu olarak güçlü özel mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaretin temel alındığı bir kurumsal çerçeve içinde bireysel girişim ve beceri hürriyetlerini serbest bırakmasını savunan egemen politik-ekonomik pratikler teorisidir" (2015: 10). Bu tanımlama İkinci Dünya Savaşı öncesi durumu çağırıştırsa da pratikte yaşanan devletin piyasa talepleri doğrultusunda hayatın her alanını ekonominin gereklerine göre düzenlemesi ve bu süreçte sermayeden yana fiziki zor da dâhil olmak üzere her türlü yönetime başvurusudur; yani devletin et-

kin olarak sermaye çıkarları doğrultusunda faaliyet göstermesi önemli bir ayırt edicidir (Harvey, 2015: 18). Neoliberalizmin diğer iki ayırt edici özelliğinden biri İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomik ve politik istikrarı sağlamak adına kurulan "sınıf uzlaşması"nın yok edilerek sol grupların ve işçi sınıfı sendikalarının politik karar alma süreçlerinden tekrar dışlanmasıdır (2015: 18). İkincisi bu yazı içinde neoliberalizmi daha da önemli kılan bilişim teknolojilerinin hem ekonomik hem ideolojik olarak devletin sermaye yararına seferber edilmesinde önemli bir yere sahip olmasıdır. Harvey'in "zaman-mekân sıkışması" olarak adlandırdığı, toplumsal organizasyon sistemlerinde "yeni elektronik-denetim teknolojileri" ile ortaya çıkan değişim neoliberal toplumsal ve ekonomik düzenlemelerin önemli bir parçasıdır (Harvey, 2010: 318-19).

gözetimin her yerde olmasını vurgulamaktadır. Artık modern dönemin totaliteryan gözetim pratikleri yerlerini hiyerarşik olmayan, herkese açık yeni bir gözetim kültürüne bırakmıştır (Mann vd., 2003). Başka bir ifadeyle, artık teknolojik beceri iktidarın tekelden çıkararak topluma yayılmıştır. Oysa bugün internetin ortaya çıkışıyla birlikte gözetim ve organizasyon pratiklerinde kayda değer dönüşümler görürse de *Big Data** teknolojilerinin ulus-devletlerce artan kullanımı, geçmiş gözetim ve disiplin yaklaşımlarının geçersizliğini değil, aksine hayli işlevsel olduklarını göstermektedir. Önceki teorik çerçeveler için değişimin bir düzeyde zorunlu olduğunu kabul etmekle beraber, nasıl ki neoliberalizm modern kapitalizmle önemli sürekliliklere sahipse neoliberal dönemin gözetim pratikleri de modern gözetim pratikleri ile pek çok açıdan süreklilik göstermektedirler. Daha

önemlisi, neoliberal dönemin gözetim mantığı neoliberalizmin ekonomik işleyiş şekliyle tehlikeli düzeyde yakınlık göstermektedir (Lyon, 2014: 9).

Günümüz gözetim teknolojileri, yeni çerçevelere dönük arayışların yanında modern teknolojiler üzerine eğilmiş Weber, Adorno, Horkheimer, Foucault gibi düşünürleri, bilhassa ekonomik üretim ve gözetim arasındaki ilişkiye dönük vurguları bağlamında hatırlamayı gerektirmektedir. Son yıllarda sıkça dile getirilen itirazlardan biri olan, gözetimin yukarıdan aşağı devlet merkezli olmadığı iddiası devletin fiziksel olarak gözetim organizasyonunun görünür kısmından uzaklaşması bakımından doğru fakat topladığı bilgiler, bu alandaki ekonomik yatırımları, gözetlediği nüfus bakımından gerçeklikten uzaktır. Devletler üstü ya da bürokratik yapının içinde tanımlanamayacak unsurların gözetim süreçlerinde önemli bir konum edinmeleri devletin gözetim süreçlerindeki rolünde bir değişim olduğunu gösterse de, ilginin tamamen devlet dışı unsurlara yönelmesi günümüzün gözetim pratiklerini anlamak açısından yanıltıcıdır.

Bu araştırmanın iki temel iddiası bulunmaktadır. Bunlardan birincisi devletlerin yegâne gözetim unsuru olmasa da günümüz gözetim faaliyetlerinde hâlâ önemli bir yere sahip olduğudur. İkinci iddia, özellikle yirminci yüzyılda gözetime ilişkin olarak öne sürülen, özgür bireyin gittikçe ortadan kalkması, cezanın suçu önlemesi ve toplumsal

* *Big Data* tanımlaması oldukça yaygınlaşsa da Türkçe’de bu kavramı karşılamak üzere yaygın olarak kullanılan bir sözcük bulunmamaktadır. Çeşitli yazılarda “büyük veri” ya da “dev veri” şeklinde yer alsa da bu çalışmada yaygın olarak bilinen haliyle yani *Big Data* olarak kullanılacaktır. *Big Data* muhtemelen yakın gelecekte pek çok alt tanımlayıcı gruba ayrılacaktır bir tür veri işleme yöntemleri bütünüdür. Boyd ve Crawford *Big Data*’ya ilişkin önemli noktanın Data değil Big olduğunu belirtmekte ve asıl meselemin “çok büyük oranda verinin araştırılması, kümelenmesi ve çapraz ilişkilendirmeye tâbi tutulabilme kapasitesi” olduğunu belirtmektedirler (2012: 663). “Yanıltıcı şekilde basit görünen bu iki sözcüğün içinde bahsedilen büyük düzeyde verileri işlerken kullanılan oldukça farklı pratikler, metaforlar, yazılımlar ve teknikler bir arada yer almaktadırlar” (Lyon, 2014: 2).

organizasyonun sadece ekonominin gereklerine göre düzenlenmesine hizmet ettiklerine ilişkin eleştirilerin günümüz gözetim teknikleri için de geçerli olduğudur.

Çalışmanın amacı klasik sayılabilecek gözetim ve disiplin tartışmalarının ve bu tartışmalar etrafında modern toplumlara yönelik eleştirilerin yukarıda sıralanan iki temel iddia bağlamında bugün de önemli oranda geçerli olduğunu göstermektir. Bu amaç doğrultusunda öncelikle Weber, Foucault ve Frankfurt Okulu düşünürlerinin yazımında teknoloji ve toplum ilişkisinin muhtevası aktarılacak, ardından başta Edward Snowden'ın ortaya koymuş olduğu belgeler etrafında, ulus devletlerin neoliberal organizasyon mantığıyla uyumlu bir şekilde hâlâ gözetim süreçlerinde sahip olduğu merkezi konuma ilişkin bir tartışma yürütülecektir.

Modern Ulus Devletten Enformasyon Toplumuna Gözetim: Süreklilik ve Kırılma

Enformasyonun, postmodern⁴ neo-

⁴ Bu çalışmada karşı karşıya gelen iki yaklaşımı modern ve postmodern diye ayırmak bazı sorunlara yol açmaktadır. Birinci dönem yazarlardan sadece Foucault'nun postmodern kuramın yükselişini tecrübe ettiğini bilinmektedir. Yine de Weber, Frankfurt Okulu düşünürleri ve Foucault postmodern düşünürlerin çeşitli şekilde faydalandıkları daha da önemlisi yazılarında aydınlanma eleştirisine önemli yer ayıran düşünürlerdir. Gözetim ve disiplin konularının distopik bir bağlamdan koptuğunu savunan isimler için durum daha karışıktır. Bauman'ı postmodern saymak mümkün olsa da Castells bir taraftan devamlılığa büyük önem atfederken diğer taraftan Poster gibi postmodern isimle-

liberal toplumların işleyişinde merkezi bir öneme sahip oldukları ve bunun içinde yaşadığımız dönemin en ayırt edici özelliği olduğu yaygın şekilde kabul edilen bir noktadır. Özellikle bilgisayar ve internet teknolojilerinin gelişimiyle beraber toplumların enformasyon ile kurdukları ilişki büyük bir çeşitlilik gösterse de aslında enformasyonun belirleyiciliği, enformasyon toplumu tartışmalarını öncelemektedir. Anthony Giddens özellikle 1980'lerden sonra yükselen enformasyon toplumu tartışmalarına karşın, Foucault'nun modern yönetsel teknolojilerin gelişimine ilişkin analizlerine dikkat çekerek modern devletlerin ortaya çıkışlarından itibaren enformasyon toplumları olduklarını savunmaktadır (Giddens, 1987: 27). Modern toplumların etkinlikleri, gelişimlerinin henüz başlangıcından itibaren yönetsel aygıtın yaygın gözetim ve denetime bağlı olmuştur. Ulus devletlerin nüfusları üzerinde sürekli bir gözetim sağlama çabaları, ülkeden ülkeye ya da zamana bağlı farklılıklar gösterse de tüm ulus devletlerin, sınırları içerisindeki nüfus üzerinde artan oranda bilgi toplama ve bu nüfusu disipline etme eğilimi ortaktır⁵. Giddens'in ortaya koymuş ol-

rin "Gerçekliği olduğu gibi değil, dillerimizin olduğu gibi görüyoruz" türündeki ifadelerini kendi yaklaşımını açıklamak için kullanmaktan çekinmemektedir (Castells, 2008: 441). Bu noktayı gözden kaçırmamakla beraber postmodern dönem derken kastedilen 1980 sonra gelişen neoliberal ekonomik organizasyonun kültürel coğrafyasıdır (Harvey, 2010).

⁵ Aslında gözetim toplumu etrafında ortaya atılan teorilere dönük eleştirilerden biri gö-

duğu yaklaşım özellikle gözetim süreçlerini tarihsel bir perspektife oturtmak ve postmodern ulus devletlerde gözetimin, değişikliklere uğrasa da gerisinde yatan mantık itibarıyla devamlılık içeren bir süreç olduğunu anlamamıza yardımcı olması bakımından önemlidir. Öncelikle ulus devletlerin varlığı, çok büyük oranlarda organizasyonel verinin toplanmasına ve bunun yönetsel süreçlerde kullanımının yanı sıra işlenerek topluma geri bildirilmesini gerektirir. Bireylerin içerisinde yaşadıkları toplumlarda kendi pozisyonlarını anlamlandırabilmeleri ve çıkarları doğrultusunda seçimler yapabilmeleri, kendileri ve içerisinde yer aldıkları toplum hakkında bilgi sahibi olabilmelerine bağlıdır. Fakat bu sürecin birey açısından maliyeti yüksektir ki bu nokta çalışma içerisinde ele alınan düşünürlerin tamamı için de merkezi önemdedir. Modernliğin paradoksu olarak adlandırılan bu sürecin merkezinde birey yer alır. Giddens bu paradoksa işaret etmek üzere birey (*individual*) ve bireyleşme (*individuated*) arasındaki ilişkiye dikkat çekerek bireyin özgür tercihlerini gerçekleştirebilmesi için gerekli olan enformasyonun onu özgür bir birey olmaktan gittikçe alıkoyduğuna işaret eder (Webster,

2006: 208). Birincisi, yani birey (*individual*) olmak, özgür tercihler yapabilmeye bağlıken bu tercihler için ihtiyaç duyduğumuz bilginin elde edilebilmesi bireyleşmeyi (*individuated*), yani yaşımız, cinsiyetimiz, adresimiz, eğitim durumumuz gibi pek çok veri doğrultusunda kategoriler içerisine yerleştirilmemizi gerektirir. Sonuç olarak sıklıkla ortaya konulan kaygı, tercihlerimizin özgür değil inşa edilmiş olduklarıdır (Webster, 2006: 206). Bunun ötesinde toplanan bu verilerin niteliği, toplanma miktarı ve kimler tarafından kullanıldığı gittikçe belirsizleşmektedir.

Modern devletin asli işlevlerinden biri olan yüksek düzeyde enformasyon toplama ve işleme faaliyeti ileri teknoloji ile donatılmış gözetleme sistemlerinin gelişimiyle beraber yeni bir aşamaya geçmiştir. Giddens'in belirttiği gibi yüksek düzeyde organize toplumlar için zorunlu olan bu veri toplama faaliyetine karşı iki temel tepki ortaya çıkmıştır: Birincisi, ağ şeklinde örgütlenen çevrimiçi teknolojilerin yaygınlaşmasıyla bireysel özgürlüklerin daha fazla erozyona uğrayacağı şeklindeki modernist kurumlara yönelik kaygıların bir devamıdır. İkinci tepki ise artık postmodern dönemlerde yaşadığımız ve bu veri toplama faaliyetlerinin, dijital teknolojilerin bazı özgül niteliklerinden ötürü Orwellian türde bir totaliteryanizme izin vermeyeceği yönündedir. Özellikle Manuel Castells'in *Enformasyon Çağı üçlemesinde* (1996, 1997, 1998) bilgisayar temelli iletişim sistemlerinin devlet

---

zetimin ısrarla aydınlanmadan başlatılmasıdır. Bilindiği gibi Roma İmparatorluğu ayrıntılı bir vergilendirme sistemi oluşturmuş ve bu sistemi işler kılabilmek üzere imparatorluk sınırları içerisinde yaşayan insanları kategorileştiren arşivler oluşturmuştur. Dolayısıyla gözetimin tarihini daha geniş çerçevede ele almak mümkün olsa da bu çalışma modernizm etrafında gelişen tartışmalar ile sınırlanmıştır.

dışı grupların lehine işlediğine ilişkin iddiaları bu ikinci yaklaşımın yaygınlaşmasında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca Castells'in bir diğer önemli iddiası ağ sistemleriyle donatılmış yeni teknolojilerin demokratik toplumlara daha demokratik, totaliter toplumlara daha totaliter hale getireceği şeklindedir (Castells, 2008b: 432). Castells'in vurgusu akla yatkın olsa da Edward Snowden belgeleriyle ortaya çıkan tablo, bu yaklaşımın dillendirildiği kadar doğru olmadığına işaret etmektedir. Benzer yaklaşıma sahip bir diğer önemli isim ünlü sosyolog Zygmunt Bauman'dır. Bauman, Foucault'nun Bentham'ın ütopyik cezaevi mimari projesi *panoptikon*'u⁶ (Haggerty, 2006: 25) oldukça etkin bir şekilde kullandığını kabul etse de özellikle çağdaş veri tabanları ile Foucault'nun panoptikon imgesi arasında çok az benzerlik bulunduğunu savunur. Bauman, panoptikonun amacının mahkûmların davranışlarını belirli bir kalıba sokmak,

onları iktidarın gözetimini mümkün kılacak şekilde disipline etmek olduğunu, ancak bunun günümüz veritabanları için geçerli olmadığını savunur (Bauman, 2012: 55). Özellikle yeni ağların panoptikon'un tersine bir yönetim sağlamak üzere insanları hapsedmeye çalışmaktan uzak olduğunu, buraya girebilmenin bir ayrıcalık sonucunda mümkün olabildiğini savunmaktadır (Bauman, 2012: 57). Bauman, eğer panoptikon imgesinin günümüz gerçekliğinde bir karşılığı arıyorsa bunun ancak hapisane, tımarhane gibi bütüncül kurumlarda (*total institutions*) bulunabileceğini bunların dışında en benzer örneğin ban-panopticon (ya da *banopticon*) diye adlandırılan toplum dışı terörist, göçmen, evsizler gibi gruplara dönük gözetlemelerde bulunabileceğini savunur (Bauman ve Lyon, 2013: 60). Hem Castells hem de Bauman postmodern dönemde gözetimin panoptik bir yapıdan git-tikçe uzaklaşarak şekil değiştirdiğini savunurlar. Bauman panoptik imgenin aksine gözetimin içeriye değil dışarıya döndüğünü, Castells ise yaşanan değişimin muhaliflere, güçsüzlere çeşitli düzeylerde fayda sağlamanın dışında devlet dışı organizasyonlara kaydığını savunur. Castells, daha sonradan bu yaklaşımını revize etse de internetin elektronik bir agora olarak genişleyeceğini, devlet ve özel şirketlere karşı bireyi güçlendireceğini savunmayı sürdürmüştür:

Ağın mimarisi açıktır; kamunun yaygın erişimini destekler; toplum-

⁶ Panoptikon on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl filozofu Jeremy Bentham tarafından geliştirilmiş bir mimari projedir. Projenin amacı başta cezaevi, islahat ve tımarhane gibi yoğun kontrol aracılığıyla işleyen kurumların yanı sıra okul ve hastane gibi kurumlarda sürekli bir gözetim altındalık duygusu yaratarak kontrol ve manipülasyon imkânını mümkün olduğunca yükseltmektir. Panoptikon mimarisi ortada bir gözetleme kulesi ve etrafında yarım daire şeklinde sıralanmış hücre, sınıf, odalardan oluşan bir sistemdir. Ortadaki gözetleme kulesinin tasarımını mimarinin tamamını gözetleme imkânı sunarken dışarıdan içerinin görülebilmesi mümkün değildir. Bu şekilde tutuklular, hastalar ya da öğrenciler sürekli gözetlendiklerini düşünerek davranmak zorunda kalacaklardır (Hier vd., 2006: 231).

sal eşitsizliklerin, elektronik alanında kendilerini güçlü bir biçimde ortaya koymalarına karşın hükümetlerin kısıtlamalarına ya da ticari sınırlamalara ciddi biçimde ket vurur (Castell, 2008: 473).

Oysa son çeyrek yüzyılda ya güvenlik gerekçesiyle ya da yurttaşların hakları ve görevleri ile ilişkili olarak bürokrasilerin sıra dışı düzeyde veriye sahip olmaları postmodern iddialarla çelişmektedir (Webster, 2006: 222). Özellikle *Big Data* teknolojilerinin gelişimiyle beraber yaşanan değişimler, günümüz gözetim yöntemlerinin modernist gözetim pratiklerinin karşıtı değil daha ziyade eski yöntemlerin dijital teknolojiler aracılığıyla radikalleşmesi olduğunu düşündürmektedir.

Modern Gözetim, Disiplin ve Birey

Weber: Bireyin kuşatılması olarak bürokrasi

Modern sosyal teorinin kurucuları arasında sayabileceğimiz Marx, Durkheim ve Weber modern toplumların yüksek oranda gözetime bağı niteliğini görmekte beraber özellikle Marx ve Durkheim, modernizmin olumlu yönlerinin olumsuz yönlerine üstün geleceğini düşünmüşlerdir. Bu üç düşünür arasında “en karamsar” olan Weber için ise “modernlik, dünyada maddi ilerlemenin, yalnızca bireysel yaratıcılığı ve özerkliği ezen bir bürokrasinin gelişmesi pahasına elde edildiği paradoksal bir durumdur” (Giddens, 1994: 15). Weber’de en

belirgin nokta akılcılaştırma süreçleriyle beraber “büyünün ortadan” kaldırılması, başka bir ifadeyle hesaplanamaz, öngörülemez olanın sistematik olarak gündelik hayat pratiklerinden dışlanmasıdır (Ritzer, 2000: 89). Üst düzeyde rasyonelleşmiş bir kapitalist toplum için hesaplanabilirlik merkezi öneme sahiptir. Rasyonel kapitalist bir toplumda güvenin kaynağı hesaplanabilirliktir. Artık risk, eskiden alınmaz ya da kader olarak nitelenen, tanrı kaynaklı bilinmezliklerin yerini alarak güveni sadece insani etkinliklerin öngörülebilir olmasına dönüştürmüştür (Giddens, 1994: 34). Öte yandan modernizmin olumlu yönlerinin üstün geleceğine inansa da Marx’ın gözetim ve denetim konularına ilgisiz olduğu söylenemez. Marx’ın emeğin denetimi ve fabrika üretimine ilişkin analizleri O’Neill’a göre, Weber’in formel sistemlerine dönük analizlerinin yanı sıra Foucault’nun disiplin ve gözetime dönük çalışmaları için önemli bir zemin sağlamıştır⁷ (O’Neill, 1986). Marx üretim araçlarıyla ilgili noktalarda emeğin kontrol altına alınmasının kapitalist gelişim için önemine sıklıkla değinmiştir (Ritzer, 2000: 84). Ancak Marx’ın rasyonel aklın yükselişini ele alırken özellikle teknolojik gelişmeler bağ-

⁷ Marx’ın, burada sayılan gerekçelerin yanı sıra ele alınan yaklaşımlardan en önemli farkı kontrolün öznel ve nesnel arasında yapılmış ayrımın oldukça belirgin olmasıdır. Weber’den Foucault’ya doğru ister bürokrasi ister teknoloji ya da isterse panoptikon kavramıyla açıklansın, gözetim ilişkileri oldukça soyut, anlaşılması güç kategoriler içerisinde tartışılmaktadır.

lamında bakıldığında Weber'e kıyasla olumlu yönleri hayli fazla vurgu yaptığı dikkatten kaçmayacaktır. Bir diğer ayrım Weber ve sonrasında gözetim üzerine düşünenlerin hayatın belirli alanları yerine tümü üzerinde oluşan sistematik ve bir anlamda kendiliğinden gerçekleşen gözetime özel bir önem atfetmeleridir⁸.

Weber'e göre bürokratikleşme kapitalist üretim süreçlerine ait varoluşsal mekanizmaların üretim alanından başlayarak bir anlamda dışı doğru tüm topluma yayılmasıdır. Kapitalist toplum, üretim süreçlerinin pürüzsüz işleyebilmesi için fabrika mekanizmasına uygun bir şekilde disipline edilir. Weber disiplin ile bürokrasi arasında, otoriter ya da demokratik herhangi bir siyasal düzenden bağımsız gelişen ilişkiye dikkat çekerek disiplinin, öncelikle yöneticilerin kendi grupları içerisinde uygulanarak dış etmenlerden bağımsız bir rasyonalite oluşturduğunu, böylece emirlerin kişisellikten arınmış ve sözcüğün basit anlamıyla yansız olduğunu belirtir:

Disiplin de, en rasyonel türevi olan bürokrasi gibi, genelde kişisellikten arınmıştır. Disiplin, hizmetini talep eden ve kendisini güçlendirmesini bilen her gücün emrine tam bir yansızlıkla girer (Weber, 1996: 332).

Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhü (1905/1999) çalışmasının

⁸ Marksist ekonomi politik bir tartışma etrafında günümüz gözetim pratiklerinin eleştirisi için bkz. Fuchs (2012).

özellikle “Kapitalizmin Ruhü” bölümü bu disipline etme sürecinin yayılmasına ilişkin örneklerle ayrılmıştır. Bu sürecin öncelikli öğelerinden biri çalışma faaliyetinin hayatın idame ettirilebilmesi için yerine getirilmesi gereken bir grup aracı faaliyetten kendi içinde bir amaca dönüşmesidir (Weber, 1999: 54). Sanayi tipi üretimin yaygınlaştığı erken dönemlerde kapitalistlerin karşı karşıya kaldıkları problemlerin başında “çalışma”nın gündelik hayatta tuttuğu yer gelir. Bu durum Almanya’da özellikle kadın işçilerin daha fazla kazanç elde etme imkânlarına karşı gösterdikleri ilgisizlik ya da İngiltere’de metodist işçilerin çalışma isteklerinden ötürü diğer işçilerin şiddetine maruz kalmaları Weber’in önemli örneklerini oluşturur (Weber, 1999: 53-55). İngiltere’de on yedinci yüzyılda yaygınlaşan ıslah evlerinin amacı artan işgücü talebine karşın çalışma yaşamına dâhil olmayan, fiziki olarak çalışmaya uygun bireylerin fabrikasının hem içi hem de dışına uygun şekilde ıslah edilmeleridir (O’Neill, 1986: 51). Toplumun çalışma sistemine uygun bir şekilde disipline edilebilmesi için gerekli şartlardan biri de modern öncesi alışkanlıkların ve popüler kültürün yok edilmesidir, kapitalizmin ruhuna uygun bir şekilde “dinî otorite cemaatten alınarak fabrikasının içine yerleştirilmiştir” (O’Neill, 1986: 50-51). Dolayısıyla disipline etme tarihin sadece belirli bir döneminin özelliği olmaktan fazlasına denk gelir. Üretim süreçleri değişirken kültürün bu değişimi aynı hızda takip

etmesi mümkün görünmez, kapitalizmin yeni ihtiyaçlarına uygun insan modeli disiplin pratikleri aracılığıyla yaratılır. Benzer şekilde bugün tüketici davranışlarının belirlenmesinde gözetimin rolü büyüktür. Erken dönem askerî sistemleri örnek alan disiplin türüyle karşılaştırmak ikna edici görünmese de gözetimin kendi başına bir disipline etme süreci olduğunu söylemek mümkündür. Bauman'a göre, Weber'in bürokratik modelinde bireyin çalışma içi ve çalışma dışı iki sürece ayrılarak çalışma sürecinin dışındaki inançlarını, bağlılıklarını, beklentilerini buraya taşıyamaması beklenir. Oysa günümüz çalışma kültürü bireyden böyle bir talepte bulunmaz. Aksine, esnek çalışma ya da taşeronlaştırma gibi yöntemlerle istenilen iş ortaya çıkmışsa birey ürününü şirkete satabilir, dolayısıyla artık sadece çalışma anı değil tüm yaşam üretime göre organize edilmekte, hem de bu süreç işverenin gözetiminde değil çalışanın zorunlu olarak kendini uydurduğu bir özdenetimle gerçekleşmektedir (Bauman ve Lyon, 2013: 54). Oysa Bauman'ın günümüzün kontrol sistemlerini modern dönem kontrol sistemlerinden ayırmak için kurduğu karşıtlık Horkheimer ve Adorno'nun aydınlanma eleştirisinde dikkat çektiği bir noktaya çok benzer:

...Özel kültür tekellerinin egemenliği altında tiranlık, bedeni özgür bırakır ve saldırısını dosdoğru ruha yöneltir. Hükümdar artık şöyle demez: "Ya benim gibi düşün ya da öl." Şöyle der: "Benim gibi düşün-

memekte özgürsün; yaşamın, malın, mülkün, her şeyin senin olarak kalacak, ama bugünden itibaren aramızda bir yabancısın" (2010: 178).

Horkheimer ve Adorno'nun moderniteyi öncesinden ayırmak için işaret ettikleri farklılık, yani bedenin değil ruhun hedef alınması, eğer böyle bir ayırım yapılacaksa, modern ve postmodern kontrol arasındaki bir karşıtlık değil, moderniteyle birlikte gelen ve günümüze yaklaştıkça radikalleşen bir süreçtir. Bu nokta, ilerleyen kısımlarda görüleceği gibi Foucault'nun *Hapishanenin Doğuşu* (1975/1992) çalışmasının da temel tartışmasıdır.

Frankfurt Okulu: Rasyonel Akıl ve Gözetim

Rasyonalizmin olumsuz yönlerine ilişkin kaygılar İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte savaş teknolojilerinin yükselişi ve gündelik hayatın her alanının bilgisayar teknolojilerinin eşliğinde bürokrasi tarafından kuşatılmasıyla iyice artmıştır. Özellikle Frankfurt Okulu çevresi olarak bilinen düşünürlerin eserlerinde modernizmin paradoksal yönleri merkezi bir konu olarak *Akıl Tutulması* (1941/2013), *Aydınlanmanın Diyalektiği* (1947/2010), *Tek Boyutlu İnsan* (1964/2010) eserleri başta olmak üzere pek çok eserde farklı açılardan ele alınmıştır. Frankfurt Okulu ilk dönem temsilcilerinin aydınlanma eleştirisiyle beraber rasyonel aklın bir tür uzanımı olarak görülen teknolojinin kullanımlarına ilişkin yaklaşımları ol-

dukça karamsar olsa da Adorno, Horkheimer ve Marcuse'ün rasyonal toplumlarda teknolojinin hizmete koşulma şekillerine dönük eleştirileri bir tür teknoloji düşmanlığından uzaktır. Eleştirilerin odağı araçsal akıl etrafında teknolojinin insanların özgürleştirilmesinin değil, bireyi yalnızlaştıran, hapseden bir bürokrasinin hizmetinde olmasıdır. Aslında yirminci yüzyılın başından itibaren teknolojik dönüşüme ilişkin artan karamsarlık, teknolojinin kendisine değil kullanımına ilişkindir. Bu yönüyle tam da Weber'in "demir kafes" metaforunda olduğu gibi, teknik imkânların kârlılık hedefiyle işe koşulmasının özgür bireyi, aydınlanmanın ortaya çıkardığı anlamda bireyi yok etmesine dönük bir kaygıdır.

Frankfurt Okulu içerisinde teknoloji eleştirisini en sert şekilde ortaya koyan Marcuse, biçimsel mantığın bir dışavurumu olarak gördüğü modern teknolojinin aydınlanmanın kendisini yuttuğunu, aydınlanmanın bir sonucu olan teknolojikleşmenin artık insanın gelişiminin bir parçası olmak yerine onun köleleştirilmesine hizmet ederek kendine döndüğünü savunur (Marcuse, 2010: 126-27). Habermas'a göre Marcuse için modern dönemde "iktidarın kendini teknoloji aracılığıyla değil tersine doğrudan teknoloji olarak sunması büyük mesrulaştırmayı sağlar" (Habermas, 2004: 33). Artık insanların özgürlüklerinin elinden alınması "akıldışı" ya da politik değil, teknik bir meseledir. Marcuse için teknik akıl politikası tam da bu politik ol-

mama görüntüsü altında yatar. Marcuse'ün *Tek Boyutlu İnsan* çalışmasında ortaya koyduğu bu yaklaşım, Frankfurt Okulu'nun önde gelen iki isminin aydınlanmaya ilişkin düşüncelerinden açıkça etkilenmiştir. Teknolojinin kullanımları, bürokratik gözetimin sıra dışı gelişmesi ya da kapitalist ilişkilerin en mahrem alana kadar girmesi, Horkheimer ve Adorno tarafından "rasyonal akıl" kavramı etrafında formüle edilir. Aydınlanma ile beraber ortaya çıkan bir düşünce şeklinin hayatı sarıp, onu adeta yutması bazen teknoloji bazen pazar ilişkileri etrafında tartışılrsa da merkezde "akıl" yer alır. Horkheimer, yirminci yüzyılda rasyonelitenin kendisinin nasıl bir irrasyonellik yarattığını şu şekilde ifade eder: "Akıl bir tür öz tanımlama süreciyle benliğin bir aracı olmaktan çıkmış ve körçesine koşmaktadır. Akıl, en yüksek noktaya ulaştığı anda, dumura uğramakta akıldışına çıkmaktadır" (Horkheimer, 2013: 145).

Horkheimer ve Adorno'da teknolojinin kullanımlarına dönük kaygı Weber'in bürokrasiyi ele almasına büyük benzerlikler gösterse de en önemli farklılıklardan biri "rasyonal aklın" kapitalist egemen sınıfın çıkarına hizmet ettiğine yönelik vurgudur⁹. Aslında Martin Jay'ın ifade-

⁹ Frankfurt Okulu özellikle savaş sonrası dönemde Ortodoks Marksizm'den hayli uzaklaşarak doğa ve insan arasında kapitalizm ile sınırlı olmayan daha temel bir çelişkiye yönelmiş olsa da (Jay, 2014: 394), alıntıda "egemenliğin rasyonelliği" cümlesiyle kapitalist olmasa bile kapitalizmden bağımsız anlaşılacak rasyonel üretim etrafında örgütlenmiş toplumlar içindeki sınıfsal bölünmeye işaret edildiğini düşünüyorum.

siyle Frankfurt Okulu yazınında “aydınlanma düşüncesi 1940’lardan sonra değişime” uğramıştır, artık aydınlanma yükselen burjuvazinin kültürel bağlantısı olmanın ötesine geçerek Batı düşüncesinin bütün yanlarını kapsayacak kadar genişlemiştir (Jay, 2014: 397). Öte taraftan Horkheimer çeşitli başka yazılarında da kapitalist toplumda bilginin üretim araçlarının hizmetine koşulmasını önemli bir ayırt edici özellik olarak vurgulamıştır (Jay, 2014: 397). *Aydınlanmanın Diyalektikliği*’nde bu yaklaşım “teknik toplum üzerinde kazandığı erkin zemininin ekonomik açıdan en güçlülerin erki olduğu suskunlukla geçiştirilir. Günümüz teknik rasyonelliği egemenliğin rasyonelliğidir” sözleriyle ifade edilir (Horkheimer ve Adorno, 2010: 163). Martin Jay, Frankfurt Okulu ile Max Weber arasındaki yaklaşım farklılığını şu sözlerle özetler: “...Weber bu süreci Stoacı bir tevekkülle karşılarken, Frankfurt Okulu, tarihin sürekliliğinde bir kırılma olabileceği umudunu hâlâ taşıyordu” (Jay, 2014: 400).

Frankfurt Okulu’nun bir diğer önemli ismi Habermas da kendi teknoloji tartışmasını bazı eleştirel noktalarla beraber Marcuse’un, teknik kendisinin bir ideoloji olarak işleme iddiası üzerine kurar. Habermas ileri kapitalist ülkelerde on dokuzuncu yüzyılın başından bu yana iki önemli eğilim görüldüğünden bahseder. Bunlardan birincisi “sistemin kararlılığını” korumaya dönük müdahaleci devlet, ikincisi bilim ile teknik arasındaki bü-

tünleşmedir (Habermas, 2004: 50). Habermas, amaç-rasyonel eylem şeklinin teknoloji ile kurulan ilişki vasıtasıyla nesnelere kendine içkin zorunlulukları dolayısıyla politikanın tekniği takip ettiği bir iktidar sisteminin ortaya çıkmakta olduğunu savunur. Habermas teknikle kurulan ilişkinin ileri demokratik toplumlarda nasıl otoriter bir eğilim taşıdığını şöyle ifade eder: “Toplumun öz-anlayışının iletişimsel eylemin ilişki sisteminden ve simgeler aracılığıyla yürütülen etkileşimin kavramlarından uzaklaştırıp onların yerine bilimsel bir model koymak bu ideolojinin özgün ürünüdür” (Habermas, 2004: 54).

Teknik kontrol araçlarına ilişkin temkinli bir duruş gösterse de Habermas, “psikoteknik” kontrolün insanı “dil oyunlarına bağlı gramerden” kopararak içselleştirilmiş dolaşmaz bir fiziksel ve psikolojik etkilemenin imkânlarına ve tehlikelerine dikkat çekmektedir (Habermas, 2004: 64). Görece yakın bir tarihte yazılmış olmasına rağmen Habermas’ın *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim* (1968) çalışması, erken bir dönemde bilgisayarlı kontrol sistemlerinin yasal çerçeveleri demokratik tartışmanın dışında belirleme eğilimine işaret eder. Habermas’a göre bilimsel teknik ilerlemenin, “amaç-rasyonel eylemin alt sistemlerinin” yasal çerçevelerin ortaya çıkması üzerinde belirleyici hale gelmesi, insanın kendisini nesneleştirmesinin en uç noktası olabilir (Habermas, 2004: 64-65).

Eleştirel teori perspektifinden bugünün gözetim teknolojilerini

tarihsel bağlamı içerisinde ele aldığımızda temel bir süreklilik olarak üretim biçiminin devamlılığı en önemli noktadır. Kapitalist üretime ilişkin çeyrek asırdır yaşanan dönüşümü bir kırılma olarak adlandırmak oldukça güçtür ki bu üretim tarzıyla ilişkili gözetim pratikleri de varlıklarını daha gelişmiş teknolojilerle sürdürmektedirler. Bu nedenle devlet merkezli gözetimin zayıflamasından¹⁰ yola çıkarak -ki bu yaklaşımın da ikna ediciliği oldukça tartışmalıdır- bireyin güçleneceğini düşünmek tarihsel süreçleri göz ardı etmektir (Smith, 24 Nisan 2014). Weber'de daha ayrıntılı olarak görünen gözetim ve üretim süreçleri arasındaki ilişki, devletin merkezi gözetiminden bağımsız ya da bu iki gözetim türü birbirine tercih edilebilir şeyler değildir.

Foucault ve Panoptikon

Panoptik mimarının Foucault yorumunu ele almadan önce Fou-

cault'ya ilişkin birkaç noktanın belirtilmesi faydalı olacaktır. Öncelikle Foucault, özellikle panoptikon metaforu dolayısıyla burada ele alınan diğer yazarlardan farklı olarak gözetim tartışmaları bağlamında en fazla faydalanılan düşünürlerden biridir. Majid Yar (2003), Foucault'un panoptikon yorumu etrafında gelişen tartışmaları üçe ayırır: Birinci grupta yaklaşımı modernist gözetimin disipline edici yönleriyle sınırlı olarak benimseyip kuramsal olarak kullananlar¹¹; ikinci grupta yaklaşımın bugünün toplumunda gözetim faaliyetlerini tanımlamak için faydasız olduğunu iddia edip reddedenler ve son olarak ampirik olarak desteklenen yönleriyle kısmen kabul edenler. Örneğin Bauman, her ne kadar Foucault güvenlik ve disiplin özelliklerinin bir arada bulunabileceğini söylemiş olsa da, günümüz toplumunun modern toplumdaki farklı olarak disiplinci değil güvenlikçi özelliği ile anlaşılması gerektiğini savunmaktadır (Bauman ve Lyon, 2013: 58; Bauman, 2012). Benzer şekilde Deleuze (1995) ve Rose (2000) gibi pek çok isim Foucault'nun panoptikon yorumunda çizilen kontrol mantığının on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllara ait olduğunu ve bugünün gözetim tekniklerinin panoptik gözetimi gereksiz kıldığını savunmaktadırlar. Bunların dışında sadece Foucault'nun panoptikon yo-

¹⁰ Pettit doğrudan gözlemleyen birinin fiziksel varlığına karşı sindirmenin gözetimin kendisinden çok gözetim potansiyeline olan inancın kaynaklandığını belirterek merkezsizlik tartışmalarına karşı çıkmaktadır. Aslında panoptikon metaforunun bu kadar yaygınlaşmasının ardında yatan fikirle oldukça benzer olsa da panoptikonda fiziksel bir organizasyon olması bakımından tehdit görünümdür. Pettit "fiziksel araçlara sahip olmasam da kişilerin benim onları gözetleyebileceğine inanmaları benim geçerli bir tehdit olmam için yeterlidir" demektedir (Pettit, 2012: 61). Liberal özgürlük anlayışının günümüz gözetim teknolojileri bağlamında sebep olduğu bazı problemler için bkz. Pettit, 2012: 26-75; Hoye ve Monaghan, 2015.

¹¹ Bu çalışmanın sadece Foucault üzerine kurulmamış olması bir tarafa bırakılırsa panoptikon tartışmasıyla ilişkisi yukarıda bahsedilen birinci grup içerisinde değerlendirilebilir.

rumunu disiplin tartışmasının ötesine geçirmek için yapılan kavramsal müdahaleler panoptikonun gözetim çalışmaları alanındaki merkezi yerini göstermek açısından önemlidir. Mark Poster'ın *Superpanopticon* (1990), Oscar Gandy'nin *Panoptic Sort* (1993), Thomas Mathiesen'in *Synopticon* (1997) ve Didier Bigo'nun *Banopticon* (2008) yaklaşımları panoptikon kavramının içeriğini genişletmeye dönük en bilinen çabalardır¹².

Foucault'nun¹³ toplumsal ger-

çekliği kavrayışında özgün pek çok yön olmasına rağmen modern bireyin kendi kendine uyguladığı disiplin bağlamında Weber ile benzerlikler içeren çeşitli öğelere sahip olduğunu görmek mümkündür. Aslında modern toplumlarda bireysel özgürlük imkânının ortaya çıkmasına hizmet eden pek çok kurumun aynı zamanda paradoksal bir şekilde bireyi yok etmeye başlaması hem Weber'de hem Frankfurt Okulu'nda hem de Foucault'da merkezi bir konudur. Özellikle Weber ve Foucault'nun kurumsallaşma ve modern devletin işleyişi arasında ciddi bir ilişki kurdukları gözden kaçmayacaktır. Ne var ki Weber için disiplin, kapitalist verimlilik ve onunla ilişkili olarak devlet aygıtının verimliliği etrafında ele alınan bir konuyken, Foucault için disiplin, *pastoral iktidar* adımı verdiği, ilk kez kilise tarafından kullanılan bir disiplin türü ile rasyonel disiplinin bir tür karışımı olan teknikler bütünü anlatan bir kavramdır. Foucault'ya göre devlet bireyleşmenin yeni bir matrisi ya da pastoral iktidarın yeni bir formudur (Foucault, 1982: 783). Dolayısıyla disiplin, kökü kilise geleneklerinde bulunan ancak modernizme özgü ve onu önceki dönemlerden ayıran ku-

¹² Hatırlatılması gereken bir diğer önemli nokta, bu çalışmada yer verildiği çerçevede merkezi gözetim tartışmasının aslında Foucault düşüncesiyle bir çelişki içerisinde olmadığıdır. Foucault'nun *Hapishanenin Doğuşu* çalışmasındaki disiplin ve gözetim yöntemlerinden yola çıkarak panoptikon üzerine yürütülen tartışmalarda "monolitik gözetimin ihtisamının" çalışmalar için merkezi olmadığı sıklıkla belirtilmektedir (Hoye ve Monaghan, 2015: 4). Bu çalışmada da benzer şekilde merkezi iktidarın yok olmadığına ilişkin argümanlar iktidarın sadece merkezi olduğu şeklinde okunmamalıdır. Foucault'nun özellikle yönetsellik tartışmaları etrafında *conduct of conduct (yönetimin yönetimi ya da davranışların yönetimi)* şeklindeki ifadesi, burada merkezi iktidarın nasıl ele alındığının anlaşılması bakımından yol göstericidir (Foucault, 1982: 789). Yani herkesin birbirini ve kendilerini izlediği bir toplumda siyasi ve bürokratik güç merkezlerinin rolü ilgili eylemlerin düzenlenişi ve yürütülmesi üzerindeki rolüyle öne çıkar. Dolayısıyla makro iktidara ilişkin vurgu mikro iktidarı yok saymak üzerine ortaya konmamaktadır ve Foucault için de terinin geçerli olduğu düşünülmemektedir.

¹³ Foucault ile bu başlıkta ele alınan diğer düşünürler arasında özellikle rasyonel kontrolün artarak devam edeceğine yönelik yaklaşımda ilgi çekici benzerlikler bulunsa da Foucault'nun yaklaşımı, disiplinin günlük hayatın neredeyse tüm pratiklerini kapsayacak şekilde genişlemesinin yanı sıra bu süreçlerin anlaşılmasında bir bütün olarak "rasyonaliteye" değil de tekil "rasyonellikle-

re" odaklanmasıyla ayrılır. Örneğin Weber modern yaşamda rasyonelleşme süreçlerinin gelişimini en etkili şekilde işaret ederek manastır disiplininin çeşitli Hıristiyan mezheplerine, oradan da bürokrasi ve bilimsel yönetime uzanan süreci detaylı bir şekilde açıklarken fabrika, hapishane ve okul gibi temel kurumların toplumun bütünsel olarak disipline edilmesindeki önemli rollerine görece ilgisiz kalmıştır (O'Neill: 1986: 55).

rucu bir ögedir. Foucault'ya göre artık yönetim aygıtı için cezalandırma nesnesi beden değil ruhtur (Foucault, 1992: 19). Bu değişimin hedefi artık bireyi belirli bir aktiviteye zorlamak, gerekirse cezalandırmak yerine bireye seçenekler sunarak bu seçenekler arasında "en uygun" olanı seçecek şekilde disipline etmektir. Mathiesen'e göre cezalandırma usullerinin bedenden ruha yönelmesi değişen topluma uygun yeni bir insan modelinin ortaya çıkışına işaret eder ve panoptikon bu değişimin ifadesidir. Ortaya çıkan durum, sadece yeni bir izleme teknolojisiyle gözetimin kolaylaşması değildir, artık modern öncesi toplumlarda görülen çoğunluğun azınlığı izlemesi ortadan kalkar ve azınlığın çoğunluğu disipline etmesini sağlayan bir izleme türü ortaya çıkar (Mathiesen, 1997: 217). Enformasyon, dolayısıyla gözetim modern bireyin içsel disiplinini sağlamak üzere ihtiyaç duyulan şeylerin başında yer alır. Foucault'ya göre modern disiplin toplumunda birey, yaşamına dair biriktirilmiş ayrıntıların inşasıyla var olabilmıştır:

İnsanların denetlenmeleri ve kullanılmaları için ayrıntının titiz bir şekilde gözleme alınması ve aynı anda bu küçük şeylerin siyasal olarak hesaba katılmaları, kendileriyle birlikte bir teknikler bütünü; koskoca bir usuller ve bilgi, tasvir, reçete ve veri corpus'unu taşıyarak, klasik dönem boyunca yükselmiştir. Ve modern hümanizmanın insanı hiç kuşkusuz, bu önemsiz şey-

lerden doğmuştur (Foucault, 1992: 174).

Foucault'ya göre ilk kez veba gibi salgın hastalıkların ortaya çıkmasıyla uygulama imkânı bulan bu yeni gözetim türü için normal ve anormal ayrımı çok büyük öneme sahiptir. Modern iktidar anormal olanı tanımlayarak normalin sınırları ve normalliğin koşullarını belirlemenin yanı sıra, geçişleri engellemek adına aralıksız gözetleme hakkını da garanti altına almış olur¹⁴ (1992: 250-51). Burada esas ilgi çekici olan cezalandırmanın nitelik değiştirerek suçu öncelemesidir ki, panoptikon metaforunun çekiciliği de buradan kaynaklanır. Foucault'nun yönetimsellik (*governmentality*), kavramıyla bütünlük taşıyan bu yeni disiplin rejiminde bireylerin kendilerini sürekli bir rasyonel hesaplama sürecine tâbi kılmaları sağlanır (Taş, 2015: 183). Foucault modern öncesi toplum ile onu takip eden disiplin ve güvenlik toplumu arasında ayrım yaparken ekonominin merkezi rolüne dikkat çeker, özellikle güvenlik toplumu ile beraber ekonomi toprağın ve insanların değil bir bütün olarak nüfu-

¹⁴ Foucault'un çalışmaları örtük olarak medya ile ilgili pek çok iddia içermesine rağmen medya sözcüğü belki de hiç kullanılmaz. Buna karşın Mathiesen panoptikon kavramı etrafında, medyaya dönük bu ilgisizliğin ne tür bir kuramsal boşluk yarattığını çok etkin bir şekilde ortaya koymuştur. Modern toplumlarda disipline etme süreçleri için "gösterinin" (*synopticon*) "gözetleme" (*panopticon*) kadar önemli bir yer tuttuğunu savunan Mathiesen bu iddiasını özellikle televizyon ve bilgisayar teknolojileri örnekleriyle etkin bir şekilde ortaya koymuştur.

sun ve şeylerin ekonomisidir. Foucault Rousseau'ya göndermeyle ekonomi ve gözetim arasındaki zorunlu ilişkiyi şu şekilde ifade eder:

Dolayısıyla, bir devleti yönetmek, bütün devleti kapsayan bir ekonomi kurmak anlamına gelecektir ve bu şekilde yurttaşlar da, herkesin serveti ve davranışları da sıkı bir gözetim altında tutulacak, bir aile reisinin kendi evini ve mallarını gözetmesi gibi daima denetlenecektir (2005: 272).

Foucault hem *Hapishanenin Doğuşu* (1992) kitabında hem de “yönetimsellik üzerine” (2005) makalesinde üç iktidar ve bunlara karşılık gelen üç devlet örgütlenmesinden bahseder; adalet devleti, idari devlet ve yönetim devleti. Sonuncusu, yani “Yönetim devleti, güvenlik aygıtları tarafından denetlenen bir devlete tekabül eder” (2005: 286-87). Bu üç iktidar tipinden özellikle sonuncusu, güvenlikçi iktidar tipi, bireyin bölünme süreci için açıklayıcıdır¹⁵. Dolayısıyla disiplin toplumunun ortaya çıkarmış olduğu birey tipi rasyonel toplumun ihtiyaçları bağlamında bölünecektir¹⁶.

¹⁵ Burada bahsedilen üç iktidar tipi kısmen kronolojik bir nitelik taşısa da Foucault bunların aynı anda var olduklarını ve çeşitli dönemlerde birinin diğerlerine göre daha belirgin olarak görülebildiğini belirtir (Gambetti, 2008). Günümüz toplumu Foucault'nun üç iktidar tipinden özellikle güvenlik ve disiplin toplumlarının özelliklerini taşısa da bazen güvenlik bazen disiplin yönü daha belirgin olabilir.

¹⁶ Yukarıda modernist gözetime ilişkin fikirlerine yer verilmiş olan düşünürlerin birey anlayışları açısından sahip oldukları bazı temel

ortaklık ve farklılıklar bulunmaktadır. Kant'ın ödev ahlaki ve aydınlanma üzerine sorgulamalarına dönük tartışmaların hem Weber (2012: 41-42) hem Frankfurt Okulu (Jay, 2014: 107-108) hem de Foucault'nun (1982: 785) birey üzerine ortaya koydukları düşüncelerinde önemli bir başlangıç ve eleştiri noktası işlevi görmüştür. Frankfurt Okulu ve Weber'in düşüncesinde birey tartışması rasyonelleşme etrafında gelişirken bireyin düşüşü aydınlanmanın kendi sınırlarına dönük zorlamanın bir sonucu, bir tür paradoksal durum olarak ortaya konmaktadır. Özellikle Horkheimer, burjuva bireyselliği ile ilgili olarak Kant'ın ortaya koymuş olduğu karşıtlığın zorunlu olmadığını ve birey ile toplum arasında bir uyumun mümkün olduğunu savunarak bireyin yok oluşuna karşı kaygılara savaş sonrası döneme kadar ilgisiz kalmıştır. Sonraki yıllarda “hem Horkheimer hem de Frankfurt Okulu'nun diğer üyeleri asıl sorunun yanlış bütünsellik altında bireyi bertaraf etmeye çalışılarda” olduğuna dikkat çekmeye başlamışlardır (Jay, 2014: 107-108). Martin Jay, bu anlamda Adorno'nun *Minima Moralia* (1951/ 2009) çalışmasındaki “bütün, gerçek olmayandır” sözünün bireye ilişkin kaygının en açık ifadesi olduğunu belirtir (Adorno'dan akt. Jay, 2014: 108). Frankfurt Okulu düşüncesinde rasyonel toplumun içinde bireyin rolüne ilişkin kaygı, Weber'in “bireysel yaratıcılık ve eylem özergiliği gibi Batı toplumunun ayırt edici özelliklerinin” artan rasyonelleşme ile beraber yok olarak bireyi bir ‘kafesin’ içine sıkıştırdığı yönündeki iddiası ile uyum içindedir (Giddens, 2012: 288). Oysa Foucault düşüncesinde bireyin esareti yüzyıllara yayılmış olmakla birlikte kökünü *pastoral iktidar* adını verdiği Hıristiyanlığın erken dönemlerinden alır (Foucault, 1982: 782). Foucault'ya göre üç tür nesneleşmeden bahsedilebilir; üretken birimin hesaplanması olarak bilimsel nesneleşme, bir bölünme olarak bireyin içsel ve dışsal olarak ayırt edilmesi, insanların kendi cinselliklerinin nesnesi haline gelmeleri (1982: 777-778). Foucault, Frankfurt Okulu'nun rasyonelleşmeye ilişkin fikirlerinin önemini teslim etmekle beraber rasyonelleşme ve iktidar arasındaki ilişkinin oldukça açık olduğunu ve yapılması gerekenin rasyonelleşmenin değil, çeşitli rasyonelliklerin incelemesi olduğunu belirtir (Foucault, 1982: 779). Foucault dolayısıyla bir bütün olarak toplumsal rasyonelitate ile ilgi-

Global Bir Disiplin Toplumuna Doğru: Yaygın Gözetim ve Snowden Belgeleri

Anlamsızlaşan Bir Ayrım: Ticari Gözetim ve Devlet Gözetimi

Günümüz dünyasının geniş ölçekli şirketleri özellikle parçalanmış tüketicileri anlamak ve yönlendirebilmek için yüksek oranda enformasyona ihtiyaç duymaktadırlar. Yirminci yüzyılın başında Taylor için temel problem olan geniş çaplı üretim gücünün organize edilebilmesine (Taylor, 1911/2004) benzer şekilde bugün de artan işgücü ve karmaşık beklentilere sahip tüketicilerle dolu bir pazarda organizasyonu sağlayabilmek hayli ayrıntılı enformasyon gerektiren önemli bir sorundur. Öyle ki bir zamanlar şirket gözetiminin amacı özel mülkiyeti ve şirket mallarını korumak olmuşsa bile bugün gözetleme ciddi anlamda dışarı dönmüştür (Lyon, 2003: 180). Bu noktada neoliberal toplumların en merkezî meselelerinden birisi olan riskleri öngörebilme ve beklentilerle uyum sağlayabilme çabası için *Big Data* teknolojileri geçmişle karşılaştırılmayacak düzeyde sıra dışı imkânlar sunmaktadır. Oldukça büyük bir tüketim pazarına ilişkin bilgileri saniyeler içerisinde toplayıp bunlar arasında ilişkiler kurarak anlık öneriler sunabilme kapasitesiyle *Big Data* risk faktörünü düşürmeye dönük

büyük bir teknolojik yeniliktir. Tüketicilerle ilişkili olarak düşünüldüğünde kişiselleştirme aracılığıyla şirketlerin tüketicilerin seri üretim zincirinin dışında kişiye özel ürünler için yeni bir pazar oluşturmasına imkân sağlar (Chamberlain, 2011). Tabii kişiye özel enformasyon kişiselleştirilmiş ürünler için bir zorunluluktur. Diğer taraftan internette kişiselleştirme, kullanıcıların taleplerine bakılmaksızın ortaya çıkar. *Big Data* teknolojilerinin işleyiş mantığını anlamak açısından en faydalı örneklerden biri Youtube’ün “Youtube Mixes” başlığı altında sunduğu müzik videolarıdır. Bu videolar kullanıcıların geçmiş aramalarından yola çıkarak geniş bir kullanıcı kitlesiyle herhangi bir tekil kullanıcının aramaları arasında ilişkiler kurarak her bir kullanıcının beğenmesi muhtemel müzik videolarından oluşur. Bir diğer benzer fakat daha gelişmiş mantıkla çalışan örnek Google’ın “Google now” eklentisidir. Bu programların ayırt edici özelliği geçmiş verileri kullanıcılara geri sunmak değil, milyonlarca belki milyarlarca kullanıcının tercihleriyle tekil kullanıcıların tercihlerini gelişmiş algoritmalar aracılığıyla işleyerek kullanıcılara ne isteyeceklerini söyleyebilmesidir (Hill, 11 Haziran 2015).

Günümüz gözetim teknikleri ile ilgili olarak buraya kadar vurgulanlar, David Lyon’un “yumuşak gözetim” olarak adlandırdığı daha çok şirketlerin tüketici bilgilerini piyasaya satarak tüketicileri mümkün olduğunca metalaştırmak hem de bu vesileyle kullanıcıları daha

---

lenmektense bireyin iktidarın nesnesi haline gelmesini sağlayan, delilik, ölüm, suç vb. rasyonellik yapılarını ortaya çıkarmayı tercih ettiğini belirtmektedir.

fazla harcamaya yönelmektir (Bauman ve Lyon, 2013: 50). Veri toplamayla ilgili daha fazla endişe verici olan ise şirketlerin topladıkları bu “kişiye özel” bilgileri daha sonra ne yaptıklarıdır. Google’ın 2014 yılında yayınlamış olduğu şeffaflık raporuna göre 2014 yılı içerisinde sadece ABD hükümeti Google’dan 9000’in üzerinde kullanıcı bilgisi talep etmiştir (Google, 2014). Pek çok özel şirketin sorgusuz bir şekilde kullanıcı bilgilerinin toplamasının yanı sıra bu bilgilerin ne düzeyde ve kimlerle paylaşıldığı ve ne amaçla kullanıldığına dair kaygılar gittikçe artmaktadır. Günümüz toplumunda bilgi teknolojileri aracılığıyla gözetleme çok daha kolay olsa bile, gözetleyenlerin eskisi gibi disipline etme yönünde bir amacı olmadığı bu tartışmalara ilişkin yaygın bir iddiadır (Bauman ve Lyon, 2013: 51-52). Fakat Pewresearch’ın ABD’de yakın tarihli bir araştırma, internet kullanıcılarının önemli bir bölümünün gözetlenme kaygısı taşıdıkları ve bu kaygı doğrultusunda önlemler aldıklarını göstermektedir (Rainie vd., 5 Eylül 2013). Bu kendine çeki düzen verme halinin bir tür disiplin olmadığını söylemek zordur.

Snowden Belgeleri ve Tepkiler

Öyle görünmektedir ki yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren devletler hem kendi imkânlarıyla hem de özel şirketlerin kullanıcı bilgilerini toplayarak sofistike gözetim teknolojileri geliştirmek için büyük çaba harcamışlardır. Henüz

1994 yılında ABD hükümetinin CALEA¹⁷ adı altında yaptığı bir düzenlemeyle tüm iletişim altyapısı ortak bir sisteme dönüştürülmeye başlanmış, bu şekilde FBI’nın servis sağlayıcılar ya da telekomünikasyon operatörlerinin aracılığına ihtiyaç duymadan kullanıcıların bilgilerine doğrudan erişimine imkân tanınmıştır (Singel, 29 Ağustos 2007). 2007’de bilgi edinme hakkı çerçevesinde yapılan bir başvuruyla elde edilen verilere göre ABD hükümeti bu şekilde elde ettiği verilerin işlenebilmesi için kurmuş olduğu sistem, DCSNet¹⁸ için toplam 39 milyon dolar harcamıştır (Singel, 29 Ağustos 2007). Bu yönde gözetleme çabalarına dair pek çok bilgiye ulaşılmış ve kaygılar ısrarla dile getirilmiş olmasına rağmen başta ABD olmak üzere hükümetler gözetim ısrarlarını sürdürmeye devam etmişlerdir¹⁹. 2012 yılında, 11 Eylül

¹⁷ CALEA- Communications Assistance for Law Enforcement Act (*Kolluk Kuvvetleri İçin İletişim Asistanlığı Yasası*).

¹⁸ Digital Collection System Network (*Dijital Veri Toplama Sistem Ağı*).

¹⁹ ABD için yukarıda örnekleri verilen türde çok fazla sayıda gözetim projesinden bahsetmek mümkündür. Bu projeler arasında en çok bilineni Total Information Awareness (*Tüm Enformasyon Farkındalığı*) 2003 yılında kısa bir süre kullanılmış ardından programın adı Terrorism Information Awareness Program (*Terörizm Enformasyon Farkındalığı Programı*) olarak değiştirilmiştir (Arslantaş vd., 2012: 16). ABD tarihinin gelmiş geçmiş en kapsamlı gözetim programı olarak adlandırılan bu girişimin mali kaynakları yoğun kamuoyu tepkisinin ardından 2003 yılında kesilmiştir (US Today, 25 Eylül 2003). Ancak bu sistemle geliştirilen veri toplama ve analiz yöntemleri daha sonra Scalable Social Network Analysis (*Ölçülebilir Sosyal Ağ Analizi*); Translingual Information Detection Extraction and Summari-

saldırılarının ardından NSA'nın benzer bir sistem kurduğu ve bu sistem aracılığıyla herhangi bir izne gerek duymaksızın T&T üzerinden aktarılan tüm verileri toplama, inceleme ve saklama yetkisine eriştiği ortaya çıkarılmıştır (Harris, 22 Ağustos 2012).

Başta ABD ve Birleşik Krallık olmak üzere pek çok gelişmiş demokratik ülkenin terörle mücadele gerekçesi ile gözetimin alanını genişletmeye çalıştıkları bilinse de bu konudaki en somut kanıtlar Edward Snowden'in 2013 yılında *The Guardian* ve *Washington Post* gazeteleri aracılığıyla sızdırmış olduğu belgelerle ortaya çıkmıştır. Snowden'in paylaştığı belgelere göre NSA hem ABD yurttaşlarını, hem şüpheli bulduğu yabancıları, hem de Angela Merkel ve Dilma Rousseff'ın da içerisinde olduğu çok sayıda üst düzey politikacıyı çeşitli şekillerde gözetlemiştir (Guardian, 2013: Section 1). Edward Snowden'in paylaştığı belgeler arasında en fazla dikkat çe-

ken, özel şirketler ile istihbarat birimleri arasındaki ilişkidir. Kod adı PRISM olan bir program aracılığıyla FBI ve NSA'nın ABD'nin (dolayısıyla dünyanın) dokuz büyük internet şirketinin merkez sunucularına doğrudan erişerek buralarda veri madenciliği yaptığı Snowden belgeleriyle ortaya konmuştur (Gellman ve Poitras, 7 Haziran 2013). Yine belgeler göstermektedir ki yukarıda bahsedilen *Big Data* teknolojileri aracılığıyla NSA cep telefonları, laptoplar, chat odaları, Facebook ve Skype gibi çok sayıda kaynağı sürekli olarak gözetim altında tutarak hedef kişilere ilişkin yaşam şekli (*pattern of life*) olarak adlandırdıkları bir profil oluşturmaktadırlar. NSA'nın gizli mahkeme oturumu ile elde ettiği bir izin sayesinde hedef kişilerle ilişki içerisindeki kişilerle olan etkileşimi üçüncü aşamaya kadar takip edilmektedir. *The Guardian* gazetesinin sunmuş olduğu hesaplama göre Facebook ortalaması üzerinden bir tahminle kullanıcılar ortalama 190 arkadaşla sahiptirler bu sayı hedef kişinin birinci etkileşim düzeyindeki kişi sayısıdır. Bu sayı ikinci düzeyde 31.046 üçüncü düzeyde 5.072.946'dır. Yani NSA şüpheli olarak değerlendirdiği her bir kişi ile doğrudan veya dolaylı olarak dijital etkileşim gösteren beş milyonun üstündeki kullanıcıya ilişkin veriyi tek bir izin ile toplayabilmektedir (Guardian, 2013: Section 1). David Lyon sınırları oldukça gizli tutulmaya çalışılan bu şirket-devlet işbirliklerinin üç önemli soruna yol açtığını savunmaktadır: Öncelikle yazılıma dayalı göze-

---

zation (*Dillerarası Enformasyon Tespit, Toplama, Özetleme Programı*); PRISM gibi pek çok gözetim projesini anlatmak için kullanılmaya devam etmiştir. Bu programlar arasında özellikle PRISM şirket ve devlet gözetlemesi arasındaki sınırların nasıl kaybolduğu, devletlerin merkezi gözetim sistemleri oluşturmak konusunda ne kadar ısrarlı olduklarını göstermek bakımından önemlidir. Edward Snowden belgelerinin ardından ortaya çıkan PRISM internet şirketlerinden NSA'nın gözetim programlarına bilgi aktarımını düzenleyen bir programdır. Snowden belgeleri Google, Yahoo, Facebook, Microsoft ve Apple'in de dâhil olduğu en az dokuz büyük internet şirketinin bu programın parçası olduğunu göstermektedir (Guardian, 2013: Section 3).

tim sistemlerinin artan kullanımı sağduyu faktörünü gözetimin dışına çıkarmaktadır. Bu durum cezalandırma sürecinin işleyişini bilimsel temellere dayalı hesaplamalarla sınırlandırarak bir anlamda katı pozitivist bir “adalet” süreci yaratır. İkincisi *Big Data* pratikleriyle beraber gözetimin amacı geçmiş ya da şimdiki zaman olmaktan çıkarak gittikçe geleceğe yönelir. Artık hedef “sosyal problemlere dönük anlama çabası değil olasılıksal olarak sonuçları değiştirmektir.” Son noktaya ise Lyon’un uyarılama dediği, farklı alanlar için tasarlanmış analitik yazılımların tehlikeler göz ardı edilerek birbirlerinin yerine kullanılmasıdır (Lyon, 2014: 7).

David Lyon’un dikkat çektiği bu tehlikelerden ilk ikisi çalışma için irdelenen düşünürlerin dikkat çektiği problemlerin daha sofistike araçlarla geri dönüşü gibi görünmektedir. Yani rasyonel aklın kendini yok edecek düzeyde yaygınlaşması için insan faktörünü dışarıda bırakan gözetleme sistemlerinden daha iyi örnek bulmak zordur. Bu tarz gözetimin en önemli sorunlarından biri de kişilerin geçmişlerini temizlemek gibi bir şansa sahip olmamalarıdır. Yani geçmişte işlenen bir suç belirli bir sürenin sonunda mahkeme kayıtlarından silinse de veri tabanlarından silinmez, dolayısıyla sistem gözetlediği insanları asla geçmişlerinden bağımsız değerlendirmez. Bir diğer önemli nokta *Big Data*’nın olasılıksal olarak gelecek sorunları çözme çabası güçlü bir şekilde Foucault’nun disiplin sisteminin gerisinde yatan amaçları ha-

tırlatmaktadır. Bugün suç işleme olasılığı olan insanlara dönük önlemler almanın bu insanların davranışları üzerine disipline edici bir etki sahibi olması geçmişe kıyasla çok daha fazla görünmektedir. En azından izlenme ihtimali bile davranışları ciddi anlamda şekillendirmektedir. Öte yandan Snowden belgelerinde ortaya çıkan totaliteryan tehdidin ABD veya Britanya ile sınırlı olduğunu düşünmek oldukça hatalı olacaktır. Belgelerin ortaya çıkmasından bu yana gösterilen tepkiler ABD’de programın askıya alınmasını sağlamış olsa da geçen süre içerisinde Avustralya ve Fransa’nın benzer gözetim programlarını yasalaştırmaları yaşananların günümüz toplumuna içkin güçlü bir eğilim olduğunu göstermektedir (Campbell, 2 Haziran 2015).

Edward Snowden belgeleri sayesinde günümüz gözetim teknolojilerinin korkutucu yaygınlığı karşısında gösterilen tepkiler bu çalışma açısından oldukça önemlidir. Bu tepkiler arasında en yaygın olanlarından biri Orwellian gözetimin hâlâ büyük bir tehdit oluşturduğuna ilişkin kaygıdır. David Lyon gözetim araştırmaları alanında, özellikle yaygın/hiyerarşik olmayan gözetime gereğinden fazla önem atfedilmesiyle merkezi gözetimin haksız bir şekilde azımsandığını belirtir; “eğer yatay gözetim ile kast edilen devletin gözetleme faaliyetinden uzaklaştığı ise Snowden belgeleri bu illüzyonu dağıtmaktadır” demektedir (2014: 11). *The Guardian* gazetesinin davetiyle Snowden belgelerinin kamuya açılmayan kısımlarını

da inceleme şansına sahip olan Britanyalı edebiyatçı John Lanchester, karşı karşıya olduğumuz durumu şu sözlerle özetler: “Foucault’un panoptikon yorumunu ilk okuduğumda oldukça parlak fakat abartılmış olduğunu düşünmüştüm. Şimdi bunun gerçekten birilerinin planı olduğunu görüyorum” (Lanchester, 23 Ekim 2013).

Diğer taraftan tartışmaların bir anlamda açmaza sürüklenmesine sebep olan iki diğer tepkiden bahsedilebilir: Bunlardan birincisi meseleyi teknolojik dönüşümler dolayısıyla ortaya çıkmış bir soruna indirgemektir ki bu çalışmada tartışıldığı gibi yaygın gözetim çabası teknolojik imkânları açık bir şekilde incelemektedir. GCHQ²⁰ eski sorumlusu Sir David Omand “günlük yaşamımızın bir parçası olarak yüksek miktarda veriyi siber ortamda paylaşırken asıl sorgulamamız gereken bugün mahremiyetin ne olduğudur” demektedir (Omand, 26 Eylül 2013). Bu yaklaşıma göre yaşananlar mahremiyetin ihlali değil mahrem tanımının günümüz teknolojilerinin ortaya çıkardığı değişimle anlamsız bir hale gelmesidir. İkinci yaygın yaklaşım, gözetim sorununu mahremiyetin güvenceye alınmasına indirgeyen klasik liberal yaklaşımdır. Bu bakış açısına göre mesele özel alanın güvence altına

alınması ile sınırlandırılmaktadır. NSA ve GCHQ gibi gözetleme otoriteleri, kendilerini zaten müdahale etmediklerini sadece *metadata* topladıklarını söyleyerek savunmaktadırlar ki görüldüğü kadarıyla liberal bir perspektiften bu sorunu aşmak oldukça zordur (Hoye ve Mo-naghan, 2015).

Sonuç

Başta internet gibi dijital teknolojiler olmak üzere modern toplumlar için teknolojinin yerini sadece gözetim ya da kontrol bağlamında değerlendirmek çok anlamlı görünmemektedir. Hele ki toplumsal muhalefetin tüm dünyada yükselmeye başladığı son yıllarda muhaliflerin internet teknolojisinden yüksek düzeyde fayda sağladıkları çok fazla karşı çıkılmayacak bir olgu gibi durmaktadır. Diğer taraftan devletlerin genişleyen uluslararası sermaye ile artan işbirliği çerçevesinde teknolojilerin yaygın bir şekilde gözetim ve kontrol amacıyla kullanıldığına dair veriler de gün geçtikçe artmaktadır. Teknolojilerin özgürlük ve gözetime dair bu ikili paradoksal karakteri günümüze yaklaştıkça radikalleşmiştir. Teknolojiye içsel olmamak üzere modern toplumlarda teknoloji ile kurulan sorunlu ilişkiyi anlamak adına eleştirel bir düşünsel çerçeve sunulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda çalışma içerisinde, modern kontrol sistemlerine dönük düşünceleri ele alınan isimlerin teknolojiden ziyade teknolojik düşünmeye dair iddialarının güncelliği neoliberal dönemde devlet-

²⁰ Government Communication Headquarters (*Devlet İletişim Karargahı*). Britanya istihbarat ve güvenlik birimi, Güvenlik Servisi (MI5), Gizli İstihbarat Servisi (MI6) ve Savunma İstihbaratı tarafından ortak olarak oluşturulan bir komite tarafından yönetilmektedir. NSA’ın Britanya’daki karşılığı olarak düşünülebilir.

ler ve şirketler arasında yaşanan veri paylaşımı ve *Big Data* gibi konular etrafında anlaşılır kılınmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada, günümüz neoliberal toplumlarında devletin teknolojik kontrol ve gözetleme kapasitesi ve bu kapasitenin sonuçlarına dönük tartışmaların kırımlarına odaklanırken önemli devamlılıkların gözden kaçırıldığı fikrinden yola çıkarak modern kapitalist devlete dönük kimi temel eleştirilerin bugün de önemini koruduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla bürokrasi ve araçsal akıl kavramları ile panoptikon metaforunun ortaya çıkmasına sebep olan olgusal zeminin bugün de radikalleşmiş olarak varlığını koruduğu, postmodern dijital gözetim pratiklerine ilişkin örneklerle tartışılmıştır. İçinde bulunduğumuz gözetim süreçlerini tek bir kavramla anlamlandırmaya çalışmak sorunlu olsa da bir çatı kavram olarak “kontrol”ün bugün de

on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda olduğu kadar önemli olduğunu savunmak aşırı bir değerlendirme değildir. Belki 1980 öncesi ile karşılaştırıldığında gözetimin gittikçe merkezi iktidarın tekelinden çıkarak pek çok başka aktörün etkin rol oynadığı bir sürece dönüştüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Fakat bu süreci bir anlamda devletlerin güçsüzleşmesi ve kontrolün artık geçmişle karşılaştırılmayacak düzeyde zayıfladığının kanıtı olarak sunmak oldukça yanıltıcıdır. Dolayısıyla iktidarı sadece devletin formal yapısında aramak yanlış bir yaklaşım olsa da sadece dışarıya bakmak da sonuçları itibariyle hatalıdır. Yirmi birinci yüzyılın dünyasında demokratik toplum idealleriyle uyumlu kendi aklıyla düşünebilen özgür bireylerin varlığı, bugün teknoloji kullanımına dayalı gözetim ile devletler ve büyük şirketlerin tehdidi altındadır.

Kaynakça

- Adorno, W. Theodor (1951/2009). *Minima Moralia: Sakatlanmış Yaşamdan Yansımalar*. Çev., Orhan Koçak ve Ahmet Doğan. İstanbul: Metis Yayınları.
- Arslandaş, Selma vd. (2012). *Türkiye’de Dijital Gözetim T.C. Kimlik Numarasından E-Kimlik Kartlarına Yurttaşların Sayısal Bedenlenişi*. İstanbul: Alternatif Bilişim Derneği.
- Bauman, Zygmunt (2012). *Küreselleşme Toplumsal Sonuçları*. Çev., Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Zygmunt ve Lyon, David (2013). *Liquid Surveillance: A Conversation*. Cambridge: Polity Press.
- Bigo, Didier (2008). “Globalized (in)Security: The Field and the Banopticon.” *Terror, Insecurity and Liberty: Illiberal Practices of Liberal Regimes After 9/11*. Didier Bigo ve Anastassia Tsoukala (der.) içinde. London and New York: Routledge. 10-49
- Boyd, Danah ve Crawford, Kate (2012). “Critical Questions for Big Data”. *Information, Communication and Society* 15(5), 662-679.
- Castells, Manuel (1996/2008a). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür: Birinci Cilt, Ağ Toplumunun Yükselişi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castell, Manuel (1997/2008b). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür: İkinci Cilt, Kimliğin Gücü*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, Manuel (1998/2007). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür: Üçüncü Cilt, Binyılın Sonu*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Chamberlain, Daniel (2011). “Media Interfaces, Networked Media Spaces, and the Mass Customization of Everyday Space.” *Flow Tv: Television in the Age of Media Convergence*. Michael Kackman (der.) içinde. London and New York: Routledge.
- Deleuze, Gilles (1992). “Postscripts on the Societies of Control.” *October*, 69, 3-7.
- Foucault, Michel (1982). “The Subject and Power.” *Critical Inquiry*, 8(4), 777-795.
- Foucault, Michel (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. Çev., Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Yayınları.
- Foucault, Michel (2005). “Yönetimsellik.” *Entellektüelin Siyasi İşlevi Seçme Yazılar I*. Çev., Osman Akinbay ve Ferda Keskin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fuchs, Christian (2012). “Political Economy and Surveillance Theory.” *Critical Sociology*, 39(1), 671-687
- Gandy, H. Oscar (1993). *The Panoptic Sort: A Political Economy of Personal Information*. Boulder: Westview Press.
- Giddens, Anthony (1987). *Social Theory and Modern Sociology*. California: Stanford University Press.
- Giddens, Anthony (1994). *Modernliğin Sonuçları*. Çev., Ersin Kuşdil. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Habermas, Jürgen (2004). *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*. Çev., Mustafa Tüzel. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Haggerty, D. Kevin (2006). "Tear Down the Walls: On Demolishing the Panopticon." *Theorizing Surveillance The Panopticon and Beyond*. David Lyon (der.) içinde. London: Willan Publishing. 23-46.
- Harvey, David (2010). *Postmodernliğin Durumu*. Çev., Sungur Savran. İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, David (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. Çev., Aylin Onocak. İstanbul: Sel Yayınları.
- Heidegger, Martin (1998). *Teknik ve Dönüş*. Çev., Necati Aça. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Hier, P. Sean vd. (2006). "Supplementing the Panoptic Paradigm: Surveillance, Moral Governance and CCTV." *Theorizing Surveillance: the Panopticon and Beyond*. David Lyon (der.) içinde. London: Willan Publishing. 230-245
- Horkheimer, Max. ve Adorno, W. Theodor (2010). *Aydınlanmanın Diyalektiği Felsefi Fragmanlar*. Çev., Nihat Ülner ve Elif Öztarhan Karadoğan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Horkheimer, Max (2013). *Akıl Tutulması*. Çev., Orhan Koçak. İstanbul: Metis Yayınları.
- Hoye, J. Matthew ve Monaghan Jeffrey (2015). "Surveillance, Freedom and Republic." *European Journal of Political Theory* 0(0), 1-21.
- Jay, Martin (2014). *Diyalektik İmgelem Frankfurt Okulu'nun Tarihi ve Çalışmaları*. Çev., Sevgi Doğan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lyon, David (2003). "Surveillance, Technology and Surveillance Society", *Modernity and Technology*. Thomas, J. Misa vd. (der.) içinde. Massachusetts: The MIT Press.
- Lyon, David (2014). "Surveillance, Snowden and Big Data Capacities, Consequences, Critique." *Big Data and Society*, 1(2), 1-13.
- Mann, Steve (2003). "Sousveillance: Inventing and Using Wearable Computing Devices for Data Collection in Surveillance Environment". *Surveillance and Society*, 1(3), 331-355.
- Marshall, Gordon (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*. Çev., Osman Akınbay ve Derya Kömürçü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marcuse, Herbert (2010). *Tek Boyutlu İnsan İleri İşleyim Toplumunun İdeolojisi Üzerine İncelemeler*. Çev., Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi.
- Mathiesen, Thomas (1997). "The Viewer Society: Michel Foucault's 'Panopticon' Revisited." *Theoretical Criminology: An International Journal*, 1(2), 215-232.
- Pettit, Philip (2012). *On the People's Terms: A Republican Theory and Model of Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ritzer, George (2000). *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek Tüketim Araçlarının Devrimcileştirilmesi*. Çev., Şen Süer Kaya. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- O'Neill, John (1986). "The Disciplinary Society from Weber to Foucault." *The British Journal of Sociology*, 37(1), 42-60.
- Poster, Mark (1990). *The Mode of Information: Poststructuralism and Social Context*. Chicago: Polity Press.

- Poster, Mark (2014). "Foucault, Deleuze ve Yeni Medya." Çev., Erkan Ünal. *Cogito*. 70-71 (Yaz 2012), 536-552.
- Rose, Nikolas (2000). "Government and Control." *British Journal of Criminology* 40, 321-339.
- Shirky, Clay (2008). *The Power of Organizing without Organization: Here Comes Everybody*. London: Penguin Books.
- Taş, Oğuzhan (2015). "Medya Sorumluluğu Düşüncesinin Yeniden İcadı: Yönetimsellik Ekseninde Bir Kavrayışa Doğru." *Kültür ve İletişim* 18 (36), 180-196.
- Weber, Max (1996). *Sosyoloji Notları*. Çev., Taha Parla. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Weber, Max (1999). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhü*. Çev., Zeynep Gürata. Ankara: Ayraç Yayınları.
- Webster, Frank (2006). *Theories of Information Society*. Abingdon: Routledge.
- Williams, Raymond (2011). *Anahtar Sözcükler*. Çev., Savaş Kılıç. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yar, Majid (2003). "Panopticon, Power and Pathologisation of Vision: Critical Reflections on the Foucauldian Thesis." *Surveillance and Society* 1(3), 254-271.

Çevrimiçi Kaynaklar

- Campbell, Duncan (2 Haziran 2015). "Spooks Admit it in Private: Snowden has Made Them Rethink Their Methods", *The Guardian*.
<http://www.theguardian.com/commentisfree/2015/jun/02/spooks-snowden-transparency-mi6-gchq-cia>. Erişim Tarihi: 10.01.2016.
- Gambetti, Zeynep (2008). Foucault'da Disiplin Toplumu-Güvenlik Toplumu Ayrımı. https://www.academia.edu/429895/Foucault_da_Disiplin_Toplumu-G%C3%BCvenlik_Toplumu_Ayr%C4%B1m%C4%B1. Erişim Tarihi: 15 Ocak 2016.
- Gellman, Barton ve Poitras, Laura (7 Haziran 2013). "U.S., British Intelligence Mining Data From Nine U.S. Companies in Broad Secret Program." *The Washington Post*.
https://www.washingtonpost.com/investigations/usintelligence-mining-data-from-nine-us-internet-companies-in-broad-secret-program/2013/06/06/3a0c0da8-cebf-11e2-8845-d970ccb04497_story.html. Erişim Tarihi: 23.12.2015.
- Google (2015). Transparency Report.
<http://www.google.com/transparencyreport/userdatarequests/countries/>
- Guardian (2013). "NSA Files: Decoded." *Guardian* 1 Aralık 2013.
<http://www.theguardian.com/world/interactive/2013/nov/01/snowden-nsa-files-surveillance-revelations-decoded#section/1>. Erişim Tarihi: 5.11.2015.

- Harris, Shane (22 Ağustos 2012). "Giving in to the Surveillance State." The New York Times. http://www.nytimes.com/2012/08/23/opinion/whos-watching-the-nsa-watchers.html?_r=0. Erişim Tarihi: 8.06.2014.
- Hill, Simon (11 Haziran 2015). "How to Get The Best Out Of Google Now". Digital Trends. <http://www.digitaltrends.com/mobile/how-to-use-google-now/>. Erişim Tarihi: 6.10.2015.
- Lanchester, John (23 Ekim 2013). "The Snowden Files: Why The British Public Should be Worried About GCHQ." The Guardian. <http://www.theguardian.com/world/2013/oct/03/edward-snowden-files-john-lanchester>. Erişim Tarihi: 29 Aralık 2015.
- Nadal, Paul (12 Haziran 2010) "Heidegger's Critique of Modern Technology: On 'The Question Concerning Technology'", Be Late A Blog by Paul Nadal. <https://belate.wordpress.com/2010/07/12/heidegger-modern-technology/>. Erişim Tarihi: 20.12.2015.
- Omand, David (26 Eylül 2013). "Edward Snowden's Leaks are Misguided –They Risk Exposing Us to Cyber-Attacks", *The Guardian*, 26 Eylül 2013. <http://www.theguardian.com/commentisfree/2013/sep/26/edward-snowden-leaks-misguided-cyber-attacks>. Erişim Tarihi:18.12.2015.
- Rainie, Lee vd. (5 Eylül 2013). "Anonymity, Privacy, and Security Online". Pew Research Center. <http://www.pewinternet.org/2013/09/05/anonymity-privacy-and-security-online/>. Erişim Tarihi: 12.11.2015.
- Singel, Ryan (29 Ağustos 2007). "Point, Click... Eavesdrop: How the FBI Wiretap Net Operates". Wired Magazine. <http://www.wired.com/2007/08/wiretap/>. Erişim Tarihi: 10.11.2015.
- Smith, R. C. (24 Nisan 2014). "Power, Capital and The Rise of The Mass Surveillance State: On The Absence of Democracy, Ethics, Disenchantments and Critical Theory". Heathwood Institute and Press. <http://www.heathwoodpress.com/power-capital-the-rise-of-the-mass-surveillance-state-on-the-absence-of-democracy-ethics-disenchantment-critical-theory/>. Erişim Tarihi: 3.10.2015.
- Taylor, W. Frederich (1911/2004). The Principles of Scientific Management. Gutenberg Project. <https://www.gutenberg.org/ebooks/6435>. Erişim Tarihi: 12.12.2015.
- US Today (25 Eylül 2003). "Pentagon's 'Terror Information Awareness' Program Will End". US Today. http://usatoday30.usatoday.com/news/washington/2003-09-25-pentagon-office_x.htm. Erişim Tarihi: 5.11.2015.

*Izdirabın İmgesi: Göstermenin Zorunluluğu ile Gizlemenin Zorluğu Arasında**

Tuğba Taş**

Öz

Bu makalede izdirabı gösteren imgeler üzerine düşünmenin yollarına ilişkin bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Izdirap fotoğraflarına ilişkin yapılan tartışmalarda bir tarafta fotoğrafın basitçe bilinç yükseltmek ve toplumsal değişim yaratmak için bir araç olarak kullanılabilceği iddiası bulunurken diğer tarafta izleyicinin bu tür fotoğraflarla çok sık karşılaşmasının duyarsızlaşmaya neden olabileceği görüşü yer almaktadır. Her iki iddia da fotoğrafın izleyici üzerindeki etkisi hakkında varsayımında bulunmakta ve bu etkiye aşırı bir güç atfetmektedir. Özellikle savaş dönemlerinde hükümetler de fotoğraflara benzer bir güç atfetmekte ve bu tür fotoğrafların savaş karşıtı bir kamuoyu oluşturacağı endişesiyle onları denetlemeye çalışmaktadır. Bu denetim son yıllarda özellikle havuz sistemi ve iliştirilmiş gazetecilik yoluyla yapılmaktadır. Medyanın da bu dönemlerde geliştirdiği çeőtli yöntemlerle, çoğu zaman hükümetle işbirliği içinde bu görüntüleri denetlemeye çalıştığı gözlenmektedir. Medya, kriz dönemlerinde izleyici beğenisini gerekçe göstererek, kendi içinde belirlediği standartlar yoluyla ya da çeőtli kuruluşlar aracılığıyla şiddet temsillerini düzenlemektedir. Şiddet fotoğraflarının iktidar konumunda olanlar tarafından insanlık onurunu ayaklar altına almanın, politik olarak sindirme çabasının bir aracı olarak kullanımı da söz konusudur. Bu fotoğraflar diğerlerinden farklı olarak profesyonel fotoğrafçılar tarafından değil, eylemi uygulayanlar ya da askerler tarafından çekilmiştir. Bunlar, zaman içinde başka bir anlama bürünerek şiddeti kınamanın bir aracına dönüşebilmektedir. Bu çalışmada imgenin izleyici üzerinde belirli bir etkisi olduğu kabul edilmekle birlikte bu etkinin tek ve önceden kestirilebilir bir etki olmadığı; izdirap imgelerinin anlamının tarihsel-toplumsal bağlam ile çerçeveleme deęiőtiti zaman deęiőeceęi, tarihsel ve güncel örnekler irdelenerek ortaya konulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Izdirap imgeleri, acı imgeleri, savaş ve çatışma fotoğrafları, fotomuhabirlik, şiddet.

---

* Geliőt Tarihi: 19.01.2016 • Kabul Tarihi: 08.02.2016.

** Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü.
tugbakanli@yahoo.com

*Images of Suffering: Between the Obligation to Display and the Difficulty of Concealing**

Tuğba Taş**

Abstract

This study reviews major arguments about the images of suffering and suggests an analytical framework for dealing with these images. There are two major contradictory claims on these images. The first one argues that images of suffering could be used as a tool for creating social change. In contrast, the second argument suggests that overexposure to these images may result in with the desensitization of the viewers. Both claims suggest that audience response is predictable and attributes an untruly great power of impact of these images on viewers. In times of conflict and war governments attribute a similar power to images to create an anti-war sentiment in public and therefore collaborate with the press to control images especially during wartime. The governments use “pool system” and embedding system to exert more control over news. Furthermore media use formal or informal standarts and viewer’s taste as a pretext to regulate photographic representation of violence. Moreover images of atrocity could be used as a tool for trampling human dignity and also for political intimidation by the ruling power. These photographs are taken not by the professionals, but the soldiers or the people who commit violent acts. But they can be used as a means of criticizing the violence in another socio-historical context. To conclude, the meaning of these images is not steady, possible meanings that an image would attribute will always depend on framing and the socio-historical context. Although images have a particular impact on viewers, this impact cannot be anticipated in advance and the meaning of these images is not steady. Possible meanings that a photographic image would attribute will always depend on framing and the socio-historical context. This study will highlight this framing and context by focusing on some key examples.

Keywords: Images of atrocity, images of suffering, images of war and conflict, photojournalism, violence.

---

* Received: 19.01.2016 • Accepted: 08.02.2016.

** Ankara University, Faculty of Communication, Department of Radio, Television and Film.
tugbakanli@yahoo.com

Izdırabın İmgesi: Göstermenin Zorunluluğu ile Gizlemenin Zorluğu Arasında

Izdırap fotoğraflarının kamusal olarak gösterilip gösterilmemesi üzerine yapılan tartışmalar uzun yıllardır sürmektedir. Bu tartışmanın bir tarafında fotoğrafı bilinç yükseltmenin ve toplumsal değişim yaratmanın bir aracı olarak kullanmak isteyen fotomuhabirleri ya da belgesel fotoğrafçılar vardır. Onlar, başından beri Susie Linfield'in belirttiği gibi "adaletsizlik imgelerinin izleyicileri harekete geçireceğini ümit etmiştir" (2013: 73). İzleyicilerin bu talebe doğrudan yanıt verip acıyı doğuran koşulların değişmesi için eyleme geçtiğini gösteren örneklerin mevcut olması, bu tür fotoğrafların kamusal olarak gösterilmesini savunanları onaylar niteliktedir. Karşı tarafta, fotoğrafa benzer bir güç atfeden politikacılar özellikle savaş söz konusu olduğunda görüntülerin savaş karşıtı kamuoyu oluşturacağı ve askeri müdahaleye olan kamusal desteği zedeleyeceği düşüncesiyle bu görüntüleri denetlemek için büyük çaba harcarlar. Medyanın da bu çabanın bir parçası olduğunu, gerek iktidarın çeşitli yönlendirmeleriyle gerekse iç düzenlemelerle görsel temsil alanını kontrol altında tutmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte acı

görüntülerinin her yana yayılmış olmasından şikâyet eden kimi kuramcılar, bunun izleyicide duyarlılık yaratacağı endişesiyle bu görüntülere mesafeli yaklaşmaktadır. Buraya kadar sıralanan iddialar fotoğrafa aşırı bir güç atfetmekte, üstelik izleyicinin bu görüntüleri belirli şekillerde okuyacağını varsaymaktadır. Oysa izleyicinin fotoğraflara nasıl yanıt verdiğine ilişkin her zaman ve her yerde geçerli olacak bir görüş oluşturmanın çok zor olduğunu biliyoruz. Fotoğrafı çevreleyen başlık, alt yazı gibi unsurlar; izleyicinin fotoğrafla karşılaştığı andaki tarihsel, toplumsal ve kültürel bağlam; haber akışı içinde fotoğrafa ayrılan yer; izleyicinin sınıfsal, kültürel vb. durumu izleyicinin okumasında fotoğrafın içeriği kadar önem taşır. Örneğin "öteki"nin yaralanabilirliğini gösteren ve insanları ahlaki bir pozisyona davet etmek için kullanılan vahşet fotoğrafları rahatlıkla düşmanlık söylemini yeniden üreten bir araca dönüştürülebilir.

Ayrıca bu fotoğrafların iktidar konumunda olanlar tarafından düşman "öteki"nin açısından haz alınmanın, iktidarın gücünü göstermenin, politik olarak korkutma ve sin-

dirme çabasının bir aracı olarak kullanımı da söz konusudur. Ancak bu örneklerde toplumsal bağlam değiştiğinde fotoğrafların alımlanma koşulları da değişmekte ve anlam tersine dönebilmektedir. Bir zamanlar aşağılamanın aracı olan fotoğraflar aradan geçen yıllarla savaş suçunun kamıtına dönüşebilmektedir.

Acı fotoğrafları üzerine düşünmek karmaşık ve zorlu bir süreçtir. Bu süreç kimi zaman kişiyi fotoğrafların gösterilip gösterilmemesi konusunda konum almaya zorlar. Ancak bu makalede kesin ve değişmez bir şekilde konumlanmak yerine -belki yeni tartışmaları da beraberinde getirecek şekilde- bu imgeler üzerine düşünmenin yollarına ilişkin bir çerçeve çizilmeye çalışılmaktadır.

Fotoğraflar İzleyiciyi Duyarsızlaştırır mı?

Vahşet ve acı fotoğraflarının kamuoyu yaratmaktaki gücü kabul gören bir düşünce olmakla birlikte bu fotoğrafların izleyiciyi duyarsızlaştırıp eylem kapasitesini düşürebileceği yönündeki görüş de yaygın şekilde benimsenmektedir. Bu görüşün en güçlü savunucularından biri Susan Sontag olmuştur. Sontag, ilk baskısı 1977 yılında yapılan *Fotoğraf Üzerine* (2010) kitabının birinci bölümünde fotoğrafın olayları daha gerçek hale getirme gücünden bahseder ama öte yandan acı fotoğraflarının her yana yayılmasının ve tekrar tekrar sunulmasının sonucu olarak gücünü yitirdiğini öne sürer: "... insanların ezilenlerin, sömürü-

lenlerin, açlıktan ölüm tehlikesiyle yüz yüze olanların ve katliama uğrayanların fotoğraflarına tepki olarak hissedebilecekleri duyguların -ahlaki öfke dâhil olmak üzere- niteliği de, bu tür görüntülere ne denli aşına olduklarıyla ölçülebilir" (Sontag, 2010: 23). Sontag, bu önermesini desteklemek için kendi deneyiminden yola çıkar. Henüz çocuk yaşta, 1945 yılında Santa Monica'daki bir kitapçıda tesadüfen Nazi toplama kaplarını gösteren fotoğraflarla karşılaşmıştır. Bu deneyim hayatında ilk kez vahşet fotoğraflarıyla karşılaşan Sontag'ın üzerinde öyle bir şok etkisi yaratmış, onu öylesine derinden yaralamıştır ki hayatını bu fotoğrafları görmeyen önceki dönem ve gördükten sonraki dönem olarak ikiye ayırır. Ancak Sontag'a göre kendisi bu fotoğraflarla karşılaştığı dönemde bunlar sıradışı iken aradan geçen otuz yıl içinde bu görüntüler doygunluk noktasına ulaşmış ve izleyiciler vahşete aşına hale gelmişlerdir. Sontag vahşet görüntülerinin bu denli yaygın hale gelmesinin izleyicide tepkisizliğe yol açacağını, onları "uyuşturacağını" savunur: "Son on yıllarda 'kayıp gözeten' fotoğrafçılık, bilinci ve vicdanı uyandırdığı kadar onu öldürmeye de katkıda bulunmuştur" (Sontag, 2010: 26). Ancak Campbell'ın de söylediği gibi fotoğrafın gücüyle ilgili evrensel ve kesin iddialarda bulunmak için kişisel deneyimler sağlam bir temel sağlamaz. Görüntüyle karşılaşma anımız Sontag'dan farklı olabilir ya da onun için tekrar içeren bir görüntü bir başkası için alışılmamış olabilir (Campbell, 2012: 9).

Sontag, daha sonra kaleme aldığı *Başkalarının Acısına Bakmak* (2004) kitabında bu görüşünü bir miktar revize etmeye ihtiyaç duymuştur. Fotoğrafın her yana yayılmasının, hissizleştirip sempatiyi yok ettiğine dair görüşüne bu kitabında şüpheyle yaklaşan Sontag, fotoğrafların etkisinin giderek azalması “sadece seyirci olarak kalma kültürünün, vahşet fotoğraflarının ahlaki gücünü nötralize etmesinin bir kanıtı mıdır?” diye sorar (Sontag, 2004: 105). Sontag, *Fotoğraf Üzerine* kitabında savunduğu, görüntülerin tepki vermeyi tamamen ortadan kaldıracığı görüşünü bütünüyle terk etmese de *Başkalarının Acısına Bakmak* kitabında bağlamsallığın önemini daha fazla öne çıkarmıştır (Sontag, 2004: 83).

Görüntülerin politik kapasitesine ilişkin şüpheciliğin temelinde Jacques Rancière’e göre, vaktiyle ona yönelik geliştirilmiş olan aşırı inanç vardır. Bu inanç “algı, duygu, anlayış ve eylem” arasında düz çizgisel bir mantık olduğu varsayımına dayanır. Buna göre görüntüler izleyicide gerçekliğe dair bir bilinç uyandıracak, ardından bunu değiştirmek üzere eylemde bulunma arzusu doğacaktır. Ancak bu mantık dizgesinin her zamanı işlememiş olması şüpheciliği beraberinde getirmiştir (2010: 94-95).

Susan D. Moeller’in kullandığı “merhamet yorgunluğu” terimini, bu şüpheciliğin en uç noktası olarak değerlendirebiliriz. Sontag’ın savlarını dayanak olarak kullanan bu düşünceye göre, acı fotoğrafları dünyayı değiştirmek şöyle dursun,

sürekli tekrarlayarak izleyicinin duygusal kapasitesini uyuşturur, harekete geçme kapasitesini düşürür ve uzaktaki acılar için hiçbir şey yapılamayacağı düşüncesinin yerleşmesine sebep olur (Moeller, 1999). Ancak David Campbell terimin kesin bir anlamının olmadığını belirtmiştir. Terimin Oxford İngilizce sözlük’teki anlamı, medya bağlamında kullanımına yakın olsa da psikoloji alanındaki kullanımını görmezden gelmektedir. Terimin 2002 yılında Oxford İngilizce sözlüğe eklendiğini belirten Campbell buradaki tanımın bir neden-sonuç ilişkisine dayandırıldığını söyler; neden, acı çeken ötekilerin lehine davranan hayır kuruluşlarının çağrısını çok sık tekrarlaması, sonuç hissizlik ve/veya ilgisizlik ve toplumsal tepkinin azalmasıdır. Campbell’a göre terimin kullanımı net değildir ve sözlükte farklı kullanım biçimlerine ilişkin bilgi verilmemektedir. Oysa terim sağlık hizmetleri ve toplumsal çalışmalar alanında farklı anlamlarda kullanılmaktadır; 1990’lardan itibaren “ikincil travmatik stres bozukluğu” olarak da adlandırılan bir tanıdır. Bu tanı bizim anladığımız tanımdan oldukça farklıdır. Travma yaşayan insanlarla yakın çalışan görevlilerde (hayır kuruluşlarında çalışanlar, yoğun bakım hemşireleri vb.); haz alma duygusunda azalma ve umutsuzluk duygusunun artması gibi belirtilerle ortaya çıkan bir durumdur. Burada söz konusu olan merhametin yok olmasından ziyade “aşırı bir merhamet”tir. Campbell, fotoğraf ve merhamet yorgunluğu

arasındaki bağlantının görüntünün hayır işlerindeki rolü ve acı çeken ötekilerin görüntülerinin medyada yayımlanması üzerinden gündeme geldiğini söylemiştir (Campbell, 2012: 3, 7-8).

Ancak merhamet yorgunluğu görüşüne katılmadığını belirten Campbell, hayırseverler tarafından yapılan yardımların bu düşüncüyü boşa çıkardığını öne sürer. Britanya'da *Disasters Emergency Committee*'nin topladığı milyonlarca poundluk bağışı örnek vererek devletin felaketler karşısında genellikle uyusuk bir tavır takınırken, güçlü görüntülerle harekete geçirilen kamunun tersi yönde hareket ettiğini söyler. Ayrıca 1984 yılında Live Aid tarafından harekete geçirilen milyonların Werner Bischof ya da Don McCullin'in kıtlık fotoğraflarına aşına olup olmadıklarını nasıl bileceğimizi sorar (Campbell, 2004: 60; 2012: 9). Campbell'a göre klişeleşmiş fotoğraflar -örneğin Afrika'daki kıtlığa dair açıklıktan ölmek üzere olan, hastalıklı bir şekilde objektife bakan ve yüzüne sinek konmuş bebek fotoğrafları- tasvir ettiği durum hakkındaki dehşet duygusunu azaltma riski taşır. Bununla birlikte tek başına fotoğrafların kendisini bu etkiden sorumlu tutamayız. Çünkü imgeler hiçbir zaman izole bir ortamda yer almazlar, fotoğrafı çevreleyen başlık, altyazı, metin anlamı belirleyen etmenlerdir. Bununla birlikte fotoğrafın belirli bir tarihsel, politik ve toplumsal bağlam içinde okunduğunu da unutmamamız gerekir (Campbell, 2004: 62). Ayrıca her potansiyel okumanın eşit ölçü-

de geçerli olduğunu söyleyemesek de görüntülere ilişkin tek ve niyet edilen bir okumaya ilişkin kestirimde bulunmak çok zordur (Allan, 2011: 162). Sontag'ın *Başkalarının Acısına Bakmak* kitabında kabul ettiği gibi bir fotoğraf birbirine zıt tepkiler uyandırabilir; bir barış çağrısı olabildiği gibi, bir öç çığığlı da olabilir (Sontag, 2004: 11).

Merhamet yorgunluğu görüşüne karşı en temel itirazlardan biri de Rancière'den gelmiştir. Bu tezin temel dayanaklarından olan, her yanımızın dehşet görüntüleriyle çevrelendiği ve bu nedenle dehşetin sıradanlaştığı varsayımını sorgulayan Rancière'e göre egemen medya katliam ve dehşet görüntüleriyle dolu değildir, tam tersine bu görüntülerin sayısını azaltmaya çalışır ve uzman, yönetici ve habercilerin bakış açısından basit bir şekilde bu görüntülerin ne anlama geldiğini, izleyicinin onlar hakkında ne düşünmesi gerektiğini açıklar. Buna göre dehşet sıradanlaştıysa bunun nedeni her yanımızın ölü bedenlerle dolması değildir, görüntülere anlam veren bu uzmanların olayları çerçeveleme biçimidir (Rancière, 2010: 89-90). Görüntüler sınırlandırılarak savaş insansızlaştırılır, böylece savaşın insani bedeli görünmez kılınır. Savaşın sürüp gidebilmesinin koşullarından biri de budur. Bunun için imgelerin denetlenmesi gerekmektedir. Gerek Rancière'in bahsettiği gibi medya, gerekse siyasi iktidar, imgelerin denetiminde önemli rol üstlenirler.

İktidarın İmgeyi Denetleme Çabası

Fotoğraf tarihi boyunca iktidar konumunda bulunanlar görüntüleri denetlemeye çalışmışlardır. Çünkü kamu politikaları Judith Butler'ın (2005) söylediği gibi, siyasetin hegomonik kavrayışına hangi konuların kamusal alanda tartışılacağını ve medyada dolaşıma gireceğini denetleyerek ulaşır. Bu denetimin özellikle görsel alan üzerinden işleminin nedeni, görünür olan şeyin aynı zamanda bir gerçeklik kazanmasıdır (Butler, 2005: 17). İktidarın görünüm alanından çıkarmaya, temsil edilemez kılmaya çalıştığı şey, temelinde hem “biz”in hem de “öteki”nin bedensel kırılmalıdır. Görsel temsil alanında askerler, başlarındaki kask, bedenlerinin tamamını görünmez kılan ve üzerinde savaş teçhizatlarının taşındığı ceplerin yer aldığı kıyafetleri, yüzlerindeki savaş boyaları ve ellerindeki uzun namlulu silahlarla bir makineye, savaş makinesine benzetilir. Oysa beden potansiyel olarak kırılmalıdır ve her an incinebilir; Butler'ın söylediği gibi “ölümlülük, yaralanabilirlik, faillik belirtir: Tenimiz ve etimiz bizi başkalarının bakışına olduğu gibi dokunuşuna ve şiddetine de maruz bırakır...” (2005: 41).

Tarihsel olarak baktığımızda, denetim çabasının sürekliliğinden bahsedebiliriz. Örneğin Roger Fenton fotoğrafı olan Kırım Savaşı'nda (1853-1856) İngiltere hükümeti tarafından görevlendirilmiştir. Bunun anlamı savaşa ilişkin “güzel” görüntülerin üretilmesidir.

Genellikle durağan temsillerden oluşan Fenton'ın fotoğrafları, çatışmaları, ölüm ya da yaralanmaları değil askeri malzemeleri, ordu karargâhlarını, dinlenen askerleri ve top mermileriyle dolu arazileri göstermektedir. Fenton'ın fotoğraflarında savaşın siviller üzerindeki yarattığı etki ve savaşın dehşeti tamamen görünmezdir (Amelunxen, 1998: 137). Bu savaştan sonra Burke'un belirttiği gibi “... hiç bir savaş, kendi fotoğraf bölükleri ve son zamanlarda televizyon ekipleri olmaksızın gerçekleşmemiştir” (2003: 166). Çünkü iktidarın görüntülerin denetimini sağlayabilmek için kendi “kabul edilebilir” görüntülerini üretmeye ihtiyacı vardır.

Birinci Dünya Savaşı'nın insani bedelini gösteren fotoğraflar da savaş sırasında dolaşımda değildir. Savaşın daha önce eşi benzeri görülmemiş vahşiliği ve neden olduğu kitlesel yıkım ancak savaşın ardından 1924'te, Ernst Friedrich'in yayımladığı *Krieg dem Kriege!* (*Savaşa Karşı Savaş!*) kitabıyla görünür hale gelebilmiştir.¹ Friedrich'in

¹ Kitap oyuncak askerler, oyuncak toplar ve erkek çocukların hoşlandığı diğer oyuncaklarla başlar ve askeri mezarlık fotoğraflarıyla sona erer. Oyuncaklar ve mezarlıklar arasında izleyici yıkım, katliam ve parçalanma görüntüleri arasında dolaşır: Harap halde yağmalanmış kilise ve kaleler, tamamen yok edilmiş köyler, tahrip edilmiş ormanlar, topil ile harap edilmiş yolcu vapurları, parçalanmış araçlar, askeri genelevlerdeki yarı çıplak hayat kadınları, zehirli gaz saldırılarından sonra ölümüne kıvrılan askerler, Ermeni çocukların iskeletleri... “Savaşın Yüzleri” başlıklı bölüm ise kitabın en çarpıcı ve şok etkisi yaratan bölümüdür. Bu bölümde yüzü parçalanmış 24 askerin yakın çekim portre fotoğrafları yer almaktadır (Sontag, 2002).

topladığı savaş görüntülerinden oluşan kitap insanların acılarını ve ölümlerini, politik ve ekonomik güçlerin savaş hakkındaki yalanları ve ikiyüzlülüğünü, askeri propaganda ve politikaların insani sonuçlarını ortaya çıkarmıştır. Friedrich modern savaşın gerçeklerini gören insanların savaşa, orduya ve militarizme karşı daha eleştirel olacağını umut etmiştir. Friedrich için bu umudu hayata geçirmenin diğer ayağı savaş karşıtı bir müze kurmaktır. Bu doğrultuda kitabın sonunda açmayı düşündüğü müze için katkıları beklediğini belirten Friedrich'in umutları müzeyi kurmak ve yürütmek için gerekli parayı toplamasıyla bir ölçüde gerçekleşmiştir (Kellner, 1987). Bu desteği, fotoğrafların insanlar üzerinde belirli bir etki yarattığı ve fotoğrafların savaş karşıtı düşünceyi beslediği yönünde yorumlamamız mümkündür. Ancak müze İkinci Dünya Savaşı sırasında yıkılmış ve Friedrich savaş sonuna kadar tutuklu kalmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı'nda da hükümetler görüntüler üzerinde denetim mekanizmasını işletmiştir. İkinci Dünya Savaşı döneminde, *Life*'in Londra'daki fotoğraf sorumlusu olan John Morris ağır yaralı ve ölü görüntülerinin, düşman topraklarda yaratılan tahribatın görüntülerinin yasaklı olduğundan ve bu bakış açısının fotoğrafçılar tarafından da içselleştirildiğinden söz eder. Sadece savaşa biçiminin ne kadar doğru olduğunu göstermeye yönelik görüntülere izin verildiğinden

söz eden Morris, karşı tarafın saldırılarından kaynaklanan yıkımların ancak acıma duygusu uyandıracak ölçüde gösterilmesine müsaade edildiğini söylerken savaşın karşı tarafında da benzer kuralların geçerli olduğunu belirtir. "Öteki"nin neden olduğu acıyı göstermek kadar "öteki"nde yaratılan acıyı göstermek de belirli bir denetime tâbidir: "Japonlar, Pearl Harbour'da yıkıma uğrayan insanların fotoğraflarını görmediler, havadan çekilen görüntülerle, kazandıkları zafere tanık oldular sadece. Biz de aynı şekilde Hiroşima'da patlayan bombanın oluşturduğu, mantar şeklindeki fotojenik görüntünün fotoğrafını çektik" (akt. Freund, 2007: 152). Çünkü hangi taraftan olursa olsun acıyı, bedensel kırılma sergilemenin halkta savaşın meşruiyetine ilişkin şüphe doğuracağından korkulmaktadır.

Vietnam Savaşı, hükümetlerin bu korkularını onaylar niteliktedir. Fotoğraf yoluyla "biz"nin ve "öteki"nin bedensel kırılma ile yüzleşen ABD'li insanların savaşa yönelik algısı değişmiş ve fotoğraflar savaş karşıtı kamuoyu oluşmasında etkili olmuştur. Orduda görevli fotomuhabir Ronald L. Haeberle'nin 1968'de Amerikan askerleri tarafından gerçekleştirilen My Lai katliamını gösteren fotoğrafları, Larry Burrows'un işkenceye uğrayan Vietnamlıları ve yaralı Amerikan askerlerini gösteren fotoğrafları, Huynh Cong Ut'un napalm saldırısından kaçan çocukları gösteren fotoğrafı (1972), Eddie Adams'ın Vietkonglu bir şüphelinin Saigon sokaklarında

infaz edilme anını gösteren fotoğrafı (1968) insanların savaşın askerler ve özellikle sivil halk üzerindeki dehşet verici etkisiyle yüzleşmesini sağlamıştır. Vietnam savaşından itibaren hükümetler bu gibi görüntüleri ve bunların harekete geçirebileceği tepkileri denetlemek için daha büyük çaba göstermeye başlamıştır (Campbell, 2004: 59-60).

Vietnam Savaşı'ndan ders alan ABD'li yetkililer 1990-1991 yıllarındaki Körfez Savaşı boyunca haber akışını denetlemek için karmaşık bir yapı geliştirmişlerdir. ABD hükümeti Körfez Savaşı boyunca denetimi "havuz sistemi" adı verilen bir yapı aracılığıyla sağlamış, sadece akredite olan az sayıda gazetecinin orduda ve cepheye görev yapmasına izin vermiştir. Bu sistem, Körfez Savaşı'nda ölü beden fotoğraflarının tamamen görünmez olmasına yol açmıştır (Campbell, 2004: 60). Bu dönemde koalisyon güçleri arasında yer alan Türkiye medyasında da benzer bir durum söz konusudur. 20 Mart 2003'te ABD ve müttefiklerinin Irak'ı işgali ile başlayan İkinci Körfez Savaşı'nda da (2003-2011) benzer yöntemlerin uygulandığı görülmektedir. Ancak bu savaşta iştirilmiş (*embedded*) gazetecilik uygulaması belirgin hale gelmiştir. İştirilmiş gazetecilikte, gazeteciler savaş bölgesinde belirli bir birlikle hareket etmek ve imzaladıkları sözleşmenin hükümlerine bağlı kalmak zorundadırlar. İkinci Körfez Savaşı'nda 500-600 civarında gazeteci Pentagon ile sözleşme imzalayıp müttefik güçlerin birliklerine bağlı olarak

görev yapmıştır. Bu yöntem gazetecilerin cepheden canlı yayın yapmalarına olanak tanımakla birlikte tek taraflı yayın yapıldığı gerekçeyle yoğun bir şekilde eleştirilmiştir. Bölgede iştirilmiş gazeteciler dışında serbest çalışan gazeteciler de mevcuttur, ancak sayıları oldukça azdır (Günay, 2007: 52, 64). Uluslararası haber akışına hâkim olan AP, Reuters gibi ajansların muhabirlerinin iştirilmiş gazeteci olarak görev yaptığı düşünüldüğünde dünyaya haberler ve görüntülerin ABD cephesinden yayıldığı kabul edilebilir. Gül Keçelioğlu-Zorcu (2007), Irak'ın işgalinin bir gün öncesiyle Bağdat'ın ele geçirildiği günün bir gün sonrasını kapsayan 23 günlük süreçte (19 Mart 2003 ile 10 Nisan 2003) *Hürriyet* gazetesinin kullandığı görüntüleri analiz etmiş ve kullanılan görüntülerin yüzde 82'sinin kaynağının AP ve Reuters olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte *Hürriyet*'in ABD ve müttefiklerini olumsuz göstermemek için büyük bir çaba gösterdiğini, savaşın insansızlaştırıldığını ve genel olarak müttefik güçlerden yana yayın yaptığını göstermiştir (Keçelioğlu-Zorcu, 2007: 53).

İştirilmiş gazetecilikte haberler ve görüntülerin denetime tâbi tutulması bağımsız gazeteciliğin önünde engel teşkil etmekle birlikte kimi zaman bu denetimi delip geçen, bedenini yaralanabilirliğini, kırılabilirliğini fotoğraf aracılığıyla kavramamızı sağlayan örneklerle karşılaşırız. Amerikalı bir gazeteci olan Zorah Miller, iştirilmiş gazeteci olarak görev yaparken 2008 yılında

Irak'ta bir intihar bombacısının saldırısı sonucu hayatını kaybeden üç askeri fotoğraflar ve internette yayımlar. Ardından Miller'ın Irak'taki ABD ordusunu fotoğraflaması yasaklanır. Bunun kesinlikle bir sansür olduğunun ve beğenmedikleri şeylerin fotoğrafını çektiği için uzaklaştırıldığı için altını çizen Miller, bu fotoğraflarla temel olarak üç amacının olduğunu söylemiştir. Birincisi insanların fotoğrafladığı şeyle bağ kurup onların duygularını paylaşmalarınıdır, ona göre bu duygudaşlık insanları etkileyen durumların değiştirilmesi için ilk adım olabilir. Miller, ikinci olarak uzun vadede tarihsel belgeler bırakmayı amaçladığını, çünkü fotoğrafların başka türlü yok olacak ve unutulacak hayatları ve mücadeleleri belgelediğini söyler. Bu belgeler gelecekte insanlara savaşın ne kadar korkunç bir şey olduğunu hatırlatacaktır. Miller, son olarak çalışmalarının sanat olmasını, insanlara ilham vermesini istediğini söyler (Miller'dan akt. Allan, 2011: 151). Miller'ın dile getirdiği amaçlar, özellikle ilk iki amaç fotomuhabirlerin savaş görüntülerine ilişkin idealist yaklaşımının özeti gibidir. Bu olay aynı zamanda fotoğrafçının idealizmi ile politikacıların denetim tutkusu arasındaki çatışmanın da bir örneğidir.

Politikacılar vahşeti belgeleyen imgeleri propaganda değeri olan görüntüler olarak algılamakta, bu görüntülerin savaşa yönelik popöler desteğin altını oyacak medya kampanyalarında kullanılacağı düşünülmektedir. Örneğin George W.

Bush, 2006 yılında bu tür fotoğrafları "Amerika'yı bölmeye çalışmak" ve amaçlarını "sekteye uğratmak"la ilişkili görmekteydi. Ona göre bu görüntüler Birleşik Devletler'de kamuoyunu etkilemeye, demoralize etmeye ve hükümeti geri çekilmeye zorlamaya yönelikti (Bush'tan akt. Allan, 2011: 155). İktidar görüntüleri denetlemeye çalışsa da, bu görüntüleri üretenleri ve yayanları "vatan haini" ilan etse de mutlaka denetimden kaçıp dolaşıma giren fotoğraflar olacaktır. İnsanlar ancak bu sayede savaşın vahşi gerçekliğiyle yüzleşebileceklerdir.

Medyanın Öz Denetimi

Çatışma dönemlerinde ya da felaketler söz konusu olduğunda sadece siyasi iktidar değil medya da çeşitli bahaneler öne sürerek şiddet görüntüleri ile ilgili düzenlemeye gider. Medyanın ölüm görüntüleriyle dolup taşıdığı ve bu nedenle fotoğrafın gücünün azaldığı görüşüne karşı çıkan David Campbell, tam tersine ölümün temsil edilmediğini, bu nedenle insanlığa karşı işlenen suçlarda etik sorumluluğu yerine getirme olanağının kısıtlandığını söyler. Ölümün temsil alanının dışına çıkarılması Campbell'a göre birbiriyle bağlantılı üç ekonomi yoluyla gerçekleştirilir. Bunlar, ötekilere karşı duyarsızlık ekonomisi (özellikle bu öteki kültürel, ırksal ve mekânsal olarak yabancıysa); "beğeni ve nezaket" ekonomisi ve gösterim ekonomisidir. Campbell'a göre medya, "beğeni ve nezaket" ekonomisi yoluyla ölüm ve ızdırap

görüntülerini sansürleyerek vahşetin temsilini düzenler, gösterim ekonomisi yoluyla da detayları temizler ve imgeyi gösterime uygun bir hale getirir (Campbell, 2004: 55, 70).

Campbell, ölüm ve şiddetin nasıl temsil edileceğine dair standartların hem edep ve uygunluk gibi resmi olmayan normlarla hem de *Press Complaints Commission* ve *Broadcasting Standards Commission* gibi kuruluşların düzenlemelerini içeren resmi kodlarla ilişkili olduğunu söylemiştir. Resmi kodların okurun ve izleyicinin tercihlerini yansıttığı söylenir, buna göre izleyicinin genel şikâyeti şudur: “Kahvaltı yaparken bu tür fotoğrafları görmek istemiyorum.” Campbell, bu standartlar bizzat yapımcılar tarafından da desteklendiğini söyler. Örneğin BBC’s Producer’s Guidelines, ölü fotoğrafının kullanılabilirliği belirli durumları tanımlar. Bosna’daki etnik temizliğe ilişkin görüntülerin gösterilmesinin önündeki engelin BBC’nin neyin ekranlarda gösterilip neyin gösterilmeyeceğine dair rehberi olduğu söyleyen Campbell, BBC’nin Bosna’daki baş muhabiri olan Martin Bell’den alıntı yapar. BBC’nin Bosna Savaşı’na dair gerçekleri sunmadığından şikâyet eden Bell, bunu “beğeni” sansürü olarak tanımlamakta ve BBC’nin bu yolla savaşı güzelleştirdiğini ve sterilize ettiğini savunmaktadır (Campbell, 2004: 59-60).

Medya sorunları çerçevelerken “beğeni” sansürü uygulamakla birlikte Lilie Chouliaraki’nin (2006) belirttiği gibi çözüme ilişkin her-

hangi bir şey sunmama eğilimindedir. Chouliaraki, bu durumun izleyiciyi uzaktaki talihsizliklerin güçsüz alıcıları haline getirdiğini savunur. Sontag (2006) Bosna’daki savaşa ilişkin görüntülerle karşılaşan izleyicilerin verdiği kanalı değiştirme tepkisinin, liderlerin bunu çözümsüz bir durum olarak sunmasından, savaşın böyle tepkilerle durdurulamayacağını düşünülmesinden kaynaklandığını söylemiştir. Dolayısıyla burada sorun fotoğrafların kendisinden ziyade hangi bağlam içine yerleştirildiğidir (Sontag, 2004: 101). Nitel izleyici araştırmalarının da gösterdiği gibi merhamet yorgunluğu izleyicinin bireyselliği ya da duyarsızlığıyla ilgili olmayıp, haberlerin uzaktaki acıları nasıl çerçevelendiğiyle ilgilidir (Chouliaraki, 2008). Butler’ın belirttiği gibi özellikle savaş fotoğrafları söz konusu olduğunda görüntülerin neyi gösterdiği kadar, nasıl gösterdiği de önemli hale gelir: “Çünkü bu ‘nasıl’ imgeyi hazırlamakla kalmaz bizim algımızı da hazırlar” (Butler, 2015: 72).

Haberlerin küresel akışı içinde insanlar ve yerler belirli bir hiyerarşi içinde sunulur. Kimi bölgelerde meydana gelen felaketlere, savaşa vb. daha fazla yer ayrılırken kimilerine çok daha kısıtlı yer verilir. Chouliaraki (2008) bu bağlamda Hindistan’daki bir bot kazasına ilişkin görsel olarak sadece harita kullanılmasını ve Bangladeş’te 40 bin insanın boğulduğu, 20 milyon insanın evsiz kaldığı bir sel felaketinde sadece genel plan bir fotoğrafın kullanılmasını örnek verir. Ona

göre acının bu kadar minimal düzeyde öyküleştirilmesi, acı çekenlerin insanileştirilmesinin reddedilmesi anlamına gelmektedir. Bu durumda izleyici “bize benzer”, “bizim gibi biri” diyememekte ve sonuç olarak eyleme geçme kapasitesi düşmektedir. Buna karşın 11 Eylül görüntülerinin ve haberleştirilmesinin çok daha farklı olduğunu söyleyen Chouliaraki, Danimarka televizyonunun olay gerçekleşir gerçekleşmez canlı yayında ABD’deki Danimarka konsolosuna bağlanıp görgü tanığı olarak birinci elden bilgi aldığını, bunun olayın kurbanları ile izleyici arasında bir yakınlaşma sağladığını belirtmiştir. Chouliaraki çok farklı kaynaklardan gelen, kulelerin yıkılışı, ambulanslar, felaket bölgesinden kaçan insanlar gibi farklı türde görüntülerin gösterilmesinin izleyicinin acı görüntüleriyle farklı yollarla ilişki kurmasına, empati kurmasına olanak tanıdığını söyler. Ona göre 11 Eylül’ün mağdurlarının tamamen insani, hissedilen, düşünen ve tarihsel varlıklar olarak temsil edilmiş olması, onların “bizim” gibi insanlar olduğunu düşünmemize sebep olmuştur. Dolayısıyla onlarla özdeşlik kurabilmenin yolunu açmış ve “bizim” de “onlar” gibi acı, korku ve incinme hissetmemize neden olmuştur. 12 Eylül’de Fransa’da *Le Monde* gazetesinin “Hepimiz Amerikanız” başlığıyla çıkması bu durumun en net ifadelerinden biridir (Chouliaraki, 2008). Bu örnekler bize haberlerin hiyerarşik düzeninin ve çerçevelenme biçiminin, kimin “bize benzeyip, kimin benzemediği”nin ulusla-

rarası politikalarla ve dünyanın bölünmüşlüğüyle ilişkili olduğunu göstermektedir.

Şiddeti gösteren fotoğraflara ilişkin medyanın tavrını tartışırken Campbell ve Chouliaraki’nin açıklamaları ufuk açıdır. “Beğeni ve nezaket” ekonomisi ile gösterim ekonomisi, haberlerin çerçevelenme biçimi bize uzak coğrafyalarda yaşanan savaşlar, yabancıların başına gelen kazalar ve felaketlerin nasıl otosansüre tâbi tutulduğunu anlamamızı sağlar. Bununla birlikte yakınlarda gerçekleşen ya da taraf olunun savaş ve çatışmalar konusunda da medyanın genel olarak iktidarla mutabık olduğu, iktidarın bakışımı içselleştirerek otosansür uyguladığı bilinen bir gerçektir.

İnsanlıktan Çıkarma ve “Öteki”nin Incinebilirliğinin Reddi

Vahşet fotoğraflarının özellikle çatışma dönemlerinde iktidar konusunda olanlar tarafından düşman “öteki”ni onursuzlaştırmanın ve hayşiyetiyle oynamanın, iktidarın gücünü göstermenin bir aracı olarak bir korku unsuru ve sindirme yöntemi olarak kullanıldığı görülmektedir. Burada fotoğraflar profesyonel fotomuhabirler tarafından değil, eylemi uygulayanlar ya da askerlerin kendisi tarafından çekilir. Fotoğrafın bu tür kullanımının örneklerine fotoğrafın henüz yeni sayıldığı dönemlerde bile rastlamak mümkündür. Örneğin on dokuzuncu yüzyıldan itibaren ABD’de linç edilen siyahlar bizzat linç katılanlar tarafından fotoğraflanmış ve bu

fotoğraflar kartpostal olarak dolaşıma sokulmuş, beyazların üstünlüğünün bir kanıtı ve siyahlar üzerine korku salmanın bir yolu olarak kullanılmıştır. Daha yakın tarihte Sierra Leone iç savaşı (1991-2002) sırasında hükümet karşıtı Birleşik Devrimci Cephe pek çok insanı, özellikle çocukları sakatlarırken, bu şiddetin fotoğrafik kaydını yapmayı iş edinmiştir (Campbell, 2004: 62, 65).

Fotoğrafın “öteki”ni aşağılamının, değersizleştirmenin ve haysiyetiyle oynamanın bir aracı olarak kullanılmasının bir örneğiyle de 2004 yılında karşılaştık. Amerikan hükümeti Birinci ve İkinci Körfez Savaşı’nda havuz sistemi, iliştirilmiş gazetecilik gibi yöntemlerle profesyonel fotoğrafçılar tarafından üretilen görüntüleri denetim altında tutmaya çalışırken askerler tarafından çekilen fotoğraflar denetimden kaçmış ve 2004 yılında yaygın şekilde dolaşıma giren Ebu Garib fotoğrafları iktidar konumunda bulunanların iktidarlarını pekiştirmek için fotoğrafı bir araç olarak nasıl kullandıklarını göstermiştir. Profesyonel fotoğrafçılar tarafından değil, Amerikan askerleri tarafından amatörce çekilen ve Ebu Garib cezaevindeki Iraklı tutuklulara uyguladıkları işkenceleri gösteren bu fotoğraflar dönemin basın fotoğraflarında hâkim olan “kahraman Amerikan askeri” temasının, “terörle mücadele” söyleminin altını oymuştur. Çünkü Amerikan askerlerinin, düşmanlarına atfettikleri tarzda vahşice davrandıklarını kanıtlamıştır.

Ebu Garib fotoğraflarının diğer örneklerden belki de en önemli farkı dijital olarak çekilmiş ve dolaşıma sokulmuş olmasıdır. Bu fotoğraflar, profesyonel modellerden daha düşük çözünürlüğe sahip dijital fotoğraf makineleriyle renkli olarak çekilmiştir. Cinsel ve psikolojik aşağılama ile fiziksel yaralamaları gösteren bu fotoğraflar ahlaki, etik ve politik açılardan geniş çaplı olarak tartışılmıştır. ABD’nin askeri politikalarının bu işkencelere göz yumduğu ve bunları teşvik ettiği, bu tür ahlaksızlıkların kötü eğitimden kaynaklandığı öne sürülmüştür. Bu tartışmalar önemlidir, ancak Andy Grundberg’e göre foto-muhabirliği açısından asıl önemli olan, bu fotoğrafların daha önce benzeri görülmemiş bir şekilde çekilmesi, dağıtılması ve izlenmesidir. Ebu Garib fotoğrafları, her iki kişiden birinin elinde bulunan “bas-çek” tarzı dijital fotoğraf makineleriyle çekilmiştir. Dijital fotoğraf makinesi sahneyi pikseller dizisi olarak kaydetmekte ve anında evrensel bir format olan “jpeg” şeklinde sıkıştırılmaktadır. Bu sıkıştırma, fotoğrafların sabit diskte veya hafıza kartında saklanması ve e-posta yoluyla gönderilmesini kolaylaştırmaktadır. Grundberg’in söylediği gibi fotoğrafları e-posta yoluyla paylaşmak, görüntü ekonomisinin en belirgin özelliklerinden biri haline gelmiştir (Grundberg, 2005: 105-107). Grundberg’in makalesini yazdığı tarihten bu yana çok sayıda teknolojik gelişme olmuş ve fotoğrafların kitlesel olarak dağıtılmasına olanak tanıyan *Facebook*, *Twitter*, *Instag-*

ram başta olmak üzere pek çok sosyal ağ kullanıma girmiştir. Geleneksel medyada savaşın yarattığı yıkıma ilişkin görece sınırlı sayıda ve içerikte görüntüyle karşılaşırken yeni medya yoluyla çok daha fazla sayıda fotoğrafla karşılaşmak artık mümkündür.

Benzer amaçla kullanılan bir vahşet fotoğrafına daha yeni medya yoluyla yakın zamanda tanık olduk. Güvenlik güçlerinin, 2 Ekim 2015'te Şırnak'ta öldürdükleri Hacı Lokman Birlik'in cansız bedenini, akrep adı verilen zırhlı polis aracının arkasına bağlanarak sokakta sürüklediğini gösteren fotoğraf Twitter'da JITEM adlı kullanıcı tarafından "Ben Askerime, Polisime leş taşıtmam... Birazdan bu leşin canlıyken ki videosunu da paylaşacağız" yorumuyla birlikte dolaşıma sokuldu.² Fotoğrafta Birlik'in yüzüstü yerde yattığını ve boynundan araca bağlandığını görürüz. Bu fotoğraf bize düşmanlaştırmanın yalnızca yasıyanlar üzerinden değil, ölü bedenler üzerinden de yapıldığını bir kez daha göstermiştir.

Dijital görüntülerin yayılması ne kadar kolaylaştıysa, üzerinde müdahalede bulunmak da o kadar kolaylaşmıştır. Bu görüntünün gerçek olmadığını söyleyenler beceriksiz bir müdahaleyle beden silindiği fotoğrafı dolaşıma sokmuşlardır. Ancak görüntüde Birlik'in bedeni ve onu araca bağlayan ip silinse de müdahalenin izleri fotoğrafta açık-

ça görülmektedir.³ Nitekim kısa bir süre sonra olayı gösteren videonun da yayımlanmasıyla vahşet gerçeklik kazanmıştır.

Gerek bu olayda, gerekse Sierra Leone'de, ABD'deki linç fotoğraflarında ve Ebu Garib fotoğraflarında fotoğraf çekme eylemini olaya katılmanın bir yolu olarak ele almamız mümkündür. Fotoğraf makinesi kimi zaman olayı sadece kaydetmekle kalmayıp onu oluşturur ve çoğaltır. Fotoğraf makinesinin varlığının işkenceyi teşvik edebileceğini söyleyen Butler'a göre fotoğraf, sahneyi iletişim mecralarına iletme potansiyeli taşıdığı ölçüde işkence fotoğraf makinesi için yapılıdır. Fotoğraflar aynı zamanda henüz işkence görmemişlere gösterilerek korku yaratma amacı da taşıyabilir. Bununla birlikte fotoğraf makinesi, önünde icra edilen eyleme müdahil olur ama ona müdahale etmez (Butler, 2015: 82-83, 89). Bu bağlamda Birlik'in fotoğrafının neyi gösterdiğini sorarsak Butler'dan hareketle şu yanıtı verebiliriz: Ölü bir bedene işkence edildiği ve bunu engellemek için hiçbir şey yapılmadığını. Çünkü Birlik'in bedeninin caddeye sürüklendiği sahnede herhangi birinin müdahalesini görmeyiz, daha sonra yayımlanan videolar da bunun kanıtıdır. Böylesi bir vahşeti betimleyen görüntülerin izleyiciyi ahlaki olarak harekete geçirmesi beklenir. Ancak Butler'ın söylediği gibi fotoğraflar böyle "sihirli bir ah-

² https://twitter.com/J_I_T_E_M/status/650454743890980864/photo/1?ref_src=twsrc%5Etfw
Erişim tarihi: 5 Ekim 2015

³ Fotoğraflar için bkz. <http://odatv.com/tarisma-yaratan-kare-0410151200.html>
Erişim tarihi: 1 Şubat 2016

laki gücü” elinde bulundurmaz. Benzer şekilde işkenceyi teşvik etse de ne işkencenin kendisidir ne de nedenidir: “Fotoğrafların ne işkence ettiğini ne de özgürleştirdiğini, daha çok söylem düzeyinde çerçevesizlenmiş şekline ve ne tür bir medya aracılığıyla sunulduğuna göre değişiklik gösteren, birbirinden tamamen farklı amaçlarla araçsallaştırıldığını kabul etmeliyiz” (Butler, 2015: 89-90).

Ölü bir bedene işkence yapılması, o kişinin yasının tutulmaması ve yasını tutacak yakınlarının yok sayılması anlamına gelir. Butler’a göre yası tutulabilir hayatla yası tutulamaz olan hayat arasındaki ayrımcı hiyerarşi, kimin normatif olarak insan olduğuna dair dışlayıcı kavrayışlar üretir (Butler, 2005: 12). Bir insanın yasının tutulabilmesi için öncelikle onun insan sayılması gerekir. Yani bir insanın yasının tutulmaması, onun normatif olarak insan kategorisi içine dâhil edilmediği anlamına gelir. Bunu yapmanın ölen kişiyi adlandırmama, anonimleştirme gibi yolları vardır. Ancak Hacı Lokman Birlik örneğinde, ölü bedenine yapılan işkence görünümlerinin ortaya çıkmasıyla, Birlik isimli bir cenaze olarak kalacakken ismiyle anılmaya başlamış, bu anlamda iktidar söyleminin çabası ters tepmiş, Birlik bir isim ve daha sonra yayımlanan ve onu hayattayken gösteren fotoğraflarla bir suret kazanmıştır.

Yukarıdaki örneklerde fotoğraflar her ne kadar “öteki”ni aşağılanmanın bir yolu olarak çekilip kullanılsa da bundan bağımsız olarak

farklı zamanlarda ve/veya farklı amaçlarla kullanıldıklarında farklı anlamlara gelebilirler. Campbell anlam yaratmada fotoğrafın üretildiği ve alındığı andaki hâkim toplumsal anlayışın, imgenin biçimi ve içeriğinden daha önemli olduğunu söyler. Örneğin Sierra Leone fotoğrafları, kanıt olma özelliği sayesinde, çekilme amacından bağımsız olarak şu anda savaş suçunun kanıtı olarak karşımızda durmaktadır. Benzer şekilde ABD’de 1883-1960 yılları arasında yaşanan linç olaylarını gösteren ve beyazların üstünlüğünün kanıtı olarak kullanılan kartpostallar, aradan yıllar geçtikten sonra ırkçılığın toplumsal desteği kaybettiği bir bağlam içinde yeniden yorumlanmakta ve bambaşka bir anlam taşımakta, artık ırkçılığı desteklemek için değil onu protesto etmek amacıyla kullanılmaktadır. Kısaca imgenin kullanıldığı bağlam, tarihsel, toplumsal ve politik koşullar değiştiğinde imgenin işlevi, anlamı ve alınma koşulları da değişmektedir (Campbell, 2004: 62, 65-66, 71).

Sonuç

Acıyı gösteren fotoğrafların yayımlanıp yayımlanmamasına dair tartışma son bulacak gibi görünmemektedir. Gerek ızdırap fotoğraflarının izleyiciyi harekete geçireceği iddiası, gerekse görüntülere bu denli aşına olmanın izleyiciyi duyarsızlaştıracağı iddiası imge ile izleyici arasında kesin, önceden kestirilebilir bir ilişki varsayar. Oysa böyle bir ilişki olası olmadığı gibi izleyi-

ciler görüntülere çok farklı şekillerde tepki verebilmektedir.

Ölü ya da parçalanmış bedenlerin fotoğrafları insanları ahlaki bir pozisyona davet etmek için kullanılsa da “öteki”nin kırılğanlığını gösteren fotoğraflar her koşulda tepkiye yol açmayabilir. Bunun tek ve en önemli nedeni Vietnam Savaşı’ndan bu yana her yanımızın savaş ve şiddet görüntüleriyle sarmalanmış olması değildir. İzleyicinin fotoğrafı okuma biçiminde sınıfsal aidiyeti, kültürel ve ekonomik durumu, eğitim durumu, ideolojik eğilimleri, toplumsal cinsiyet aidiyeti gibi pek çok etmen belirleyici olabilmektedir. Bununla birlikte izleyicinin fotoğrafla nasıl bir tarihsel ve toplumsal bağlamda karşılaştığı da fotoğrafa atfedeceği anlamı etkileyebilmektedir. Örneğin çatışmalı dönemlerde “öteki” olarak kodlanan kişilerin fotoğraflarını egemen ideoloji çerçevesinde yorumlamak, izleyici için bir konfor alanı oluşturduğu gibi “ben”i ya da “biz”i yeniden onaylamanın bir yoluna da dönüşebilir.

Fotoğrafın anlamını etkileyen en önemli faktörlerden biri de nasıl bir niyetle, nasıl bir bağlam içinde sunulduğudur. Örneğin aynı fotoğraf savaş karşıtı bir afişte kullanılabilir gibi intikam duygularını harekete geçirmek ve savaş kışkırtıcılığı yapmak amacıyla da kullanılabilir. Acı fotoğraflarının görünür olması gerektiğini savunan fotoğrafçılar, bunların yayılması ve savaşın insani bedellerinin görünür olması için çabalar.

Fotoğraflar savaşı durduramaz. Ancak hayatı boyunca sayısız çatışmayı görüntülemiş James Nachtway’in söylediği gibi “en büyük devlet adamları, düşünürler, yardımseverler bile savaşa son veremedikten sonra, fotoğraftan bunu nasıl bekleyebiliriz ki?” (akt. Linfield, 2013: 74). Asıl mesele fotoğrafların nasıl bir bağlam içinde gösterildiğidir. Sadece savaş fotoğrafları için değil, genel olarak felaket ve yıkım fotoğrafları için konuşmak gerekirse, bu fotoğrafların izleyiciyi tanık kılmanın ötesinde vicdani sorumluluk çağrısı yapacak biçimde kullanılması gerekir.

Fotoğraf, doğası gereği bir an’ı gösteriyor olsa da geçmişe ve geleceğe de atıfta bulunur. Acı fotoğrafları için de geçerlidir bu durum. Ama acı fotoğrafları bununla yetinmez. Aynı zamanda acı anımı ölüm-süzleştirir ve bitimsiz hale getirir. Dünyanın herhangi bir yerinde herhangi bir izleyici o fotoğrafa baktığı zaman o acı tekrar canlanır. Böylece fotoğraf zamanı ve mekânı aşar, acı çılgınlıklarını bize taşır, bizi diğerkâmlığa davet eder. Acı, şiddet, kıyım fotoğrafları bugün geniş olarak yayımlanmasa da geniş bir tepki uyandıracak bir zemin bulamamış olsa da fotoğraf tarihin izidir. Geçmişte yapılan hataların tekrar yapılmaması yönünde bir uyarı taşıırken aynı zamanda geçmişle hesaplaşırken hatırlama, yas tutma ve bağışlama için en önemli araçlardan biridir.

Kaynakça

- Allan, Stuart (2011). "Documenting War, Visualising Peace: Towards Peace Photography." *Expanding Peace Journalism: Comparative and Critical Approaches*. Ibrahim Seaga Shaw, Jake Lynch ve Robert A. Hackett (der.) içinde. Sydney: Sydney University Press. 147-167.
- Amelunxen, Hubertus von (1998). "The Century's Memorial: Photography and the recording of history." *A New History of Photography*. Michel Frizot (der.) içinde. İtalya: Könemann. 130-148.
- Burke, Peter (2003). *Afişten Heykele, Minyatürden Fotoğrafa Tarihin Görgü Tanıkları*. Çev., Zeynep Yelçe. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Butler, Judith (2005). *Kırılğan Hayat: Yasın ve Şiddetin Gücü*. Çev., Başak Ertür. İstanbul: Metis.
- Butler, Judith (2015). *Savaş Tertipleri-Hangi Hayatların Yası Tutulur?*. Çev., Şeyda Öztürk. İstanbul: YKY.
- Campbell, David (2004). "Horrorific Blindness: Images of Death in Contemporary Media." *Journal for Cultural Research*. 8(1): 55-74.
- Campbell, David (2012). "The Myth of Compassion Fatigue." https://www.david-campbell.org/wp-content/documents/DC_Myth_of_Compassion_Fatigue_Feb_2012.pdf. Erişim Tarihi: 2.08.2015.
- Chouliaraki, Lilie (2006). *The Spectatorship of Suffering*. Londra: Sage.
- Chouliaraki, Lilie (2008). "Distant Suffering in the Media." *Inaugural Public Lecture*, 27 February 2008, LSE <http://www.lse.ac.uk/media@lse/study/pdf/ChouliarakiLSEPublicLectureDistantSuffering.pdf>. Erişim Tarihi: 28.09.2015.
- Chouliaraki, Lilie (2015). "Afterword: The dialectics of mediation in 'distant suffering studies'." *The International Communication Gazette*. 0 (0): 1-7.
- Freund, Gisele (2007). *Fotoğraf ve Toplum*. Çev., Şule Demirkol. İstanbul: Sel.
- Grundberg, Andy (2005). "Point and Shoot: How the Abu Ghraib images redefine photography." *American Scholar*. 74 (1): 105-108.
- Günay, Gülçin (2007). *Birinci Körfez Savaşı, Irak Savaşı ve Değişen Gazetecilik*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Keçelioğlu-Zorcu, Gül (2007). "Hürriyet'in Irak Savaşı'ndaki Tarafların Orduları Hakkındaki Görsel Sunumu." *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*. 25: 43-56.
- Kellner, Douglas (1987). "Ernst Friedrich's Pacifistic Anarchism." Introduction to *War Against War*. Seattle: The Real Comet Press. 9-18. <https://pages.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/illumina%20Folder/kell20.htm> Erişim Tarihi: 27.09.2015.
- Linfield, Susie (2013). *Acımasız Aydınlık: Fotoğraf ve Politik Şiddet*. Çev., M. Emir Uslu. İstanbul: Espas.
- Rancière, Jacques (2010). *Özgürleşen Seyirci*. Çev., E. Burak Şaman. İstanbul: Metis.

- Sontag, Susan (2002). "Ernst Friedrich, War Against War (1924)." *The New Yorker*, Dec. 9, 2002. <http://thecharnelhouse.org/2014/07/10/ernst-friedrich-war-against-war-1924/>. Erişim Tarihi: 27.09.2015.
- Sontag, Susan (2004). *Başkalarının Acısına Bakmak*. Çev., Osman Akınhay. İstanbul: Agora.
- Sontag, Susan (2010). *Fotoğraf Üzerine*. Çev., Osman Akınhay. İstanbul: Agora.

Etkinlik Değerlendirmesi

“Özgürlük İçin Basın” II. Ulusal Konferansı'nın Ardından Notlar

Gökhan Gökgez*

“Özgürlük için Basın”, Avrupa Birliği tarafından “Sivil Düşün” programı kapsamında finanse edilen ve Gazeteciler Cemiyeti tarafından yürütülen bir proje. “İfade ve basın özgürlüğü için yeni bir platform kurmak, karar alma süreçlerini etkileyen medya personelinin, sivil toplum yapısının kapasitesini arttırmak ve böylece demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü konularındaki kamuoyu tartışmalarına katılan daha dinamik bir sivil toplum yaratma amacı” ile 1 Ocak 2014 tarihinde yola çıkan proje kapsamında bir “İfade Özgürlüğü ve Basın Etiği Ulusal Daimi Komitesi” kuruldu. Bu daimi komite, bir ulusal ve yedi bölgesel komiteden oluşuyor. İletişim akademisyenleri, sivil toplum temsilcileri, deneyimli gazeteciler ve hukukçulardan oluşan bu yerel komiteler, bölgelerindeki hak ihlallerini düzenli olarak

bildiriyor; bu bildirimler üzerine inşa edilen raporlar da ulusal komite tarafından aylık olarak kamuoyu ile paylaşılıyor. Her ne kadar öncelikli konu basın özgürlüğü ve gazetecilerin uğradıkları hak ihlalleri olsa da, basının toplumsal pozisyonu gereği konu bunun çok daha ötesine taşıyor; bütün olarak ifade ve düşünce özgürlüğü, iletişim hakkı ve diğer insan hakkı ihlallerini de içine alacak bir çerçeveye doğru kaçınılmaz olarak genişliyor. İşte bu kapsamda, hem proje süresince kazanılan deneyimleri konuya temas eden toplumsal aktörlerle paylaşmak, hem de Türkiye'nin insan hakları, düşünce ve ifade özgürlüğü ile elbette basın özgürlüğü ahvalini konuşmak üzere bir forum yaratmak amacıyla bir ulusal konferans düzenlendi. 8 Aralık 2015 tarihinde Ankara'da toplanan II. Ulusal Konferans, 2 yıllık bu yolculuğu, yayınlanan “İfade ve Basın Özgürlüğü İhlalleri 2014-2015 Raporu” ile somut ve şimdilik nihai bir görünüme de büründürdü.

---

* Gaziantep Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
Gazetecilik Bölümü.
gokgozgokhan@yahoo.co.uk

Açılış konuşmaları Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Nazmi Bilgin ve AB Türkiye Delegasyonu Başkanı Hansjörg Haber tarafından yapılan konferansta Bilgin, 2014 ile 2015 yılları içerisinde basın çalışanlarının dâhil olduğu 484 adli işlemin kendilerine ulaştığını belirtti. Yine aynı dönemde 24 kadın ve 137 erkek gazeteci ile 13 yayın kuruluşuna şiddet uygulandığını, 156 çalışanın gözaltına alındığını ve 772 gazetecinin de işten çıkartıldığını söyledi. Bunlar gazeteciler cemiyetine ulaşan rakamlar; gerçeğin bunun çok daha ötesinde olduğunu ve yine ilk bakışta öyle gözükmeyen ama çoğunlukla fiziksel olanın çok daha ötesinde yaralar açan simgesel şiddeti kapsama dâhil ettiğinizde bu rakamların daha karanlık bir noktaya evrileceği tahmin edilebilir. Yine, bir sansür biçimi olarak akreditasyona değinen Bilgin, 2014 yılı içerisinde 24 gazetecinin akreditasyon sebebiyle hak ihlaline uğrarken, bu sayıya 2015 yılında 31 gazetecinin daha eklendiğini ve böylece toplam sayının 55'e yükseldiğini belirtti. Hansjörg Haber ise, ilkesel bir yerden, basın özgürlüğünün demokrasinin önemli bir uğrağı olduğundan hareketle, Avrupa Birliği'nin her daim basın özgürlüğünün önemli bir destekleyicisi olacağını belirtti. Basın özgürlüğünün AB katılım süreci açısından da önemli olduğunu belirten Haber, AB'nin genişlemeden sorumlu yetkilisi Johannes Hahn'a atıfla, medyanın durumunun AB'ye giriş sürecinin bir parçası olduğunu ve bunun tartışılacak bir konu bile

olmadığını söyledi: Ama “maalesef, son iki yılda basın özgürlüğü, medya ve internet alanında geriye dönüş gözlemliyoruz.”

Konferansın konuk konuşmacıları, Türkiye Barolar Birliği Başkanı Başkanı Prof. Dr. Metin Feyzioğlu, Türkiye Gazeteciler Sendikası Başkanı Uğur Güç ve Fox TV Ana Haber Sunucusu Fatih Portakal idi. Feyzioğlu, Tahir Elçi'nin öldürülmesi ile basın özgürlüğü arasında sürekli bir ilişki olduğunu ve basın özgürlüğü ile başlayan bir gündemin bir şekilde düşüncüyü açıklama özgürlüğüne gelip dayandığını belirtti. Toplumsal alana baktığınızda göreceğiniz fay hatlarını aşmanın, birbirimizi anlamının, doğru haber almak ve doğru veriye yaslamak ile doğrudan ilişkili olduğunu söyledi. Sosyoloji ile iletişim alanları arasındaki bu kopmaz bağa, basın özgürlüğünün toplumsal yüküne ilişkin bu atıf oldukça önemli görünüyor. Feyzioğlu, 102 ülkenin içinde olduğu, Türkiye uğrağının ise Barolar Birliği tarafından yürütüldüğü bir diğer araştırma projesinden de bahsetti: World Justice Project¹. Projenin yakın zamanda ortaya konulan sonuçları itibarıyla Türkiye, “açık-şeffaf toplum” ve “adalet sistemine güven” vb. başlıklarda 82. sırada. Her ülkede yapılan alan çalışmalarına dayanan bu çalışmada, örneğin “yargıda yolsuzluk var mı?” sorusuna Türkiye'deki muhatapların yüzde 48'i “evet” diye ya-

¹ Söz konusu projenin 2015 yılına ait araştırma çıktılarına buradan ulaşılabilir: <http://data.worldjusticeproject.org/opengov/> (Erişim tarihi: 17.12.2015).

nıt vermiş; peki “yürütmede yolsuzluk var mı?” sorusu yüzde 50 oranında “evet” ile karşılanmış. Çok daha çarpıcı olan, “yürütmenin yargı üzerinde kabul edilemeyecek bir etkisi var mı?” sorusuna yüzde 86 “var” diye yanıt vermiş. Bu türden kamuoyu araştırmalarının, anket çalışmalarının içinde yaşadığımız toplumsal sahayı tek başına özetleme yeteneği olmasa da, alana ilişkin bir tür kuşbakışı çekim imkânı sunması ve/veya panoramik bir görünüm ortaya koyması bakımından oldukça önemli. Feyzioğlu, bütün bu rakamlardan yola çıkarak şöyle bir akıl yürütüyor; bir sorunun da kendisine eşlik ettiği bir akıl yürütme: Yani insanlar, bilmiyor değiller, biliyorlar; bütün bu yaşananlardan haberdarlar. Peki, haberdar olmasına rağmen neden çaresizler ve/veya çaresiz bırakılıyorlar?

İki gazeteci, Can Dündar ile Erdem Gül'ün tutuklanması örneğinin, hakiki bir yargılama değil, aksine hukukun sopa olarak kullanılması Feyzioğlu'na göre. İki husus özellikle önemli: Birincisi, davet üzerine gidilen bir yerde, savcılığın “kaçacak” diye tutuklaması; ikincisi, bütün deliller hâlihazırda toplanmış olduğu halde, delillerin karartılabileceği iddiasıyla tutuklanmanın gerçekleşmesi. En nihayetinde, Feyzioğlu'na göre tüm bu yaşananlar, bir insan hakkı ihlali. Bir gazeteciyi, sonunda tutuksuzluk söz konusu olsa dahi yaptığı haber dolayısıyla soruşturmak bile, sonraki gazetecilik faaliyetlerinin tümünü etkileyeceğinden, bir insan hakkı ihlalidir. Öte yandan bu örnekteki

söz konusu sır, herkesçe biliniyor; “herkesçe bilinen sır”. Bir soruşturmaya konu olduğuna ve bazı gazeteciler devlet sırrını ifşa ettikleri gerekçesiyle tutuklandığına göre, demek ki bir parça da olsa “doğru”. Doğruysa, bu uluslararası bir suç; bu suçun altını bir de yargı eliyle çizmek ise olsa olsa “akıl tutulması”.²

Gazeteci Fatih Portakal ise, Türkiye'de her daim basın özgürlüğünün önünde engeller olduğunu, bugün olduğu gibi dün de bu ülkede gazetecilik yapmanın zor bir iş ol-

² Doğrusu bu noktada Feyzioğlu'nun, son dönemde çok sayıda akademisyenin imzaladığı “Bu suça ortak olmayacağız” başlıklı bildiriye gösterdiği tepki de aynı “akıl tutulması”nın bir vechesi olarak düşünülebilir. Söz konusu akademisyenleri “işgal altındaki mütareke dönemi İstanbul aydınlarının kalıntıları” olarak değerlendiren ve altını imzaladıkları bir bildiri dolayısıyla devleti yıkmayı istemekle itham ederek kriminalleştiren bu söylemin, Erdem Gül ve Can Dündar'ı yaptıkları haberler dolayısıyla “devleti ortadan kaldırmaya teşebbüs etmek” ile ilişkilendiren o öteki söylemden nitelik olarak ne farkı vardır? Bu “akıl tutulması”, bu “irrasyonallite”, karşı olunan siyasal pozisyon her ne ise, ona yüklenen olumsuz anlamlardan kendiliğinden azade olunduğu yanılısaması yaratıyor olmalı; ama değil. Bu nedenle her defasında muhteviyatı değişen, politik ve dolayısıyla kısmi bir yerden tanımlamak yerine, samimi ve sahici bir diyaloga ihtiyaç var; basının özgürlüğünü de içine alacak biçimde düşünce ve ifade özgürlüğü ile girilecek samimi ve sahici bir diyalog. Herhangi bir konuda ortaya konulan farklı düşünsel iddiaları, bu iddiaların hepsini birden aşan o “hakkat”i aramaya dönük birer yol olarak okumak ancak böyle mümkündür. Toplum içerisindeki farklılıkları kuşatacak bir dilin, derinlikli bir demokrasinin, makul bir toplumsal hayatın inşası ancak bu diyalogun seyriyle bağlı. Ve basın, hem bu diyalogun konusu hem de mekânı olarak ikili bir anlama sahip; “Özgürlük için Basın”.

duğunu belirtti. Bir yönüyle haklı; sahici bir gazeteciliğin gerçeklikle kurduğu temas her zaman kırılmıştı; ancak diğer yandan bunu engellemeye dönük mekanizmalar nite-lik olarak hep aynı mı kaldı, yoksa zamanının ruhuna uygun olarak son dönemde bazı yapısal dönüşümleri de içerisinde barındırmıyor mu; burası bir parça yanıtı muhtaç gibi duruyor. Nitekim Portakal'ın verdiği örnekten bahisle, Can Dündar'a, tutuklanmasının ardından cezaevinde ziyaret eden görevli bir psikologun sorduğu sorular³, “Bu suçtu neden işlediniz?” ve/veya “Bu suçtu yeniden işlemeyi düşünüyor musunuz?” mealindeki sorular, içinde bir önyargıyı taşıyan ve meşruiyeti ancak kendinden menkul sorular, bu vesileyle bir tür yeni şiddetin aracı olan sorular, bu yeni zamanın ruhunu bir parça ortaya döküyor gibi gözüküyor.

Uğur Güç ise, belki de yukarıdaki yeni retoriği destekleyecek biçimde, özellikle muhalif basın organları ile yerel medya üzerinde hâlihazırdaki ilan baskısına bir de kayyum baskısının eklendiğini belirtti. Türkiye'deki 90'lı yıllardan sonra şekillenen yeni medya sahipliği yapısının sürekli siyasal iktidarla temas halinde olduğunu ve bizzat kendilerinin de baskıdan yana tavır aldıklarını söyledi. Dolayısıyla her seferinde siyasal alana pas atarak, medyanın ekonomi-politiğinin

üzerinden atlayan, onun özgüllüğünü görmezden gelen bir kavrayışın, o girift iktidar ilişkilerini anlamayı zorlaştıracağı söylenebilir. Zira, Güç'ün de belirttiği üzere, basın çalışanlarındaki işsizlik oranı yüzde 30 civarında; yüzde 16 dolaylarında seyreden ekonomideki genel işsizliğin hemen hemen iki katı. İşsiz kalanlar, alternatif medya mecralarına yöneliyor; özellikle internet medyası hem bu gazetecilerin kendilerini gerçekleştirebilecekleri bir mecra, hem de toplumun “marjinal” kesimlerinin hayata ilişkin sözlerine mihmandarlık yapabilecek potansiyel bir alan. Ancak bu potansiyel, bir türlü edimsele dönüşemiyor. Güç, gazetecilerin maaşlarını peşin aldıklarını, bunun özgür bir habercilik için gerekli olduğunu belirtiyor; haklı, haberin etik içerimleri ile o dışarıdaki piyasanın tecimsel niteliği arasındaki bağ koparılmalı ancak son düzenleme⁴ ile 212 sayılı yasaya bağlı olmayan çalışanların basın kartı alabildiği bir durumda bu nasıl mümkün olacak? Kaldı ki, basın sektöründe 212 sayılı yasaya bağlı sözleşmelerin bireysel sözleşmelerle yer değiştirmesi, koparmak bir yana tam da bu bağı sürekli kılmaya, piyasanın genel işleyişine ve siyasal iktidarın gereklerine dönük bir tür yeni “etik” inşa etmeyi içermiyor mu? Öyle. Güç, bütün bunlara rağmen, tam da muhayyel bir dünya savaşının odak noktalarından biri olarak görülen bu coğrafyada, buna engel olmak için gazetecilerin özgürce ha-

³ Can Dündar'ın, söz konusu psikologla görüşmesini aktardığı 02 Aralık 2015 tarihli “Acemi Casus” başlıklı yazıya buradan ulaşılabilir: http://www.cumhuriyet.com.tr/kose-yazisi/437903/Acemi_casus.html (Erişim tarihi: 17.12.2015).

⁴ Bkz. 25 Ağustos 2015 tarihli yeni “Basın Kartı Yönetmeliği”.

ber yazabilmesinin, bu yeni “etik” anlayışına mesafeli bir barış dilinin haberlere hâkim olabilmesinin, barış gazeteciliğinin ön plana çıkabilmesinin önemine işaret ediyor.

“Özgürlük için Basın” projesi tam da bu yakıcı gündemin üzerine bindi ve basın özgürlüğü ile hak ihlallerine ilişkin ilk kez iki yıllık dönemi kapsayan bir rapor hazırlanarak basın tarihine de bir not düşülmüş oldu. Raporla öne çıkan bazı öğelere gelince, örneğin Mart 2014 ile Kasım 2015 arasında sansürün farklı biçimleri olarak 55 akreditasyon vakası, 843 erişim engeli yaşanmış ve bunun yanı sıra 126 kez de üst kurullarca verilen yayın engelleri ile karşılaşmış. Kaldı ki, akreditasyon konusu olay bazında değerlendirildiğinden, dolayısıyla farklı gerekçelerle bazı basın organlarına dönük kurumsal engeller bu sayıya dâhil edilmediğinden, aslında daha büyük bir tablo ile karşı karşıya olunduğu söylenebilir.

İçinde bulunduğumuz dönemde erişimi engellenen internet sitesi sayısı 103 bin 877; bunun 37 bin 633'ü 2015'in ilk 10 ayında bu sayıya eklenmiş. Son iki yılda sınır dışı edilen yabancı gazeteci sayısı, dört. Yine 2015 yılının ilk 10 ayında medya kuruluşlarına 13 fiziki saldırı, basın çalışanlarına dönük de 161 fiziki ve sözlü şiddet olayı yaşanmış; faillerin 80'i polis, 25'i sivil vatandaş iken, 69'u “diğer”. Raporun açıklandığı tarih itibarıyla tutuklu bulunan gazeteci sayısı, 31.⁵

Raporun genel sunumunu yapan ulusal komite başkanı Prof. Dr. Korkmaz Alemdar, “her dönem basının özgürlüğünün önünde engeller vardı” mealindeki vurgunun bu dönemin özgüllüğünü, eskisine nazaran daha farklı ve daha yaygın bir şekilde işleyen siyasal etkiyi anlamayı zorlaştıracağını belirtti. Doğru, her dönem basın bir parça siyasal iktidarın etkisindeydi ancak örneğin Tan gazetesi baskınından bir süre sonra tutuklanan Sertellerin özgürlüğüne dönük naif bir duygusallık da vardı. Basın için özerk bir alan ve üzerindeki maddi baskıyı hafifletmeye dönük bir yer olarak düzenlenen Basın İlan Kurumu, bir yönüyle de 27 Mayıs darbesinin ürünüydü. Alemdar'a göre örnekler çoğaltılabilir; içinde bulunduğumuz dönemde basın ile siyasal iktidarın özgüllüğünü ortaya koyacak örnekler. Belki de bu özgüllük nedeniyle bugün biz, sorunlardan kafamızı kaldırıp ideal bir durum üzerine düşünmüyoruz: Türkiye ile Rusya arasındaki bu savaş gündemini bize bir de öte taraftan, o karşı yakadan aktaracak gazeteciler üzerine konuşmuyoruz örneğin; ya da Merkel'in Türkiye ziyareti sonrasında Suriyeli mültecilerle ilgili alınan kararların, özellikle parasal tedbirlerin, Avrupa hümanizması açısından nereye tekabül ettiğini anlatacak gazeteciler üzerine de konuşmuyoruz yine; ya da Paris katliamının ardından iki karşıt yön arasında, güvenlik ile özgürlük arasında, Fransız hükü-

⁵ “İfade ve Basın Özgürlüğü İhlalleri” başlığını taşıyan bu raporun tam metnine buradan

ulaşılabilir: <http://tr.pressforfreedom.org/2014-2015-raporureport/> (Erişim tarihi: 17.12.2015).

metnin ilkinden yana aldığı tavrın Batı demokrasisinin neresine denk geldiğini sorgulayacak gazeteciler üzerine. En nihayetinde Birleşmiş Milletlerin 1978 tarihli temel bildirgesinde⁶ yer alan, “kitle iletişim araçları savaş kışkırtıcılığı ile mücadeleye edilmesine katkı sunmalıdır” mealindeki hükmünü takip edecek şekilde, önce bir barış dilinin hâkim olması, barış gazeteciliğinin yaygınlaştırılması gerekiyor Alem-dar'a göre, ötesini konuşabilmek için.

Bir diğer ulusal komite üyesi, eski Ankara Barosu Başkanı, Avukat Tuncay Alemдарođlu, basın suçları ile ilgilenen Sulh Ceza mahkemelerinin Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nden veya örneğin Silivri Mahkemeleri'nden daha ağır olduğunu söylüyor. Cumhuriyet Savcısı basına tezkip gönderiyor örneğin, hukuken tanımlanmış böyle bir yetkisi yok iken üstelik. Sonra yeni iç güvenlik yasası, mülki amirlere suçlu soruşturma yetkisi verdi ve örneğin valiler, bu vesileyle yargının bir unsuru haline geldiler. Sonra, valilerin aldığı kararlara aykırı davrananların cezalandırılması artık mümkün; üç aydan bir yıla uzanan hapis cezası; “idari işlemle suç ve

ceza belirlenemez” genel hükmüne rağmen üstelik.⁷ Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı, “sakıncalı içerik” gerekçesiyle internet yayınlarının kesilmesi yönünde karar alabilecek artık örneğin, sonradan yargıya taşınacak idari bir karar, idarenin kendi mefhumlarına dayanan bir karar, mahkemenin nihai yönetiminin tam aksi yönde olabilmesi mümkün bir karar, üç güne kadar yayın durdurmanın zemini haline gelecek.⁸ TIB'in bu yöndeki yetkisine ilişkin itiraz, Anayasa mahkemesi tarafından da geçtiğimiz günlerde reddedildi.

Bir diğer ulusal komite üyesi, gazeteci Muharrem Sarıkaya, basın özgürlüğü ile iletişim hakkı arasındaki ayırmadan yola çıkarak, ilkinin sivil bir özgürlük biçimi, bireysel olarak deneyimlenen bir hak iken, ikincisinin, yani iletişim hakkının, bu bireysel olanı da güvence altına alan bir şemsiye olarak işaret edilebileceğini söyledi. Bir başka deyişle, basın özgürlüğü, gazetecilerin habere konu olan olayla ilişkisinin nasıl olacağını belirleyen bir retorik iken, iletişim hakkı, topyekün insanların farklı enformasyon kanallarından doğru haber almaları ile aynı haberler üzerinde bina edecekleri kendi toplumsal hikâyeleri-

⁶ “Kitle İletişim Araçlarının Barışın ve Uluslararası Anlaşımın Güçlendirilmesine, İnsan Haklarının Geliştirilmesine ve Irkçılık, Ayrımcılık ve Savaş Kışkırtıcılığı ile Mücadele Edilmesine Katkıda Bulunması ile İlgili Temel Prensipler Bildirgesi” veya örneğin yine özünde benzer bir yönetime sahip, ülkeler arasındaki ilişkilerde karşılıklılığa vurgu yapan, enformasyon aktarımının rolünü de buraya yerleştiren 1973 tarihli “Helsinki Nihai Senedi”.

⁷ Bunun için bkz. 4 Nisan 2015'te yürürlüğe giren 6638 Sayılı “Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu, Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu ile bazı kanunlarda değişiklik yapılmasına dair kanun” ya da kamuoyunda bilinen adıyla “İç Güvenlik Yasası”.

⁸ Bunun için bkz. 15 Nisan 2015'te yürürlüğe giren ve 5651 sayılı “Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı” yasasında değişiklik yapan 6639 sayılı “Torba Kanun”.

ne ilişkindir. Dolayısıyla basın özgürlüğü, bir insan hakkı olarak iletişim hakkının, belki yegâne zeminini değil ancak temel öncüllerinden ve merkezi dolaylılarından da birisi. Bu noktada Sarıkaya, 10 Aralık 1948 tarihli Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ni ve "ifade özgürlüğü" ile "iletişim özgürlüğü" arasında bir neden-sonuç ilişkisi kuran, sözleşmenin o kadim 10. maddesini bize hatırlatıyor. Nitekim Anayasa mahkemesinin yakın zamanda aldığı ve bir RTÜK kararına yapılan itiraza istinaden, basın özgürlüğünün yalnızca basın sektörüne değil, radyo ve televizyonu da içine alacak biçimde medyanın geneline ilişkin olduğuna dair karar⁹, belki bir parça da bununla, ifade özgürlüğü ile iletişim özgürlüğü arasındaki o sürekli bağ ile ilişkili.

Ulusal komitenin diğer üyesi, gazeteci Sibel Utku Bila, aynı doğrultuda, toplanma ve düşünceyi açıklama özgürlüğüne ilişkin engelleri basın özgürlüğünün bir uğrağı olarak değerlendirdi. Özellikle son dönemdeki postmodern demokrasi gündeminin, her kent mekânında belirlenmiş "özgürlük" meydanlarının, tüm toplumsal aktörlerin, mümkünse bireysel olarak dertlerini akıtabileceği bir katarsis alanı olarak sınırları çizilmiş bu meydan-

ların ya da özellikle sendikalarla kamu temsilcileri arasındaki ücret pazarlığı dönemlerinde duymaya alıştığımız "aynı masa" retoriğinin, masanın kendisini sorgulamayan, onun ontik yapısına dokunmayan naif bir epistemolojinin, bir parça da bununla, yani basın özgürlüğünün sınırları ile ilişkili olduğu söylenebilir. Nitekim, Bila'nın da aktardığı üzere, resmi olarak belirlenmiş bir yerde ancak önceden izin alınmayan bir gösteri nedeniyle muhataplara yerel mahkemenin verdiği 5 aylık cezanın Anayasa mahkemesi tarafından bozulması¹⁰, zaten tayin edilmiş bir mekânda ikinci kez büyütülecek ve bu vesileyle idarenin elini toplumsal hareketler karşısında güçlendirecek bir tasavvurun toplanma ve düşünceyi açıklama özgürlüğüne aykırı olduğuna hükmedilmesi, basın özgürlüğüne ilişkin imaları dolayısıyla da oldukça önemli görünüyor.

Bir diğer ulusal komite üyesi, gazeteci Ali Şimşek, basın özgürlüğünün bir yönüyle de medyadaki örgütlenme sorunu ile ilişkili olduğunu, mevcut ücret ilişkisinin, basın çalışanlarının maddi kaygılarının, özgür bir basın rejimi önünde bir engel olduğuna işaret etti. Bu doğrultuda sendikasız çalışmak, kısa dönemde bu kaygıları ve ilişkili olduğu riskleri azaltsa da, uzun dönemde örgütsüz olmak hem gaze-

⁹ Söz konusu karara ilişkin Anayasa mahkemesi tarafından yapılan basın duyurusuna ve ilgili kararın tam metnine buradan ulaşılabilir: "İfade Özgürlüğüne İlişkin Radyo V.Y. A.Ş. Kararı Basın Duyurusu" <http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/basin/kararlarailiskinbasinduyurulari/bireyselbasvuru/detay/43.html> (Erişim tarihi: 17.12.2015).

¹⁰ Söz konusu karara ilişkin Anayasa mahkemesi tarafından yapılan basın duyurusuna buradan ulaşılabilir: "Osman ERBİL Kararı Basın Duyurusu" <http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/basin/kararlarailiskinbasinduyurulari/bireyselbasvuru/detay/8.html> (Erişim tarihi: 17.12.2015).

tecileri hem de toplumun bütünü-
nü daha büyük bir bedel ile karşı
karşıya bırakıyor. Sendikasılaştır-
ma, bir emek rejimi olarak, yalnız-
ca sermayenin eğilimlerine bükü-
len bir ekonomik çerçevenin inşa
edilmesi ile sınırlı kalmıyor; belki
çok daha tehlikelisi, basının pozis-
yonu gereği temas halinde olması
zorunlu olan marjinal toplumsal ke-
simlerle de ilişkisini kesintiye uğra-
tıyor. Çoğunluğun değerlerine yas-

lanan ortalama bir haber ve medya
dilinin, buraya yaslanan egemen bir
kültürel dokunun zamanla yerleş-
mesine de vesile oluyor. Görüldüğü
üzere ekonomi alanına ilişkin kate-
gorilerle başlayan bir süreç, onun
sınırlarının ötesine taşıyor, kültürel
bir mahiyet de kazanıyor. Basın öz-
gürlüğü konusu, bu ekonomi-poli-
tik ve kültürel-ideolojik yüküyle,
toplumsal alanın merkezi bir ye-
rinde duruyor.

Etkinlik Değerlendirmesi

14. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi

N. Ceren Salmanoğlu Erol*

Tuncay Şur**

Türk Sosyal Bilimler Derneği (TSBD) tarafından düzenlenen Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nin on dördüncüsü 23-25 Kasım 2015 tarihleri arasında ODTÜ Kültür ve Kongre Merkezi'nde gerçekleşti. Yüz oturumdan oluşan programda yer alan dört yüz bildiri, sosyal bilimcilerin Kongre'ye yönelik yoğun ilgisini göstermekteydi. Aynı zamanda katıldığımız tüm oturumlarda izleyicilerin oturacak yer bulamayacak kadar fazla sayıda olduğunu da gözlemledik. Kongre programı, belirli konuların ağırlıkta olmasıyla birlikte geniş bir konu yelpazesine dayanıyordu; farklı disiplinlerden gelen katılımcılarla güncel sosyal politik sorunlar başta olmak üzere birçok farklı konu veya sorunu farklı pers-

pektiflerden ele alan bildirilerden oluşuyordu. Bu açıdan özellikle Kürt meselesi, Suriye savaşı ve devamında yaşanan mülteci/göçmen sorunu, toplumsal cinsiyet ve kadın, toplumsal hareketler ve direniş pratikleri, farklı direniş pratikleri bağlamında devlet, şiddet ve iktidar ilişkileri, seçimler ve siyasi partiler gibi oturum başlıklarından bahsetmek mümkün.

Kongre boyunca izlemeye çalıştığımız oturumlar ise ağırlıklı olarak medya ve iletişim çalışmalarına ilişkin olanlar, toplumsal hareketler, devlet, şiddet ve direniş pratikleri, Kürt meselesi, seçimler ve siyasi partiler ile ilgili sunumları kapsamaktaydı. Ancak aynı anda birden fazla oturumun olması nedeniyle bu minvalde takip edemediğimiz birçok farklı oturumun olduğunda belirtmemiz gerekir. Burada üç günlük Kongre boyunca izleyebildiğimiz toplam on oturumla iliş-

---

* Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü.
ncsalmanoglu@ankara.edu.tr

** Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü.
surtuncay@gmail.com

kili genel bir değerlendirme yapmaya çalışacağız.

23 Kasım Pazartesi, kongrenin ilk günü, takip ettiğimiz oturum Tezcan Durna'nın oturum başkanlığını yaptığı "Şiddet, Siyaset ve Medya" başlıklı oturumdur. Oturumun ilk bildirisini Özcan Ögüt sundu. Ögüt, "Bir sosyo-psikolojik Kaos Hipotezi: 'Hayalet Kimlik'" başlıklı bildirisinin sorunsalını, Türkiye ulus-devletinde varlıkları tanınmayan, görülmeyen, devletin meşru şiddetiyle bastırılan toplumsal kimliklerin şiddeti bir farkındalık aracı olarak kullanmaya başlamalarıyla ortaya çıkan kaos çıkmazı olarak ortaya koydu. Ögüt, baskın olan egemen toplumun dışında kalanları, "tanınmayan ve görülmeyen" toplulukların kaotik durumunu "hayalet kimlik" hipoteziyle irdeleyerek, hayaletin bir an önce tanınıp görülebilmesini sağlayacak bir yüzleşmenin gerekliliğinin altını çizdi.

Oturumun ikinci sunumunu, "Taciz Anlatılarında Ataerkil Söylemin Yeniden İnşası: 'Sen de Anlat' başlıklı bildiriyle Yeliz Özdemir gerçekleştirdi. Türkiye'deki kadın cinayetleri ve taciz olaylarına dikkat çekmek amacıyla Özgecan Aslan cinayeti sonrası kadınların sosyal medyada başlattığı "sendeanlat" hashtag'i kısa sürede milyonlarca insanın kendi kişisel anlatılarıyla, şiddetin ve tacizin gündelik hayatın her düzeyinde karşılaşılan bir sorun olduğunu gözler önüne bir kez daha sermiş oldu. Özdemir de sunumunda yeni medya ortamlarından biri olan ve katılımcıların aktif içerik üretebildikleri Ekşi Sözlük'te

kadınların yaşadıkları taciz hikâyelerini dillendirdikleri sendeanlat başlığı altında yer alan tüm entry'leri eleştirel söylem analizi ile inceleyerek, tacizin kadınlar ve erkekler tarafından nasıl algılandığını iki tema etrafında tartıştı. Birinci temada erkek egemen toplumdaki hâkim kadın söylemleri incelenirken, ikinci temada ise ataerkil erkeklik söylemi üzerinden kurulan anlatıları tartışmaya açtı.

Oturumun üçüncü bildirisini Reyhan Ünal Çakır tarafından sunulan "Kabataş: Bu Taş Kimi Vurur?" başlıklı bildiri idi. Ünal Çakır, "medyanın siyasetteki etkisinin, toplumsal gruplar üzerindeki etki yaratma kapasitesiyle doğru orantı olduğu" tezinden hareketle, Gezi İsyanı sırasında eylemciler tarafından Kabataş'ta "türbanlı" bir kadına karşı saldırı yapıldığı iddiasını, hükümet yanlısı gazetecilerin ve dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın söylemleri üzerinden analiz etti. Kabataş olayını iktidar tarafından yaratılmak istenen şiddetin araçsallaştırılmasına bir örnek olarak değerlendiren Ünal Çakır'ın temel iddiası, "Kabataş'ta 'yaşananların', hükümetin provakatif eylemler ve söylemlerle toplumu kutuplaştırma-ayrıştırma-germe stratejisiyle kendi tabanını konsolide etme ve bu vesile ile içinde bulunduğu hegemonya krizini sürdürülebilir kılma yönteminin tezahürü olduğu" idi. Oturumun bir diğer bildirisini ise "Orta-doğu'da Mezhepcilik ve Şiddet" başlığını taşıyamaktaydı. Seyedmorteza Mousavi, inşacı uluslararası ilişkiler teorilerine dayanarak Suriye ve

Irak'taki din ve mezhepsel ayrılıkların Şiddetle ilişkisini tartiŐmaya aÇtı. Oturumun son bildirisini "Tahakküm ve çıkar İlişkileri Bağlamında Türkiye'de ađdaŐ Sanat Alanı" başlığıyla Cem Özatalay ve Senem ÖrneK sundu.

İçinde yaşadığımız Şiddet sarmalı düşünüldüğünde birçok oturumda ve bildiride Şiddetin farklı perspektiflerle sorunsallaŐtırılması'nın ardında yatan nedenler anlaşılabilir. Bu oturumlardan biri de 24 Kasım Salı günü takip ettiğimiz, Şiddetin güvenlik merkezli tartiŐmalar bağlamında sorunsallaŐtırıldıđı ve başkanlığını Kansu Yıldırım'ın yaptığı "Devlet, İktidar, Şiddet, Zor: Kuramsal TartiŐmalar" başlıklı oturumdu. Katılımcılar güvenlik ve zor ilişkilerindeki güncel değişimleri de dikkate alarak, güvenlik söyleminin farklı kuram ve bağlamlarda devlet Őiddetini nasıl meŐrulaŐtırdıđını ortaya koydu. Güvenlik-devlet-savaş-zor iktidarı kavramları Mark Neocleous'un çalışmaları ve Marksist tartiŐmalardan hareketle ve pasivizasyon kavramı temelinde tartiŐmaya aŐıldı. Oturum boyunca güvenlik kavramının Türkiye'de neoliberal hegemonyanın tesisindeki izleri sürüldürken gündelik yaşamın her alanına sirayet eden güvenlik söyleminin özellikle AKP döneminde toplumsal muhalefeti düŐmanlaŐtıran özelliklerine dikkat çekildi. Oturumda güvenlik-özgürlük dengesine ilişkin liberal anlayıŐta dengenin güvenlikten yana kurulduğu belirtildi. Bu noktada güvenliğin ne olduğuna ve sınırlarına karar vermenin ise devlet akılı olduğu fikri su-

numların ortak paydası olarak öne ıktı. Neoliberal dönemde, güvenlik-özgürlük dengesi mitinin tamamen terk edilerek güvenlik söyleminin hâkim olduğu görüşü çerçevesinde toplumsal muhalefeti düŐmanlaŐtırma meselesinin güvenlik sorununun merkezine yerleştirildiği belirtildi.

Aynı gün takip ettiğimiz benzer temalı bir başka oturum ise, başkanlığını Fuat Özdiñç'in yaptığı "Türkiye'de Zor ve Şiddet İlişkilerinin Dönüşümü" başlıklı oturumdu. Toplam beş sunuşun yapıldığı oturumun ilk sunuŐunu ađlar Dölek yaptı. Dölek sunuşunda, Türkiye'de zor ve Şiddet ilişkilerinin dönüşümünde merkezi bir yere yerleştirdiği güvenlik birimi olan polis üzerinde durdu. Sunuşun ana gövdesi olarak, özellikle 1980 sonrası hızlı bir Şekilde devreye sokulan neo-liberal politikalar bağlamında polis teŐkilatının da kapsamlı yapısal bir dönüşüme tabi tutulduğunun altı çiziliyordu. Neo-liberal politikalar eşliğinde yeniden yapılandırılan devlet sisteminin önemli bir parçası haline sokulan polis teŐkilatı, bu yeni yapılandırma içinde devleti temsil eden ve koruyan oldukça merkezi bir yere yerleştirilmiştir. Oturumun ikinci sunuŐunun konusu olan "Türkiye'de asker-sivil ilişkileri ve Avrupa Birliği" başlıklı bildiri Veli Özdemir ve Yonca Özer tarafından sunuldu. Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik serüveni dâhilinde gerçekleştirilen/gerçekleştirilecek olan reform ve yeniliklerin asker-sivil ilişkileri bağlamında ele alındığı sunuşta konuşmacılar, Türkiye'de or-

dunun resmi ya da gayri resmi işlev ve görevlerinin sivil dönüşümünü tarihsel kurumsalcılık ve onun bir parçası olan izlek bağlamında ele aldılar. Avrupa Birliği üyeliği doğrultusunda asker-sivil ilişkilerini kapsayan reformların karşılaştıkları direncin, kontrollü bir değişim süreci ile ancak yürürlüğe konulabilmesinin altı çiziliyordu. Oturumun diğer bir sunuşu, Gezi Parkı protestoları üzerinden kitle hareketlerinin okunmasında güvenlik uzmanlarının yöneldiği değişimi konu alıyordu. Şerif Onur Bahçecik tarafından sunulan bildiriye, toplumsal hareketler karşısında klasik tutumun kitleyi kontrolsüz ve şiddete meyyal bir grup olarak tanımlama eğiliminde olmasına karşın Gezi Parkı protestolarından sonra güvenlik uzmanlarının toplumsal hareketlere dönük analizlerinde, toplumsal gösterilere katılan grupları homojen ve sadece şiddeti araç olarak kullanan yığınlar olarak tanımlamaktan vazgeçtikleri belirtildi. Göstericilerin farklı toplumsal gruplardan olmaları ve farklı amaçlar etrafında protestolara katılmaları dolayısıyla protestocuların bir toplumsal grup olarak tanımlandığı ve bu tanımlanma üzerinden kitle eylemlerine karşı yeni mücadele yollarının belirlendiği vurgulandı. 2000'lerden günümüze uzanan geniş bir zaman dilimini kapsayan bir dönem konu alan kolektif bir şiddet aracı olarak Türkiye'de linçin soursallaştırıldığı bildiri ise Diler Bulut tarafından sunuldu. Bulut'un gazete taramaları neticesinde ortaya koyduğu yıllara göre dağılan linç

eylemleri ve bu niceliksel dağılım dâhilinde linç vakalarının artış ve azalış gösterdiği dönemler ve bölgeler sunuldu. Ayrıca linçin toplumda makul olarak kabul edilmeyen, başka bir ifade ile norm dışı sayılan kişi ve topluluklara yönelik çoğunluk tarafından gerçekleştirildiği ve bu haliyle linçin gayri yasal bir cezalandırma, kolektif bir şiddet eylemine dönüştüğü vurgulandı. Oturumun son sunumunda ise Can Kaya tarafından, neo-liberal dönemde devletin kendi toprakları içinde bir savaş halini yaşaması ve bu savaş haliyle mülksüzleştirilenlerin karşı bir hegemonik pratik içerisine girme potansiyelleri tartışıldı.

24 Kasım Salı günü takip ettiğimiz bir başka oturum, "Başkaldırı, Direniş ve Toplumsal Hareketler" başlığını taşımaktaydı. Toplam beş sunuşun yapıldığı oturumdaki üç sunuş, başkaldırı ve direnişi Gezi Parkı protestoları üzerinden okudu. Bu sunuşlardan ilki, Gezi Parkı protestolarını "postsekülerleşme" kavramı ile okuyan Umut Parmaksız'a aitti. Parmaksız, sunumunda Gezi Parkı protestoları ile birlikte sekülerliğin devlet merkezli bir anlayış olmaktan kurtulmaya başlayıp daha çok toplum ve yaşam tarzı gibi daha geniş bir alana doğru seyrettiğini belirtti. Selfet Duran tarafından gerçekleştirilen "Alevilerin Gezi'si: Kültürel Proleterleşme ve Sokak Hareketi" başlıklı sunuşta ise, Alevilerin AKP döneminde siyasal İslamın yükselişi ile birlikte yaşam alanlarının tehlikeye girdiği algısını fazlasıyla hissettikleri üzerinde duruldu. Bu bağlamda Gezi Parkı pro-

testolarında Alevilerin yoğun olarak bulunmasında AKP döneminde eğitim alanında yapılan yapısal dönüşümlerle birlikte Alevilerin kendilerini var edebildikleri önemli alanlardan biri olan eğitim alanından uzaklaştırılmalarının etkili olduğu tespit edildi. Bu durumu “Kültürel Proleterleşme” kavramı ile açıklayan Duran, Alevi toplumun Gezi Parkı protestoları ile nasıl ilişkilendiklerini anlattı. Gezi Parkı protestolarının konu edinildiği son bildiri ise Ersan Ocak tarafından sunuldu. Ocak, bildirisinde protestoların heterojenliğini ve geleneksel protesto biçimlerinden koptuğunu vurgulayarak, oluşan bu yeni toplumsal hareketler ve direniş pratikleri çerçevesinde Gezi Parkı protestolarının belgeselinin protestoların içinde barındırdığı yaratıcılık ve kolektif akılla nasıl üretilebileceğinin yolları üzerinde durdu. Oturumdaki bir diğer sunuş, Onur Bilginer tarafından gerçekleştirildi. Demokrasilerde direnme hakkı ile ilgili bildirisinde Bilginer, John Locke’un baskıcı rejimlere karşı direnme hakkına dair düşüncelerinden hareketle, Türkiye’de baskıya karşı direnmenin güncel politikadaki yerini irdeledi. Bu oturumda, saha çalışmasına dayanan bir sunuş Recep Volkan Öner ve Fırat Osmanoğulları tarafından kent ve kentli hakkı kavramları çerçevesinde yapıldı. Konuşmacıların farklı sosyal sınıflardan kişilerle yaptıkları mülakatlar çerçevesinde kentte yaşayan insanların kent hakkından ne anladıkları ve bir kent ütopyalarının olup olmadığı sorusuna yanıt arandı.

Kongre’nin ikinci günü gerçekleştirilen ilk oturumlardan biri, Gülten Akın anısına düzenlenen “Kadın ve Siyasi Mücadele” başlıklı oturumdu. Oturumun ilk sunumunu Berrin Koyuncu Lorasdağı ve Aylin Özmen gerçekleştirdi. “2000’li Yıllarda Türkiye’de Sivil Toplum-Devlet İlişkisine Kadın Örgütleri Üzerinden Bakmak” başlıklı sunumlarında KADEM, KA-DER, KAMER ve MOR ÇATI örneklerinden hareketle, söz konusu kadın örgütlerinin politika yapma ve uygulama süreçlerinde devletle karşı karşıya gelme biçimlerini farklı bağlamlarda açıkladılar. Sivil toplum ve devlet arasında demokratik katılımcı bir ilişkinin gelişmesinin önündeki yapısal ve politik sorunların varlığına dikkat çekildi. Kadın örgütlerinin deneyimlerinden yola çıkılarak tespit edilen temel sorunlardan biri, politika yapma süreçlerinde kadın örgütlerinin taleplerinin devlet tarafından yok sayıldığıydı. Bu yok sayma politikasının sonucu, kanunlar ve uygulamalar arasındaki tutarsızlığa işaret etmekteydi. Oturum, Derya Altun Erdem ve Huriye Toker’in birlikte sunduğu “Kadınların Bakışıyla Kent Konseyleri Katılımcılık Aracı mıdır? İzmir Kent Konseyi” başlıklı bildiriyle devam etti. İzmir Kent Konseyi deneyimini kadın meclisi üzerinden yurttaş katılımı temelinde analiz eden çalışma, uygulamada yeni bir yönetim modeli olan Kent Konseyleri’nin yerel yönetimlerde katılımcılığın, dolayısıyla demokrasi, şeffaflık, hesap verilebilirlik gibi diğer ilkelerin gücünü artıran yönüne vur-

gu yapıldı. Bununla beraber kent konseylerinin özellikle de kadın meclisinin işleyişinde ortaya çıkan sorunlar, bürokratik ve ekonomik engeller, sınırlandırmaların olumsuz etkisine, odak grup çalışmasından elde edilen veriler aracılığıyla değinildi. Her iki sunum da, özellikle devlet-sivil toplum örgütleri arasındaki ilişkinin sınırlarını muhafazakâr bir çerçevenin belirlediği konusunda hemfikir olduğu gibi, aynı zamanda kadın meclisi ve sivil toplum örgütlerinin varlığı ve mücadelesinin demokratik ilkeleri güçlendirdiği konusunda da birleşiyordu.

Kongre'nin ikinci günü izlediğimiz, Fatih Keskin'in başkanlığını yaptığı ve Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi yüksek lisans öğrencilerinin sunumlarından oluşan "Siyasal Partilerin Kadın Hakları Söylemi" başlıklı oturumda, 7 Haziran 2015 genel seçimleri öncesindeki süreçte, siyasal partilerin kadın hakları söyleminin temel özellikleri tartışıldı. Oturumun ilk sunumunda Melih Mol, neoliberalizmin nasıl bir kadın tahayyülü geliştirdiği sorusundan hareketle, siyasal partilerin (AKP, CHP ve MHP) seçim bildirgelerinde kadın haklarına ilişkin sadece kadınların çalışma ve eğitim yaşamında fırsat eşitliği vurgusunun öne çıktığını belirtti. Bu vurgunun ise neoliberal girişimciliğin kadın haklarıyla ilintilendirilmesiyle ilgili olduğu ortaya konuldu. Aynı zamanda bildirgelerde yer alan aile tanımlamalarının neoliberalizmin ideal kadın öznesine tekabül ettiğini vurgulayan bir perspektif

içermekteydi. İkinci sunumda ise Melis Kara kadın adayların kadın hakları söylemine odaklanarak görüşme yapılan dört kadın adayın kadın hakları konusunda ortaya koydukları öncelikli problem alanlarını farklı yorumladıklarını belirtti. Kadının kamusal alandaki görünürlüğü meselesi adayların ortak problemliyken bu soruna ilişkin adaylar, eğitim hakkı veya çalışma yaşamına katılım gibi farklı çözüm önerileri getirmekteydiler. Livza Ergen ve Şeyda Limon da siyasi partilerin kadın haklarına bakışını, partilerin basılı seçim kampanya malzemeleri üzerinden analiz ettiler. Diğer sunumlarla benzer bir sonuca oluşan Ergen ve Limon, HDP dışında diğer üç siyasi partinin kadınları siyasal bir özne olarak görmek yerine, kadın hakları sorununa gününbirlik sunulan politika ve çözüm önerileriyle yaklaştıklarını ve kadını yine geleneksel aile içinde tanımladıklarını belirttiler. Oturumun son sunumu Merve Kaya tarafından gerçekleştirildi. Kaya, medyada seçim dönemindeki kadın hakları söylemine odaklandığı sunumunda, medyanın da, kadınları seçim döneminde sadece oy potansiyeli olarak gören ve ev/aile ortamı içinde tanımlayan siyasi partilerin kadın haklarına yaklaşımından farklılaşmadığını ortaya koydu. Buna göre, medya, siyasal partilerin vitrini konumunda genel olarak kadın milletvekili adaylarına, sayılarına yer verirken, kadınların siyasal yaşamdaki rollerinin etkin hale getirilmesi gibi politik taleplerinin sınırlı bir şekilde yer verilmekteydi.

Seçimleri odağına alan bir diğer oturum, Kongre'nin son gününde "Siyasal İletişim ve 2015" başlığı altında gerçekleştirildi. Bizim de konuşmacıları arasında yer aldığımız bu oturumda 7 Haziran 2015 genel seçimleri öncesindeki kampanya döneminde siyasi parti liderlerinin konuşmaları, milliyetçilik söylemi, basın özgürlüğü söylemi ve radikal demokrasi söylemi bağlamında ele alındı. Parti lider konuşmalarındaki basın özgürlüğü söyleminin incelendiği ilk sunuş Merve Diltemiz Mol ve İlgar Seyidov tarafından yapıldı. Konuşmacılar, sunuşlarında lider konuşmalarının basın özgürlüğünü hangi vurgular vasıtasıyla ele aldığını analiz etti. Medya üzerinde baskı, yandaş medya, basın çalışanlarına dönük hak ihlalleri ve basın özgürlüğünde herhangi bir sorunun yaşanmadığı gibi kategoriler dâhilinde yapılan analiz, tüm parti liderlerinin basın özgürlüğünden bahsettiği fakat farklı politik bağlamlarda bunun gerçekleştiğini ortaya koymaktaydı. Örneğin CHP, MHP ve HDP liderleri daha çok iktidara yakın medya vurgusunda ortaklaşmakta, spesifik olarak HDP ve CHP liderleri ise medya çalışanlarına dönük baskı ve medya erişimine yönelik yasaklamalar üzerinde durmaktaydı. Buna karşın iktidar partisi liderinin, seçim kampanyası boyunca basın özgürlüğünün sınırları ve sınırlanması gereği üzerinde durduğu tespit edilmekteydi. Oturumun ikinci sunuşu, İnan Özdemir Taştan tarafından gerçekleştirildi. Halise Karaaslan Şanlı ve Keenan Demirci ile birlikte hazırladığı

çalışmayı sunan Özdemir Taştan, siyasi parti liderlerinin seçim konuşmalarındaki milliyetçi söylemlerin demokrasi, katılım ve yurttaşlık ile bağları ve bu bağlam dâhilinde dışlananlar, düşmanlaştırılanlar, dâhil edilenler gibi söylemsel kategorileri nasıl kurduğunu sorunlaştırdı. Bildiride, Türkiye'de milliyetçi söylemin üzerine inşa edildiği iç düşman algısı, Kürt meselesi, ulusal birlik ve bütünlük gibi konularda iktidar partisi ve MHP liderlerinin birbirlerine yakınlaştığı, CHP liderinin ise iktidar partisi ya da MHP kadar keskin bir söyleme başvurmamasına karşın özellikle ulusal birlik veya Kürt meselesi gibi konularda diğer iki partiye yakın bir söylemi tekrarladığı vurgulandı. Üç siyasi partiden farklı olarak HDP liderinin, klasik milliyetçi söylemin ayrıştırıcı ve kutuplaştırıcı stratejilerini kullanmayıp daha kapsayıcı ve heterojen bir tanımlama olan "biz" vurgusu üzerinden bir söylem geliştirdiği sonucuna varıldı. Oturumun son bildirisi ise bize aitti. HDP liderlerinin seçim kampanyasındaki demokrasi söylemini analiz ettiğimiz bu bildiride, seçim kampanyasında diğer üç partiden farklı olarak alternatif bir demokrasi talebi ile seçime katılan HDP'nin radikal demokrasi söyleminin temel izleklerini ortaya koymaya çalıştık. Sunuşta, HDP'nin çoğulculuk taleplerini "bizler" kavramı ile tek ya da ayrıcalıklı özne ve aktörlerden kopararak, kapsayıcı bir "biz" kategorisi yaratmaya çalıştığını tespit ettik.

25 Kasım Çarşamba, Kongre'nin son gününde, Kürt meselesi ile

ilişkili takip ettiğimiz iki oturumdan ilki, “Kürt sorunu, Mücadele ve Çözüm Arayışları” başlığını taşımaktaydı. Beş konuşmacının bulunduğu oturumda katılımcılardan birinin gelmemesi sebebiyle dört sunum gerçekleştirildi. Oturumun ilk sunumu Kürt meselesini hakikat ve hukuk bağlamında İsmail Beşikçi örneği üzerinden değerlendiren Ozan Değer tarafından yapıldı. Konuşmacı, Türkiye’de Kürt meselesinin inkârının inşa edildiği resmi metinlerin bir eleştirisi olarak ortaya çıkan İsmail Beşikçi’nin çalışmaları ve bu çalışmalar vasıtasıyla ortaya çıkarılmaya çalışılan hakikatin hukuk tarafından nasıl ortadan kaldırılmaya çalışıldığı üzerinde durdu. Oturumun ikinci sunumu, Türkiye’de Kürtlerin legal siyaset içindeki varlıklarını ve silahsız direnişlerini, demokrasi mücadelelerini konu almaktaydı. Tuncay Şur, Kürtlerin legal siyaset içindeki yerine dair tarihsel bir izlek sunduktan sonra, Türkiye’de Kürt meselesinin demokratik ve barışçıl yollarla çözümünü merkezine alan legal partilerin 1990’ların başından itibaren karşılaştıkları yasal ve fiili baskıları ve tüm baskılara rağmen demokratik siyaset ısrarını sürdürdüklerini belirtti. Oturumda Kamuran Akin tarafından yapılan diğer bir sunuş ise, Suriye’nin kuzeyinde yer alan Rojava bölgesinde Kürtlerin radikal İslamcı IŞİD kuşatmasına karşı gösterdikleri direniş ve direniş sonrasında özyönetime dayalı oluşturulan kanton sistemi ile ilgili deneyimlerin aktarımı üzerineydi.

25 Kasım Çarşamba günü takip

ettiğimiz bir diğer oturum ise, “Kürt Coğrafyasında Ekonomi ve Sınıflar Arası Güç İlişkileri” başlığını taşımaktaydı. Oturumun ilk sunuşunda, Çetin Gürer Kürt meselesinin çözüme kavuşturulmasında demokratik özerkliğin rolünü sorunlaştırdı. Gürer, özellikle etnik meselelerin dünyada çözüme kavuşturulması bağlamında uygulanan bölgesel ya da kültürel özerklik örneklerinden hareketle Türkiye’de Kürt meselesinin çözümünü tartıştı. Demokratik özerkliğin, ayrı bir ulus devlet talebi olmaksızın birlikte yaşamanın bir yolu olduğuna değinen konuşmacı, ayrışma olmaksızın toplumsal barışın tesis edilmesi için demokratik özerkliğin Kürt meselesinin çözümünde oldukça önemli ve gerçekçi bir öneri olduğundan bahsetti. Oturumdaki diğer üç sunuş, Kürt coğrafyasında sermaye, Kürt işçi hareketi ve Kürt hareketi ile ilişkili olarak Türkiye’de özellikle 1980 sonrasındaki sınıf mücadelesi çerçevesinde ele alındı.

Kongre’nin kapanış oturumu ise Kongre boyunca ele alınan konular ve tartışmaları kapsayan bir başlık taşıyordu: “Geleceği Yeniden Düşünmek: Dünya, Ortadoğu, Türkiye”. İlk konuşmacı olan Tülin Öngen, kapitalizmin ve özellikle de neoliberalizmin emeği parçalayarak sınıf mücadelesini zedelediğini vurguladı. Farklılığın her zaman olabileceği ama eşitliğin her zaman farklılıkla birlikte olmadığı uyarısıyla “iktidar her yerde ise direniş de her yerde olmak zorunda” diyerek konuşmasını bitirdi. Alev Özkazanç bu konuları düşünmeyi zorlaştıran

içinde olduğumuz savaş koşullarına atfen konuşmasına “yurttaşı olmasaydık sosyal bilimci için harika bir yerdeydik” ifadesiyle başladı. Özkazanç, geleceği düşünmek üzere öncelikli olarak “biz” kimiz sorusunu yeniden düşünerek maksimum çeşitliliği gözeten diyalogun öneminin altını çizdi. Nilgün Toker ise oturumun üç başlığını şiddet ve tahakküm kavramları aracılığıyla düşünebileceğimizi belirterek tartışmayı açtı. Toker, şiddetin siyaseti ortadan kaldırdığını, bu nedenle de şiddetin olduğu yerde geleceğin olamayacağını söyledi ve bu bağlamda 1 Kasım seçim sonuçlarının siyasetin toplumsaldan çekilmesi olarak görülmesi gerektiğini ifade etti. Mevcut durumu, Arendt’in, toplumsalın yükseldiği, politik olanın daraldığı tespitiyle açıklayarak değişmezliğe olan inancın ortadan kaldırılması gerektiğini ve politik alanlar için yeni yönelimlerin gerekliliğini vurguladı. İlhan Uzel ise, siyasal İslam’ın bir ideoloji olarak Batı ile kurduğu ilişki üzerinde durarak, bu ilişki biçiminin zaman zaman düşmanlık, ötekilik üzerinden kurulmasına karşın zaman zaman da Batı ile işbirliği zemininde gerçekleştiğini vurguladı. Uzel, siyasal İslam’ın Batı karşıtlığına rağmen ondan bağımsız bir söylem ve entelektüel söylem yaratamadığının, Batı’ya karşı çıkarken dâhi onun argümanları ile hareket ettiğinin altını çizdi. Son olarak siyasal İslam ideolojisinin şiddetle arasındaki ilişkiyi yeniden gözden geçirmesi ve özeleştirel bir sürece girmesi gerektiğini ifade ederek konuşmasını bi-

tirdi. Kapanış oturumunun son konuşmacısı olan Ergin Yıldızoğlu, uygarlığın siyasal, toplumsal, ekonomik ve ekolojik bakımdan çökme noktasına geldiğini ve hatta çöktüğünü belirtti. Bu çöküşün birçok noktada telafi edilemez kayıplara neden olduğunu belirten konuşmacı, asıl üzerinde tartışılması gerekenin uygarlığın bu toplu çöküşünden geriye neleri, ne kadar kurtarabileceğimiz olduğunu vurgulayarak konuşmasını bitirdi.

Sosyal bilimlerin temel varlık nedenlerinden birinin, sosyal ve siyasal alana dair söz, fikir, eleştiri ve çözüm önerileri üretmek olduğu bilinen bir gerçek. Sosyal bilimler alanının bir parçası olan akademilerin de temel nosyonlarından birinin topluma ve insana dair bilgi üretimi yapmak, söz söylemek olduğu düşünöldüğünde, bu iki edimi gerçekleştirebilmenin temel koşulu ifade özgürlüğünün var olması. Bu bağlamda, akademik ifade özgürlüğünün bir parçası ve akademi mensubu olmanın bir gereği olarak sosyal ve siyasal hadiselerle dair fikir beyan eden iki bini aşkın akademisyen ve araştırmacının soruşturmalara tabi tutulduğu bir dönemden geçiyoruz. Böylesi dönemlerde sosyal bilimcilere farklı perspektiflerde söz söyleme, tartışma imkânı veren organizasyonlar daha önemli hale geliyor. Bu bağlamda akademik özgürlüğün demokrasileri ve bilimsel üretimi güçlendirdiğini bir kez daha ortaya koyma koşullarını sağlayan Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi’nde emeği geçen herkese teşekkür ederek bitirmek isteriz.

Kitap Eleştirisi

Feride Güner*

Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet

Derleyen: Simten Coşar ve Aylin Özman, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, 389 sayfa.

Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet, Tanıl Bora'nın editörlüğünde 2015 yılında yayınlandı. Bu derleme kitap, milliyetçiliğin cinsiyetçilikle olan ilişkisini birçok cephesiyle ele alan makalelerden oluşmakta. Kitap, milliyetçiliğin farklı tarihsel ve siyasal dinamikler içerisinde farklı cinsiyetçi pratikleri üretmesi ve yeniden üretmesi düşüncesiyle, milliyetçiliğin erkek yüzünü fark edip göstermesinin ötesinde, Türkiye'de Cumhuriyet tarihi boyunca karşılaşılan toplumsal cinsiyet rejimlerinin, hangi milliyetçilik versiyonlarına eklemendiğinin analizini sunuyor. Kitabın arka planında, milliyetçiliğe içkin toplumsal cinsiyet rejimlerine Türkiye özelinde bakma gayesiyle, 12. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi kapsamında gerçekleştirilen panel yatıyor. Aynı gayeyi paylaşan, farklı disiplinlerden akademisyenlerin yazılarının eklememesi ile milliyetçiliğin toplumsal cinsiyet merceğinden görünür kı-

lınması, derlemenin temel katkısını oluşturuyor.

Derleme üç alt bölümden oluşuyor. Bu bölümler sırası ile şöyle: Cinsiyetlendirilmiş Millete Bakmak; Gündeliğin Günceli: Medyada Cinsiyetin İnşası; Geçmiş ve Bugün: Mitler, Sahneler, Aktörler.

Kitabın ilk yazısı, Suavi Aydın'ın "Popüler Kültür ve Milliyetçilik: Sokakın Hissi" adlı makalesinde, Türkiye'de milliyetçiliğin sosyal bilimler alanındaki yaygın ele alınmış biçimlerinin kapsamlı ve yapıcı bir eleştirisi yer alıyor. Aydın, milliyetçiliğin salt tarihsel ve salt siyasal okumasının gerekli ama yetersiz bir tercih olduğunu, milliyetçiliğin çeşitli formlar halinde yaygınlık kazanarak aynı zamanda kırılıp, değişip yeni unsurlarla bezendiğini dile getiriyor.

---

* Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü.
fguner@ankara.edu.tr

Makale, milliyetçiliğin toplum içinde harekete geçirdiği dinamikleri, toplumla etkileşimini, insanların hayatlarını anlamlandırma biçimlerinin ve deneyimlerinin milliyetçilik ile nasıl bir ilişki içinde bulunduğunu ve insanlar arası ilişkilerin milliyetçiliğe nasıl tercüme edildiğini irdeliyor. Bu bağlamda milliyetçiliğin sahada irdelenmesi, hafıza, söylem, mekân, mit gibi insan varlığını dışı vuran soyut ve somut varlıklarla doğrudan ilişki kurulması gerektiğini tespit ediyor. Gündelik hayatta, milli olan aslında gizli olduğunu, onun gerektiğinde görünür hale geldiğini ve görünür olma halinin milliyetçiliğin sokakta tepkiye ve eyleme dönüşmesiyle ilintili olduğunu söyleyen Aydın, milliyetçi duyguyu ayakta tutacak en önemli mecranın, milliyetçiliğin popüler kültür içinde aldığı şekiller ve bu formlar üzerinden kendisini kitle içinde yeniden üretme potansiyeli olduğunu iddia ediyor. Bu çerçevede, Aydın tarihsel-siyasal okumanın zemininde durması gerektiğini saptadığı antropolojik yaklaşıma vurgu yaparken, milliyetçiliklerin çeşitliliklerinin tek bir kuramsal yaklaşıma sığamayacağına işaret ediyor.

Suavi Aydın'ın metodoloji ve kuramsal çerçeve üzerine yaptığı tartışmayı, onun bıraktığı yerden tamamlayan Tuba Kancı, "Türkiye'de Eğitim ve Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Noktaları" adlı makalesinde, Türkiye'de ulus devletin kuruluş ve konsolidasyon süreçlerinde, kimlik inşa süreçlerinin temelinde yatan milliyetçilik ideolojisi ile toplumsal

cinsiyet kurgularının kesişim noktalarını inceliyor. Araştırma, bu kesişim noktalarının ilköğretim ders kitaplarındaki yansımaları üzerinden, Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayarak 1980'li ve 1990'lı yıllara oradan 2000'li yıllara kadar geliyor. Kancı, feminist milliyetçilik okumalarıyla ilgili literatür incelemesinin ardından, Türkiye'de milliyetçiliğin nesiller boyunca aktarımında kadınlık-erkeklik kurguları vasıtasıyla doğallaştırılmasının tarihsel izlerini dönemsel olarak analiz ediyor. Süreklilikleri ve dönüşümleri inceleyebilmek amacıyla farklı hükümet politikalarının, farklı tarihsel-siyasal-toplumsal dinamiklerin milliyetçiliğin tezahüründeki etkisini açığa çıkartırken, ideal kadınlık ve erkeklik kurgularındaki sürekliliğin de altını çiziyor. Makale, erkekliğin savaşçı-koruyucu kavramlarının etrafında şekillendiği, kadınlığın ise biyolojik yeniden üretiminin yanında kültürel ve ideolojik yeniden üretiminde bir parçası ve "nesnesi" olarak kodlandığı ilköğretim ders kitaplarında, yapılan müfredat değişikliklerine rağmen tüm Cumhuriyet Dönemi boyunca milliyetçi bir söylemsel zemine oturduğuna işaret ediyor. Kancı, eşitlikçi bir toplumsal cinsiyet rejimi ve demokratikleşme için eğitim alanındaki söylemlerin, farklılıklar ve eşitlikler temelinde ve demokratik vatandaşlık ekseninde yeniden yapılandırılmasını öneriyor.

Kancı'nın makalesini, "Sevginin ve Nefretin Eğilip Bükülebilirliği: Kadınların Milliyetçiliği" başlıklı bölüm takip ediyor. Nagehan Tokdo-

ğan, Milliyetçi Hareket Partisi ve Ülkü Ocakları'nda aktif siyaset yapan ve bu haliyle milliyetçi ideolojinin özneleri olarak değerlendirebileceğimiz örgütlü milliyetçi kadınların, milliyetçi ideolojiyi nasıl yorumladıklarını, nasıl deneyimlediklerini ve nasıl üstlendiklerini açığa çıkarmaya çalışıyor. Tokdoğan, milliyetçilik ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiyi eleştirel-feminist bir perspektifle ele alarak, kadınların milliyetçi kimliklerini, gündelik pratikleri içerisinden okumaya çalışıyor. Makale, kadınların anlatılarında her ne kadar ideolojinin sesi baskın gelmiş gibi görünse de, üstlendikleri ideoloji ile uzlaştıkları kadar çatıştıklarını, kadınların zihinlerindeki sevgi ve nefret nesneleri ile onların somut bağlamdaki karşılıkları arasında savruluşlarını da vurguluyor. Bu çerçevede Tokdoğan, milliyetçi söylemin kadınların dilinde eğilip bükülebilirliğinin, onların milliyetçi ideolojinin nesnelere değil, bu ideolojiyi kendi söylemsel evlerine uyarlama ve dönüştürme potansiyeline sahip birer politik özne olduklarını gösterdiği sonucuna varıyor.

Derlemenin ikinci bölümü, Giriş kısmında belirtildiği gibi, popüler kültür kanallarında milliyetçi söylemin yeniden üretilmesine, sıradanlaştırılmasına ve estetize edilmesine odaklanan çalışmalara ayrılıyor. Birbirinden farklı temalar üzerinden cinsiyetçiliğe eklenen milliyetçi motifler, medya metinlerini merkeze alarak analiz ediliyor.

Kitabın ikinci bölümünün ilk yazısında, Funda Gençoğlu Onbaşı,

“Zorunlu-Gönüllü Milliyetçilikler ve Toplumsal Cinsiyet: Erilliğin Bedeli” başlıklı makalesinde, yazılı medyada yer alan bedelli askerlik ve vicdani ret tartışmalarına odaklanmakta. Çalışma, askerlik üzerine ana akım söylemsel pratikleri, Türkiye’de askerlik ile ilgili tartışmaların yoğun olarak yaşandığı Mart 2011 ve Mart 2012 arasındaki bir yıllık dönemi esas alarak, toplumsal cinsiyet perspektifinden ve eleştirel bir bakış açısı ile irdelemeye çalışıyor. Gençoğlu Onbaşı, Türkiye’de kadınlık ve erkeklik kategorilerine dair yerleşik normların ve değerlerin, bedelli askerlik ve vicdani ret tartışmalarında da görülebilir olduğuna işaret ederken, eril dilin- siyasetin toplumsal cinsiyet hiyerarşisiyle özdeşleşmiş biçimlerinin izlerini sürüyor. Bu çerçevede Gençoğlu Onbaşı, siyasal alanın erillikle özdeşleşen değerlerle tanımlandığı ölçüde; hâkim eril kimlik dışındaki kimliklerin, siyaseten ötekileştirilmeye, dışlanmaya ve sesizleştirilmeye maruz kalacaklarını somutlaştıran örnekler veriyor.

“Milliyetçi ve Cinsiyetçi Söylemin Ortaklığı: Haberin Kimlik Halleri” başlıklı yazısında Burcu Şenel, Türkiye yazılı basınında Kürt kimliğinin, özellikle Kürt kadınının nasıl temsil edildiği ve bu haberlerin okuyucular tarafından nasıl alındığı sorularından hareketle, Sözcü gazetesini örnek alarak analiz ediyor. Çalışma, medyanın toplumsal gerçeği yansıtan bir araç olmaksızın ziyade, ideolojik bir aygıt ve bir hegemonya aracı olarak ele alındığı eleştirel medya kuramları literatü-

rüne yaslanmakta. Bu bağlamda analizde, hakikatin nasıl kurulduğuna odaklanan eleştirel söylem çözümlemesi yapılıyor. Şenel, incelenen bütün haberlerde ve yorumlarda Kürtlerin şiddet çerçevesindeki haberlere konu olduklarını, aynı zamanda “terörist”, “düşman” ya da “bölücü” ve Türkiye’ye yönelik şiddetin failleri olarak kodlandıklarını vurguluyor. Analize tabi tutulan haberler ve yorumlarda kullanılan milliyetçi-cinsiyetçi söz kalıpları ve simgelerin de tüm bu süreci pekiştirdiğini dile getiren Şenel, medyanın resmi tarih anlatılarına da eklenerek milliyetçiliğin ve cinsiyetçiliğin yeniden üretiminin teşvik edildiği bir söylemsel alan olarak nasıl iş gördüğüne dair örnekler sunuyor.

Eylem Özdemir de “Batı’ya Giden Her Yol Mübah Mı? Milletın Güzellik Yarışmalarıyla İmtihanı” başlıklı çalışmasında, Türkiye’de düzenlenen ilk güzellik yarışmalarında ortaya çıkan toplumsal cinsiyet kurgusunun ulus inşa süreciyle ilişkisini inceliyor. Cumhuriyet’in “yeni kadın” kurgusunda üstlendiği rolü irdeleyen Özdemir, bu kadınlık kurgusuyla milliyetçi söylemin eklenildiği bağlamları tartışıyor. Cumhuriyet tarihinin ilk popüler kültür örneklerinden olan güzellik yarışmalarının, dönemin Batılılaşma hedeflerini yansıttığını, aynı zamanda Kemalizmle biçimlenen “yeni kadın” imgesinin annelik, vatanperverlik gibi özelliklerinin dışında feminenliği de içerecek şekilde kurulmak istendiğinin altını çizen Özdemir, bu imgenin ırk te-

melli bir milliyetçilik söyleminden de etkilendiğine işaret ediyor. Bu bağlamda yazar, güzellik yarışmalarının toplumsal cinsiyet kurgularını tasarlayan tipik bir toplum mühendisliği olabileceğine dikkat çekiyor.

Kadir Dede, “Erkek Doğmadık Diye Yurdumuza Küs Müyüz?: Halkevi Sahnelerinden Kadın Kesitleri” başlıklı çalışmasında, ulus inşa sürecinde tasarlanan kadınlık kurgularını Halkevleri’nde sahnelenen tiyatro eserlerindeki kadın tiplmeleri üzerinden analiz ediyor. Dede, Kemalist rejimin kadına yönelik görüş ve politikalarını, tiyatrodaki yer alan kadın tiplmeleriyle karşılaştırarak kadınların arz ettikleri karakteristik özellikleri ortaya koymayı amaçlıyor. Çalışma ilk olarak bir ulus inşası aracı olarak Halkevleri ve tiyatronun önemini ele alıyor ve bu araçların toplumsal cinsiyet kurgusuna yaptığı katkılara değiniyor. Dede, Kemalist rejimin kadınları, simgesel bir düzlemde kurguladığı ve nesne olma durumunun köklü bir değişime uğramadığı gerçeğinden hareketle, kadın ile erkeğin eşitliğine yapılan retorik vurgunun pratikteki eşitsizliği gizlemekte işlevsel olduğuna dikkat çekiyor. Çalışma, kadınların yeniyi eskiden, “biz”i “ötekiden” ayırmada sağlayacakları katkı nispetinde kamusal alanda var olabileceklerine işaret ediyor. Ancak bu var oluş yazara göre, nicel açıdan oldukça az, nitel açıdan ise sembolik olmaktan öteye gidemiyor.

Simten Coşar ve Aylin Özman’ın, “Milliyetçiliğın Erkek Anlatısı: Eril

Pasajlarda Kadın Silüetleri” adlı çalışması ise Turgut Özakman’ın üçlemesinde cinsiyetler hiyerarşisinin yeniden üretilişini odağa alıyor. 2000’ler Türkiye’sinde “ulus miti” yazımını feminist bir perspektiften okumayı amaçlayan yazarlar, Özakman’ın *Şu Çılgın Türkler, Diriliş, Cumhuriyet-Türk Mucizesi* adlı kitaplarını edebi açıdan değil “ulus mit” yazımına referans olması açısından değerlendiriyorlar. Üç alt bölümden oluşan çalışmada, ilk bölümde, milliyetçi metinlerde toplumsal cinsiyet rollerinin kurgulanışı feminist-eleştirel bir perspektif ile ele alınıyor. İkinci bölümde, incelenen eserlerdeki Türk milliyetçiliğinin toplumsal cinsiyet üzerinden yeniden üretilişi değerlendiriliyor. Son bölümde ise Özakman’ın belirli bir okur kitlesine dünü hatırlatarak erişme çabası 2000’lerin siyasal konjonktürüne referansla okunuyor. Yazarlar, incelenen eserlerde mit sahnelerindeki hâkim dekorun eril kodlarla kurulduğunu, bu durumun, kadınların sadece figüran olarak satırlar arasında dolandıklarında değil, kahramanmışçasına sunuldukları anlarda bile figüran kılınmalarında somutlaştığı sonucuna varıyor.

“Milliyetçi-Muhafazakâr Tahayyül ve 12 Eylül Filmleri” başlıklı alımlama çalışmasında ise Çağla Karabağ Sarı, eleştirel bir okumayla, gençlerin milliyetçi cinsiyetçi değerlendirmelerine odaklanıyor. Üniversiteli gençlerin, 2000 sonrası çekilen 12 Eylül filmlerini okuyup yorumlarken milliyetçi muhafazakârlığın bir okuma stratejisi olarak

nasıl devreye girdiğini, nitel yöntem ve teknikler aracılığıyla toplanan veriler çerçevesinde tartışmakta. Yazar neoliberalizm, milliyetçilik ve muhafazakârlık ilişkisine kısaca değindikten sonra, analiz kısmında incelenen *Vizontele Tuuba, Babam ve Oğlum* ve *Eve Dönüş* filmleri hakkında kısaca bilgi vermekte. Takip eden kısımda ise gençlerin milliyetçi bir söylemsel çerçeveden bu filmleri nasıl yorumladıkları üzerinde duruluyor. Bu muhafazakâr-milliyetçi söylemin açığa çıkma biçimlerini aşkın bir değer arayışı, politik çatışma ve çelişkilerin üzerini tutucu kültürel söylemlerle örtme, sol karşıtlığı, devlete kutsallık atfetme, toplumsal cinsiyete dayalı geleneksel rolleri doğal kabul etme ile özetliyor. Karabağ Sarı, bu bağlamda yorumları incelenen gençlerin 2000’lerin 12 Eylül filmlerini genel olarak toplum ve politika kavrayışlarına uygun olarak onları destekleyen ve pekiştiren bir biçimde anlamlandırdıklarının altını çiziyor.

Nihayetinde bu derleme kitap milliyetçiliğin farklı veçhelerini, görünme biçimlerini, özelden kamusal uzanan yanını göstermenin ötesinde, toplumsal cinsiyetin milliyetçi pratiklerdeki merkezi konumuna dair değerli ipuçları sunuyor. Derleme, kadınlık ve erkeklikleri anlayabilmek için milliyetçiliğe bakmamız gerektiğini, toplumsal cinsiyet temelli analize dayalı milliyetçilik çözümlemesinin oldukça önemli olduğunu dile getirirken sadece var olanı açığa çıkarmayı değil, soru sordurmayı, sorgulatmayı da amaçlıyor.

Yazı Teslim Kuralları

Gönderilen yazıların, başka bir yerde yayımlanmamış olması ya da yayın için değerlendirme aşamasında bulunmaması gerekir. Yayımlanan yazıların her türlü sorumluluğu yazar(lar)ına aittir. Yayın için kabul edilen yazıların yayın hakkı, yayımlanan yazıların her türlü telif hakkı dergiye aittir.

Makaleler 8000 kelimeyi geçmemelidir. 6000-7000 kelimelik bir makale (notlar ve referanslar dâhil) iyi bir hedeftir. 2000-3000 kelimelik daha kısa yorum yazıları da kabul edilmektedir. Yazılar, varsa tablo, şekil ve illüstrasyonları da içeren bir Word dosyası biçiminde (Word for Macintosh ya da Windows), kidergisi@imgekitabevi.com adresine gönderilirse yazıyla ilgili işlemler daha hızlı yürütülebilir.

Yazarlar, gönderdikleri yazının eş bir nüshasını kendilerinde bulundurmalıdır. 200-250 kelimelik İngilizce ve Türkçe birer özet de yazılarla beraber gönderilmelidir. Yazılar, bir toplantıda tebliğ edilmiş ise toplantının adı, tarihi ve yeri belirtilmelidir.

Yazıların ve özetlerin üzerinde, sadece yazının başlığı bulunmalıdır. Ayrı bir kapak sayfasında yazarlar, isimlerini, tam ve açık kurum posta adreslerini bildirmelidirler. Bu bilgiler, hakemlere gönderilmeyecektir.

Tüm metin, girintili (indent) paragraflar, notlar ve referanslar dâhil, A4 boyutunda kâğıda çift aralıklı olarak ve kâğıdın sadece bir yüzüne yazılmalıdır. Başlıklar ve arabaslıklar kısa ve belirgin olmalıdır. ABD, TRT gibi kısaltmalarda nokta kullanılmamalıdır.

Dergiye gelen yazıların yayımlanması hakemlerden alınacak değerlendirmelere bağlıdır. Dergiye ulaşan yazılar en kısa süre içinde iki hakeme gönderilir. Bir ay içinde yazı ile ilgili raporunu dergiye göndermeyen hakemin yerine hemen yeni bir hakem belirlenir. Editör, gerekli gördüğü durumlarda, yazıyı üçüncü bir hakeme gönderebilir.

Hakem değerlendirmelerinin normal şartlarda 2-3 ay sürmesi beklenmelidir. Yazarlardan, hakemlerin görüşleri uyarınca yazılarını geliştirmeleri veya gözden geçirmeleri istenebilir. Yayın konusunda son karar editöre aittir. Yazıların kabul edilip edilmediğine dair bir mektup, hakem raporlarıyla birlikte, yazarlara gönderilir.

Yazıların gönderileceği adres:

kidergisi@imgekitabevi.com

Kaynak Gösterme Formatı

Metin içinde kaynak belirtme

Tüm referanslar, ana metinde uygun yerlerde ve parantez içinde, yazarın adı, basım yılı ve gerekiyorsa sayfa numaraları ile belirtilir. "Ibid", "op.cit.", "a.g.e." vb. kısaltmalar kullanılmaz. Notlar ve referanslar ayrılmalıdır. Notlar, metnin içinde numaralandırılıp, dipnot olarak verilmelidir. Notların içinde yer alan referanslar da metin için geçerli olan kurallara göre belirtilir.

- Yazarın adı metinde geçmiyorsa ve kitaba referans veriliyorsa, (Williams, 1988)
- Yazarın adı metinde geçmiyorsa ve belli bir sayfa söz konusuysa, (Williams, 1988: 26)
- Yazarın adı metinde geçiyorsa ve kaynakçada birden fazla eseri varsa, (1988: 26)
- Birbirini takip etmeyen belli sayfalar söz konusuysa, (Williams, 1988: 22-6, 45-8)
- İki yazar varsa, (Lash ve Urry, 1988)
- İkiden fazla yazar varsa, (Bennett vd., 1986)
- Aynı yazarın aynı yıl içinde yayınlanmış birden fazla eserine referans varsa, basım yılına a, b, c, gibi harfler eklenerek birbirinden ayrılır. (Foucault, 1979a)
- Aynı bahiste birden fazla kaynağa referans varsa, bunlar aynı parantezde noktalı virgülle ayrılarak belirtilmelidir. (Bourdieu, 1984; DiMaggio, 1987; Lamont, 1988)
- Yazar, doğrudan alıntı yapmıyorsa bile, gereken durumlarda yayın yılıyla birlikte sayfa numarası belirtmelidir.
- Metnin içindeki alıntılar için çift tırnak, alıntının içindeki alıntılar için tek tırnak kullanılmalıdır. 40 kelimedenden uzun alıntılar, tırnak kullanmadan girintili paragrafla verilmelidir.
- Metnin içinde başka sebeplerle tek tırnak kullanılmamalıdır.

Dergiden makale

Lawrence, Grossberg (1995). "Cultural Studies vs. Political Economy: Is Anybody Else Bored with this Debate." *Critical Studies in Mass Communication* 1(12): 72-81.

Editörlü bir kitaptan makale

Turow, Joseph (1991). "A Mass Communication Perspective on Entertainment Industries." *Mass Media and Society*. James Curan ve Michael Gurevitch (der.) içinde. London: Edward Arnold. 160-167.

Bir yazarın seçilmiş yazılarından derlenmiş kitabından makale

Thomas, Lewis (1974). "The Long Habit." *Lives of a Cell: Notes of Biology Watcher* içinde. New York: Viking. 47-52.

Kitap

Lewis, Justin (1991). *The Ideological Octopus: An Exploration of Television and Its Audience*. London ve New York: Routledge.

Çeviri kitap

Larrain, Jorge (1993). *İdeoloji ve Kültürel Kimlik*. Çev., Neşe Nur Domaniç. İstanbul: Sarmal.

Derleme kitap

Balio, Tino (der.) (1990). *Hollywood in the Age of Television*. Boston: Unwin Hyman.

İki yazarlı kitap

Gessell, Arnold ve Francis L. Ilg (1949). *Child Development: An Introduction to the Study of Human Growth*. New York: Harper and Row.

Üç ya da daha fazla yazarlı kitap

Spiller, Robert, vd. (1960). *Literary History of the United States*. New York: MacMillan.

Yazar olarak kurum adı

Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (1996). *Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek*. Ankara: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Yayınları.

Web sitesinden yazarlı makale

Swedlow, Tracy (2000). "Interactive Enhanced Television: A Historical and Critical Perspective." www.itvt.org. Erişim tarihi: 10.05.2004.

Web sitesi

Office of Communications. www.ofcom.org.uk. Erişim tarihi: 10.05.2004.

K Ü L T Ü R V E İ L E T İ Ş İ M

Gezi Direnişi ve Kadın Özneler
Buket Türkmen

Direnen Fotoğraflar: Türkiye'de Toplumsal Belleğin
İkonlaşmış İmgeleri
Gülsum Depeli

Nostalgia without the Referent:
The Photographic Image Now
Koray Değirmenci

Fotoğraf Sahaya İniyor,
Özdüşünümsellik Yükseliyor
Gülbin Özdamar Akarçay

Küresel Medya Formatlarının
Temel Aktörleri
Eda Çetinkaya

İnternet Arama Motorları ve Kamusal Alan: Arama
Motorları Kimin İçin Çalışıyor?
Nurhan Kavaklı

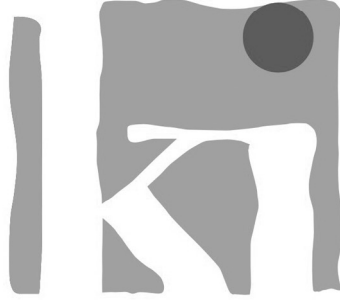
Uluslaşım İslam ve Milliyetçilik: Bir Sosyal-Coğrafi
Tahayyül Olarak Köln Merkez Camii
İlker Çayla

Ekrandaki "Öteki":
2000 Sonrası Yerli Dizilerde Azınlıkların Temsili
Ürün Yıldırım Önk ve
Senem Sönmez Selçuk

culture&communication

Sayı: 34 • Yıl: 17 • 9 ₺

Eylül 2014 / Şubat 2015

ISSN 1301-7241

K Ü L T Ü R V E İ L E T İ Ş İ M

Hareket ve Anlatı:
Film Zamanı İçin Çift Yönlü bir Analiz Denemesi
Mehmet Köprü

Ethnographic Cinema, Anthropology
and Issues of Representational Authority in
Visual Documentation of Culture
Suncem Koçer

Yadıgâr: Bir Hafıza Mekânı Olarak Mutfak
Şengül Ince

Gösterileşen Şehir, Çağırın Yaşam Tarzları ve
Gizlenen Sınıfsal Farklılık
Kenan Demirci

"Kalkınan" Taşra: Gaziantep Yerel Basınında
Kalkınma Söylemi
Mesut Yücebaş

Türkiye'de Yeni Medya Döneminde Kamu Hizmeti
Yayıncılığı: Avrupa Birliği Düzenlemeleri
Bağlamında TRT'de Yeni Medya Dönemi Uyum
Stratejileri ve Kamu Hizmeti Yayıncılığı Anlayışı
Özge Yalçın

Stuart Hall'un Düşüncesinde Belirlenim ve Marksizm
Can İrmak Özınanır

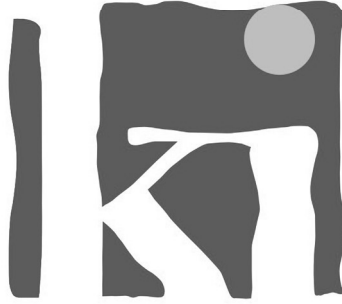
Nietzsche'nin Natüralizmi Karşısında
Hegel'in Diyalektiği
Tolga Güngör

Söyleşi
Graham Murdock'un Gözünden İletişime Bakmak
Elif Küçük Durur

culture&communication

Yıl:18 Sayı:35 • 9 ₺

Mart 2015 / Ağustos 2015

ISSN 1301-7241

9780013017240-35

K Ü L T Ü R V E İ L E T İ Ş İ M

Tek Parti Döneminde Politik Söz ya da Retoriğin Yeri
Halise Karaaslan Şanlı

Papa XVI. Benedict'in Ziyareti Ekseninde Ulusal Basında
Kendimize Bakmak: Hoşgörülü ve Medeni Müslümanlar,
Hayran Olunası Türkler
İnan Özdemir Taştan, Hatice Çoban Keneş

Hilelik: Nuri Bilge Ceylan'ın *Üç Maymun* Filminde Suç ve
Suçun Yeniden Üretimi
Gül Yaşartürk

Medya Aktivizminin Bir Biçimi Olarak Taktiksel Medya:
icmihrak.blogspot.com.tr Üzerine Bir Analiz
Oya Morva

Picnoleptic Horizons of the Knowledge Decade: Techno
Creative Communities in Turkey
Aslı Telli Aydemir

İşgal, Görkem, Tehlike: Kadifekale Gençlik Altkültürünün
Deneyimlerinde Kentsel Dönüşüm Anlatıları
Ezgi Burgan

Erdem Koruyucuların Mücadele Alanı: Politik Doğruculuk
Üzerine Düşünceler
Fatih Keskin

Medya Sorumluluğu Düşüncesinin Yeniden İcadı:
Yönetimsellik Ekseninde Bir Kavrayışa Doğru
Oğuzhan Taş

Değini
Habeas Data Kavramı ve Kavramın Kişisel Verilerin
Korunması Tartışmalarına Katkısı
Mutlu Binark

culture&communication

Yıl:18 Sayı:36 • 9 ₺

Year:18 Issue:36

Eylül 2015 / Şubat 2016

September 2015 / February 2016

ISSN 1301-7241

9780013017240-34

İNTERNETTEN
SİPARİŞLERİNİZ İÇİN
imge.com.tr
TÜRKİYE'NİN VE DÜNYANIN
HER YERİNE

facebook.com/imge.yayinlari • twitter.com/imgekitabevi
instagram.com/imgekitabevi • periscope @imgekitabevi
pinterest.com/imgekitabevi • google+ imge@imge.com.tr
imge@imge.com.tr